

ERDÉLYI MUZEUM52.köt. 1947.

1/4.füz.

cl., tj.

h:bor.

Fv.

NJ

23.892

HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

LII. KÖTET

1947. 1-4. FÜZET

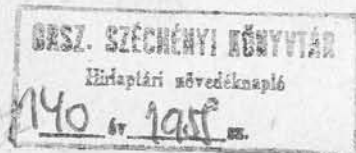
SZERKESZTI

SZABÓ T. ATTILA

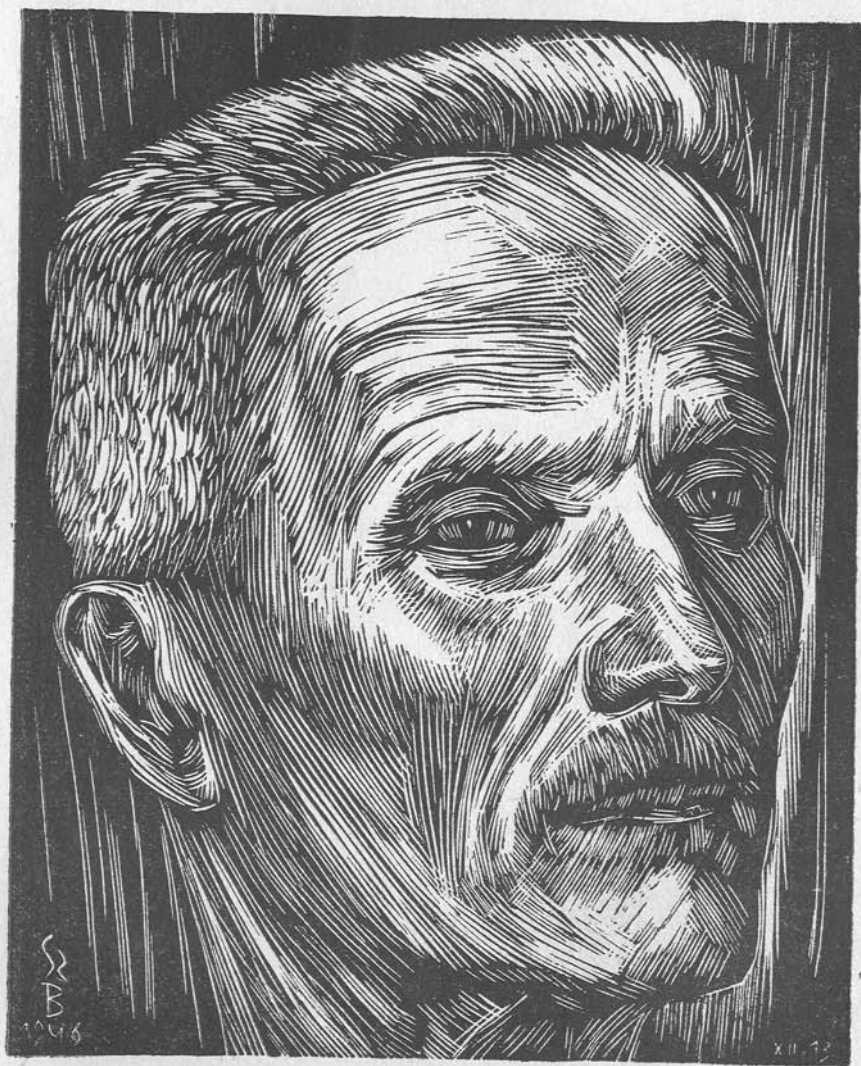
KOLOZSVÁR, 1947

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADÁSA

TARTALOM

TANULMÁNYOK		Lap			Lap
<i>Ferenczi István:</i> Római épületmaradványok Kovásznán	5	<i>Ferenczi Sándor:</i> Naszód-vidéki régiségek	118		
<i>Gündisch Gusztáv:</i> Haller Péter gazdasági vállalkozásai	18	<i>Gálffy Mózes:</i> A még határozószó idegen-szerű szórendi és jelentésbeli használata 121 — Az után névutó használatahoz	123		
<i>Herepei János:</i> A gyalui iskola régi mesterei	30	<i>Herepei János:</i> XVII. századbeli adatok egyleveles nyomtatványainkhoz	123		
<i>Isák József:</i> Nemzethalál-félelem a régi magyar költészetben	42	<i>Molnár István:</i> Sarlókészítés a marostordai Szentgericén	125		
<i>Jakó Zsigmond:</i> Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején	50	<i>Musnai László:</i> Tótfalusi Kis Miklós verse	128		
<i>Kós Károly ifj.:</i> Az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárának faekéi	81	<i>Székely Zoltán:</i> A kisborosnyói La-Tenekori vár 130 — Dácia újabb régészeti irodalmához	131		
<i>Tavaszy Sándor:</i> Kelemen Lajos	1	<i>Szta:</i> A Coşbuc-család ősei Hordón 134 — A kolozsvári fejenhordás kétszázéves emléke 137 — Benemig, Belemig. Dércser 138 — Házsongárd 139 — Kásóvér patakja 141 — Kebeles 142 — Néhány szó az Antartigy helynévhez. Odverem, Oőkut 143 — Seregyis 144 — Szegedi fazekas-készítmények Erdélyben	145		
KISEBB KÖZLEMÉNYEK		SZEMLE			
<i>Ady László:</i> A magyarkapusi XVIII. századbeli cinteremajtó és népi mestere	95	<i>György Lajos:</i> A nyolcvanéves Gyalui Farkas	146		
<i>Árva József:</i> Az üver tájszó mai gyerogyói jelentései 96 — Szentivánnapi népszokásaink legrégebb említése 99 — Székely kincskeresők hiedelmei	100	<i>Isák József:</i> Százados irodalmi évfordulók	147		
<i>Balogh Ödön:</i> Az ll < rl változáshoz 103 — Egy adat az imolához. Hágó és társai. Mozsdoj ~ Muzsdaj. Nevet ~ mevet. Szórmáj. Újabb adat az aszóhoz 104 — Újabb adat a kabalához	105	<i>Szta:</i> Sándor Gábor	150		
<i>Benkő Loránd:</i> Adalékok a székelyföldi román névadáshoz 105 — Bardoc. Ocfalva. Bod és származékai a székelységnél	106	<i>Nagy Jenő:</i> Hesse Hermann	151		
<i>Bielz Gyula:</i> Adatok a magyar képgyűjtemények történetéhez	133	ADATTÁR			
<i>Bogáts Dénes:</i> Rokonságnevek a háromszéki régiségben és népnyelvben	108	<i>Balassa Iván:</i> Gombfa-faragás a háromszéki Bodoson	153		
<i>Faragó József:</i> Dózsa György kincse Dálnokon 111 — Kurta kocsmá. Legényavatás Magyarkiskapunon	112	<i>Szabó T. Attila:</i> Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból	158		

KELEMEN LAJOS

Gy. Szabó Béla fametszete

5484

Kelemen Lajos

*hetoenedik születésnapjára
a félszázados munkatársnak ajánlja
tisztelettel és hálával az*

Erdélyi Múzeum

Mikor e folyóirat Kelemen Lajos születése hetvenedik évfordulóját legalább ilyen szerény keretek között megünnepli, az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület leghűségesebb, legodaadóbb munkatársa, híve és támogatója előtt hódol. Az ünnepelt gazdag tudományos munkásságának első megnyilatkozásai 1897-ben, tehát egy félszázada, éppen e folyóirat lapjain jelentek meg. Azóta a folyóiratnak alig van olyan kötete, melyben ne találkoznánk Kelemen Lajosnak mint munkatársnak nevével. Éppen ezért természetes volt, hogy a folyóirat szerkesztősége már a hatvanadik évforduló alkalmával azzal igyekezett elismerését és hálóját leróni egyik legrégebb, minden körülmények között legállandóbb munkatársra iránt, hogy 1938. évi kötetének 143-60. lapján és különlenyomatban az Erdélyi Tudományos Füzetek 99. számaként közreadta Kelemen Lajos akkor négy évtizedes tudományos munkásságának könyvészeti összeállítását. Minthogy az öröndetes újabb évforduló alkalmából készülöben levő emlékkönyvben és az Erdélyi Tudományos Intézet külön kiadványaként is megjelenőben van az ünnepelt félszázados irodalmi munkásságát a maga teljességében bemutató könyvészeti összeállítás, e kiadvány magába foglalja Kelemen Lajos munkásságának 1938 óta egyebek mellett az Erdélyi Múzeumban megjelent adatait is. Így az utóbbi tíz esztendő munkásságáról itt most nem teszünk közé az 1938. évi kötetben megjelent bibliográfia adatait helyesbítő, illetőleg kiegészítő pótlékokat. A szerkesztő.

Kelemen Lajos

1. Mindennapi ember az, akivel csak a térben és az időben találkozunk, aki tehát csak a külső létünkhöz tartozik, aki mellett elmegyünk és aki elmegy mellettünk, de aki nem lép be az életünkbe. Nem-mindennapi ember az, aki belép az életünkbe, aki jelentős tényezője a belső létünknek és fejlődésünknek. Kelemen Lajos nem-mindennapi ember, legalább is nem az — az erdélyi ember számára. Akit magához köt ez az erdélyi föld, aki nemcsak tapossa, hanem szeretettel áldja is naponként ezt a földet, az nem tud közömbösen elmenni Kelemen Lajos mellett, annak számára mindig van valami mondanivalója, de olyan, amivel még jobban hozzá köti ennek a földnek létéhez és történetéhez. Azok a nemzedékek, akik Kelemen Lajossal együtt éltek át jó és rossz napokat, úgy néznek reá, mint *Historicus Transsylvanicus*-ra, de mint olyan *Historicus*-ra, aki nemcsak emlékezetében hordoz rengeteg történeti tudáskincset, aki nemcsak arra képes, hogy azonnal felidézze azt, hűvös tárgyilagossággal, hanem hévvel, belső melegséggel idézi szellema mélyébe gyökerező ismeretei rengetegét. Kelemen Lajos benne él Erdély történetében, neki személyes ismerősei a történeti múlt személyei, személyes ismerősei a házak, az utcák, a terek, falvak és városok. De nemcsak azokat ismeri, amelyekre még ma is rá lehet mutatni, de ismeri azokat az objektumokat is, amelyek már csak voltak, romokban vannak vagy már egészen elmúltak. Kelemen Lajos mint népének szerelmese, hűséges őrzője és szolgálja együttél a századok távlatába vésző történeti utakon zarándokló síró és szenvedő, örvendező és újongó népével. Kevés olyan embert ismertem, aki annyira azonosítaná magát nemcsak saját népével, de ennek az erdélyi tájnak minden népével. Neki tehát az erdélyi történet nem csupán dokumentumok adattára, nem csupán feljegyzésméltó események sorozata, hanem egy egységes nagy élmény, amely szubjektív színezés nélkül fejezi ki azt, ami volt, de ami mint eleven valóság ma is van és él az ő megelevenítő lelkében és lelkéből lelkedzett szavaiban.

2. Kelemen Lajos lelki alkatához mindenekelőtt hozzátartozik a konkrét szemléleti mód. Őt mindennapi megfigyeléseiben, történeti kutatásaiban a különös, a határozott egyes eset érdekli, úgy, amint életes, valós alakjában megnyilatkozik. Az egyes helyi templomok, harangok, mennyezetfestmények, az egyes vidéki kúriák, kastélyok, a sajátos stílus-formák és változatok azok, amelyekre mindenekelőtt figyelmez. Azokban úgy el tud merülni, hogy látásai és megállapításai

folyton gyűrűzve, mind nagyobb kitekintést nyújtanak, míg el nem jut az általános, nagy összefüggések ismeretéhez. Sokan és sokszor megállapították róla, hogy sosem készen talált vagy alkotott nagy kerekbe helyezhető tanivalóit, tehát nem törvényszerűségeket állapít meg először. Csak az egyesre és a különösre, hanem koncentrikus körök módjára, a szélesebb távlatokhoz, a nagyobb összefüggésekhez. Nála minden megállapításnak magva van, konkrét tartalma, s szeme és figyelmének mindig ezen csügg és nem a nagy összefüggéseken. Ezért nagyon ritka, s főképpen ezért nő kezében a történelmi kép, fejlődik organikusan és mindig újabb és szervesen az első maghoz tartozó adatok által bővül történelmi képe. Ha tehát nem szintetikus szemléletű is Kelemen Lajos, azt elmondhatjuk róla, hogy organikus szemléletmóddal dolgozó igazi historikus.

Sajátos szemléletmódjából következik egyéni humora. A történelmi távolság nem tudja úgy elködösíteni képeit, a patina nem tudja úgy elfedni a múlt személyeit és eseményeit, hogy ő azokat ne látná oly elevenen, hogy azok ne csillogjanak szemében és beszélő ajkán. Látja a furcsaságokat, a különöségeket, a komikumot, személyeinek ravaszságait, huncfutságait, de azokat sosem használja ki, hogy azok felett ítélkezze, hanem fonásáigait a humor csillogó fényében szemléli.

3. A nemes puritánizmus lelki alkatának egyik következő jellemvonása. Ez nem valami szimplicitásban nyilvánul meg, hanem nyíltságában és egyeneselteküségében. Ha humorával el tudja fedezni a fonásáigait, nemes puritánizmusa azonnal felfedezi a rosszindulatot és a gonoszságot. Ezeket nem tudja elviselni, nemhogy elfedezni tudná. Amint ezeket a sötét vonásokat meglátja, szelidsége azonnal eltűnik s ilyenkor villámokat szór tekintete s különben fegyelmezett beszéde korbácsá válik. Nem hiába használta álnévül a „Rovintó“ vagy „Suhintó“ jelzőket, mert felrött mindig minden gonoszságot és keményen suhintott mindig minden rosszindulatú magatartásra és megnyilatkozásra.

Minden bosszús és haragos megnyilatkozására volt mindig jogcíme, mert minden erkölcsi kritikáját megelőzte a kemény önkritika. Kevés ember veszi oly komolyan a delfi és sokratesi parancsot: Gnoti se auton! mint Kelemen Lajos. Minden magas erkölcsi és tudományos követelményt elsősorban magára alkalmaz. Szigorú először önmagával szemben s csak azután másokkal szemben. Magas követelményei igen sokszor akadályá válnak s önmérsztő küzdelemre hajtják. Ezért mindig csak olyan szolgálatra vállalkozik, amelyet egész lélekkel és magas követelményeinek megfelelően tud betölteni. De amire vállalkozik, azt az elérhető tökéletességgel végzi. Ha össze lehetne szedni leveleit, súlyos kötetek lennének ezek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi mérték alatt is. Leveleit napokra, sőt hetekre terjedő kereső-, kutató-munka előzi meg. Minden kérdezősködő levélre ilyen előzmények után is, pontosan válaszol. Sokszor találkoztam vele, amikor egy-egy ilyen levéllel sze-

mélyesen a postára igyekezett, hogy a levélíró mielőbb megkapja a kért választ.

4. Kelemen Lajosnak ez utóbbi jellemvonása idézi fel előttünk azt a legszembetűnőbb jegyét: a szolgálatkészséget. Senki se fordulhat hozzá olyan kéréssel, amelyet elutasítana magától. Nemcsak levéltári, családtörténeti kérések teljesítésére vállalkozik azonnal, hanem sok embernek, barátainak és ismerőseinek, sőt ismeretlen ismerőinek is vállalja ügyes-bajos dolgai intézését. Valahányszor pedig városbemutatóra vagy műemlékek ismertetésére kéri, azonnal készen van a vezetésre. Az elmúlt években megtörtént, hogy ugyanazon napon három-négy csoportot vezetett végig a városon és lelkesen ismertette kincses Kolozsvár műmlékeit és figyelemreméltó alkotásait.

Szolgálatkészsége messze túlterjed szaktudománya területén, átfogja a társadalmi és kulturális élet minden síkját. Különösen példaadó az az önzetlen és hűséges szolgálat, amelyet az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egyesület életében teljesített és teljesít mind a mai napig. A Múzeum-alapító Mikó Imre lelke él benne s ez a magyarázata annak, hogy csak nagyon kevesen vannak a Múzeum történetében, akik olyan hűséggel, akkora féltő szeretettel szolgálnák a Múzeumot is és a Múzeum-fenntartó egyesületet is, mint Kelemen Lajos. Bár a Múzeum kiváltképpen a szívébe van zárva, de más kulturális egyesületek és intézmények is különös gondjában vannak és tetterekészen vállalja azokért is a felelősséget. Egyháznak, az unitárius egyháznak alig van nálánál hűségesebb fia. Az egyház minden intézményéért, különösen a Kollégiumért minden áldozatra készen áll, még akkor is, amikor ömaga nélkülöz. Általában a szolgálatkészsége s ebből születő öröme elfedez benne minden bánjt, bánatot és szükségét. Ha fentebb megemlékeztünk nemes puritánizmusáról, hadd állapítsuk meg, hogy önként vállalt aszkézise mint egyik legfőbb ékessége ragyog egész alakján. Volt elég bánata, fájdalma, de nem tudták legyűrni, szívós szelleme felülkerekedett benne mindig s megmaradt mindig egész embernek.

5. Mőrt Kelemen Lajos egész ember, etikai értelemben. A legmostohább körülmények között is meg tudta őrizni jellemét minden egyoldalúságtól és főképpen minden kórságtól. Gondolkodás nélkül tudott lemondani mindig, minden körülmények között, minden olyan külső előnyről, amely külső értelemben vett boldogságát szolgálta volna. Kelemen Lajos igazi karakter, aki ragyogó példánykép lehet sokak számára. Ha a karakter a kharasso igének a főnévi alakja s ha a kharasso annyit jelent mint élesen, tisztán bevésni, tehát olyan tiszta és éles körvonalakban jelentkező pecsétet készíteni, amelyet azonnal fel lehet ismerni, akkor elmodhatjuk, hogy Kelemen Lajos egész emberének oly tiszta és határozott körvonalú pecsétje van, amely mindig ugyanaz, minden körülmények között igazán ugyanaz. Ezért lehetett és lehet Kelemen Lajosra számítani minden igaz ügy szolgálatában.

Sajátos karakteréből következik, hogy ő igazán tud egyszerű ember lenni, aki el tud felejtkézni önmagáról, saját érdekeiről s tud kizárólagosan csak arra az ügyre nézni, amelynek szolgálatára vállalkozott. Magasan fenn tudja tartani és maga előtt tudja tartani azt az ügyet, amelyért él: az erdélyi magyar tudományosság és művelődés ügyét.

6. Az, amit Kelemen Lajosról elmondottunk, mind szeretetből és tiszteletből fakadt, mert Kelemen Lajost nem lehet nem szeretni és nem tisztelni annak, aki tud örvideni a nemes emberi tulajdonságoknak. És nem lenne annyira-mennyire is kész ez az arckép, ha nem mutatnánk reá még arra is, hogy Kelemen Lajos igazán emberszerető és ember-tisztelő ember volt mindig. Ha saját karaktere oly féltett kincse volt neki, a karaktert épenúgy tisztelte mindenkiben, akiben azt csak meg-sejtette. Ó lelki alkatában és jellemében viselte az igazi demokrácia minden alkotójegjét. Magával hozta a tiszta etikai értelmű demokráciát abban a nemes örökségben, amelyet marosszéki őseitől nyert. Nemzedékről-nemzedékre szállt ez s mint valami titokzatos csatornán át ömlött át ősi örökségképpen egyéniségébe s virágzott ki benne oly szépen, hogy ma, amikor hét évtized maradt el a háta mögött, boldogan állapíthatjuk meg, hogy nem hiába élt s óhajtjuk, hogy még éljen addig, míg fiatalos és munkárakész lelkében élő munkatervait, magas mértékének megfelelően meg tudja valósítani.

TAVASZY SÁNDOR

Római épület maradványa Kovásznán

Az 1942. év nyarán az Erdélyi Tudományos Intézet és a Székely Nemzeti Múzeum közös ásatással igyekezett tisztázni a kovásznai Tündérvár építési korát. A föltárások buzgó segítője Kovászna község akkori előljárósága volt. Különösen a történelem és régészet iránt mindig nagyon érdeklődő DEÁK TAMÁS nagybíró járt elől, utat s példát mutatva. Már a föltárások megindulása előtt figyelmeztette az ásatás vezetésére fölkért FERENCZI SÁNDORT a vártól északnyugatra levő tisztáson tőle megfigyelt épületmaradványokra.¹

1. A kovászna-gyalufalvi (komandói) iparvasút síklójának felső állomása fölött emelkedő Szélkaputól + 1102² nyugat-északnyugatra magasodik a 935 m tengerszint feletti magasságú — régebben — Várhegy, újabban — Tündérvár. A mindenünnen meredek lejtővel alábo-csátkozó hegy meglehetősen különálló homokkő (rétegfej) kúpja először meredek lejtő, majd fokozatosan emelkedő-szélesedő hegynyak-hegyhátal csatlakozik a tőle körülbelül 1200 méternyire délre kiszökkenő Korkorja erősse + 1164 középső tömegébe. Ennek az összekötő hegyhátnak sűrű erdő benőtte nyugati oldalán csupán néhány kisebb füves-szedres tisztás akad. A környező hegyoldalak vízereinek meg a részben nedves, vízenyős, lápszerű tisztásokról lefolyó csermelyeknek összefolyásából születik Kovászna vize egyik baloldali mellékere: a Miske. Jobbpartján, tehát a várfelöli részen, több — tereppihenő-szerű — fennsíkcocská emelkedik ki. A Miske fejéhez közeleső, a patakra néző tereplépcsők egyikén van a szóbanforgó épületmaradvány. (A térképen a 935 számtól nyugatra kiugró szintvonal jelöli helyét). A kincskeresők ezt is megbolygatták, helyesebben majdnem teljesen megsemmisítették.³

2. A tereplépcső — a nyugati s északi oldalon — nehezen megmászható, rövid, de meredek lejtővel végződik. A nyugati oldalt a Miskepatak csobogó vize mossa, az északi oldal viszont a Miskének, meg egy jobbról beletorkoló eléggé mély ároknak összetalálkozására néz. Keleten terjedelmesebb, mocsaras, zsombékos terület állja útját a Várhegyről arra-

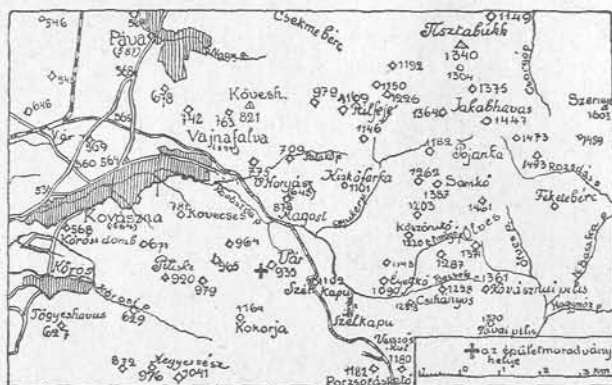
¹ Közleményem jegyzeteit még 1942 nyarán készítettem s szinte érthetetlenül meg is maradtak. Több más, már megírt tanulmányomat nyomtalanul söpörte el a világháború. — Az alábbi régészeti emlékek föltárását Ferenczi Sándor irányításához igazodva magam vezettem.

² Vö.: a „régí bécsi“ 1:75.000-es R. t. *Kovászna*, Zóne 22. Kol. XXXIV. lapjával. Nyomdaműszaki okokból a légsúlymérős (aneroidos) magassági pontokat a szokásos jelölés helyett csak + -tel közölhettem.

³ Deák Tamás az ásatás megindulása előtt beküldött néhány emléket a Székely Nemzeti Múzeumba (Lelt. számuk feljegyzése elveszett).

vetődött kíváncsi látogatónak. Délen — későbbben délkeletre kanyarodó — kis oldalhegyhátal kapcsolódik a Várhegy és Kokorja erőse közötti főhegyhátba.

3. A fennsíkokcska a kinálkozó adottságok ellenére sem erődített, illetőleg ennek semmiféle bizonyítékát sem találtuk. Szélessége 15—18 m, hosszúsága 20—22 m. Símasága, egyenletessége föltűnő, esetleg emberi kéz művének tulajdonítható. Szokatlanul szabályos peremű, négy-szög alaprajzú gödör vagy „medence“ van a pihenő déli részén, az oldalhegyhát emelkedésének kezdete előtt, attól 8—9 méterre (Mérete 9—9.50×5.50—6 m). Jóllehet megásattam, a metszet semmi útbaigazítást nem nyújtott. A pihenő-hely — néhány fenyőszálat nem tekintve — fűborította. Északkeleti sarka közelében levő épületmaradványt már eléggé befedte a föld s a folyton halmozódó tüvel. Létét csak a kincskeresők gödréből kikerült téglá- s cseréptöredékek árulták el. Falrészleteinek irányai nagyjából megfelelnek a mellékvilágtájakéinak.

1. kép. A kovásznai római épületmaradvány környékének vázlata

Fig. 1. Esquisse des environs des restes de l'édifice romain de Kovászna

a) A kincskeresők gödréből kiindulva, először a délkeleti fal maradványaira bukkantunk. Belvilágának hossza 2.70 m, külvilágáé 3 m. Szerkezete következő: Alul a bolygatatlan talaj fal alatti részén van egy 4 cm vastag, a fal szélességének megfelelő alapozási vágatba beöntött, eléggé szilárd kötőanyagú mészhabarcs réteg, tetején háromszögletű téglakból rakott egyes téglasorral. Fölötte körülbelül 1/2 cm vastag, aránylag kevés meszet tartalmazó tartalmazó habarcsréteg. Ezután 13—20 cm hosszú terméskő-tömbökből rakott sor következik. Fölötte újabb, a második habarcsréteggel körülbelül azonos vastagságú kötőanyag rend s azon a fölthetőleg teljes sorból megmaradt néhány, az alsóbbakkal egyenlő alakú s méretű kötőmb. A fal szabálytalan vastagságú (25—28 cm). Kiképezetlen, külső oldalát közvetlenül az őstalajba támaszkodóan építették.

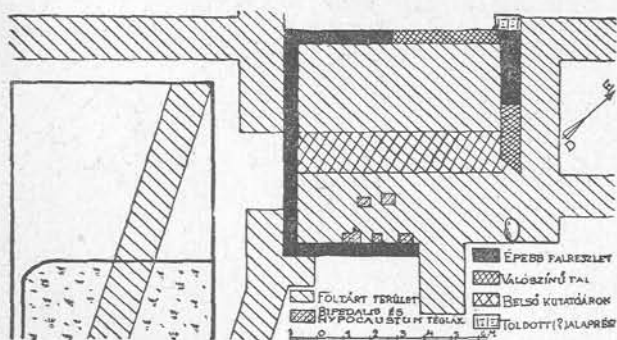
A három — háromszögletűtégla — rétegezetszerű fallal nagyjából egy szinten levő — négyszög alakú kötőanyag nélküli tégla került elő a

fal megmaradt részének keleti felében, közvetlenül a fal mellett. Leírásuk s méreteik következők:

1. Valószínűleg 5.50 cm vastag bipedalis téglakörülbelül 35×25 cm nagyságú töredéke. Anyaga egy kevésbé homokos, átgyúrt, jól kiegészített vörös agyag. Az alsó a téglasor magasságában, a felső az első-alulsó kősor aljának szintjében feküdt.

2. Ugyanolyan anyagú s készítésű bipedalis téglatöredék. Méretei: $5.50 - 6 \times 20 \times 30$ cm. A téglakörül és a kősor találkozásának magasságában.

3. Hasonló bipedalis téglakörül töredéke. Adatai: $5.50 \times 20.50 \times 30$ cm. A felső hiányzott. Az alsó a fal téglasorával egy szinten.⁴

2. kép. Az épület alapterve (A „vizes medencé”-hez vezető kutatóárok rajzban — helyszűke miatt — a baloldali négyszögben folytatódik).

Fig. 2. Plan du bâtiment romain (La fosse de la fouille, qui conduit au „bassin d'eau” est continuée — à cause du manque d'espace — dans le rectangle de gauche).

A délkeleti fal s a közvetlenül mellette húzódt bipedalis téglakörül sorának irányával egyenlőközűen újabb téglasor húzódt ettől az oldal-tól számítva 55—60 cm távolságra az épület belseje felé. Ásatásunk megkezdésekor már csak két, oszlopszerűen több téglából emelt, alapozatlan tagja volt meg. Mindkét oszlop a fal melletti, külső téglasor közével állott szemben.

Ezek helyzete, méretei itt következnek:

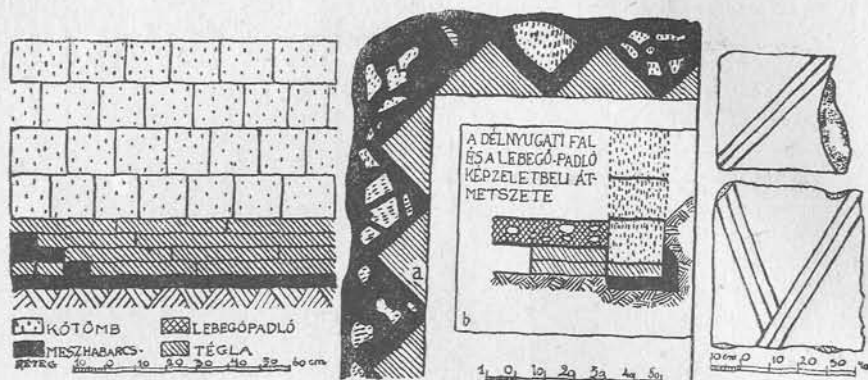
1. A délkeleti faltól 55 cm-re $3.5 \times 27.5 \times 27.5$ cm nagyságú, egymáson feküdt római hypocaustum-tégla. Az alsó úgyszólván egészen ép, a felső hasadozott, sőt kis része hiányzik is. Előbbin kutya lábanyoma. Mindkettő elcsúszott, sejtethetőleg kibillent eredeti helyzetéből.

2. Három egymáson nyugodott, a faltól 60 cm-re feküdt téglakörül. Alsó $5.70 \times 27 \times 30$ cm méretű, nagyobb téglakörül töredéke. Eredeti átlói irányában hármassal, egyenlőközűen futó jelzés vagy díszítés. Fölötte $6 \times 22 \times 28$ cm nagyságú, nagyobb téglakörül szándékosan ilyen terjedelműre kicsi-

⁴ A most közölt téglakörül három oldala ép s csak a negyedik törött. Valószínűleg más, nagyobb téglakörül vágta, tördelték ide. Vö. Buday Árpád, Római villák Erdélyben. A magyarosdi (Hunyad vm.) villa kiásatásakor hasonló jelenséget állapított meg [Dolg.-Trav. IV (1913), 117].

nyitett, jeltelen töredék. Legfölül $3.50 \times 27 \times 27$ méretű téglák 18 cm hosszú része, benne kutyaláb nyoma. Ezek a téglák is gondosabban égetettek, kidolgozottak.

A délkeleti fal eredetileg bizonyára hosszabb volt. Többi része s a téglák alap-sor többi tagja a mohó kincskeresők kíméletlen kincs-szomja miatt teljességgel megsemmisült.

3. kép. Jobboldalt: átlósan díszített téglák; középen: a) a délkeleti s a délnyugati fal találkozása, b) a délnyugati fal és lebegőpadló képzeletbeli átmetszete; baloldalt: az észak-nyugati fal oldalnézete.

Fig. 3. À droite: briques ornementées; au milieu: a) rencontre du mur SE et SO; b) section imaginaire du mur du sudouest et du plancher flottant; à gauche: vue latérale du mur du nordouest.

b) A délnyugati fal 3.64 m hosszú s 30 cm vastag. Szerkezete hasonlít az előbbiehez. Ennek a háromszögletű-téglából épült sora is rátámaszkodik a földbe öntött átlag 4 cm vastag, erősebb mészhabarc rétegre. A téglasor fölött emelkedett a délkeleti falból már ismert méretű terméskötőmb-réteg. Hiányzott azonban a fal középső részén: a kincskeresők buzgalma hanyatta ki. A fal középső részét egyébként — talán ez utóbbiak munkája nyomán támadhatott s a gödör felé irányult földnyomás nyomhatta be. — A délkeleti fal nem függött össze szervesen vele. Az összekulcsolt kéz újjaihoz hasonlítható szilárd egybekötés hiányzott mind a téglasornál, mind a terméskő falrészénél. A két találkozó fal téglasorának végső téglái csupán egyik hegyükkel érintkeztek. A délnyugati fal teljes hosszúságában megmaradt. Kiképzetlen külső oldalát az ősi földbe eresztették be.

c) A részben megmaradt északnyugati fal érdekesebb szerkezetű az előbbieknél. Alapja a már fönnebb megismert 4 cm vastag erősebb mészhabarc réteg. Ezután azonban, fölfelé — az eddigi egyetlen helyett — már négyszeresen egymásrarakott téglasor következett. Az előzőekben szintén leírt, rendszeren $\frac{1}{2}$ cm vastag mészhabarc réteg kötötte össze a téglákat. A ma szokásos falrakási rendszertől eltérően illesztették egymásra. A téglák végei nem estek sem egybe, sem az alatta vagy föltte következett sor két téglájának találkozási helye nem került

a felső sor (avagy alsó) közepére (Ez t. i. a mai téglás építkezés rendes szerkezete). E falrészlet egymásfölötti sorainak — bizonyos kezdettől, tetszésszerinti kiindulási helytől számított — kezdő téglái egymásután egész hosszúságuk negyedével, lépcsőzetesen kerültek mind künnebb és künnebb.

Az építő érdekesen oldotta meg a sarok kérdését is. A fal nyugati végződésénél az egymásután következő sorok végtéglái — az előbbiek értelmében — alúlról fölfelé soronként egy-egy negyed távolságnyra mind künnebb s künnebb ugrottak. A fedőtégla külső sarkáról képzeletben leeresztett függő súlytól befelé, az így született párkány alatt — a fal síkjában — lefelé táguló beöblösödés támadt. A kőműves mészhabarcscsal töltötte ki a hézagot: a háromnegyed, majd fél s végül negyed téglá lerakása helyett! A fal nyugati, belső kezdetétől számított 1.75 métertől fokozatosan csökkenő sorú téglafal-részlet 2.02 méteren már el is végződött. A fal épen megőrződött részén, a fölött 4 soros terméskőréteg helyezkedett el. Kötése az előbbiek megfelelője. Az egyes tömböket minden különösebb rendszer nélkül rakták be a falba. Az aránylag épen megmaradt falrészlet magassága 80 cm volt (Föltehetően ezen nyugodhatott a felső épült favázának alsó gerendája). A kötömbök sorának legfelsőbbike már 1.30 méternél megszűnt, s az alsó sor sem tartott 1.58 méternél tovább. A kincskeresők munkája miatt a fal további része megsemmisült. Akkor már csak a mélyen fekvő cementerősségű mészhabarcsréteg igazolta a 2.02—3.35 méterig terjedt falrészlet további folytatódását. Itt azután az is végleg eltűnt. Ennek a falnak a kiképzetlen külső része is a bolygatatlan földben feküdt.

A délkeleti s délnyugati fal összeillesztése hiányzott, a délnyugati s északnyugati fal összekapcsolódása azonban már valamivel szervesebb volt. Az előbbi egyetlen téglasorának végső tagja az utóbbi alsó rendjének utolsó elemével épült össze. A délnyugati fal végső téglájának ékben összekeskenyedő hegye 6 cm hosszan belenyúlt az északnyugati fal — alúlról számított — II. téglarendje alá, részben kitöltötte tehát a hiányzott téglanegyed üregét.

Az átlagosan 25—30 cm vastag fal a kezdettől számított 3.35 méternél megszűnt. Folytatása(?) csak 75—80 cm-rel odább, jóval magasabb szintben, vele egyenközűen, de nem egy vonalban kezdődött újra. Szerkezete egészen más, hasonlít az északkeleti faléhoz s azért részletesebben ott tárgyaljuk.

d) Az épület északkeleti oldalán levő falmaradvány a többiek-től eltérő építésű s kiképzésű. Szélessége 25 cm, hosszúsága 1.50 m. Magas, a mai cementágyazáshoz hasonló mészhabarc ágyban fekvő terméskövekből álló, síma felső elvégződésű alapja volt. Ezen feküdt egy 2—5 sorig terjedő téglasor öv. A téglákat gondosan illesztették egymásra. Középtértékben átlag $4 \times 18 \times 36$ cm méretű egyenlőszárú háromszög-alakú téglákat használtak itt is a fal építéséhez. Rakása jóval biztosabb.⁵

⁵ A téglafal szerkezete világosan látható habarcsrétegével egyetemben a Székely Nemzeti Múzeumba bevitetett néhány erre jellemző téglán. Különben az egész ásatási anyagot az ásatások befejeztével oda szállították be.

A felső téglasor tégláinak találkozásai az alsó közepére estek (Ez a ma is használatos rendszer). A kötőanyag rendszerint 2.50 cm vastag, jobb minőségű mészhabarc. Ez utóbbi a téglák háromszögletű alakja miatt előállott üregben 5 cm-nyire is fölvestagszik. Tiszta mészhabarc alkalmazása helyett — anyagmegtakarítás miatt — gyakran a helyszínen vagy közelében termelt kőlapocskákkal töltötték ki az üregeket.

Északi megtörése, illetőleg — közvetlen a megtörés utáni végződése miatti — megszűnésétől az épület külső oldala felé, az alapozás szintjében, fél méter hosszán mészhabarcossal összefogott kő-alapozás volt. Magassága alig 10 cm. Az előbb tárgyalt északnyugati fallal csaknem egyenközű volt, de nem esett bele szabatosan annak képzeletbeli meghosszabbításába. Helyzetéből eredően esetleg későbbi toldásra is gondolhatunk. Mindenesetre az északkeleti fal északi sarka az egyetlen határozottan kiképzett sarok. Ez a több téglasorú építmény-rész, gondos építése miatt, az előbbi falmaradványokkal ellentétben már kiállhatott a földből. Az északkeleti falrész a saroktól mért másfél méternyi távolság után véglegesen megszűnt. Egyrészt bizonyára az idáig, sőt e vonalon túl nyúlott kincskereső gödör ásásakor rombolták szét. A mélyedésen túli további folytatása hiányzott. A bolygatatlan föld ezután már közvetlenül az avar alatt bukkant elő. A rajzon feltüntetett, jóval alacsonyabb szintben találó kőnek, látszólag megfelelő helyzete ellenére sem volt semmi köze az előbbihez, mélyen benne feküdt a mozgatatlan őstalajban.

e) A körvonalazott épületmaradvány délnyugati—északkeleti irányú középvonalától kissé északnyugatabbra az épület eredeti ürege aljáig kitakarított földréteg alatt, az épület közepetáján előfordult szenes, hamvas réteg miatt a megfelelő falakkal párhuzamosan újabb kutatóárkot húztunk. Mélységben a kincskereső-gödör alját is túlhaladó, 90 cm mély s 45 cm széles ároknak nem volt különösebb régészeti eredménye. A szenes-réteget újabbkori tűzrakás maradványainak tekinthetjük.

f) Az épületmaradvány körül, a falak mellett, a közvetlenül a falak elvégződése után azokra haránt húzott kutatóárkok eredménytelenül maradtak. Hasztalanul ásattuk az északnyugati fal folytatásában majdnem töretlenül az egész terep-pihenőt átszelő árkot is. Végül a délnyugati s délkeleti fal találkozásától kiindult és a medencéig, sőt azon — vízenyőssége ellenére túlsó partig — húzatott árok sem nyújtott semmi különöset. A vízzel telt „medencé”-nek sem kiképzett oldala, sem fenéke nem volt.

4. A mindennapi élethez szükséges kisebb ingó leletek (bronz-, vas, agyagtárgyak, érmek stb.) teljességgel hiányzottak mind az egészen föltárt belsejű épületből, mind a külső területről. Mindent összevéve: leleteink csupán néhány téglából, különböző cserepekből, falkötő anyagból s mészhabarc-padlótöredékekből állottak.

Előzőkben már tárgyaltuk a két fajta: háromszög- s négyszög-alakú téglákat. Az egyenlőoldalú-háromszög-alakúakat csupán falépítésre, a fal mészhabarc alapja fölötti rétegének emelésére használták. Az északnyugati falban négy, az északkeletiiben meg éppen öt rend is volt. A

másik kettő csak egysoros. A téglák anyaga⁶ eléggé gondosan iszapolt, élénkvrös, kevesebb gonddal égetett, kissé porlós, csillámszemcsés agyag. A falak kívül is sok — a falak eltűnt folytatásaiból kikerült — téglá hevert szertesétdobáltan. Átlagos méretük 4×18 (a háromszög magassága; a háromszög szárjai átlagosan 28.5 cm hosszúak) ×36 cm.

Két csoportja van a négyszögletű tégláknak is: 1. Egyenletesen vastag gondosabban készített, 2. egyenlőtlenül vastag, díszített. Mindkettőnek anyaga s égetése kitűnő, színe a háromszögletűek esetében sötétebb.

6

Téglaméreték I. (Dimensions de briques I.).

Rendszám	Magasság	Átlószélesség	Vastagság	Megjegyzések	
I.	18.—	36.—	3.50	—	Magassága = a háromszög magasságával
II.	17.—	34.50	4.—	Hegye letörött	
III.	17.20	35.30	3.80	" "	Megkülönböztetésül az egyik befogó s átfogó alkotta élt — hegyesebb levén — hegynek, a két befogó alkotta éket csúcsként jelöltem
IV.	17.50	33.—	3.90	" "	
V.	17.80	35.80	4.—	—	
VI.	18.—	33.—	3.80	Hegye letörött	
VII.	18.—	36.20	4.—	—	
VIII.	17.80	37.70	4.15	Hegye letörött	
IX.	17.50	34.80	3.90	" "	
X.	18.20	35.50	3.70	" "	
XI.	18.20	35.—	4.—	" "	
XII.	17.90	34.80	3.55	" "	
XIII.	17.90	36.20	3.90	—	
XIV.	18.—	31.90	3.90	Erősen sérült, görbült	Töredék, sarkában kutyanyom
XV.	18.10	36.10	3.85	Hegye letörött	
XVI.	18.—	36.20	3.65	—	
XVII.	18.—	35.60	4.—	Hegye letörött.	
XVIII.	18.—	35.70	3.95	" "	
XIX.	17.—	35.—	3.90	" " Csúcsa is sérült	
XX.	18.—	34.20	3.90	" "	
XXI.	18.—	35.—	3.70	" "	
XXII.	17.40	34.60	3.90	" "	
XXIII.	12.—	15.60	3.80	" "	

Téglaméreték II. (Dimensions de briques II.).

Rendszám	Vastagság	Szélesség	Hosszúság	Megjegyzések	
I.	3.60	16.40	18.2	Töredék, kutyanyomos	Töredék
II.	3.60	13.20	27.—	Töredék	
III.	3.70	27.—	27.—	"	

Téglaméreték III. (Dimensions de briques III.).

Rendszám	Vastagság	Szélesség	Hosszúság	Megjegyzések	
I.	5 (6.80)	26.—	27.80	Töredék	Töredék
II.	4.80-6.80	20.—	23.—	—	
III.	5.20	20.—	27.50	—	

a) A téglakon kívül cseréptöredékek (nem edénycserepek!) is szép számmal fordultak elő. Alakjuk szerint három csoportba oszthatók. Egyik fajta a mai kupás cserepekre emlékeztet. Nevezzük egyelőre „kupás-cserép“-nek. Végén, szélén teljesen síma. Hosszúkás, ép példány nem akadt. Anyaga gondosan iszapolt, élénkvrös színűre jól kiégetett agyag.⁷

b) A másik cserépfajta hosszúra nyúlt téglalap-alakú. Teljes téglahiányában nem ismerjük nagyságát.⁸ Egyik szélén derékszögben visszahajló rövid perem csatlakozik hozzá. E cserépfajta átlós irányban húzott, 8 soros fásús díszítéssel ékített. Anyaga az előbbié.

c) A harmadik cseréptöredék-csoport mindkét szélén visszatűrődő peremű. Eddig talált töredékei díszítetlenek. Anyaga, égetési foka meg-egyezik a többiekével.⁹

⁷ Cserépméreték I. („Kupás cserepek“.) (Dimensions de tuiles I.):

Rendszám	Hosszúság	Szélesség ^{1*}	Átlósnyílás ^{2*}	Hajlás ^{3*}	Vastagság	Megjegyzések
I.	12.60	5.40 + 5.40	9.00	82-4°	1.30	Töredék
II.	9.0	7.00 + 7.00	10.60	80-5°	1.60	„
III.	12.00	7.00 + 5.00	9.50	80-5°	2.00	„
IV.	13.0	8.00 + 2.00	9.80	80-5°	1.70	„

^{1*} Szélességként a „kupás-cserép“ tetővonalától a cserép aljáig húzott s az alapra merőleges egyenes hosszúsága, azaz tulajdonképpen a gerinctől jobbra vagy balra eső oldal szélessége értendő.

^{2*} Átlós nyílásnak a „kupás-cserép“ nyílásának teljes szélességét jelöltem.

^{3*} A „kupás-cserép“ két oldallapjának meghosszabbítása következtében előálló képzeleti szöveget — kellő műszer hiányában — csak hozzávetőlegesen, kiesiny papiros szögmérő segítségével mérhettem meg.

⁸ Cserépméreték II. (Dimensions de tuiles II.):

Rendszám	Hosszúság	Szélesség	Vastagság	Peremhosszúság	Megjegyzések
I.	17.—	13.00	1.90	—	Töredék, pereme majdnem egészen lető őtt
II.	15.20	11.60	1.60	0.08	Töredék, pereme ép
III.	15.60	13.70	1.60	—	„ „ „

⁹ Cserépméreték III. (Dimensions de tuiles III.):

Rendszám	Hosszúság	Szélesség	Peremhosszúság	Vastagság	Belvilág szélessége	Megjegyzések
I.	11.50	8.00	0.03-0.06	1.60	6.00	Töredék, díszítetlen
II.	13.20	8.50	0.08	1.50	6.20	Töredék. Pereme ép, adatai alapján elfogadhatók

d) Az épületmaradvány építési emlékei sorában meg kell emlékeznünk a mészhabarc-alap, mészhabarc-kötőanyag s mészhabarc-padló maradványokról. Az első 4 cm átlagos vastagságú, kavicsokkal teli, erős, meszes réteg. Csaknem cement. A fal kötőanyaga már korántsem olyan erős, porlósabb is. A padló igen tartós, erős, alapéhoz hasonló szilárdságú. A meszes alap-anyag apróbb kavics-, téglá- s cserép törmelékével kevert. Felső részét finomabb szemcséjű mészpóros habarccsal simították egyenletesre. — Ennyit az ásatás helyéről s a területén találtakról.

5. A Miske völgyének keleti oldalán fölfedezett épület maradványai nagyon szegényesek. Messze mögötte maradnak az Erdély-szerte már korábban föltárt mezei lakok maradványai mögött.¹⁰ Azok minden esetben jól megalapozottak, szilárd, biztos építésűek, tetőcserepekkel fedettek voltak, gondos tervezés alapján épültek s a lakályosság s csínosság sem játszott emelésükkor alárendelt szerepet. A miskei lakoska alapozása kezdetleges: a le nem romlott részeken átlagosan 25 cm széles, meglehetősen csekély teherbírású volt. Külső oldalával az őstalajnak támaszkodott. A korábban föltárt nyaralók s állandó otthonul szolgált, főként leszerelt katonák (veteráni) lakta mezei lakok fő-falvastagsága viszont általában 55—80 cm között váltakozott. A Miske melletti épület gyenge építésű s nem túlságosan mélyre beeresztett alapfala kevés súlyt bírhatott meg. Csakis fa-épületszerkezetet képzelhetünk fölötte.

Házacskánk padlója viszont körülbelül 10 cm vastagságú-cseréptörmelék, kavics együttes fölhasználásával mészhabarcból öntött(?) súlyos padló. Faszervezettel, tetőzettel együtti terhét aligha bírhatta el egymagában a hitvány alap. A valamikor az egész, összefüggött padló-lap alatt egymástól szabályos távolságban elhelyezett, oszlopszerűen, de kötőanyag nélkül egymásra rakott bipedalis téglák bizonyára jelentékenyen segíthettek a teher hordozásában. Az ásatáskor már hiányzott bipedalis-tégla oszlopokat a kincskeresők vethették ki. Ezért volt az épület környékén aránylag sok szétszórtan hevert, fűtakarta téglá. A lebegőpadló fűtésbeni szerepét korábbi esetekből már Erdély területéről is ismerjük. A hypocaustum-os fűtés meleg levegőt vezető csövei teljességgel hiányoztak innen. A behajtott peremű téglái sem, de a „kupás-cserepek“ sem tölthettek be ilyen szerepet: sem alakjuk nem felel meg azokénak, sem a melegített levegőt átbocsátó lyukjai nem voltak meg. Az épületmaradvány mellett sehohsem bukkantunk a külön melegítő helységecske (praefurnium) nyomaira. Lebegőpadlónak azonban más földadatát is elképzelhetjük. Ezzel szigetelhették a lakott részt az esetleg fölszivárgó nedvességtől. Ebben az esetben az alapfal sem csupán „alapfal“, inkább a faszerkezet kiemelésére, földúcolására rakhatták.

A faszerkezet létét semmi maradvány (művelődési szenes réteg) sem igazolta ugyan, mégsem következhettünk másra. A faszerkezethez

¹⁰ Buday Árpád ilyenemű föltárásait I. Dolg-Trav. IV (1913), 109—56, V (1914), 45—63, VI (1915), 51—96.

illő vékonyságú, csekélyebb súlyú fedélcserépek is hiányoztak. A „kúpás-cserépek“ a tető szögben összefutott gerincén is ülhetnek, ámde éppenúgy más, kiderítetlen rendeltetésük is lehetett. Épületet esőtől, hótól valószínűleg zsindele- vagy deszkatető védhette.

6. Az épületmaradványt a tudomány számára fölfedező DEÁK TAMÁS nagybíró római (!) fürdőépületnek mondta. A kúpás-, illetőleg visszahajtott peremű cserépeket vízvezeték(?) maradványainak tekintette. Az emléktől délre levő kis zombékos vizes medencét fürdőmedencének használhatták. Másik föltételezése szerint valamelyik római parancsnok [komollói, cőfalvi(?) castrum] kéjlaka, nyaralója feküdt itt ebben az aránylag félreesett, elrejtett völgyecskében. Fürdőhelynek messze volt. Közelebb kaphatták volna a Kovászna vize — abban az időben szintén — sejtetően — járatlan völgyét vagy éppen, még közelebb a Feketeügyét. Ezért az utóbbi föltevés látszik helyénvalóbbnak. Továbbmenve a lakocsa esetleg vadász- vagy menedékház-szerű rendeltetésére is gondolhatnánk. A Várhegy s Kokorja erősse közötti háton ugyanis aránylag könnyen kapaszkodhatni ki a Kokorja erősse, majd Kőztető + 1297 s Papolciköz Δ 1320 alatti, a föld története legutolsó korszaka folyamán tekintélyes vízgyűjtő területeket megkaparintó Nagybászka vize vadban bőséges, főt dombos-erdős vízgyűjtő vidékére. E kérdés annyi mással együtt a ma már eldönthetetlen kérdésekhez csatlakozik. Végeredményében nem is egészen az épület rendeltetésének kikutatása a jelentős. Sokkal érdekesebb a Háromszéki medence délkeleti harmadában elfoglalt helyzete.

7. Építői népi hovátartozását tekintve — a dák vár közelsége ellenére — sem tekinthetjük „dáki“ emlékeknek. De középkori magyar emlékek sem tarthatjuk.¹¹ Sokkal valószínűbben Erdély római megszállása idejében emelhetők. A háromszögletű téglák, a bipedalis téglák tartotta lebegőpadló s egyéb cserépek majdnem teljes bizonyossággal iga-

¹¹ Az építésre fölhasznált háromszögletű téglák későbből: a korai magyar középkorból is ismeretesek, sőt közelebből csupán a XI. század kezdetétől, annak második harmadáig. Itt, a közelben, brassai-cenkhegyi Szent Lénárd egyháza emlékanyagában is előfordultak. „A Szent Lénárd-egyház szóbanforgó [háromszögletű] téglafaja azért olyan nagy jelentőségű mi reánk nézve . . . , mert teljes határozottsággal tanúsítja azt, hogy az 1050. évet közvetlenül megelőzőleg itt már látkak (magyarok), méghozzá nem is kevesen, hanem annyian, hogy egyházuk is volt, mégpedig olyan, amely kiegészített alaprajzával esetleg igen szorosán csatlakozik a kalocsai I. székesegyház alaprajzához, viszont leegyszerűsített alaptervével pedig a Magyar Alföldön kiásott falusi egyházak alapterveihez és végül téglaméreteivel tökéletesen beleillik a kalocsai I. székesegyház, valamint a szegedi Szent Demeter székesegyház legrégebbi téglái közé. Az utóbbi rendkívül szoros egyezésből viszont az következik, hogy az egyház nyugati árnyalatú egyház volt, mely már a XI. század első felében — tehát jóval a szászság idetelepitése előtt — . . . állott.“ Vö. Ferenczi Sándor, A brassói Szent Lénárd egyház. Kny. a Pásztorút 1934. évi 11. sz.-ból; továbbá Ferenczi, Alexander, Die Bauplani der Burgkirche der Brasovia-Burg auf der Zinne bei Kronstadt. Sonderabdr. Siebenbürgische Vierteljahrschrift LVIII (1935) tanulmányaival. Épületeink tehát a mondtak ellenére sem középkori eredetű.

zolják ezt. Sem esetleges közelebbi adatot nyújtó bélyeges téгла, sem feliratos kő vagy pénzérme nem került elő.

Mindezek után meg kellene emlékeznünk a mezei lakocska építési koráról is. Majdnem bizonyosan római eredetű lévén, csakis Háromszék eme harmadának római katonai megszállása után készülhetett. A déli székely vármegye keleti harmadának a Feketeügytől délre eső része római foglalása idejét s menetét mindmáig homály borította. Sokat vitatkoztak fölötte, kevés eredménnyel.¹² Nyilvánvalóan csakis kiterjedt régészeti ásatások dönthetnék el véglegesen a kérdést. Az 1942. évi kovásznai nyári föltárások sok nagyon jelentős eredménye között szerepel e kicsiny terület rómaiak uralma alá jutásának ideje is. FERENCZI SÁNDOR ugyanis a Kr. u. II. század közepére, közelebről 150—158. évek közére tette Kovászna dák vára elését.¹³ Az ottan falált agyagművesség véleményét teljesen igazolja. A körülmények ilyenféleképpeni fölfogása következtében e szerény fürdő(?) vagy vadászházat csak ezután az időszak után, a Kr. u. II. század utolsó harmadában emelheték. A 160—204 (?) évek közötti aránylag csöndes, békés „Dacia felix“ (Antoninus Pius, Marcus Aurelius, Septimius Severus)-korszak leginkább alkalmas volt efféle lakocskák építésére. Későbbben, a III. századi — különösen Provincia Dacia keleti határain, azok biztosításáért vívott, kisebb-nagyobb megszakításokkal a tartomány kiürítéséig elhúzódó, állandó véres küzdelmek idejében már ismét nem sok értelme lett volna készíttetésének. Tulajdonosa — mondottakból következően — ismeretlen. Építését esetleg a közeli cőfalvi Székelytámad vára építésekor szétrombolt római táborhely valamelyik parancsnokának, tisztjének tulajdoníthatjuk.¹⁴

A kovásznai római épület maradványa eléggé szegényes. Ennek ellenére is Háromszék-megye római kori betelepítése, illetőleg megszállása tekintetében meglehetősen nagyjelentőségű. E minden fővárosias középponttól, sőt főkereskedelmi útvonaltól távolesett területek egyetlen

¹² V. ö. Dolg.-Trav. III (1912), 74; továbbá: An. Inst. de Stud. Cl. II. (1933—5). 240—55. Paulovics István, Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák“-ezüstkincek kérdése. Kvár, 1944. 101—3.; valamint a Székely Nemzeti Múzeum Kiadványai 5. füz. 24—30.

¹³ Dr. Ferenczi Sándornak szíves szóbeli fölvilágosításaiért és közléseiért, dr. Oláh Tibor kolozsvári református kollégiumi tanár úrnak pedig a francia kivonat fordításáért tartozom köszönettel.

¹⁴ A négyszögletű tégladarabok határozottan nem itt, nem a helyszínén készültek, mindenképpen nagyon hasonlítanak a római táborépítésekkor fölhasznált tömörebb, jó minőségű téglákra. A háromszögletű téglákat már helyben is gyárthatták, csillámszemcsés anyaguk inkább megfelel a pihenő talajának. A kutyanyom, a hármas ujjbenyomásos és nyolcas fésű-szerű benyomásos díszű téglák valóban nem tájékoztatnak különösebben. Storno Miksa harkai kutatásait ismertető dolgozatában a hasonló elemeket nem tartja díszítésnek, inkább munkás vagy munkáscsoport készítette áru talán elszámolás céljából való megjelölésének, [Vö. Római lelet Harkáról (Sopron m.): ArchÉrt. III/III (1942), 193—4]. — Mindenesetre érdekes a kutyanyom római téglákon való gyakori előfordulása. Véletlenül is keletkezhetett, de szándékosan is benyomhatták.

ilyen nemű emléke. Kolozs, Torda-Aranyos, Alsófehér, Hunyad megye területén vidéken is sokkal előkelőbb, nagyobb terjedelmű nyaralók (villae) voltak, itt egyelőre csupán ezzel szerénykedhetünk. De mégis legalább már ilyesmivel is növelhetjük a megye keleti felének régészeti anyagát, múltjának megismerését.

FERENCZI ISTVÁN

Les restes d'un bâtiment romaine à Kovászna (Abrégé)

Au cours des fouilles de l'Institut Scientifique de la Transylvanie, la première à mettre au jour fut une forteresse dace près de Kovászna. La fouille de la forteresse dace de Kovászna est d'une grande importance, car elle met en lumière les relations des Daces avec les Romains qui ont occupé ces territoires. Grâce aux recherches de M. Alexandre Ferenczi, on peut maintenant affirmer avec beaucoup de probabilité — et au point de vue archéologique aussi — qu'une grande partie des Daces, qui s'est retirée dans les bassins orientaux de la Transylvanie, eut encore une longue période d'indépendance nationale. Pour la possession des petits territoires qui s'étendaient entre les deux puissances, des luttes perpétuelles éclataient. C'est un chapitre de ces luttes qu'une forteresse encore indépendante des Daces met en lumière. A côté de cette fortification, si importante pour le grand nombre de renseignements précieux qu'elle nous fournit sur la chute de la forteresse d'une tribu dace, à 400 m. au sud-ouest de la forteresse de Kovászna, — nous avons réussi à mettre au jour les restes d'un petit bâtiment romain. Construit sur un petit plateau pittoresque, aucune trace de forteresse n'était trouvable à ses environs. Les murs de fondations, en blocs de pierre, sont peu solides. Le pavement, construit en mortier de chaux et résistant comme le ciment, reposait sur des colonnes de briques, élevées sans un lien quelconque, qui se dressaient au-dessus de la base du bâtiment. Trois murs plongés dans la terre crue, servaient de soutien aux flancs; c'est pourquoi ils sont mal exécutés. Seul le quatrième mur a été élevé avec plus de soin. C'est ici que la façade devait se trouver. A en juger par les fondements ainsi bâtis, il nous semble d'avoir affaire à une construction en bois, ou bien en brique à armature de bois.

Le pavement flottant de ce bâtiment n'était pas destiné au chauffage. L'humidité du versant et d'autres exemples remarqués jusqu'à présent en Transylvanie nous font supposer en tout cas que c'était plutôt un moyen d'isolation. Malgré la teneur en eau du „réservoir“ situé à sud-est du monument, ce n'est guère probable qu'il eût servi de bain; d'ailleurs, il n'y avait pas de ruines, de monnaies, d'objets céramiques ou d'instruments de métal aux alentours du bâtiment. C'est seulement d'après les briques triangulaires ou d'autre forme, provenant du castrum stativum romain de Cofalva, détruit lors de la construction plus récente d'une forteresse hongroise, qu'on a pu apprécier l'âge du bâtiment.

En dépit d'une forteresse dace si proche, ce n'est pas, selon nous, un monument dace. Mais ce ne sont pas, non plus, les restes d'un bâtiment hongrois du premier moyen-âge, bien que l'architecture religieuse hongroise des commencements du moyen-âge soit la plus ancienne de l'époque qui cor-

respond à la formation de la royauté hongroise: c'est-à-dire de 990 environ jusqu'à 1065—67, on faisait aussi usage de briques semblables à celle triangulaires.

Le pavement flottant, comme aussi les briques si caractéristiques pour l'architecture romaine nous obligent donc à rejeter la supposition d'une origine hongroise du bâtiment.

La date de construction de notre bâtiment peut être fixée à l'époque de la chute de la forteresse dace de Kovászna; selon M. Alexandre Ferenczi, c'est l'époque qui suit à la révolte et de l'incursion de Daces de Provincia, (150—158 ap. J.-C.); ce seraient donc les années du règne d'Antonius Pius, Marcus Aurelius et Septimius Severus (160—204).

ÉTIENNE FERENCZI

Haller Péter gazdasági vállalkozásai

Adalékok a XVI. századi erdélyi polgári életforma történetéhez

1.

A barokkszellemű HARTENECKI SACHS JÁNOSON és a józan, kiegyensúlyozott, éppen ezért eredményekben gazdag BRUKENTHAL SÁMUELEN, meg talán HUET ALBERTEN kívül — véleményünk szerint — senki sincs az erdélyi szászok mozgalmas multjában, aki valaha is annyira középpontjában állott volna az általános erdélyi történetnek, mint HALLER PÉTER (1490?—1569) a híres szebeni polgármester és XVI. századi szász ispán. 1529-től kezdve, amióta Nagyszeben kisebb tanácsának tagja lett, negyven éven keresztül állandóan közszolgálatban tevékenykedik. Elsősorban természetesen szűkebb hazája szolgálatában áll. Az 1540—60 közötti két évtized alatt, alkotóerejének kiteljesedése idején, a szász nemzet legfontosabb őrhelyén találjuk: három hosszabb session keresztül Nagyszeben tartományi polgármestere (Provinzialbürgermeister). 1557-ben mint Nagyszeben életfogytiglan megválasztott királybírája és mint szász ispán az erdélyi autonom szász közösség élére kerül.¹

Haller politikai tevékenysége Erdély sorsának egyik nagy fordulópontjával esik egybe, amikor az események valósággal egymásra torlódtak. Ebben a külső történésekben gazdag időszakban alig akad olyan politikai esemény, melyben ő valamilyen módon ne vett volna részt. Szava a XVI. századi Erdély politikai újjáalakulásának változatos szakaszaiban mindig nyomósan esett a latba: Izabella királynő és I. Ferdinánd tanácsosa, Martinuzzinak, az önálló erdélyi állam megszervezőjének, — mai tudásunk szerint — meghitt tanácsadója és munkatársa, Castaldonak bizalmasa és az 1556 márciusától kezdve Petrovics Péter helytartó mellé állított rendi hatostanácsnak tagja. Haller akkor kerül a politikai élet előterébe, amikor 1543-ban és 1547—48-ban az erdélyi rendek megbízottjaként I. Ferdinánd királyhoz és V. Károly császárhoz megy követségbe; a Talmácson és Alvincen (1552—53) a törökökkel folytatott diplomáciai tárgyalásai is országszerte nagy mértékben növelik hírnevét. Végül mint kincstartó

¹ Haller Péter életére, tevékenységére, valamint a kapcsolatos régebbi irodalomra vonatkozóan bővebb felvilágosítást nyújt: Gündisch G., Peter Haller, Bürgermeister von Hermannstadt und Sachsengraf (1490?—1569): Deutsche Forschung im Südosten 1944. 43—102. E dolgozatnak azonban a kiadási lehetőségek megromlása következtében csak az első része jelenhetett meg. Az alábbi tanulmány ennek az idézett dolgozatnak a kiegészítése.

(ebben a minőségében Fráter György közvetlen utódja) egyideig az újjászervezett erdélyi állam egyik legfontosabb tisztségét tölti be.

Ennek a korszaknak többi, főként szebeni vezető-embereihez hasonlóan, Haller sem tósgyökeres erdélyi szász, hanem a híres nürnbergi patricius családnak magyarországi ágából ered. Valószínűleg Budán született, ahol apja, Ruprecht, aki e város német polgárságának előkelőbb köreiből nősült, 1480-ban telepedett le. Amint ezt már más helyen igyekeztünk bizonyítani, HALLER RUPRECHT feltűnése Budán azzal a felnémet népmozgalommal hozható kapcsolatba, mely a közép-kor vége felé Magyarország és Lengyelország nagyobbára még német jellegű városainak gazdasági életére tartós hatással volt.² Nagyszebenben Haller Péter valószínűleg még a mohácsi vész előtt telepedhetett le.

Amíg Haller közéleti munkásságát olyan gazdag forrásanyag világítja meg, hogy arról legalább is fővonásaiban tiszta képet alkothattunk magunknak, addig magánéletét még sok tekintetben homály borítja. Ezúttal bennünket életének gazdasági oldala érdekel, mert a közszereplés biztos anyagi alapokat kívánt meg. Melyek voltak ezek az alapok, milyen természetűek és milyen fejlődésen mentek keresztül? Amikor most Haller Péter életének anyagi oldalát vizsgáljuk, ezekre a kérdésekre keressük a feleletet. Minthogy Haller üzleti könyvei még eddig nem ismereteseek, kereskedelmi és vállalkozói tevékenységéről, elszórt közlések alapján, csak inkább hozzávetőleges képet alkothattunk, anélkül, hogy részletesebben szólhatnánk róla.

2.

Meglehetősen bizonyossággal feltehető, hogy HALLER mint kereskedő vetette meg a lábát Nagyszebenben. Már 1528-ban találkozunk nevével Armbruster Mátyás polgármester, Murrer Ozsvát, Sartor Zakariás, Offner János tanácsosok mellett, akiket vele együtt mint az egyik városi elárúsítóhely bérlőit „domini mercatores“ címmel említene. Azért a helyiségért, melyet Haller 1541-ig bérelt, évi négy aranyat fizetett.³ Haller tehát a kiskereskedelmet sem vetette meg, s a róla alkotható képünk nem sokban különbözhetik a későközépkori kereskedő szckványos típusától.⁴ Üzletének alapja azonban természetesen a nagykereskedelem volt. Csak ezen a téren lehetett ugyanis nagyobb — mai fogalmaink szerint azonban még mindenesetre igen csekély — áruforgalmat elérni.

Haller, a kor szokása szerint, természetesen nem csak egyetlen árucikkkel kereskedett, hanem a legkülönbéleket tartotta raktáron. Pontosabban értesüléseink azonban ebben az irányban nincsenek. Az bizonyítható, hogy többek között vászonnal és borral is kereskedett, melyekre

² Gündisch, i. m. 46.

³ A bejegyzés szövege: „Ex boltis sive fornicibus dominorum mercatorum.“ [Szász Nemzeti Levéltár, Nagyszeben (ezután: SzNLT.), Stadthannen-Rechnungen 1528.]

⁴ Kulischer Joseph, Allgemeine Wirtschaftsgeschichte. München—Berlin, 1928. I, 269.

a nagyszzebeni tanács a vevője.⁵ Az aranybeváltó kamarának szemet szállít.⁶ Martinuzzi helytartó részére pedig farkasbőrökről gondoskodott.⁷ Üzletének középpontjában azonban az ebben a században különösen fontos fűszerárakkal való kereskedés állott. Már 1528-ban a Fuggerek által akkoriban átvett és újonnan berendezett erdélyi sókamarákat — elsősorban a désit — ő látta el fűszerrel.⁸ Egy későbbi időből származó adat szerint a szebeni tanács Hallertől fűszereket vásárolt,⁹ s belőlük aztán a város, többek között, örömmel fogadott nászajándékokat adott.¹⁰ Jellemző bizonyítéka Hallernek a fűszerkereskedelemben való otthonosságára, hogy ő szállította DERNSCHWAM JÁNOS-nak, a Fuggerek erdélyi vállalatai vezetőjének a Törökország felől újból megindult bors-kereskedelemre vonatkozó híreket, melyeket aztán a Fugger-megbízott, mint nagyon fontos értesüléseket, gazdáinak Nyugatra továbbított.¹¹

A fűszerfélék a későközépkori erdélyi kereskedelemben tehát nyilvánvalóan olyan fontos helyet foglaltak el, hogy erre a kérdésre érdemes az eddiginél több figyelmet szentelni.¹² Állításunk mindjárt nyilvánvaló lesz, ha a szász kereskedelem három nagy központjának: Nagyszebennek, Brassónak és Besztercének a számadáskönyveit figyeimesen áttanulmányozzuk. Bors, gyömbér, safrány, szerecsendió és szerecsendióvirág, szegfűszeg és fahéj azok az árucikkek, melyek a brassói számadáskönyvekben mint legjobban keresett fűszerfélék szerepelnek: csupán 1503-ban mintegy 40 mázsa gyömbér és 708 mázsa bors.¹³ A besztercei számadások alapos átvizsgálása folytán derült ki az is, hogy a messzeföldön híres XVI. századi besztercei kereskedők, FORSTER FARKAS, KÜRSCHNER VINCE és a többiek üzleti vállalkozásainak a fűszerkereskedelem alkotta alapját.¹⁴

⁵⁻⁶ SzNLT. Konsularrechnungen 1545.

⁷ SzNLT. Collectio posterior Nr. 477.

⁸ Gündisch, Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528—1531. București, 1941 (Kny. az Omagiu Prof. Ioan Lupas című munkából) 20. l. ² jegyzet.

⁹ SzNLT. Konsularrechnungen 1540.

¹⁰ VerArch. XIV (1877), 195.

¹¹ Ungarische Jahrbücher XIII (1933), 281. — Deutsche Forschung im Südosten 1944. 59. l. ⁵⁰ jegyz. — A safránykereskedelemre vonatkozólag l. Haller Péter hasonnevű unokaöccsének Nagyszebenben 1548. január 23-án kelt levelét, melyet egy az augsburgi birodalmi gyűlésre utazó ismeretlen egyénhez intézett [ENMLt. Gr. Haller-család kükküllővári levéltára. Fasc. XXII. H. 173]. Jakó Zsigmond egyetemi tanár úrnak ezen a helyen mondok köszönetet, hogy figyelmemet erre az anyagra felhívta és az iratokat számomra hozzáférhetővé tette.

¹² Vö. a szász kereskedelem történetének több, mint egy emberöltővel ezelőtti, bizonyos részeiben elavult összefoglalását: Jickeli O. Fr., Der Handel der Siebenbürger Sachsen: VerArch. XXXIX (1913), 80.

¹³ Moess Gustav, Was für Gewürz und Obst kannten die Kronstädter im XVI. Jahrhundert?: Kronstädter Zeitung, 1913. 68. sz. — Ez a brassói számadáskönyveken alapuló cikk számomra jelenleg hozzáférhetetlen volt.

¹⁴ VerArch. XXI (1887), 51.

Nagyszeben fűszerkereskedelme szintén élénk volt. Ez a nagyarányú áruforgalom nagyobbára Moldován és a Havasalföldön keresztül bejött. Ezek a területek lettek ugyanis a XVI. századi

Fekete tengeri fűszerkereskedelemnek közvetítői.¹⁵ Ennek az árukereskedelemnek a közvetítői főleg görög kereskedők; ellenükben az erdélyiek arra törekszenek, hogy versenyképességüket Erdélyen belül valamilyen módon visszaszorítsák és áruik számára a szorosokhoz vezető utakon átrakodó helyeket (Talmács, Rozsnyó) jelölnek ki, ahol a szász kereskedők velük érintkezhetnek. Ez sem használt sokáig. A jövő a görög kereskedőké volt.

Haller, hogy vállalkozásait kellően megalapozza, nagykiterjedésű üzleti összeköttetéseket tartott fenn. Különösen élénkek lehettek kapcsolatai a két román fejedelemséggel. Haller erre irányuló kereskedelmi vállalkozásainak jelentős méreteire bizonyítékot szolgáltat I. Ferdinánd egy 1540. évi követtségével kapcsolatos forrás. Eszerint Hallert, a Habsburgok szolgálatában elszendetett bizonyos veszteségeiért úgy kárpótolják, hogy a Vöröstoronyi-szoros vámszedője a Moldovából és a Havasalföldről érkező vagy odaszállított Haller-féle árukra kivetett nagyszebeni huszadot az említett károk törlesztésére fordítja.¹⁶ Tekintélyes lehetett Haller áruforgalma, ha csak maga a vám e cikkek után 2000 forintra rugott. Apósával, SCHIRMER JÁNOS gazdag brassói kereskedővel is üzleti összeköttetésben állott. Az erről szóló értesítések egyidejűleg érdekes fényt vetnek azokra az összefüggésekre, melyek a akkori idők hadviselése és kereskedelme között fennállottak, egyúttal azonban Haller üzleti szelleméről is elárulnak egyet-mást. Ezek szerint Haller talpraesett és vállalkozó szellemű kereskedő lehetett.

1534 márciusában történt, amikor az összes erdélyi városok és hatalmi csoportok közül már csak Nagyszeben állott I. Ferdinánd oldalán. A Zápolyával csaknem hat éve dacoló város nagy szükségét látott. Ekkor ajánlkozott Haller, hogy a szorongatott Szébenen segít, mert ebből szerencsés esetben egyúttal jó üzletet is remélhetett. Ellenséges

¹⁵ A két román fejedelemség kereskedelem-földrajzi helyzetének fontosságára vonatkozóan I. Panaitescu P. P., *Mircea cel Bătrân, București, 1944.* című kitűnő munkáját [Főként a 92. l.]. — Jickelinek az a megállapítása [i. m. 80.], hogy a szász kereskedők keleti árucikk-szükségleteiket „nagyobbára Velencében és Zárában, részben pedig Budán“ szerezték be, — legalább is a XV. és XVI. századra vonatkozóan — többé nem fogadható el. Ebben az időben elsősorban a Moldován és a Havasalföldön keresztül vezető kereskedelmi utak voltak Erdély szempontjából a jelentősek.

¹⁶ „...ita, ut idem Petrus Haller ex rebus suis mercimonialibus ex Meldavia et Transalpinis in eandem civitatem Cibiniensem per eum inferendis vel ex eadem civitate educendis per vigesimatore[m] dietae civitatis tamdiu defalcandus, quamdiu de summa duorum milium Fl. praefato Petro Haller quoad plenum satisfactum fuerit...“ [Kéziratban maradt melléklete a Bornemissza Pál és Werner György királyi biztosok által Erdély kincstári jövedelméről készített és Engel által közzétett jelentésnek (Geschichte des ungarischen Reichs und seine Nebenländer. Halle, 1796–1801. I–IV.). Bécs, Hofkammerarchiv. Ms. Nr. 374].

területen keresztül Brassóba ment Schirmer Jánosnál levő áruieért és megkezdte ezeknek Nagyszebenbe való szállítását. Apósát is rávette, hogy sajátjából szintén szállítson — főként vászonneműt — a nyomorgó és szükségben élő városnak. Hazatértében Fogarason MAJLÁTH ISTVÁNt is felkereste, aki kevéssel azelőtt csatlakozott I. Ferdinánd mellől Zápolya Jánoshoz és 1535-ben Nagyszebent végül is tédre kényszerítette. Városának ezt az ellenségét is sikerült az ügynek megnyernie Ilyen módon az értékes áruk zavartalanul jutottak el rendeltetési helyükre.¹⁷ Élelmes vállalkozása tehát teljes sikerrel végződött. Csak Schirmer vesztett rajta. Amikor ugyanis az erdélyi kormányzó, GRITTI LODOVICO meghallotta, hogy Schirmer a körülzárt Nagyszebennek árut szállított, bezáratta és csak 2200 forint váltságdíj fejében bocsátotta szabadon.¹⁸

Haller üzleti összeköttetéseit Krakkó felé is kiépítette. Ez, a Kárpátok külső lejtőjén végighúzódó legfontosabb keleteurópai kereskedelmi útvonalon fekvő város a pontusi és balti gazdasági táj csereforgalmának átrakó helye a középkor alkonyán Erdély számára szintén nagyjelentőségű volt. Ha ez kereskedelempolitikai tekintetben nem látszanék eléggé világosan, bizonyoságul felhozható, hogy a krakkói egyetemet nagyszámban keresték fel erdélyi hallgatók. Krakkóban Haller többek között BRESSLER KRISTÓF és PACZKÓ JÁNOS kereskedőkkel állott üzleti összeköttetésben.¹⁹ Szétágazó nagy üzleti vállalkozásait Haller természetesen nem vezethette mindenütt személyesen; amint ez akkor szokás volt, a jelentősebb helyeken helyettesít tartott. Krakkói intézője például ARELT JÁNOS volt. Egy másik alkalmazottja Nürnberg városával fennálló pénzügyi vonatkozású ügyeit intézte, míg Bécsben egyik elszegényedett testvére, HALLER JÁNOS volt a megbízottja.²⁰ 1564-ben Haller Péter felhagyott a kereskedéssel és üzletét, melynek értéke 7889 forint és 16 dénár volt pénzben és birtokban, szerződés alapján hasonlónevű fiára iratta, aki ezt a tőkét még 3576 forinttal megtoldotta. Apja ettől kezdve csendes társként szerepelt az üzletben.²¹ A fiatal Haller halála következtében azonban ez a közös üzlet már a következő esztendőben felbomlott.

Az árukereskedelmen kívül Haller jelentős méretű hitelüzletekkel is foglalkozott. Először csak néhány város vett fel tőle kölcsönt, így Nagyszeben, Offenbánya, Debrecen, sőt őseinek városa, Nürnberg is.²²

¹⁷ SzNLT. Urkunden Abteilung. IV. Nr. 868, Collectio posterior 332, 458. — Haller akkori brassói tartózkodásának bizonyítékai: Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt, Brassó, 1889. II, 346.

¹⁸ Deutsche Forschung im Südosten 1944, 60.

¹⁹ Erre vonatkozóan I. Hallernek a szász egyetemhez fellebbezett Paczko elleni perét [SzNLT. Urkunden Abteilung 1551, September 3. — TTár 1887. 580]. — Khürmeser Hans bártfai lakos Szebenben 1551, november 2-án kelt soraival bizonyítja, hogy Patschka Hans Krakkóból felhatalmazta őt, hogy Haller Pétertől 501 forintot felvegyen [ENMLT. Haller-lt. Irregestrata].

²⁰ TTár 1887. 580.

²¹ ENMLT. Haller-lt. Fasc. XXIV. H. 249.

²² VerArch. VI. (1863), I. ³² jegyz.— Valjavec Fritz, Der deutsche Kultur-einfluss im nahen Südosten. München, 1940. 170. I. ¹³⁹ jegyz.

De csak a Nürnberg városának adott kölcsönök rugtak 2000 forintnál nagyobb összegre. Magánszemélyeknek szintén folyósított kisebb kölcsönöket és a román vajdaságokból menekült bojároktól is vett át zálogba drágaköveket.²³ Haller üzlete számára legnagyobb jelentőségű az volt, hogy a Habsburgoknak Erdélyért éveken keresztül folytatott küzdelmét pénzelte. Ezáltal nagyobb mértékben belekeveredett a politika forgatagába, mint ahogy az üzlete szempontjából kívánatos lett volna. Erdélynek 1551-ben a Habsburgok által történt átvétele vállalkozásának természetesen nagy lendületet adott. Martinuzzi meggyilkolása után ugyanis rövid időre (1552—53) mint kincstartóra Erdély egész pénzügyigazgatását reáruházták. Valóban bámulatos, hogy mérészen és előrelátó üzleti érzékkel, miként aknáz ki minden kínálkozó lehetőséget. Arra törekszik, hogy azokat a pénzügyi nehézségeket, melyekkel Ferdinándnak az Erdély ügyeibe való tényleges beavatkozás folytán kellett megküzdnie, a maga hasznára fordítsa. Haller mint ennek a politikai vállalkozásnak egyik pénzelője, kezdetben, egészen Castaldonak Erdélyből való kivonulásáig, ismételten jelentékeny összeget bocsátott Ferdinánd rendelkezésére. A kölcsönökre fedezetül a kincstári jövedelmi források: aranybeváltás, pénzverde, bányák szolgáltak, melyeket egyre inkább a maga kezébe igyekezett kaparintani. Ilyen módon üzleti tevékenysége számára teljesen új terület nyílt meg, mely beláthatatlan lehetőségeket kínált számára.

Haller az erdélyi vámokat már korábban megkísérelte bevonni üzleti vállalkozásaiba. Ismeretes, hogy 1547-ben ROTH JÁNOS nagyszabeni királybíróval a vöröstoronyi vám jövedelmét bérbevette.²⁴ Castaldo 1552-ben ugyanezt 1000 forint kölcsön fejében újból átengedte neki és újabb 3000 forintért pedig mindkét brassói vám bevételeit, valamint a besztercei huszadot adta át.²⁵ Ha béke volt és a román fejedelemségekkel a kereskedelem virágzott, ezek a vámok tekintélyes jövedelmet hoztak. A vámjövedelmek keresett bérletek voltak, melyekért különösen a városok versenyeztek egymással. A törökkel való háborúskodás azonban erre a bérlet-üzletre rendkívül kedvezőtlen következményekkel járhatott. Ezért kérdéses, hogy Haller a Moldovába és a Havasalföldre vezető összes erdélyi vámhelyek bérbevételével vajjon megtalálta-e számításait. A fejedelemségekkel való politikai kapcsolatok 1552—53-ban nagyon megélenkültek, mert a Habsburg-ház erdélyi bizalmasai, elsősorban pedig Castaldo, mindent megpróbáltak, hogy az ellenséges gyűrűt ezen a területen áttörjék és a román feje-

²³ Veress Andrei, Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării-Românești. București, 1929. I, 281.

²⁴ SzNlt. Urkunden Abteilung IV. Nr. 545. — A bér összege évi 800 forintra rugott.

²⁵ Bécs. Hofkammerarchiv, Liber Regius Ferdinandi et Maximiliani 1552—1575. 76 kk. — A huszad hivatal tényleges vezetőjének a szabeni Nyirew (Scherer) Tamást tették meg, akinek március 27-én, Szebenből keltezve Bornemissza és Werner királyi biztosok külön instructiót állítottak ki [Engel, i. m. III, 37].

delemségekben törökellenes hangulatot készítsenek elő. A vajdákból azonban ez a törekvés ellenhatást váltott ki.

Hallernek az aranybeváltó üzlet (az ú. n. cementezés) terén is voltak már tapasztalatai. Régóta — már Zsigmond király idejében is — állott fenn Nagyszebenben egy, a pénzverdével szoros kapcsolatban lévő királyi kamara, ahol az erdélyi Érchegeységben magánvállalkozók által termelt aranyat is beváltották. Ez a beváltás kötelező volt és a kamaráknak tekintélyes hasznot hajtott. A kamarát a magyar királyok rendszerint a nagyszebeni tisztviselőknek és vállalkozóknak adták bérbe, régebben leginkább a mindenkori polgármesternek, 1500-tól pedig a királybíróknak. Szapolyai János, hogy a várost politikai magatartásáért megbüntesse, a kamarát 1528-ban átmenetileg Kolozsvárra helyezte át, de már 1542-ben ismét Nagyszebenben találjuk.²⁶ Abban az időben Martinuzzi kincstartó saját kezelésébe vette; mint-egy azonban a kamarai üzem nagyobb, csaknem 15—20.000 forint tőkebefektetést igényelt, György barát több pénzember bevonására határozta el magát. A vállalkozás legjelentősebb tagja Haller volt, aki nagy összeggel társult be és a nyereségben is ennek megfelelően részesült.²⁷

Martinuzzi meggyilkolása után a Habsburg-háznak a pénzügyek újjászervezése ügyében Erdélyben tartózkodó biztosai abban állapodtak meg, hogy a beváltást Haller a folytonosság érdekében továbbra is saját kezelésében lássa el. Haller ezt el is vállalta. Amikor azonban a biztosok később puhatolóztak nála, hogy a kamarát nem bérelné-e ki hosszabb időre, előadta feltételeit. Hangsúlyozta, hogy a kamarát csak olyan ember veheti át, aki elegendő pénzzel rendelkezik nagyobb arany mennyiség beváltására. Haller 4000 forint bért ajánlott fel, ha a kamarát négy évre neki átengedik és azt kérte, hogy az aranycsempészést, amely a beváltási üzletnek tetemes károkat okoz, szigorú rendszabályokkal gátolják meg.²⁸ Ilyen feltételekhez kötött válaszával tértek vissza a biztosok 1552 áprilisában Bécsbe. Haller azonban forma szerint csak ez év októberében kapta meg a kamarát.²⁹ A vállalkozás, úgy látszik, nem járt kellő sikerrel. Már 1553 januárjában ugyanis Haller a bérösszeg csökkentését kérte Ferdinándtól. Arról panaszkodik, hogy a bizonytalan idők miatt nagyon megcsappant az ére

²⁶ A nagyszebeni fémbeváltókamarára vonatkozóan l. Seivert G., Beiträge zur Geschichte der Hermannstädter Münzkammer: VerArch. VI (1863), 153 kk., 299 kk., Uő., Der Cementgewinn der Hermannstädter Kammer 1565—1570: Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde 1887. 13 kk. — Paulinyi Oszkár, Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán: A bécsi Magyar Történetkutató Intézet VI. évkönyve. Bp, 1936. 32 kk.

²⁷ „... quibus cambiendi potestatem dedit Petro Haller praesertim, tamquam homini inter Saxones primario...” [Engel, i. m. II, 41].

²⁸ Engelnél a legfontosabb rész hiányzik. Ezt közli: VerArch. VII (1866), 403. — Ennek a következményeként Castaldo valóban bocsátott ki az aranycsempészést tiltó rendeletet.

²⁹ Ezzel a feltétellel vállalta el a kincstartóságot.

után való kutatás, a csekély aranyat pedig, amely forgalomba kerül, külföldre csempézik, úgyhogy a kamara nagy károkat szenved.³⁰

A forrásokból nem derül ki eléggé, hogy Haller a nagyszzebeni pénzverdével, s egyáltalán a pénzverdékkel milyen mértékben állott kapcsolatban. Mindenesetre 1552-ben külön pénzverő mestere volt: VÁCZY PÉTER. Úgy látszik, hogy mint a beváltó-kamara vezetője a pénzverésre is befolyást gyakorolt. Másképpen nem magyarázhatnók meg Ferdinánd királyhoz benyújtott nyomatékos kérését, hogy az ő hiatalnokoskodása idején készített pénzekre saját címerét reáveret-hesse. Erre azonban, úgy látszik, nem került sor.³¹

Haller megkísérelte a nagybányai pénzverdében és bányauzemekben is megvetni a lábát. Szükséges, — írja Ferdinándnak — hogy ennek a teljesen elszegényedett kerületnek anyagi támogatást nyújt-sanak és ezzel az embereket a bányászásra ösztönözzék. Ő szívesen vállalná magára a bányászok kiadásait, de a király jóváhagyása szükséges ahhoz, hogy az arany- és ezüstbeváltásból és a pénzverésből származó jövedelem neki, a hitelezőnek jusson. Ő viselné az egész kockázatot, mert ilyen bizonytalan időkben a befektetett pénz csak lassan és nehezen térül meg.³² A nagybányai kastélyra, melyben a kamara helyiségei voltak elhelyezve, szintén igényt tart.

Haller egyre nagyobb arányokat öltő terveinek a támogatásától Ferdinánd fokozatosan mindjobban elzárkózott. Valószínű, hogy a pozsonyi magyar kamara, amely Ferdinándot ezekben a kérdésekben állandóan tájékoztatta, volt ennek a sugallója. Elhatározták, hogy a korábbi megegyezéstől eltérően a pénzverést és bányászatot megint állami kezelésbe veszik, Hallert pedig arra akarták rávenni, hogy a kamarák fenntartásához szükséges tőkét kamat és fedezet ellenében folyósítsa.³³ Ezzel Hallernek azt a törekvését, hogy kincstárnoki állását vállalkozásai számára is kamatoztassa, bizonyos mértékben korlátozták. 1553-ban a nagyszzebeni beváltót és a huszad bérletét szintén elvették tőle.³⁴ Mindez könnyen megmagyarázható. Nem akarták, hogy

³⁰ Kemény Josephus, *Notitia historico-diplomatica archivi et literalium capituli Albensis Transilvaniae. Cibinii, 1836.* 126.

³¹ VerArch. VI (1863), 300. — Ebből az időből a következő szebeni veretek ismereteseik: Egy-egy dukát 1552-ből és 1553-ból H (=Hermannstadt) betű és két keresztbe tett kard felett koronát ábrázoló verdejeggyel, csegelyek a 2, 1½, 1, ½, ¼ tallérhoz H jelzéssel és keresztbefektetett kardokkal a korona nélkül és egy dénár 1552-ből H-P jelzéssel. Ezt a jelzést az idevágó irodalom Haller Péter neve kezdőbetűinek tartja, jóllehet a magyarázat, minthogy a H egyszer Hermannstadt-tot, másszor Hallert jelölné, nem teljesen kielégítő (Holzmayer Eduard barátomnak, a bécsi Münzkabinet tisztségviselőjének levélbeni szives közlése alapján).

³² Kemény, i. m. 121. — Haller előtt nyilvánvalóan egy pénzemberekből álló szövetkezés lebegett, amely a nagybányai erdőmunkásság ellátását magára vállalta volna, hogy ezáltal újból fellendítse a teljesen elhanyagolt bányászatot.

³³ Bécs. Hofkammerarchiv, Liber memorialis 1552—3. fol. 151.

³⁴ VerArch. VI (1863), 317. — Seivert — véleményem szerint — téved,

olyan üzletember álljon az erdélyi pénzügyigazgatás élén, aki első-sorban a saját érdekeit tartja szem előtt, hanem egy olyan, mindenkor készséges végrehajtószerv, egy olyan hivatalnok, amilyent a Habsburgok XVI. századi nagyszabású kormányzati reformjai kitermeltek.

Haller természetesen erre nem volt kapható és gyorsan levonta a következtetéseket. Valószínű, hogy még 1553 nyarán visszaléphetett a kincstárnoki tisztségtől, mert Ferdinánd már szeptember 16-án a magyar kamarától javaslatot kér e hivatal további vezetésére vonatkozólag. Végül is októberben, tehát megbízatása után egy évvel, hivatalosan is elfogadták Haller lemondását.³⁵ Mégis egy ideig még ő vezette tovább az ügyeket, míg Vass László személyében, aki azelőtt a sóbányák élén állott, megfelelő utódot nem találtak (Medgyesi Ferenc püspöki helytartó és kolozsmonostori apát, kit először felkértek, ezt a megbízatást nem fogadta el).

Haller üzleti érdeklődését a bányászat korán felkeltette. Több jel mutat arra, hogy már a harmincas években tevékenykedett az erdélyi bányászat terén. 1547-ben a máramarosi sóbányák bérbevételén fáradozik. Az erdélyi rendek megbízottjaként résztvesz az augsburgi birodalmi gyűlésen és útjában Ferdinánd magyarországi fővezérével, Salm Miklós gróffal, majd pedig Augsburgban személyesen a királlyal tárgyal.³⁶ Nádasdy Tamás országbíró és Báthory András, Ferdinánd párthívei is érdeklődtek a dolog iránt. Bérösszegül mindnyájan 8000 forintot ajánlottak fel és hajlandók voltak biztosítékot nyújtani „Csehországban vagy a német tartományokban“. Ebből azonban nem lett semmi, mert V. Károly császár és Ferdinánd nem akart Erdélyért a törökkel újabb bonyodalmat.³⁷ Minthogy pedig Erdély török érdektérület maradt, Haller Péternek Máramarost üzleti összeköttetés szempontjából ki kellett kapcsolnia.

Az ötvenes években azonban már mélyebb nyomait találjuk Haller üzleti tevékenységének a bányáiparban és pedig az erdélyi Érc-hegység bányászatában. BENKNER JÁNOS brassói városbíróval és AB-

amikor azt gondolja, hogy Ferdinánd az aranybeváltást teljes egészében átengedte Nagyszeben városának. Nyilvánvalóan megtartotta magának; a szebeniek csupán jogot nyertek az aranybeváltásra, a becsérelt nyers aranyat azonban kötelesek voltak a kamarának beszolgáltatni. — Haller hagyatékáról szóló egyik feljegyzés szerint a beváltókamara 1569-ben ismét az ő birtokában lett volna; ennek azonban ellentmond az a kétségtelen tény, hogy a kamarát János Zsigmond éppen akkor zálogosította el a szász univerzitásnak [VerArch. VI (1863), 319].

³⁵ Bécs. Hofkammerarchiv, Siebenbürgische Hoffinanzen, 1553. október. — Felmentették hivatalából: „... ad eius humillimam instantiam... corporis sui imbecillitatis aliarumque per eum allegatarum rationum...“ Kérik azonban, hogy a királyi biztosokat tanácsaival továbbra is támogassa. Pesti Gáspárt, az ellenőrt a király továbbra is szolgálatban kívánta tartani [Vö. Ember Győző, Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig: Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. 1. Bp., 1946, 402–3].

³⁶ Bécs. Staatsarchiv. Repertorium Hungar. 1547. október 9. — Hofkammerarchiv, Ungarische Hoffinanzen, fasc. II, 1547. november 27.

³⁷ Deutsche Forschung im Südosten 1944. 99.

RUDBÁNYAI LÁZÁR MIKLÓSSAL közösen nyitnak meg egy tárnát Offenbányán. Ez azonban nem mutatkozott valami gazdagnak, mert később újabb összegekkel kellett a befektetett tőkét megtoldaniok. 1557—58-ban csaknem 1000 forintot ruháztak be; végül is a vállalkozók boldogok lehettek, hogy a tárna lebontását vezető társuk, KÉSMÁRKI ISTVÁN halála után az üzletből jelentéktelenebb veszteséggel szabadulhattak.

Végérvényesen 1566-ban vált ki Haller az érchegeységi bányászatból, amikor a nagyszebeni SCHERER HANS Hallernek minden örökét és adósságát Zalatnán és Offenbányán 800 aranyért átvette.³⁸

3.

Az eddigiekben arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló csekély forrásanyag segítségével Hallernek, a kereskedőnek és vállalkozónak az arcképét rajzoljuk meg. Ezzel a XVI. századi Erdélyre vonatkozó kutatások terén még meglehetősen járatlan útra léptünk. Bizonyos az, hogy a képből még hiányzik az éltető szín és a teljesség. Körvonalai azonban előttünk állanak. Láttuk Hallert mint egy szerény elárusítóhely tulajdonosát; azután ott találtuk, amint nagykereskedőként áruforgalmával egész Délkelet-Európát behálózza; megismertük mint pénzembert, aki tőkéjét kamatra vagy bérleti jogosítványok ellenében még a fejedelemnek is kölcsönadja és a zálogforgalmat sem veti meg; s láttuk végül, üzleti vállalkozását hogyan terjeszti ki egyre jobban az erdélyi vámokra, arany- és ezüstbevéltásra, végül a bányákra. Benne a későközépkori kereskedő típusa ölt testet, úgy amint az — talán nagyvonalúbban ugyan, de bámulatraméltó hasonlósággal — a XV. század közepén élt Bourges-i Coeur Jacques francia kereskedőben előttünk áll.³⁹ De ez a kép a mi XV. és XVI. századi szász városainkra is jellemző. Haller nem kivételes jelenség. A szászország kiemelkedő polgármesterei, király- és városbírái, mint Altenberger Tamás, Proll Miklós, Lulay János, Pemfflinger és Armbruster Nagyszébenben, az Eyben-ek, Kugler-ek, Benkner-ek, Schirmer-ek, Fuchs-ok és mások Brassóban, a Polner-ek Segesváron, ők mindnyájan, akárcsak Haller Péter, igazán „királyi kereskedőkként“ példátlanul hatásos egyességbe kapcsolták össze az üzletet és a politikát. Mert Haller csak egyik — de talán a legjelentősebb — utolsó képviselője ennek a nagyvállalkozó-csoportnak, amelyik a szász városok akkori sokszínű és pezsgő kereskedelmi életére reányomta a maga bélyegét.

Haller hosszú, dolgozó élete folyamán, mindenkor éber üzleti szellemével jelentékeny vagyonra tett szert. Ennek alapját még 1530 előtt Schirmer János gazdag brassói kereskedő lányával, Katalinnal kötött házassága vetette meg. Ezzel emelkedett fel azoknak a nagykereskedő-

³⁸ Gündisch G., *Deutsche Bergwerkssiedlungen in dem siebenbürgischen Erzgebirge: Deutsche Forschung im Südosten 1942.* 70. — „... all sein eingesetzt erb und schulden auf der Schlott und Offenberk“ (ENMLt. Haller-lt. Irregestrata).

³⁹ Kulischer, i. m. I, 273.

nemzetségeknél a körébe, melyek működésének határozott irányt szabtak.

Vagyonának nagyságáról néhány évvel halála után (1569) — mikor a legfiatalabb fia is nagykorú lett — megejtett hagyatéki tárgyalás alapján értesülünk.⁴⁰ Hallernek Nagyszébenben volt két háza, mindkettő a Grosser Ring-en. Ezek közül az egyiket (ma a 17. szám), melyet 1537-ben Altemberger Mihálytól vett meg, majdnem háromszázötven évig a család birtokolta.⁴¹ Ezenkívül volt Hallernek az Alsóvárosban egy kőmalma, a város délkeleti fala előtt egy majorja hozzátartozó földekkel és mezőkkel (a mai ú. n. Haller-rét) és egy vagy több halastava.⁴² Nürnberg városánál 14.900 forintja volt kamatra; házában pedig sok ékszer, arany és ezüst evőeszköz és egyéb drágakő, melyeket két fia, Gábor és Mihály egyenlően osztott fel.

A Habsburgok rövid erdélyi uralmának idejét, míg János Zsigmond kiskorú volt, Haller a megyékben nagyobb birtokok szerzésére használta fel. Még Castaldo és Báthory András által egy nagyobb kölcsön fejében magának adományoztatta a kihalt Vizaknaiak koronára szállott birtokait. Ezt a birtokot azonban teljes egészében nem tudta megtartani.⁴³ Megtartotta azonban a Segesvár melletti Fejéregyházát és Longodárt, valamint birtokrészeket Balástelkén, melyekben őt Ferdinánd 1553-ban ismételtén megerősítette és a fehérvári káptalan által beiktattatta.

Halálakor még részbirtokai voltak Alsófehérmegyében Pókafalván, Kiskeréken, Nagykeréken, Héjjasfalván és Sárpatakon (Vizaknaiak hajdani birtokai), továbbá hat Küküllő-megyei községben kisebb részek, Hortobágyfalva és Szentjánoshegye a Hortobágy melletti vármegyei területen. Ezekon kívül a vizaknai geréb-ház a bírói jogokkal együtt.⁴⁴

⁴⁰ VerArch. III (1858), 179.

⁴¹ A vétel bejegyzése megtalálható Nagyszében legrégebbi tanácsjegyzőkönyvében 1522—66. fol. III. A Sporergasse és a Grosser Ring sarkán lévő második házat Haller fiai 1593-ban 1900 forintért eladták Lutsch Jánosnak. Haller Péter idejében ebben az épületben volt elhelyezve a beváltókamara és a pénzverde, melyért ő 100 forint bért húzott.

⁴² Már 1534-ben pereskedik egy Gerstenberger nevű pesti polgárral özv. Karłowycz Szaniszlóné, Ágnes asszony halastavának zalogjoga felett. 1565-ben az Erzsébet-kapu előtti halastó tulajdonosaként említik [SznLt. Hermannstädter Magistrats-Protokoll 1522—65. fol. 86, 366]. Hagyatékában egy a Heltauertor előtt fekvő halastavat említenek.

⁴³ Castaldo egy nagyobb kölcsön ellenében inscribálta neki a Vizaknai-család birtokait: a geréb-udvart Vizaknán, Fejéregyháza, Zoltán, Longodár, Jövedics egész falut és további tíz községben részbirtokokat. Ferdinánd ezt a szerződést 1552. december 20-án erősítette meg [Bécs. Hofkammerarchiv, Liber Regius Ferdinandí et Maximiliani 1552—75. 75].

⁴⁴ Emiatt a vizaknai lakossággal számtalan vitája adódott. A gerébséggel kapcsolatos bírói joghatóság terjedelmére vonatkozó e korbéli oklevélhamisítások minden valószínűség szerint Haller Pétertől erednek; ő ugyanis eszközeiben egyáltalán nem volt válogató. E hamisításokra vonatkozóan l. Müller Georg, Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes: Festschrift Teutsch. Hermannstadt, 1931. 127, 134.

Hallernél is felismerhető tehát korának az a törekvése, hogy a pénzét földbirtokba fektesse. Ezzel a lépéssel megmentette vagyonát családjá számára. A nagy válság ugyanis, mely a XVI. századi erdélyi kereskedelmet alapjaiban rendítette meg, az ő tőkáját is bizonyára felemésztette volna. Ezzel egyúttal előkészítette ennek a kereskedelem révén felemelkedett családnak birtokos nemessé való átfarmálódását. Ez az átalakulás már Hallernél érezhető. 1554-től gyakran és hosszabb ideig időzik birtokain, melyeket officiálisai igazgatnak. Kezdi a „von Hallerstein“ (olykor „de Fejereghaz“) nemesi előnevét rendszeresen használni, melyet ekkor vehetett fel. Második házassága kéttoronyi⁴⁵ és győrőmonostori KEMÉNY PÉTER leányával, KATALINNA a negyvenes években csak megerősítette és meggyorsította ezt a fejlődést. Első házasságából való 1565-ben elhalt fia, ifj. Haller Péter, még kereskedő volt, mint az apja, a második házasságából származó gyermekei azonban ezt a foglalkozást már rangjukon alulinak érezték. Nagyobbára birtokaikon éltek, magyar nemesi családokba nősültek és a magyarságba olvadtak be.

GÜNDISCH GUSZTÁV

⁴⁵ Pókafalva régi neve.

A gyalui iskola régi mesterei

A gyalui iskola XVII—XVIII. századbéli igazgatóinak egész sorozatát sikerült összegyűjtenem. Ennek egynehány tagja még abban az időben teljesítette hivatását, amikor Gyalu a fejedelmi udvar védőszárnyai alatt életének legvirágzóbb korát élte. Igaz ugyan, hogy az iskola e jobb kornak letűnte után sem vesztette el pártfogóit, úgyanyyira, hogy gróf Bánffy György, Erdély Habsburg-uralom alatti első kormányzója, valamint leszármazottai — mint földesurak — idejében sem mutatkoztak a hanyatlásnak súlyosabb jelei. Természetes is, hiszen mind a tekintélyes birtoknak kellő módon való karbantartását megkövetelte az észszerűség, mind magáról Gyalu városáról mint Erdély egyik rangadó erősségéről való gondoskodás is magával hozta az itt élő polgári elemnek, valamint egyházának virágzását. Papjai tehát Toronnyai Máté és Tasnádi Ruber (Veres) Mihály püspököktől elkezdve, minden időben a vidék legkiválóbb egyházi szolgálói közül kerültek ki, akik külső akadémiákon nyert tudásukat hozták haza egyházuk szolgálatára; az itteni iskola mesterei pedig a kolozsvári kollégium jelesebb diákjai közül választattak ki. Közülök aztán nem egy vált a vidéki egyházi vagy világi élet nagyon érdemes tagjává.

A gyalui iskolával kapcsolatosan egyelőre meg kell elégednünk az alábbi névsorral, amely százötven évi időköz kinyomozható rektorairól számol be. Korábbi adattal nem rendelkezem. Főforrásul a kolozsvári református kollégium tanulóinak két külön névsorát, mégpedig az iskola törvényeit aláírt diákoknak 1668-tól 1817-ig, valamint az alapítványos diákoknak 1718-tól 1808-ig vezetett jegyzőkönyvét nevezem meg.* Az innen nyert sovány adatokat azután a legkülönbözőbb, a jegyzetekben külön felsorolt források adataival kellett bővítenem, hogy valamivel teljesebb képet nyerhessünk a gyalui iskolamesterekről és rajtuk keresztül, magáról az iskoláról is.

1. SZENTJÓBI ISTVÁN (1669 táján). Az 1658 körüli időben írta alá a kolozsvári schola törvényeit. Ilyenformán még Apáczai Csere János igazgatása idejében jutott az iskola felsőbb évfolyamaiba, ahonnan valószínűleg 1669 táján vitetett Gyaluba iskolaigazgatónak.

2. MÁRKOSFALVI MIKLÓS (1670 táján). A kollégiumban 1659 körül öltötte magára a tógát. Tehát ő is megérte Apáczai igazgatásának idejét. Valószínűleg 1670 táján búcsúzott ki a kollégiumból, hogy elfoglalja a gyalui iskola tanítóságát. A kollégium nagykönyvtárában két

* Nomina studiosorum collegii Claudiaci és Liber expeditionis a kolozsvári ref. koll. levéltárában (Alábbi adattáromban külön nem fogom jelölni, ha a forrás e két kéziratos könyv feljegyzései közül került ki).

könyvet is találtam, amelybe az 1673. évben „Nicolaus Markusfalvy“ mint tulajdonos írta be a nevét.¹

3. SZEGEDI ISTVÁN (1672 táján). Az 1661 körüli időben lépett a diákok sorába. Úgy látszik, hogy 1672 táján nyerte el a gyalui rektorságot.

4. PETRI MIKLÓS (1673 táján). Körülbelől 1662-ben tette le a kollégium alsó és felső évfolyamait elválasztó vizsgáit. Ekkor azután I. Apafi Mihály fejedelem alumniumát nyerve el,² folytatta tanulmányait. A gyalui iskola igazgatására 1673 táján vitetett.

5. ALBISI ANDRÁS (1674 táján). Feltételezhetőleg az 1663. évben subscribált. A gyalui iskola vezetését az 1674. év körüli időben vette át.

6. SZIGETI MIHÁLY (1682 táján). A körülmények azt mutatják, hogy 1671-ben lett tógás diák s mint ilyen az 1681. május 19-én meghalt Porcsalmi András kolozsvári pap és kolozs-kalotai esperes emlékére nyomtatásban is megjelent latin nyelvű verset szerzett.³ Tanulmányait hozzávetőlegesen 1682-ben fejezve be, vitetett a gyalui iskolához mesternek.

7. TÖVISSI MIHÁLY (1683 táján). Valószínűleg 1672-ben írta alá a kollégium törvényeit s 1683 táján vitték Gyaluba iskolaigazgatónak.

8. ÁRKOSI SÁMUEL (1687 táján). Körülbelől 1676-ban öltötte magára az alumnus diákok tógáját. 1687 tájáig folytatva tanulását, vitetett a gyalui iskolához mesternek.

9. VÁMFALUSI MÁRTON (1694 táján). Valószínűleg az 1683. év körüli időben írta alá a kollégiumi törvényeket és ezzel egyidejűleg lépett az iskola felsőbb évfolyamaiba. Mint kollégiumi alapítványos diák az 1689. május 25-én elhunyt Szathmár-Némethi Mihály kolozsvári pap és kolozs-kalotai esperes emlékére latin nyelvű verset szerzett, amely a temetés alkalmára kinyomatott eulogiumon megjelent.⁴ Körülbelől 1694-ben búcsúzott ki a kollégiumból és foglalta el a gyalui iskola rektorságát. Feltételezem, hogy szép hanggal megáldott énekes diák lehetett. Ezt bizonyítja az a körülmény, hogy a gyalui igazgatóságból a kolozsvári farkas-utcai nagy templomhoz hozták kántorul. Mint ilyenre, először az 1696. február 11-én sajátkezűleg írt nyugtáján találtam.⁵ Ebben az állásában szolgált azután haláláig, amely — az egykori feljegyzések szerint — „circa primum Augusti A. 1710“ következett be.⁶ Valószínűleg az a hatalmas pestis-járvány vitte el, amely ebben az évben Kolozsvárt is nagyon bőségesen szedte áldozatait. Könyvtárából egy könyv maradt reánk; ennek bejegyzése szerint: „Ex singulari amore Compatri Charissimo Dno Martino Wámfalusi dono dedit Michael T. Csepregi Claudiop. A. 1698 die 3. Julij mpria.“⁷ Ez a Csepregi Turkovich Mihály

¹ M. 7. és P. 31. könyvtári jelzéssel ellátva.

² Apáczai-album. 60 (A koll. levéltárában).

³ 1681-ben Kolozsvárt nyomtatott egyleveles kárta a kolozsvári farkas-utcai templom papiszékének háttára felragasztva.

⁴ 1689-ben Kolozsvárt nyomtatott egyleveles kárta ugyanott.

⁵ Kolozsvári ref. egyházközség levéltára. Számadások csoportja.

⁶ Series rerum című egyházközségi jegyzőkönyv. 103. (Az egyházközség levéltárában.)

⁷ B. 224. jelzéssel a kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában.

pedig vele egyidőben Kolozsvárt szolgáló kolozsvári lelkipásztor volt s minthogy ugyanitt született, a „compater“ megjelölés tanúsítja, hogy Vámfalusinak is kolozsvári származásának kellett lennie.

10. MAROSI JÓZSEF (kb. 1695 körül). Valószínűleg 1683 táján írta alá a kollégium törvényeit. Iskoláit elvégezve, talán 1695-ben vett a gyalui iskolamesterségre.

11. BÜKKÖSI MIKLÓS (1696 táján). Valószínűnek tartom, hogy 1686-ban öltötte magára a diákok tógáját, s miként Csengeri Péter nevű osztálytársa, bizonyosan ő is 1696-ban búcsúzott ki a kollégiumból és vette át a gyalui iskola igazgatását. A következő évben, vagyis 1697-ben. Nagymás választotta papjaul. Itt tizenegy esztendeig szolgálta az Urat, mígnem II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején „miután a magyar vitézeket a német nemzetség N.-Almásról kihajtotta, ott 4 napig alkalmatlanná lett“. Ennek következtében „igen nagy szánakozó indultal úgy offerálta ő kegyelmének tiszteletes tudós Szathmári István esperest urunk“ a materré lett bogártelki-daróci „ecclesiánkat közönséges akkori consensusból“. Ennek utána pedig a generalis synodus beleegyezvén az egyházközség anyásításába, a hívek 1708. április 4-én mentek át Nagymásra és hozták magukkal papjukul Bükkösi Miklóst. Az új egyházközség megszervezésével kapcsolatosan természetesen sok tenni-valója akadt az új otthonra talált lelkipásztornak. Mindenekelőtt „Diarium Ecclesiasticum az az Oly könyvecske, melyben A Bogártelki és Daróczi két Filialisból egy Materré lött Ecclesianak viselt dolgai jegyzetnek fel; Ismet ebben minemű rendtartás vagy az Isteni szolgálat aránt, az Ecclesianak javaival, a Minister fizetesivel egyben, mellyeket ily szep rendiben szededetet Bükkösi Miklós ezen Ecclesianak rend szerent első Predikatora m. p. Anno: 1711: diebus Apr.“ cím alatt jegyzőkönyvet kezdett és ebbe írogatta feljegyzéseit.⁸ E sorokból ismerjük meg tehát, hogy egyházközségében gondos építőmunkát végzett. A meglévő régi harang mellé 1710-ben egy másikat is öntetett; a templom bel-sejében pedig 4 m. frt-ért egy velumot⁹ csináltatott a prédikálósziék fölibe; a templom mennyezetire fűrészeszkát vétetett 18 m. frt-ért. Nem említi, de valószínűleg ugyanekkor fel is rakatta és az összeillesztett táblácskákat ki is festette szép munkájáért messzi földön keresett Kovács János gyalui kontár-asztalosmesterrel. — Fáradhatatlan munkássága közben Bükkösi a bogártelki és daróci egyesült egyházközség lelkipásztori tisztét 1715 tavaszáig látta el. Május közepén helyét már más pap foglalta el. További sorsa egyelőre teljesen ismeretlen.

12. BIHARI N. ANDRÁS (1704). Miután 1693 táján aláírta a kollégium törvényeit, maga is besoroztatott az alapítványos diákok közé. Tanulása idején diáktársai 1702-ben contrascribának választották, mígnem a közbízalom 1704-ben a diákfőnöki (seniori) tisztet ruházta rája. Kollégiumi tanulóköréből egy latin nyelven szerzett verse maradt reánk; erre az 1702. március 20-án elhunyt Tótfalusi Kis Miklós kiváló nyom-

⁸ A daróc-bogártelki egyházközség legrégebbi jegyzőkönyve a papihivatalban (Használatát Czira Bálint lelkipásztornak köszönöm).

⁹ Velum = korona.

dásunk emlékére kinyomtatott eulogiumon bukkantam rá.¹⁰ Ezen kívül egy latinnyelvű könyvtári könyvét találtam meg, amelyet kontra-korában 1702 szeptemberében kapott ajándékba a belgiumi akadémiáról hazatért Bonyhai Simon György diáktól, a későbbi erdélyi püspöktől.¹¹ 1704-ben kibúcsúzván a kollégiumból, a gyalui iskola rektorságára vitétt. Innen azután világi pályára lépve, későbbben Felsőbánya város senatora lett.

13. TANCSI ISTVÁN (1705 táján). Valószínűleg 1697-ben írta alá a kollégiumi törvényeket és öltötte magára az alumnus diákok tógáját; ezt a feltételezést támogatja az a körülmény, hogy a tanulók névsorában utána ötödiknek következő Baczoni I. Mátéről tudjuk, hogy 1697. augusztus 13-án subscribált. A kollégiumból 1705 táján búcsúzott ki s ugyanekkor foglalta el a gyalui iskola igazgatói tisztségét.

14. KÁROLYI LÁSZLÓ (1707 táján). Talán 1699-ben lépett a diákok sorába, a gyalui rektorságra pedig 1707 táján vitétt.

15. BALÓ PÁL (1722 táján). Valószínűleg a nagyon sok kiváló egyházi és világi ferfiút adott Nagybacsoni Baló-családból származott. Számításom szerint 1716. április 16-án írta alá a kollégium törvényeit, minthogy a névsorban őt közvetlenül megelőző Verestői Cséri György, a későbbi erdélyi püspök, ekkor lett tógás diák. Körülbelől 1722-ben búcsúzott ki a kollégiumból és vitétt a gyalui iskolához rektorul. Az adatok 1738-ban szászlónai papképpen említik. Szolgálatát ott 1739-ig tartott, minthogy akkor ugyanítt már be is végezte életét.¹²

16. OROSZI N. PÉTER (1724 táján). Valószínűleg fia lehetett a XVII. század utolsóelőtti évtizedében a szilágysági Bagos és Valkó községekben lekipásztoroskodott Oroszi Péternek,^{12a} s talán atyjafia Sámsondi Somodi Márton bánffyhungyadi pap feleségének, Oroszi Annának, Oroszi István cikófalvi lekipásztor leányának. A kolozsvári kollégiumban az 1718 körüli időben lépett a tógátusok sorába. Mint kollégiumi alumnus diák az 1721. május 19-én elnyugodott Huszti Lovász Sámuel huszti pap és tiszáninzeni püspök emlékére nyomtatásban is megjelent latin nyelvű verset szerzett.¹³ Bizonyosan a következő évben a jurátusi (ad-sessori) diáktisztségre választották meg, mígnem 1724-ben búcsúzhatótt ki a kollégiumból és foglalta el a gyalui rektorságot. Innen azután a máramosmegyei Visk város iskolájának igazgatására vitétt.

17. GYÖNGYÖSI MIHÁLY (1727 körül). Valószínűleg 1722-ben lett felsőosztályos diák. A kollégiumból 1727 táján búcsúzott ki és ment a gyalui iskolához rektorul. 1754. március 20-án mint gyerővásárhelyi lekipásztorral találkozunk.¹⁴ A mákói temetőben megtaláltam az 1795.

¹⁰ 1702-ben Kolozsvárt nyomtatott egyleveles kárta a farkas-utcai templom papiszékének hátán.

¹¹ P. 268. jelzései a kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában.

¹² Névkönyv 1871. 38.

^{12a} Ua. 1876. 7.

¹³ Egylevelesen nyomtatott kárta a kolozsvári ref. koll. nagykönyvtárában.

¹⁴ A kolozs- és kalotai egyházmegye leltárkönyve az 1754. évről (Az egyh. m. levéltárában Nagykapuson).

évben elhunyt tiszteletes Boros Mária asszony sírkövét, aki valószínűleg Boros Gáspár gyalui pap és kolozs-kalotai esperes leánya, Gyöngyösi Mihály lelkipásztornak pedig második felesége volt. E síremlék felirata szerint:¹⁵

ANNO 1795 / E SIRBEN szENTÜL ISTENBEN / KIMUT TISZTELETES
BOROS / MÁRIA ASSZONY TISZTELETES / GYÖNGYÖSI MIHÁLY URAM
/ ÉLETE PARJA KIVEL HAZAS / SÁGÍ ÉLETET ÉLT 42 ESZTEN / NEK
85 ESZTENDEJÉBEN / CSENDESEN EL ALUT / V DIK JANUARI //

E feliratból azután az sejthető, hogy Gyöngyösi Mihály, habár nagyon öreg korban, de még mindég életben volt, ugyanis Boros Mária nem mint özvegy és Gyöngyösi nem mint néhai említették.

18. BOGDÁNYI PÉTER (1728 táján). Valószínűleg 1722-ben írta alá a kollégiumi törvényeket s 1728 körül vitetett a gyalui rektorságra.

19. ZILAHY MÁRTON (1729 körül). Jóllehet a subscribált diákok névsorában Mihály keresztnévvel van bevezetve, mégis inkább vettem irányadónak egy korábbi korú jegyzék megjelölését, amely Márton néven említi. Zilahi valószínűleg 1722-ben írta alá a kollégiumi törvényeit, tanulmányait elvégezve pedig, 1729 körül vitetett Gyaluba iskolaigazgatónak.

20. ZILAHY GYAL. ANDRÁS (1730. április 26-tól). A kollégiumi diákok névsora eredeti vezetéknevét nem jelöli meg, csupán zilahi származáshelyére utal az „Andr. Zilahi“ megnevezéssel. Sírkövén azonban már célzást találunk a nevében megjelölt „Gy.“ betűben, míg azt a kérvényt, amelyet hívei nevében 1742-ben intézett a főkonzisztóriumhoz, már mint „Pastor Gyal. Zilahi András“ nagymási pap írta alá.¹⁶ E rövidítést ma még nem tudom feloldani, de nem látszik lehetetlennek, hogy Gyalui — Gyalai családnevet rejti magában. — A kolozsvári kollégiumban tanulván, 1723. március 24-én öltötte magára az alapítványos diákok tógáját, mígnem 1730. április 26-án vetette le ezt a viseletet. Ekkor ugyanis bevégezve tanulmányait, a gyalui rektorságra távozott. Innen lelkészi pályára lépve, 1741. júniusában mint nagymási papot találjuk, aki a Mária Terézia hűségére tett eskü köpönyvét aláírta.¹⁷ A következő évben is itt fogalmazta meg kérvényét, amelyet hívei nevében terjesztett fel az egyházi főtanácsához,¹⁸ mígnem 1754. április 13-án tartott esperesi vizsgálat alkalmával már Vistában bocsátja a szükséges adatokat az összeállítandó leltár rendelkezésére.¹⁹ Szolgálatát ugyanitt folytatta tovább 1760-ban bekövetkezett haláláig. Sírja, amelyben feleségével és leányával együtt nyugszik, a vistai temető lábujában van.²⁰ Emlékkövének felirata:

¹⁵ Teljesen ép állapotban levő ereszes sírkő keleti lapjára vésett szöveg. Az első sor az eresz peremére van kifaragva.

¹⁶ Eredeti felterjesztés a kolozsvári ref. koll. levéltárában.

¹⁷ Az erdélyi ref. papok és mesterek homágiális eskükönyve az Erd. Múz. levéltárában levő gr. Kemény József-féle gyűjteményben.

¹⁸ L. a ¹⁶ jegyzetet.

¹⁹ L. a ¹⁴ jegyzetet.

²⁰ Falusi mester-faragta mészkő-síremlék. A szöveg a kő keleti lapján.

EMLEKEZETNEK KÖVE / J7 " 60 / ITT NUGSZIK AZ UR / NAK APOSTOL
SZOLG / AJA ZILAHÍ GJ: ANDRÁS / KEGYESSÉG GÉMÁNTJA Cs /
OMA ANNA KI VOLT PAR / JA EZEKET KÖVETI SZÜZ REBE / KA
TAGJA SZEP PAROS ELTE / NEK ITT IS ELVÁLÁSA NEM LE / HETE
HANEM TESTEK NYUGO / VÁSA EGYMÁS MELLET VAGY / ON
KOPORSOK SZÁLLÁSA / LEANYOKKAL EGYÜTT TESTEK / ROTHÁ -
DASA //

21. ALMÁSI JÓZSEF (1732. április 23-tól). A kollégiumban 1723 március 24-én lépett a felsőbb évfolyamokba. Szorgalmát tanúsítja, hogy 1730-ban a rudimentisták tanításával bízott meg.²¹ Tanulmányait 1732-ben befejezve, április 23-án a gyalui iskola igazgatójává vitetett. 1741 júniusában, mint egeresi papp, Mária Terézia hűségére homágiális esküt tett.²² Az 1754. március 29-i esperesi vizsgálat alkalmával Magyarókerékén találjuk mint lelkipásztort,²³ sőt 1759-ben is ugyanígy paposkodott.²⁴ Az 1770-es és 80-as években Ketesden és Mátkóban is szolgált egy Almási József nevű prédikátor,²⁵ ez azonban semmiképpen sem azonos a gyalui iskolamesterrel. Bizonyosság erre a mátkói temetőben levő sírkő, amely az 1805-ben elhunyt alatta nyugovónak évei számát 62-ben, szolgálati idejét pedig 35-ben állapítja meg.

22. BIKFALVI JÁNOS (1735. május 2-től). 1725. december 11-én írta alá a kollégiumi törvényeket. Tanuló-évei során a diákok bizalma az iskolai törvényszék adessori tisztségére választotta meg, s mint ilyen, 1735 januárjában nyomtatásban megjelent latin nyelvű emlékverse szerzett.²⁶ Tanulmányait befejezve, 1735. május 2-án búcsúzott ki a kollégiumból. Innen a gyalui iskolaigazgatóságra távozott, ahonnan azután világi pályára lépett.

23. BACONI INCZE SÁMUEL (1736). 1742. szeptember 19-én meghalt Bacsoni I. Máté eulogiumára szerzett emlékversét így írta alá: „Ita Clar. Fratrem Sangvine, at Affectu Parentem luget *Samuel Intze* apud Kapussinos V. D. M.“²⁷ Ez az adat világosan bizonyítja, hogy megnevezett Incze Sámuel — a körülbelül 36 évi korkülönbség ellenére is — testvére volt Bacsoni Incze Máté kolozsvári professzor, majd ugyanide való első papnak, továbbá Bacsoni Márton máramarosszigeti professzornak. De az említett emlékvers kezdő sorai szerint:

„Magne Pater! primis ingens mihi Fautor ab Annis,
Fortunae rupes firma, Statorque meae!“

második apja, illetőleg nevelője mégis a legidősebb bátyja volt, aki kicsi gyermekkorától gondját viselhette a valószínűleg csak apáról testvérőcsnek. A messzi Nagybacsonból, ahol édesapjuk lelkipásztor és tractua-

Az első sor a perem párkányán van; az utolsó sort egy nyolcküllös nyolcszög osztja kétfelé.

²¹ Török István, A kolozsvári ev. ref. coll. tört. III, 79.

²² L. a 17 jegyzet.

²³ L. a 14 jegyzet.

²⁴ Névkönyv 1871. 19.

²⁵ Ua. 1872. 6, 28.

²⁶—7 L. a 13 jegyzet.

lis notarius volt, felhozta Kolozsvárra; maga mellett tartotta, s onnan járatta iskolába. Ezt látszik bizonyítani az a nagyon kopott véset is, amely a Farkas-utca 23. szám alatti régi paplakás pincéjébeli bolt-hajtásos menyezetnek egyik málló kőcöckájáról betűzhető ki:²⁸ „173.. / .. m u . . / B a c z . . . //“ El hiányos szavakat pedig annál bizonyosabban egészíthetjük ki „Samuel Baczoni“-ra, mert Verestói György püspök feljegyzéseiből tudjuk, hogy apósa, Baczoni I. Máté ebben a házban lakott.²⁹

Incze Sámuel a kollégium alsó- és középfokú osztályait elvégezve, 1731. június 23-án öltötte magára az alapítványt élvező felső osztályos diákok tógáját. Ötévi diákoskodása után 1736-ban búcsúzott ki a kollégiumból és vitetett a gyalui rektorságra. Meddig oktatta itt a gyermekeket, megállapítanom nem sikerült, annyi azonban bizonyos, hogy 1741-ben már a nagykapusi egyházközségben szolgált az Urat; ekkor ugyanis Mária Terézia hűségére homágiális esküt tett.³⁰ 1742-ben is még mindig itt találjuk, ugyanis a szeptember 19-én elhunyt Baczoni I. Máté eulogiumára mint a kapusiak papja nyomtatásban is megjelent 14 soros latin nyelvű emlékverset szerzett.³¹ Több mint egy évtized múlva találunk ismét reája vonatkozó adatot. 1754. március 16-án a szászlónai lelkipásztorságban látjuk;³² innen azonban már a következő hónapban eltávozva, nevét az esperesi vizitáció április 18-án Mérában említi.³³ Mérából azután Kőrösfőre távozott. 1764-ben innen van feljegyzés róla.³⁴ További sorsáról azonban nincsen emlékezet, csupán négy fiáról sikerült valamelyes adatokat összegyűjtenem, közülük azonban csak a nagyon korán elhunyt Mihály követte e sok kiváló férfiút adott család hagyományait és lépett a papi pályára.

24. BACZONI SZÖCS SÁMUEL (Sam. Baczoni alias Szöcs) (1741). A kollégiumban 1735. május 27-én öltötte magára az alumnus diákok tógáját. Tanulmányait 1741-ben befejezván, vitetett a gyalui rektoriára.

25. BÉNYEI GYÖRGY (1745-től). 1741. november 19-én írta alá a kollégium törvényeit, míg a gyalui iskola igazgatására 1745-ben távozott. Itteni tanítószkodása alatt 1747. január 31-én megházasodott, Nagy Ersók nevű leányt véve feleségül. Az anyakönyvi bejegyzéshez a lelkipásztor még azt írta hozzá: „Nehezen engedtetett meg s feleségét nemis vihetné az iskola házban; ez is pedig úgy, hogy más senki az iskola mesterek közül például ne vegye.“³⁵

26. KÖRÖS-PATAKI SÁMUEL³⁶ (1750 táján). 1743. december 8-án subscribált, tanulmányait pedig 1749 táján fejezhetette be. Kibúcsúzásakor

²⁸ L. tőlem: *Kolozsvár ref. vonatkozású műemlékei* (Kézirat).

²⁹ Verestói György püspök önéletrajza (Prot. Közl. 1886. 129.)

³⁰ L. a 17 jegyzetet.

³¹ L. a 13 jegyzetet.

³²⁻³ L. 14 jegyzetet és Névkönyv 1871. 19, 1872. 33.

³⁴ Névkönyv 1871. 38.

³⁵ A gyalui egyházközség legrégebbi anyakönyve (Használatát Ady Elemér lelkipásztornak köszönöm).

³⁶ A diákok névsorában tévesen iratott „Samuel K. Patki“-nak. A helves nevet a Liber expeditionis őrizte meg.

Füzesre³⁷ vitték mesternek, innen azonban csakhamar a gyalui iskolához hozatott.

27. KÁLLAI FERENC (1750 körül). A kollégiumi diákok subscriptiós könyvét 1744. március 14-én írta alá. Tanulását időközben megszakítva, 1750 táján a gyalui iskola mesterségre távozott, onnan azonban nem sok idő múlva Sárospatakra ment, hogy ott fejezze be egy időre félbenmaradt ismeretszerzését.

28. DEÁK JÁNOS (1753. március 30-tól). 1748. május 9-én lett felsőosztályos diák. Tanulása befejezése után 1753. március 30-án búcsúzott ki a kollégiumból és foglalta el a gyalui iskolaigazgatóságot. Néhány esztendővel korábban jegyezte fel Szentsimoni József lelkipásztor, hogy Bényei György házasságtörését „más senki az iskola mestere közül például ne vegye“, ennek ellenére mégis éppen ugyanő eskette össze az 1756. év folyamán „Mester Deák János uramat Jenei Rebe-kával“.³⁸

29. PETRÉCS JÁNOS (1757. április 26-tól). 1749. november 15-én írta alá a kollégium törvényeit, mígnem 1757. április 26-án távozott a gyalui iskola igazgatására. Csaknem négy évtized múltával, vagyis 1796. március 16-án a fejező egyházközség papjaképpen találjuk.³⁹

30. LISZNYAI MARHÁT FERENC (1763. március 20-ig). 1755. június 5-én írta alá a kollégium törvényeit tartalmazó könyvet. Valószínűleg 1761-ben vagy 1762-ben távozott Kolozsvárról, hogy a gyalui rektorságot átvegye. Itt azonban hamarosan befejezte földi pályafutását. 1763. március 20-án prédikációval és orációval eltemettetett „Mester Lisznai Marhát Ferencz ő klme.“⁴⁰

31. NAGY PÁL (valószínűleg 1763-tól). A kollégium törvényeit 1754. december 10-én írta alá és lépett a felsőosztályos alapítványcsok sorába. Mint jó tanuló ifjút 1762-ben a classis conjunctica köztanítóságával bízta meg az iskola tanári kara. Diákoskodása idejében az 1761 júniusában elhunyt br. Jósika József s az 1762 júniusában meghalt gr. Teleki Mihály emlékére nyomtatásban is megjelent emlékverseket szerzett.⁴¹ Valószínűleg 1763-ban búcsúzott ki a kollégiumból és vitetett Gyaluba tanítóul. Innen azután Kajántóra választották papnak. E század végefelé azután Nagy Pállal mint fejező lelkipásztorral találkozunk.⁴² Majd 1792-ben Sztánába rendeltetett papnak, azonban az egyházközség az 1793. május 28-án tartott partialis synodushoz folyamodott, kérve, engedjék meg, hogy Gál Jánost, a bánffyhungyadi mestert, választassák, mivel a nekik rendelt Nagy Pált nem akarják papjukul elvinni. Kérésüknek azonban a partialis nem adott helyett. Így történhetett, hogy 1796. november 1-én mégis csak Sztánában találkozunk vele.⁴³

³⁷ Valószínűleg Ördöngösfüzesre.

³⁸ L. a ³⁵ jegyzetet.

³⁹ A' Kolos és Kalotaszegi Refor. Papi Kerületnek Jegyzőkönyve (Bánffy-hunyadon használtam).

⁴⁰ L. a ³⁵ jegyzetet.

⁴¹ L. a ¹³ jegyzetet.

⁴² Névkönyv 1872. 41.

⁴³ L. a ³⁹ jegyzetet.

32. BARTHA SÁMUEL (1765 táján). 1759. május 3-án írta alá a kollégiumi törvényeket s valószínűleg 1765-ben fejezte be tanulását és foglalta el a gyalui iskolamesteri állást.

33. BEREGI S. ISTVÁN (1768—70). 1758. december 8-án írván alá a törvényeket, lépett a kollégium felsőbb osztályaiba. 1766-ban a conjunctica osztály tanításával bízott meg.⁴⁴ Tíz évig tartott diákoskodása után 1768-ban búcsúzott ki Kolozsvárról. A gyalui egyházközség anyakönyvében a következő reája vonatkozó feljegyzést találtam: „Az 1768-dik Esztendőttől kezdve voltanak iskolánkban tanító Rectorok — Beregi István, ki is 1771-ben ide házasodott, itt maradt.“⁴⁵ Azonban tanítóságát már 1770-ben végleg befejezte, minthogy ekkor már más következett helyébe. Ezt bizonyítja az anyakönyv alábbi bejegyzése is: 1771. július 1-én eskettem „eméni iskola mester Beregi Istvánt Zámbo Klárával post reconciliationem“. Beregi S. Istvánnak tehát, ha talán szegény ember is volt, nemes származása miatt nem lehetett semmi akadály, hogy Kalotaszegen jó középirtokos, nemes kalotaszentkirályi Zámbo-család eladósorban levő leányát feleségül véve s tanítói állását elhagyva, Gyaluban véglegesen letelepedhessék. Állításom helyességét azzal az adattal bizonyítom, hogy 1800-ban 24 éves korában elhunyt fiát, Beregi S. Istvánt, sírkövének felirata mint „nemes Ifiját“ említi,⁴⁶ továbbá 1808. március 23-án 60 éves korában meghalt felesége neve az anyakönyvben mint „nemes Beregi István felesége nemes Zámbo Klára“ jegyeztetett fel.⁴⁷

34. KIS ANDRÁS (1770-től 1772. október 4-ig). A kollégiumban 1763. december 13-án írta alá az iskolai törvényeket. Tanulását befejezve, Kolozsvárról 1770-ben vitetett Gyaluba Beregi István helyébe.⁴⁸ Rektoroskodása idején nyerte el a magyarmacskási papi állást. Így azután 1772. október 4-én letéve gyalui hivatalát, két nap mulva meg is házasodott, feleségül véve Kőrösfői Rákhelt. Tehát már mint családos ember foglalta el magyarmacskási vagy akkori néven felsőszentmártonmacskási lelkipásztori állását. E helyről 1783. és 1790. évekből van róla adatunk.⁴⁹

35. FODOR JÁNOS (1772. október 17-től 1780. április 24-ig). A kollégiumban 1765. június 22-én subscribált, a gyalui rektorságra pedig 1772. október 17-én hozatott. Itt azután 1780 Szent György-napjáig oktatta a gyermeket. Eltávozásakor Kolosvári Tót György lelkipásztor ezt jegyezte fel az anyakönyvbe: „Fodor János, ki itten eddig iskola mester volt, most pedig Középlakra ment iskola mesternek, Tatai Máriával“ 1780. február 22-én összeeskettetett. Középlakról azután Eszternába (Sztánába) vitetett papnak.⁵⁰ 1796-ban Burjánosóbudán (ma: Bodonkúton) említetik lelkipásztorul.⁵¹ Majd a türei anyakönyvben talált

⁴⁴ Török I., i. m. III, 80. — ⁴⁵ L. a ³⁵ jegyzetet.

⁴⁶ Gyaluban a ref. temető északi felében levő síremlék.

⁴⁷—⁸ L. a ³⁵ jegyzetet.

⁴⁹ Deési Daday István semesnyei lelkipásztor szíves közlése szerint.

⁵⁰ L. a ³⁵ jegyzetet.

⁵¹ Daróczy Ferenc: A bodonkúti ref. egyházközség tört. (Kézirat Daróczy F., kalotaszegi esperes tulajdonában Vistában).

bejegyzés szerint „1802. 7-ma 9-bris Kereszteltem én Fodor János, mikor próbára jöttem volna“... Minthogy pedig a próba-prédikáció — úgy látszik — jól sikerült, az itteni hívek meg is választották papjukul. Türeai szolgálata idején, 1806. április 1-én elvesztette első feleségét, Tatai Máriát, azonban még ugyanebben az évben újból megházasodott, feleségül véve Görgényi Csíszár Zsuzsánna papeleányt.⁵² Élete folyamán még egyszer visszatért Bodonkútra. Másodízben itt 1815-ig teljesítette hivatását.⁵³

36. BOJÉR ANDRÁS (1780. áprilisától 1788-ig). 1774. június 28-án írta alá a kollégiumi törvényeket. Iskolai tanulmányai végeztével 1780 Szent György-nap táján hozatott a gyalui rektoriára. 1782. november 22-én ugyanitt megházasodott, feleségül véve Zámbo Erzsókot. E miatt a generális synodus 1788-ban az oskolaházból kitétette.⁵⁴ Valószínűnek tartom, hogy az egyházkerületi főtanácsnak e szigorú határozata azért történt, mivel a faluhelyek legnagyobb részében az iskola a tanítói lakással egy volt. Vagyis ha falán nem is minden esetben a tanító szobájában folyt a tanítás, azonban a „classis“ számára szolgáló helyiség együtt lévén a lakószobával, az a körülmény tehát semmiképpen sem szolgálhatott az oktatás javára, ha a mester mindennapos családi élete a tanulók előtt folyt le. Állításom helyességét látszik támogatni Bényei Györgynek, a gyalui iskola négy évtizeddel azelőtti rektorának házassága ügyében hozott határozat, ugyanis nősülése csakis az alatt a feltétel alatt engedtetett meg, ha feleségét nem viszi az oskolaházba. Miután Bojér, valószínűleg esküvője óta tartott huza-vona miatt az iskolaházból kitétetett, rövidesen el is távozott Gyaluból. A szomszédos Vista községbe ment át mesternek. Innen azután idő multán Új-Tordára vitétt kántornak.

37. MAGYARÓSI JÁNOS (1788—94). 1782. június 23-án írta alá a kollégium törvényeit. Tanulását befejezve, 1788-ban Bojér gyalui rektor „helyébe hozatott kolozsvári déák Magyarosi János, ki is sok excessusáért kitétetett, 6 esztendeig volt.“⁵⁵

38. TEREMI JÓZSEF (1794. március 5-től 1796-ig). A kollégiumi törvényeket 1791. június 22-én írta alá s minthogy Kolozsvárról rövidesen el is távozott, mutatja, hogy megelőzőleg már valamelyik másik kollégiumban befejezte a szükséges tanulmányokat. Innen Szilágysomlyóra távozott, mégpedig valószínűleg valamelyik uraság gyermekének magántanítójául (praeceptorául), majd 1794. március 5-én a gyalui iskolához hozatott rektornak. 1796-ban elhagyván az egyházi pályát, Obrására ment tiszttartónak.⁵⁶

39. LÁSZLÓ JÓZSEF (az 1796. évben április 27-ig). A kollégiumban 1795. szeptember 1-én subscribált. Teremi József gyalui mester Szent György-nap előtt távozván el állásából, évének kitöltésére László József elsőéves kollégiumi diákot hozta maga helyébe. Ő azután befejezván az esztendő, tanulása folytatása céljából visszatért Kolozsvárra. Későbbén maga is tiszttartó lett.

⁵² A türei anyakönyv bejegyzései szerint.

⁵³ L. a ⁵¹ jegyzetet.

⁵⁴⁻⁹ L. a ³⁵ jegyzetet.

40. GORÓ GÁBOR (1796. áprilistól 1797 áprilisig). A kollégium törvényeit 1789. június 22-én írta alá. Hét évi diákoskodása után 1796-ban Szent György-nap táján búcsúzott el az alma mater-től és hozatott Gyaluba mesternek. Egy évi tanítóskodása után 1797 Szent György-nap táján Kecsedre vitetett lelkipásztorul.⁵⁷

41. BÁNYAI JÁNOS (1797. április 28-tól 1804. február 20-ig). Valószínűleg 1784-ben subscribált. A kollégiumból azután 1790 táján távozott iskolamesterségre. A gyalui anyakönyvbe írt bejegyzés szerint „az ekklesia Tordai Sámuel esperes jóváhagyásából hozatta Goro helyébe az (burjános) ó-budai feleséges mestert Bányai Jánost 1797. Szt. György hó 28-án“ (Felesége neve Istvánfi Borbála). Bányai hét évi szolgálata után 1804. február 20-án Erceére ment tisztartónak.⁵⁸

42. ANTAL MÁRTON (1804 februártól). A kollégiumi diákok névsorában nem találtam rá, ezért adatokat csakis a gyalui anya-könyvből vettem. E szerint az 1804. február 20-án elbúcsúzott Bányai „maga helyett fogadta Antal Márton“ mesterül.⁵⁹ Itt azután véglegesen megtelepedett. 1807-ben családot is alapított, feleségül véve Kibédi Sámuel hajadon leányát, Zsuzsánnát. Tőle született gyermekeiről sűrűn megemlékeznek az anyakönyvek születési, sőt halálozási rovatai is. Minthogy családjáról gondoskodni akart, az 1809-ben létesített papi és tanítói özvegy-árvai segélyegylet sorába már az alapítók közé Antal Márton is belépett.⁶⁰ Nevével még az 1820-as években is találkozunk Gyaluban.

A felsorolt adatok között magára az iskolára és a tanításra vonatkozólag fölülte csekély utalást találunk. Mégis összevonva ezeket a gyér adatokat, belőlük az alábbi képet állapíthatjuk meg.

A gyalui egyházközség iskolája egytanerős alsófokú intézmény volt, amelynek azonban a középfok egynehány osztályát is magába kellett foglalnia. A tanított tárgyakra vonatkozólag — sajnos — semmiféle megállapítást nem tehetünk. Igazgatói vagy mesterei a kolozsvári kollégium jobb diákjai közül kerültek ki, akik hazai tanulmányaik befejezése után jelöltettek ki e feladatra. Alkalmaztatási évük Szent György-naptól Szent György-napig tartott, eleinte egy-két, legfennebb három esztendei időtartamra. Ennek leteltével ugyanis rendes körülmények között ugyanabban az egyházmegyében, néha pedig szülőföldjükön megüresedett másod, vagy harmad rangú ekkleziás lelkipásztori állására vitettek (Az első osztályú egyházközségek kormányzását csakis külföldi akadémiaikat járt papjelöltekre bízta). Gyakran azonban világi pályákra távoztak, amely vagy közigazgatási (városi, vármegyei hivatalnok), vagy gazdasági (számtartó, netalán önálló gazda) volt. De amennyiben eltávozásuk a hivatali év lejárta előtt történt, maguk voltak kötelesek gondoskodni az utódról, aki az év hiányzó hónapjait kitöltötte. Ez a kisegítő tanító azután lehetett akár elsőéves diák is, aki megbízatásának befejezése után visszatért a kollégiumba, hogy tanulmányait tovább folytassa. Tekintettel arra a körülményre, hogy a vulgaris scholák tanítására kijelölt ifjú rektoroskodása eleintén csakis első lépcsőfokául tekintetett az ezután betöltendő életpályának, ezért tanítóskodása csak

⁶⁰ L. a ³⁹ jegyzetet.

átmeneti állapotnak számítván, családalapításra is csupán az egyházi, vagy a világi állás elnyerése után gondolhatott. Ehhez járult az a körülmény is, hogy az iskola tulajdonképpen maga a tanító volt, az iskolaház pedig maga a tanító lakása s így a mester mindennapos családi élete nem szolgálhatott a tanuló gyermekek épülésére, meg az oktatás komolyságára, különösen ott, ahol a rektor éppen a saját lakószobájában oktatta a csemetéket. A XVIII. század második felében azonban már e helyen is megkezdődött a folyamat a tanítóságnak mint állandó élethivatásnak a kialakulására. Ennek első lépései abban nyilvánultak meg, hogy az iskolamesterek, akik tulajdonképpen már befejezték közép- és felsőiskolai tanulmányaikat, tehát mint 23—27 éves kész emberek, nem akartak várakozni még annak az 1—2—3 évnél az eltelésére sem, amíg végleges jellegű állásukat elérhetik, tehát minél előbb házasságkötésre határozták el magukat. Az egyházi hatóságok eleintén keményen tiltakoztak e lépés ellen, későbbben beleegyeztek ugyan, de csak azzal a feltétellel, ha a tanító felesége nem lakik benn az iskolaházban. E rendelkezésüknek azután akár magának a mesternek az eltávolításával is, de mindenképpen érvényt szereztek. E küzdelem pedig itt Gyaluban 1747-től 1797-ig, tehát kereken ötven esztendeig tartott, mígnem ekkor már éppen feleséges rektort hoztak az iskolához. Ezzel azután itt is kialakult az iskolamesterség mint állandó élethivatás mivel a feleséges tanítók nagyon sok esetben véglegesen meg is maradtak az oktatói pályán. Valószínűnek tartom, hogy ekkorra már a klasszist is elkülönítették a rektor lakásától, s így az ő mindennapi életének apró-cseprő örömei vagy bajai nem vonhatták el az iskolás gyermekek figyelmét a feladataikkal való törődéstől. Ilyenformán tehát a tanítás menete is egységesebbé, sőt eredményesebbé vált, minthogy az oktatással most már nem minden első avagy második évben váltakozó, kezdő ifjú tett újabb és újabb kísérletet, hanem több eshetőség mutatkozott a nagyobb gyakorlattal rendelkező állandó tanító sikeresebb működésére.

HEREPEI JÁNOS

Nemzethalál-félelem a régi magyar költészetben

Irodalomtörténetírásunk s általa irodalmi köztudatunk úgy tudja, hogy a magyar nemzethalál-félelem első irodalmi megnyilatkozásai a XIX. századeleji romantika halálígézetes levegőjében fogantak.* Kölcsey döbbenetes jóslatát, Vörösmarty nem minden pátosz nélküli látomását, Széchenyi bizakodásán ismételten felülkerekedő nemzeti aggodalmát szívesen magyarázzák a romantika korának etikai nemzetszemléletével. Egyesek ezzel nem elégedvén meg, Herder hirhelt jóslatában keresnek elfogadhatóbb magyarázatot. A jóslat kivetített vágy-elvén mások Herdert rosszindulatú sugalmazással vádolják, s mint a magyarság ellenségét marasztalják el. A történeti igazságnak teszünk eleget, ha Herder jóslata mögött meglátjuk a szerves fejlődés gondolatát, mely épp ebben az időben vált a német történetírás alapelvévé. E szerint „a nép keletkezik, kifejlik, virágzik és meghal, mint az egyes ember“.¹ Herder jóslatának tehát szellemtörténeti alapja van. Jóindulata felől csak ott kételkedhetünk, hogy vajon miért tartotta épp a magyarságot kivénhelt, pusztulásra érett népnek. Herder jóslatán túl alig keresett valaki további magyarázatot erre a különös nemzeti döbbenetre, vagy épen annak történeti előzményei után az irodalom területén senki nem kutatott. A régi magyar irodalom kincsesbányájában való nyomozás arról győzheti meg a kutatót, hogy a nemzethalál-félelem legtermékenyebb, legfogékonyabb talajának a XVI—XVII. századi magyar lelkiség bizonyul.

A nemzethalál-félelem nem egyes érzékenylelkű költők veszélysejtő rémlátása, hanem az egész nemzetközösség élethangulatának a megnyilatkoztatása. A magyar költő mindig korának és közösségének a szószólója, kifejezője, mélylelke, sorslátója és vátesze. Megérzi a földrengést, lelkét, képzetét átjárja a veszedelem sejtelve. Mohács után, Zápolya öldöklő századában épúgy, mint Majtény és Világos előtt a szeizmográf érzékenységgel fejezi ki népének történeti hangulatát. Mondhatná valaki, hogy a nemzethalál-félelem ihletét nem közössége uralkodó élményéből meríti a költő, hanem önmagából. Továbbmenve egyenesen ő szuggerálja bele közösségébe a maga megérzését s teremt neki köztudatot. Ismerve a mostoha magyar történeti viszonyokat, amelyek jó részének eredője szerencsétlen geopolitikai helyzete, nem nehéz megérteni, hogy a nemzethalál-félelem indítékai elsősorban itt keresendők. „A végső elnyeletés, a jönni fog, ha jönni kell a nagyszerű

* Fejezet egy nagyobb tanulmányból.

¹ Thienemann Tivadar, Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva VI (1927), 87 és kny. 4.

halál ígérete, ott dermeszt és mozdít egész történelmünk folyamán, egész irodalmunkban“ — írja SZABÓ DEZSŐ.² Rajta kívül íróink és irodalomtörténészeink egész sora jutott hasonló megállapításra. Irodalmunk sajátos arcát, uralkodó jellemvonását kutatva, majd valamenynyük egybehangzó véleménye, hogy borongó, sorsmegérző irodalom a magyar, melynek pesszimiztikus hangja, csüggeteg magyarságszemlélete nehéz és szorongató történeti sorsán való állandó töprengésből származik. Tévednénk azonban, ha ezek alapján a nemzethalál-félelemben a magyar lélek eredendő jellemvonását keresnők. Nem hoztuk magunkkal sem Ázsiából, sem az orosz steppéről, s csak annyiban tartozik a magyar lélekhez, amennyiben történeti gyakoriságában hozzáért. A nemzeti köztudatban való meggyökereszésére mi sem jellemzőbb, mint az 1593-i pozsonyi országgyűlés rendjeinek ezen nyilatkozata: „Mérhetetlen fájdalom tölt el bennünket, mert közeledni látjuk azt az időt, amikor végkép elveszünk“.³

Az egyéni halálfélelemnek két formájával találkozhatunk. Az egyszerű ember a halálban a fizikai élet elvesztését látja és félti. A magasabb műveltségi fokon álló ember — a bölcselő, a költő — a halálban spirituális végzetet lát mindenekelőtt, szellemi kifejlésének megszüntét. Ezért kapaszkodik a végtelenség szellemi fogódzójába, a halhatatlanság gondolatába. A nemzethalál-félelem irodalmi megnyilatkozásában az egyéni halál-felfogás mindkét formájával találkozunk. A közösség történeti fejlődése folyamán átéli az egyes ember művelődési állapotának minden fokozatát. Így a magyar közösség kulturális emelkedésének kezdetén a halálfélelem primitívebb, a jelen helyzetben irracionálisabb formáját hordozza magában. A nemzethalál-félelem XVI. századi megnyilatkozásaiban az egész nemzettestet illeti. A halált, az egyéni halál-felfogásukhoz híven, szó szerinti jelentésében fogják fel, s az egész magyar közösség pusztulásától tartanak, olyan értelemben, hogy ez a szervezet, közösség megszűnik, mert annak minden egyes tagja áldozatul fog esni Isten büntető ítéletének. E kor felfogását DÉZSI ANDRÁS⁴ példázza a legáltalánosabb érvennyel, amikor a magyarságot az amalekiták sorsától félti, akik a Szentírás tanúsága szerint egytől-egyig eltűntek a földszínéről. A nemzethalál-félelemnek ez az irracionálisabb formája tölti ki az egész XVI. századot, átöröklődik a XVII. századra, szörványosan jelentkezik később is, de az új, tisztultabb nemzetszemlélet kialakulásával átadja a helyét annak a racionálisabb felfogásnak, mely az eszme szerinti nemzet enyészetétől fél. Ez a XIX. század nemzethalál-félelme, a Kölcsényé, a Berzsenyié, a Vörösmartyé, a Kemény Zsigmondé, a Petőfié, az Arany Jánosé s XX. századi örökségként az Ady Endréé is. Ezúttal nem a nemzettest halálától tartanak (még ha felrémlik is a sír és temető, ahová a nemzetet az ember millióinak részvételével eltemetik), hanem a nemzeti függetlenségében, öncélúságában élő nemzet halálától remegnek.

² Hungarizmus és halál. Az egész látóhatár II, 160.

³ Idézet a Mi a magyar? című munkából (szerk. Szekfű Gyula). 146.

⁴ RMKT. V. 55

A nemzethalál-félelemnek ezt az időben pontosan el nem határolható két megjelenési formáját kétségtelen életszemléleti és világnézeti tényezők magyarázzák. A XVI. századnak merőben más a gondolat- és érzélemvilága, lelkiülete, műveltségi, társadalmi és történeti helyzete, mint a XIX. századé. A középkor közvetlen közelségében — a látszat szerint függetlenül a renaissancehozta életszemléleti változásoktól — a XVI. század lelkiiségében a vallás, az istenközpontúság az uralkodó. A kor életszemléletét, világnézetét még mindig az embernek Istenhez való viszonya határozza meg. Az eszkatológikus hiedelmek, paruziás félelmek, babonás, chiliásztikus váradalmak még mindig fogékony talajra találnak a lelkekben. Mindez állandóan a halál lehetőségével árnyalja be az életet. Az egyéni életeszményben a középkori reminiscenciák továbbélnek, bár új tartalmi színezetet kapnak. A protestántizmus a tökéletes kereszténység példáját többé nem a szentek példájában állítja a hívők elé, hanem Jézus Krisztus életében. A tökéletes kereszténység legfőbb ellensége továbbra is a bűn. S amilyen mértékben a renaissance megnöveli a földi élet és élvek értékét, ugyanolyan mértékben fokozódik a XVI. században a bűn jelentősége. A bűn és büntudat lesz a keresztény élet tengelye és a halál olyan beállítást kap, mint az előbbinek a következménye (Pál apostol). A test szerinti halál borzalommal és döbbenettel tölti el a lelkeket, nem hiába a vallás erkölcsjavító indítékot próbál kovácsolni belőle. A XVI. század költője ebben az életszemléletben és életérzésben fogamzott és teljesedett ki. A közösségi élet nézőpontján is a fenti elveket érvényesíti. Az egyéni életeszményt annak útjában álló minden akadályával együtt átszarmasztatja a közösségre is. Az egyéni büntudatból közösségi büntudatot formál, az egyéni halál formáját a közösségre nézve is bekövetkezőnek láttatja. Ezúttal is el kell oszlatnunk azokat a romantikus, délibábos nemzet-karakterológiai megállapításokat, melyek a magyar közösségi büntudatban ősi, faji adottságokat keresnek. Az orosz, a spanyol, a francia épp annyira ismeri ezt a közösségi büntudatot, mint mi magyarok. PROHÁSZKA LAJOS⁵ a dolog lényegét megkerülve, magyar megnyilatkozásában a szláv lelkiiség hatását kutatja. Szerinte ez a jellegzetes szláv sajátosság „Nyugaton sehol még a nagy misztikus mozgalmakban sem ismeretes“. Ugyanakkor ECKHARDT SÁNDOR a francia szellemről írott nagyszerű könyvében⁶ példákkal igazolja, hogy a százéves háború megpróbáltatásai közepette a francia költők szomorúan emlegették a régi dicsőséget és „az ágostoni történetiszemlélet szellemében Isten büntetésének tekintik a nagy süllyedést“. A büntudat tehát nem is a szláv lelkiiség hatása, nem is elszigetelt magyar jelenség, mert jelentkezésével Európaszerte találkozunk a középkorban, a nagy elemi csapások, lelki megrázkodtatások idején. A büntudat a keresztény lelkiiség lélekformáló erejéből származik s annak legfőbb tartozéka. A magyarság ezt is magához lényegítette s a keresztény büntudatból nemzeti érzést formált. „Mások keresztény voltukban, a magyar magyar mivoltában szenved az ereden-

⁵ A vándor és a bujdosó: Minerva XIII (1934), 16 és kny. 139.

⁶ A francia szellem, Bp., 1938. 46.

dó büntől s a maga vétken kívül a nemzetét is kiengeszteli. Ha csoda a magyar fennmaradás, ezt a csodát csak a keresztény önváddal lehet megmagyarázni“ — állapítja meg Cs. SZABÓ LÁSZLÓ.⁷

A magyar büntudat azonban nem a keresztény büntudat tartalom nélküli formai lecsapódása. A magyar történeti viszonyokban komoly és reális alapja van. A nemzeti romlás és süllyedés Mátyás halála után feltartóztatlanul torkollik a mohácsi katasztrófába. BURGIO pápai nuncius jelentése⁸ a magyarországi állapotokról a józan idegen helyzetképe. A magyarság tragédiája bontakozik ki belőle már Mohács előestéjén: Az ország belső egysége felbomlott, a jobbágyság és a nemesség között a helyzet végzetesen kiéleződött. A főnemesség közt lábrakapott az önzés és kapzsiság, a köznemesség megtagadja a királlyal szembeni engedelmisséget, s a jobbágyságnak nincs beleszólása az ország ügyeibe. A magyarság szerencsétlenségét a török hódoltság terjedése csak betézte. Hitében, politikai pártállásában megoszolva két századig harcol önmaga ellen. Közben lélekszáma állandóan apad, gazdasági erejében megfogyatkozik, s művelődésben is századokra marad el Nyugat mögött. Mindez elég ok arra, hogy a letörtség és reménytelenség legyen úrrá a lelkekben s az egyetemes világvégenek babonás féelme az ő lelkében nemzeti elmúlássá szűküljön. Ez utóbbinak még a XVII. században is fennforgott a lehetősége.

A nemzethalál-félelem felidőzésében a belső (történeti) indítékok mellett jelentős szerep jutott a kívülről jövő szellemi behatásoknak: a teocentrikus élet- és történet szemléletnek, a protestántizmus új világ-felfogásának, az ellenreformációval kapcsolatos irracionális áramlatoknak. Ezek az egyetemes keresztény lelkiségből fakadó hatások időben és jelentkezésükben nem választhatók el egymástól élesen. Egymásba- és összefolytak minden élet- és világszemléleti képben, mint az ugyanarra a lemezre felvett különféle fényképfelvételek. Az árny- és fényhatások szerint egyiknek is, másiknak is szembeötlük egy-egy foltja. A XVI. század költészetében még jól felismerhetők azok a középkori lelkiségből fakadó irracionális megnyilatkozások, melyek a renaissance és reformáció hozta világképbe is beszüremlettek. Részletesebb vizsgálatuk nem tartozik tárgyunkba s csak annyiban érintjük, amennyiben magyarázatul szolgálnak a nemzetföltés közhangulati terjedésének és megnyilatkozásának. Mégsem mehetünk el szó nélkül egy kiváló tudományos értekezés idevágó megállapításai mellett. Mikor THURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF⁹ a középkor egyik híres látomásának, Szent Patricius purgatóriumának magyar fordítását vizsgálja, a XVI. századra vonatkoztatva arra a megállapításra jut, hogy a reformáció „elhárítja az érzékfeletti jelenségek irodalmi megörökítését“. Kétségtelen, hogy a reformáció, különösképpen a kálvinizmus hitelveiben, valamint az új világkép megalkotásában a leghidegebb racionalizmusra töreke-

⁷ Haza és a nagyvilág, Bp., é. n. 59.

⁸ Bartoniek Emma, Bátor Burgio pápai követ jelentései. Bp., 1926.

⁹ Az ismeretlen tizenhetedik század. Szent Patricius purgatóriumáról való história: Magyar Nyelvőr LXII (1933), 101—7.

dett s így eleve üldözte a csodát, számúzta a legendát s megvetette a túlvilági látomást. A lét és nemlét kérdésén semmiféle racionalizmus nem tudja magát túlhelyezni s így a kálvinizmus sem. De ha elfogadnók is Thuróczi-Trostler állítását, tudjuk, hogy a XVI. században a magyar protestánsok még csak hitelveiben különült el a régi egyháztól, de lelkiségének sok vonásában a régi hagyományokat és szellemet hordta magában. Épp a XVI. századi protestáns egyházi énekköltés szolgál erre a legfényesebb bizonyítékkal. „A protestáns énekköltészet legelső és legkönnyebben kimutatható forrásául a római egyház középkori latin énekköltészetét jelöljük meg“ — állapítja meg SZABÓ T. ARTILA.¹⁰ A protestáns egyházi énekekből nem nehéz kifejtetni, hogyan alakul az egyéni büntudat közösségi büntudattá, az egyéni halálfélelem közösségi halálfélelemmé. A transzcendens jelenségektől tehát a reformáció sem zárkózott el kizárólagos merevséggel. S ebben a régi vallási szellemiség hatására és örökségére ismerhetünk.

Érdekes szellemtörténeti jelensége a XVII. századnak, hogy a katolikus visszahatással és annak megerősödésével az irracionális új életre kap, s a germán és román misztika is — jóval később európai jelentkezésénél — most jut szóhoz Magyarországon. Így talál magyar közvetítőre 1649-ben a középkori Sibylla-vers,¹¹ s hat évvel később a középkor híres látomása, Szent Patricius purgatóriuma.¹² Különösen az elsőnek van szellemtörténeti jelentősége a XVII. századi lelkiség s ennek kapcsán a nemzetféltés irodalmi megnyilatkozásában. A keleti, misztikus eredetű Sibyllák szereplése a görög és római történeten keresztül átnyúlik a középkorba is. Természetesen nem a pogány isteni szárnazású Sibylla rettegési a világvégével a hiszékeny középkori embert, hanem a krisztianizált, egyházatyák apokrif könyveiben újjáalkotott Sibylla. Az eredeti Sibylla-jóslatok már a világvégének eljövételét, az utolsó katalizma borzalmait emlegetik, de később egy ilyen jövendölés adja tudtára Salamonnak, a zsidók királyának, Krisztus eljövételét is. Ez talán az első krisztianizált Sibylla-jóslat, mely természetesen Krisztus után, biztos és hiteles adatokkal szolgál a Megváltó életéről és tanításairól. S ahogy a tulajdonnév szerinti Sibylla eltűnik, úgy utána a jósnő személye is, s megmarad csupán a jövendölés mítosza, kiszolgáltatva a különböző korok, népek, világnézetek, eszmeáramlatok, politikai célkitűzések eszközének.

Mint már említettük, a kereszténység is felhasználta a Sibylla-jóslat egy változatát a maga céljaira. Ezt annál könnyebben meg is tehetette, mivel annak lényege, a világ elpusztulása, Mózes könyveiben és a Szentírás más helyén is ki van fejezve. A világvége „a legáltalánosabb és legősibb keleti gondolatok, illetőleg aggodalmak közé tartozik. Nem csupán a keresztény világnézetek sajátja ez. Már az ókori pogány

¹⁰ Kéziratok énekeskönyveink és verses kézírataink a XVI–XVII. században. Zilah, 1934. 17.

¹¹ Gyirwa Wentzel, Az Sibyllának Jövendoeleseröl. Lőcse, 1649 (Újabb kiadása György Lajos, Egy középkori Sibylla-vers régi magyar irodalmunkban. Pécs, 1929).

¹² Thuróczi-Trostler, i. h.

népek köztudatában benne élt az a sejtelmes félelem, hogy a világ egykor megsemmisül¹³. A miszticizmusra fogékony középkori lélek hitelt adott ezeknek a jóslatoknak, melyek már azzal a célzattal retteggették a jámbor középkori hívőt, hogy kétségbeesésében mélységes bűnbánatra indítsák, s így kényszerítsék tisztultabb és igazabb keresztényi életre. Így a középkor halálszemléletében is, híven a kor egész szelleméhez, a kollektívizmus jut érvényre. A Karthauzi Névtelen az Erdy-kódexben nem az egyéni halál gondolatával foglalkozik, hanem az egyetemes elmúlás veszedelmét állítja olvasói elé. „Ez világ elvénült — írja és közel vagyon fogyatkozásának végezeti.” A középkori képzelet a legreimesebb színekben alkotja meg magának a sokat hangoztatott katalizma lefolyását. A háborúságok, elemi csapások, betegségek és egyéb nyomorúságok szakadékában, a felvirágzó kapitalizmussal gazdaságilag megnyomorított, szűk életlehetőségek közé szorított széles néprétegekben a megsemmisülő világ képzeletét nem naív rögeszme, hanem a legközelállóbb valóság.

A Sibylla-jóslatoknak nem gondolt hatása volt a történeti, gazdasági és társadalmi események alakítására. Így különösen az 1000. év körüli legenda dicsekedhetik döntő történetalakító jelentőséggel. A X. század fordulóján az a hiedelem terjedt el, hogy jön a világvége s megkezdődik az Antikrisztus uralma. A megrettent nép s különösen a vágyonos osztály, akinek épp irányozták ezt a különös varázsú, feddő, korholó és javító szándékú „világhatalmat“, Itália-szerte (onnan indult ki ez az eszkatológikus legenda) bűnbánatra adta magát, s a legenda szerint igyekezett megszabadulni „pusztulásra ítélt“ világi javaitól. A túlvilági borzalmaktól megrettent nép bőkezűen részelteti javaiban a nincsteleneket, a szegényeket, hogy ezzel könnyebben járhatóvá tegye a maga számára azt a keskeny ösvényt, mely a mennyeknek országába visz. Az egykorú történeti munkák semmit sem említenek ezekről az adakozásokról, de említést tesznek bizonyos gazdasági és politikai mozgalmasságról. Kétségtelen beigazolódt, hogy a XI. század elején Itáliában a feudálizmus kezd meggyengülni s a nép sorsa láthatóan javul. Az 1000. év körüli Sibylla-jóslatnak ez csak az egyik eredménye, mert a világtörténeti jelentőségű kereszties hadjáratoknak is ez adott lendületet.¹⁴

Mindezekből a következőket állapíthatjuk meg. A középkori Sibylla-jóslatok az erkölcsi süllyedés és szociális nyomor alapindítékaiban fogamzottak, tehát a néphangulatban gyökereztek és annak vallásos világnézetét, politikai vezető gondolatát is kifejezték. Az azonos szociális körülmények, azonos világnézeti feltételek között élő népek az idő és tér korlátain felül, egy közös élethangulatban találkoztak: a halálfélelemben. Ezt a közhangulatot teremtették meg a középkori krisztianizált Sibylla-jóslatok, melyek a mesemotívumokhoz hasonló nemzetközi életet éltek. Szorososan hozzátartoznak ehhez a túlvilági látomások, melyek jellemző megnyilatkozásai a középkori lelkiségnek. A

¹³ György Lajos, i. m. 51.

¹⁴ Ua. 52.

Sibylla-jóslat az egyetemes pusztulás bekövetkezését veti fel s a halál közelségét döbbsenti a középkori hívő életébe. A túlvilági látomás azokat a borzalmakat, kínokat, szenvedéseket eleveníti meg a középkori ember számára, amelyek a bűnös embert várják a halál bekövetkezése után. A keresztény dogmatikán kívüli, nevelő és javító célzatú törekvésekben a Sibylla-jóslat és túlvilági látomás egymást kiegészítik, s úgy kapcsolódnak egymáshoz, mint a középkori lélek két nagy mozgatója: a bűn és a halál.

A középkor irodalmában is két műfaj az uralkodó: a jövődölések és látomások. Mindkét műfaj jelentkezése nálunk egybeesik a katolicizmus XVII. századi megerősödésével, az irracionálizmus térhódításával. Mindez azt bizonyítja, hogy a XVII. századi magyar lélek ott-hon érezte magát a jóslatok és látomások eszkatológikus sejtelmeiben, mert azok a szociális és erkölcsi körülmények, melyeket ezek alapindítékeként hoztunk fel, a saját életkörülményeiben is jelenlevők voltak. Már György Lajos megállapította, hogy „Gyirwa Wentzel helyes érzékkel választotta meg a 30 éves háború viharaitól megviselt 17-ik század emberének lelki érdeklődését lekötő verses műveit, amelyek mellett, hogy a korszellem tükrei, nemzetközi vonatkozásaik révén is előnyös gazdagodására szolgálnak a század magyar szellemi képének.”¹⁵ A „magyar romlás” századában tehát nem véletlen műve Gyirwa WENZEL két fordítása. A Szent Péter dialógusa világosan bizonyítja, hogy Gyirwa az akkori magyar közéleti viszonyokat behatóan ismerte, s munkáiban az európai keresztény irodalomból jól ismert célzatossággal ő is büntudatra akarta indítani a magyarságot, hogy ennek nyomán tisztultabb erkölcsű élet virágozhatson fel.

Egymagában az a tény, hogy Gyirwa Wentzel lefordította németből a középkori Sibylla-verset, elég szellemtörténeti bizonyíték arra, hogy az eszkatológikus hiedelmekre való fogékonyság nem volt idegen a XVII. századi magyar lélektől sem. A Névtelen Karthauzi meg Bornemissza Péter arról tesz bizonyosságot, hogy az előző században is útát talált Magyarországra ez az egész keresztény világot bejáró babonás szellem. Jelentkezésének, mint már megállapítottuk, megvoltak a hazai feltételei. Az irodalomtörténeti kutatásnak ezidáig csak egy ilyen verses emléket sikerült felfedeznie, de feltételezhetjük több ilyennek is a meglétét, melyek vagy nyomtalanul elvesztek, vagy még ma is felfedezetlenül kallódnak.

A XVI. és XVII. században a Sibylla-versek szelleme nálunk is láthatóan befolyásolta a korhangulatot. A katolikus és protestáns egyházi énekköltészet, prédikációk, hitviták, továbbiakban ezek hatásaként a világi tárgyú irodalmi megnyilatkozások nemzethalál-félelme félreérthetetlenül vezet vissza az egyetemes halálfélelmet ébresztő Sibylla-jóslatok hatására. Amint a középkori lélek az egyéni büntudatot kollektív büntudattá, az egyéni halált közösségi halállá, egyetemes és egyszeri pusztulássá szélesítette, úgy a magyar lélek a kollektív büntuda-

¹⁵ György Lajos, Két dialógus régi magyar irodalmunkban: Erd. Ir. Szemle V (1928), 42 és kny. Erd. Tud. Füiz. 12, sz. 17.

tot magyar büntudattá avatja s az egyetemes halál veszedelmét magyar nemzethalál-félelemmé szűkíti.

A nemzethalál-félelem jelentkezését legelső költői megnyilatkozásától (Plañctus destructionis regni Ungariae per Tartaros) a modern líráig kísérelhetnők. Az Ismeretlen Szerzetes tatároktól meggyötört Pannoniájától hosszú út vezet Ady Endre halálígézetes országáig, de a látomás sötét szuggesztiója ugyanaz. Jelentkezése oly gyakori megnyilatkozása az újabbkori magyar léleknek is, hogy Cs. SZABÓ LÁSZLÓ arra a megállapításra jut, hogy a nemzetféltés nálunk költőket termel. Ez a pesszimiztikus szorongás, mely a régi magyarság létérzését épügy kényelmetlenítette, mint a legújabb nemzedékekét, nem jelent nemzeti dekadenciát, sem reményvesztett ernyedtséget. Az egyéni halálproblematikából tudjuk, hogy az élet szeretete a halál közvetlen közelében lobog fel, akkor válik a legerősebbé. Amíg az egyén esetében csak lázadás vagy megadás lehet ebből az utolsó percben fellángolt életszeretéből, addig a nemzetközösség hasonló helyzetében életadó és megtartó erő származik belőle. Egészben véve a magyar lélek nem dekadens. A halál tudata mellett egészséges életösztön feszül benne. Csüggedtségén, letargiáján mindig felülkerekedik az önbizalom s az Istenbe vetett rendíthetetlen hit. Halálíhletén minden megpróbáltatása után az élet szeretete győzedelmeskedik.

ISÁK JÓZSEF

Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején

I.

Azok a historikusok, akiket a múltnak nemzeti határokon túlnyúló jelenségei foglalkoztatnak, hosszabb idő óta növekvő aggodalommal szemlélhetik a Kárpát-medencei népek történetírásának magatartását. A tárgyilagos kutatást már-már megbénító bajok kórokozói közül itt csak egyetlen egyre, de talán a legáltalánosabbra és veszélyesebbre kívánok rámutatni. S ez az, hogy rekonstrukciós munkáját legtöbb kutató e táj egykori életszerkezeteit majdnem teljesen figyelmen kívül hagyva, szinte légüres térben végzi. A letűnt élet hatalmas organizmusának a nemismerése vagy tekintetbe nem vétele a leggyakoribb oka azoknak a súlyos botlásoknak, melyeket egészen jószándékú kutatók is elkövetnek a tudomány és végeredményben saját nemzetük reális önismeretének a rovására. Az ilyen historikusok e táj jelenségeit magyarázva inkább a Rajnától a Dnyeszterig elmennek analógiáért, semhogy előbb a helyi viszonyok felől tájékozódni. E magatartás közelebbi okait most nem bolygatva, mind ennek, mind végső soron a többi gátlások legnagyobb részének a szülőanyja az a szemlélet, mely mindegyik itteni nép történetírásával a maga kizárólagos nemzeti életét és államát akarja e vegyeslakosságú táj múltjából levezettetni. A helyzet javulása mind az előbb említett konkrét esetben, mind pedig általánosságban csak ennek a mai szemléletnek megváltozása esetén várható, mely a Kárpát-medence adottságai között a tudományos történetírás fejlődését akadályozza. Meggyőződésem, hogy a mai tarthatatlan állapot magától megszűnik, amint az érdekelte nemzetek historikusainak lesz végre elég erkölcsi bátorságuk — akár közvéleményük álmódosásaival szemben is — hangosan kimondani, hogy a Kárpát-medence múltja tárgyilagosan csak néptörténetekre bontva, de mégis egységként kezelve, tárgyalható.

A magyar történettudomány már megtette a kezdeményező lépéseket a kibontakozás irányában, amikor az államtól függetlenül vette vizsgálat alá a népet. A néptörténeti, gazdaság- és társadalomtörténeti kérdések elmélyülő kutatása során ugyanis kiderült, hogy a történet kollektív tényezői nem tanulmányozhatók az állam- és politikai-történet síkján. Az új irány hívei a magyar nép múltja megcsonkításának érezték annak a mérhetetlenül gazdag emberi életnek a történeti vizsgálódás köréből való kirekesztését, mely az állam hatalmas építménye alatt eddig jeltelenül és bolygatatlanul meghuzódott. S amint a régi magyar állam mindent elborító árnyékát félretolták, hogy a magyar nép életét megragadhassák, addig alig sejtett új összefüggések tárultak fel előttük. Látniok kellett, hogy a magyar nép névtelen tömege összefonódva, egyen-

rangú és nem privilégizált félként élt azokkal a nemzetiségekkel, melyeknek sorsából az államtörténet eddig legfeljebb a politikumot tudta érzékelni. Kutatásaik közben azt is tapasztalhatták, hogy a magyarság és nemzetiség vagy nemzetiségek fontossági sorrendjét a territoriális történet kollektív tényezői sorában nem a felettük emelkedő magyar államiság, hanem az együttélő felek mindenkori helyi erőviszonya szabta meg. Azaz: Fogaras-földe, Hátszeg-vidéke vagy a Királyföld múltjának, fejlődésének legfontosabb meghatározója a román, illetőleg a szász népiség, nem pedig az apolitikus népi életbe tudatosan be nem avatkozó akkori magyar államiság. A helyi népi erőtényezők felismerésétől pedig már csak egyetlen lépés választotta el annak tudatosulását, hogy a Kárpát-medence múltja apolitikus (nép-, gazdaság-, társadalomtörténeti) elemeinek tárgyilagos feltárásához csak úgy juthatunk el, ha e táj történetét egymást kiegészítő és magyarázó néptörténetek sorozataként fogjuk fel már a magyar államiság korában is.

Ha majd ez a szemlélet általánossá lesz, akkor a román, szász, szerb, rutén és szlovák történetírás nem érezheti a magyar historiográfiától veszélyeztetve azt, ami a Kárpát-medence közös múltjából az egykori magyar állam keretei között élt románok, szászok, szerbek, rutének és szlovákok szerepe és teljesítményei mértékében az ő néptörténetét elvitathatatlanul megilleti. Erre az alapra állva bizonyára mindegyik nép könnyebben megítélhetné, hogy e történeti tájegység közös teljesítményeiből mi illeti meg őt és mi a másikat. Így megszűnnék végre a mai áldaatlan állapot, amikor a Kárpát-medence mindegyik szereplője egyedül magának tulajdonít mindent. A magyarság és a szomszéd népek, az egykori magyar állam és nemzetiségei történeti kapcsolatainak tudományunk fejlődéséhez annyira nélkülözhetetlen tárgyilagos vizsgálata más alapon alig remélhető. Mindez természetesen nem egyedül a magyar tudományon múlik. Előfeltétele, hogy a többi kárpátmedencei nép történetírása is rádöbbenjen: mekkora önámításra kényszerít és a tudományt fejlődésében mennyire gátolja mai múltszemlélete. Amíg azonban ez a kívánatos fordulat be nem következik, a magyar historiográfia aligha tehet egyebet, mint hogy igyekszik az új szemlélet előnyeit a magyar nép reális önismeretében hasznosítani és törekszik munkamódszereinek állandó továbbbeszolására.¹

A teendők között, melyeket a Kárpát-medence néptörténeti folyamatainak tárgyilagos vizsgálata érdekében mielőbb el kell végezni, legelső helyen áll e tájat átfogó életszerkezetek feltárása. Ezt a munkát valójában az érdekelt népek történettudományának együttesen kellene elvégeznie. A feladat azonban, éppen a megoldatlanságából eredő újabb és újabb hibák következtében sürgősebb semhogy az együttműködés előfeltételeinek kialakulásáig várjunk lehetne vele. E kutatásokat tehát a magyar történettudománynak, hogy legalább saját eredményei mentesüljenek e hibaforrástól, magára hagyatva is el kell kezdenie abban a reményben, hogy hamarosan maga mellett fogja találni azokat a román,

¹ Mindezek bővebb kifejtését »Göndolatok a Kárpát-medence történetírásának feladatairól« című kéziratban lévő tanulmányomban.

szász, szerb és szlovák kutatókat, akik éppen úgy népük multjának tárgyilagos megismerésére törekszenek, mint az új magyar történész-gárda.

Ezek a kutatások különösen lényegesek olyan territoriumokon, mint amilyen Erdély is, ahol az állam fogalma századok óta egymásbafonódó többszínű népi életet takar. Ma még nagyon tökéletlenek azok az eszközök, amelyekkel a historikus a névtelen tömegek apolitikus életét megragadni próbálja. A politikai történetírás kifinomodott, de szubjektív módszerei ugyanis — elrettentő példák serege tanúskodik emellett — a mult e jelenségeinek tárgyalásakor használhatatlanok. Új, tárgyilago-sabb munkamódokat kell kialakítani, hogy a történetírás objektíve ábrázolhasson annyira bonyolult és egyéni beleéléssel meg nem fogható kollektív történeti folyamatokat, mint amilyenek a tömegek méhében és a különféle nemzetiségű csoportok érintkezése során végbementek. E módszerek mielőbbi kiformalása fokozott jelentőségű azoknak a kárpáti népeknek a szempontjából, melyeknek sajátos élete nemzeti államuk kivívásáig a magyarénál is nagyobb mértékben az állam és a politika alatti mélységekben zajlott.

A jeltelen kollektívumok érzékelhetéséhez — úgy látszik — legfontosabb annak a hatalmas érhálózathoz hasonlítható szerkezet-rendszernek a feltárása, melyben a kárpáti tömegek hétköznapjai, nemzetiségre való tekintet nélkül, lepereregtek. Aligha lehet ugyanis vitás, hogy a szerkezet tisztázása a benne lüktető élet meghatározásához is pozitív támaszpontokat nyújt. Természetesen ezután sem írható le a maga teljességében az az élet, mely a kereteken belül lefolyt. Mégis a jelenlegi szubjektív vélekedésekhez képest nagy eredménynek látszik, ha a szerkezet ismerete alapján a lehetőségek egy részéről határozottan megállapítható, hogy azok bizonyos korszakban és szerkezetben *nem fordulhattak elő*. A modern társadalomrajz szép példákkal bizonyítja, hogy a tömeg életét milyen nagy mértékben befolyásolják azok a szerkezetek, amelyekbe beleszületett. Ezért kell mindenekelőtt a mult teljes organizmusát — a kormányzervektől kezdve le egészen azokig a mindenütt jelenlévő apró szerkezetekig, melyekben a társadalmi és gazdasági élet lüktetett, feltárni — ha a jelenből hozott előítéletek nélkül akarunk letúnt korok kollektív jelenségeihez közeledni. Az emberi fejlődés általános szabályszerűségein belül ugyanis ezek a táji szerkezetek adják meg az egyes történeti egységek fejlődésének helyi változatait. A jelenségek helyes magyarázata éppen ezért csak ugyanazon egység életszerkezetéből lehetséges.

A magyar kormányzat-, hivatal-, intézménytörténet, valamint az írásbeliség egészen újszerű kutatásának eddigi gazdag eredményei a többi kárpáti nép történetírásának is komoly segítséget nyújtanak². E vizsgálatoknak valóban az átfogó kormányzati szervezetből kiindulva kell az alsóbb szerkezetek felé haladniok. Nem azért, mintha az élet formálásában ez utóbbiaknak kisebb lett volna a szerepük az előbbieknél;

² Szentpétery Imre oklevéltani, Hajnal István írástörténeti, Szilágyi Lóránd kormányzattörténeti munkái — legalább is erdélyi viszonylatban — a román és szász kutatásnak is megbízható útmutatói lehetnek.

hanem, mert amazok tisztázása előtt meddő kísérlet volna emezek feltárására vállalkozni. Éppen ezért különösen leverő, hogy bár Erdély történelmén három nép tudománya dolgozik, ezen a téren a kutatás a kiindulási pontok teljes tisztázásán sem jutott még túl³.

Az újkori erdélyi fejlődés egyik kétségkívül leglényegesebb problémája, hogy mi volt az a középkori örökség, mellyel az önálló fejedelemség élete elindult. A központi írásszervezetet illetően erre a kérdésre két kiváló dolgozat, a PÉCSI ANNÁÉ és a JANITS IVÁNÉ kereste a feleletet.⁴ Bár mindkettőnek a szerzője elsősorban a szűkebb értelemben vett diplomatika oldaláról fogta anyagát vallatóra, egyikük sem mulasztotta el az oklevelező intézmény szervezetének a vizsgálatát. Erre vonatkozó megállapításaik a születendő erdélyi hivataltörténet első fejezetének gerincét fogják alkotni. Mégis mivel munkájuknak főcélja a vajda, illetőleg a fejedelmi kancellária *oklevéladó* működésének tisztázása volt, nem látszik feleslegesnek, hogy a hivatali szervezet kérdései is világíttassanak meg olyan részletekbe menően, mint az oklevelezés.

E sorok íróját éppen az említett két kutató alapos munkája mentesítette a diplomatikai kérdések érintésétől. Különben is ő egészen más úton: a társadalom felől jutott el azokhoz a szervezeti problémákhoz, melyeket JANITS és PÉCSI vázolt fel először. A hivatalnokságnak a társadalomfejlődésben játszott szerepe kutatása közben terelődött figyelme az első erdélyi hivatalos hivatalnok-réteg melegágyára: a vajdai kancelláriára. Innen, az érdeklődés különbözőségéből magyarázható, hogy e sorok a Janits és Pécsi által már körvonalazott szervezet további kidolgozása mellett más problémákra is keresik a feleletet. A hivatalban a szerző nem csupán kormányzati, hanem társadalmi tényezőt is látott. Ezért figyelte elsősorban az intézményt emberi tartalommal megtöltő hivatalnokokat és igyekezett életükről e kor töredékes forrásanyagából annyit megtudni, amennyit jelenleg csak lehetséges volt.

2.

Bár a szorosabb értelemben vett középkori magyar államon belül Erdély volt az egyetlen elkülönült nagyobb territorium, a kormányzását intéző vajda mellett az írásbeli teendők végzésére állandóbb és szer-

³ A kormányzat-, és írástörténeti, valamint a diplomatikai kutatások elmélyülését Romániában nagyon akadályozza, hogy az egyetemeken a segédtudományi oktatás meglehetősen mostoha elbánásban részesül. Bár a román történetírás legrégibb és leggazdagabb forrásokoportját alkotó erdélyi írásbeliséget illetően a magyar diplomatika nagy segítségére lehetne a román kutatásnak, a segédtudományok a kolozsvári Bolyai egyetemen — eltérően a többi romániai egyetemtől — még előadói állással sem rendelkeznek. Ez annál sajnálatosabb, mert így az előző magyar egyetem szép kezdeményezései, melyeknek az erdélyi történetkutatás igen nagy hasznát látná, elakadnak, mielőtt termésüket meghozhatták.

⁴ Pécsi Anna, Az erdélyi fejedelmi kancellária kialakulása és okleveles gyakorlatára 1571-ig. Bp., 1938. — Janits Iván, Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási és oklevéladó működése 1526-ig. Bp., 1940.

vezettebb hivatal feltűnően későn alakult ki. Még tisztázásra vár, hogy az írásbeliség igénylésének szerényebb méretein kívül nem volt-e ebben a kolozsmonostori és gyulafehérvári hiteleshely rendkívüli tekintélynek is szerepe. Bizonyos jelek alapján ugyanis egyáltalában nem lenne meglepő, ha az erdélyi írásbeliség három fő központjának termékeit egybevetve, kiderülne, hogy a felgyülemlett írásos teendői elvégzésére a vajdai kancellária időnként a hiteleshelyek személyzetét is segítségül hívta.⁵ A vajdai írásszerv határozottabb jelleget azóta öltött magára, amióta személyzete Váraskeszi Lépes Lóránd hosszú alvajdasága (1415—37) alatt állandósult. Ezzel kezdetét vehette a hivatal sajátos gyakorlatának a kialakítása. 1442—64 között, bár közben az alvajdák és vajdák gyakran változtak végig ugyanaz a személy: magister Nicolaus viselte a protonotariusságot.⁶ Amint az oklevelekben a *protonotarius noster* kifejezést lassanként a *partium Transsylvanarum protonotarius* cím váltotta fel, ugyanolyan ütemben lett a vajda familiariusai közül toborzódó írásszervből territoriális hivatal, mely a vajdák személyének változásától egyre függetlenebbül intézte az ügyeket a kialakult gyakorlat szerint. Ettől az időtől kezdve már valójában nem vajdai és alvajdai, hanem erdélyi kancelláriáról kell beszélni.⁷

Igy vázolható fel JANITS eredményei alapján az az út, melyet a vajdai kancellária Mohácsig megtett. A szervezet felől szintén ő tájékoztat. Tőle tudjuk, hogy a kancellária élén a protonotarius állott; mellette általában két notarius és változó számú scriba dolgozott. Ilyenek mutatkozott a vajdai kancellária első feltűnésekor éppenúgy, mint Mohács előestéjén. A régi és szokványos elnevezések alatti tartalom azonban időközben jelentős változáson ment keresztül. Ennek a folyamatnak a megfigyelése az első feladata dolgozatomnak.

Minden jel egyöntetűen azt bizonyítja, hogy a vajdai protonotariusok a XV. század utolsó negyede előtt csupán a kancellária írásos tevékenységét vezették, az igazságszolgáltatásban azonban önállóan nem vettek részt. Az ítélőmesterek rendkívül fontos munkáját Erdélyben — a XV. századi adatok így mutatják — a királyi kúriából esetenként kiküldött protonotariusok végezték. 1493—96-ban Liskai Ádám, a századfordulón pedig Marochai Ferenc — mindkettő egyszersmind a *personalis praesentia regia protonotarius* — működött ítélőmesterként a vajda mellett.⁸ De nem csupán az ítélőszékek alkalmával, hanem nagyobb jogi tudást kívánó fontosabb ügyekben is az udvarból küldtek ki ítélőmestert. Így például 1496-ban II. Ulászló király a vajdahunyadi uradalom és Szászváros közötti határviszály eligazítására „certos ma-

⁵ A kolozsmonostori konventnek a vajdai kongregációk alkalmával végzett munkája is a vajdai írásszerv tehermentesítését szolgálta [Janits, i. m. 35, 37, 43]. Amióta szervezete kialakult, a kancellária egyre többet vett magára ezekből a hiteleshelyi teendőkből.

⁶ Janits, i. m. 63.

⁷ Janits, i. m. 62—3.

⁸ Janits, i. m. 66. — ENMLt. Kemény-es. malomfalvi lt. 1493. VIII. 5. — Jósika-es. hitb. lt. 1500. I. 20. — Km. 1499. IV. 19 [Beke 305].

gistros prothonotarios“ rendelt ki.⁹ Az erdélyi ítélőmesteri teendőket tehát valójában bármelyik országos bíróság protonotariusa elláthatta.¹⁰

Ez azonban csak elméletben volt így. Ténylegesen ugyanis a gyakorlat bizonyos rendet alakított ki ott is, ahol törvényes szabályozás nem történt. A XV—XVI. század fordulóján a vajdaságot leghosszabb ideig viselt két főúr, Báthory István (1479—93) és Szentgyörgyi Péter (1499—1510) egyidejűleg országbíró is volt. Érthető tehát, hogy vajdai ítélőszékeiken is ugyanaz a belső hivatalnokszemélyzet volt segítségükre, mint a kuriában. Például 1481—86 között Thuróczy János, a történetíró, ebben az időben országbírói notarius, a vajdai kancelláriában is dolgozott. Szentgyörgyi Péter 1502-ben alországbíráját, Magyi Pált alvajdaként alkalmazta.¹¹ Azt még Werbóczy is megtette, pedig akkor már a vajdai kancellária sokkal fejlettebb volt, hogy az országbírói kancelláriából hozott le magával segítségül jegyzőket. Így szerepelt az 1514. évi vízkereszti octaván tárgyalt ügyekben Komlói Péter mester és Oroszi Ferenc országbírói notarius.¹² Az országbírói és vajdai kancellária között a hivatalfőnök személyének közös voltából természetesen adódó kapcsolatokat tovább mélyítette, hogy az 1500. évi decretum — talán éppen az előbbi összefüggések következményeként — a királyi kuriába fellebbezett erdélyi ügyekben — eltérően az eddigi határozatlan eljárásoktól — egyedül az országbírót ismerte el illetékesnek. A gyakorlat és végül a Tripartitum is ezt szentesítette.¹³

Azokban éppen a personalis praesentia regia protonotariusainak előtérbe kerülése a Báthory és Szentgyörgyi vajdasága közötti mozgalmasabb időszakban mutatja: a gyakorlat szokássá kövesítő erején kívül más tényező közrejátszása is kellett ahhoz, hogy az erdélyi ítélőmesterség kérdése végül mégis az országbíró kancelláriájával kapcsolatosan rendeződjék. Azt hiszem, aligha tévedek, ha ebben WERBÓCZY ISTVÁNNAK tulajdonítok szerepet. Ő ugyanis 1503-tól kezdve az országbírói és a vajdai ítélőmesteri ügykört saját kezében egyesítette.¹⁴ Mindkét tisztséget 1510 után is megtartotta, amikor pedig a vajda és az

⁹ Amlacher Albert, Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos, Hermannstadt, 1879. 61—2.

¹⁰ Bizonyára ezzel magyarázható Janits érdekes megfigyelése [i. m. 37], hogy a vajdai törvényszékek gyakorlata hajszálpontosan követi az udvari bíróságok szokásait. Ha ott valami változtatás történt, itt is mindjárt alkalmazkodtak hozzá.

¹¹ Janits, i. m. 66. — A következő példák alapján azonban valószínűbbnek látszik, hogy Thuróczy is csak mint jegyző vett részt a vajdai ítélőszékeken. Arra ugyanis, hogy udvari kancelláriák notariusai Erdélyben protonotariusként működhettek volna, egyetlen egy adat sem ismeretes. Az ítélőmesterek lehozatalára éppen a jogi tudás, gyakorlat és tekintély miatt lehetett szükség. — Magyi alvajdaságára: SzOkI. VIII, 192.

¹² ...magister Petrus de Komlos curie regie et styli nostri vayvodalis notarius... [TelOkI. II, 327]; Franciscus Orozy curie regie et sedis nostre iudicarie notarius... [ENMLt. Suky-cs. It. 1514. I, 18],

¹³ Janits, i. m. 56—7.

¹⁴ Fraknói Vilmos, Werbóczy István életrajza (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1899. 32—3, 50.

országbíró többé már nem ugyanaz a személy volt. Végül azzal, hogy 1514-ben az országbírói ítélőmesterségről leköszönve vajdai protonotariusként még két esztendőn keresztül szolgálta Zápolyát, kihasználható praecedentst teremtett a curialis bíróságoktól teljesen független erdélyi ítélőmesterségre.¹⁵ Werbőcznek ez a bizonyára egyéni érdekből és pártpolitikai megfontolásokból eredő lépése tette először teljesértékű, önálló hivatallá a vajda kancelláriáját. Amikor azonban ő 1516-ban királyi személynökké lépett elő, nagy vívmánya veszélybe került.¹⁶

A Werbőczy távozásától BARCSAY PÁL kinevezéséig (1519) terjedő három esztendő fejlődését a jelenleg ismeretes anyag segítségével még nem lehet eléggé tisztázni. Minthogy királyi udvarból kirendelt protonotariusok ezekben az esztendőekben nem fordulnak elő, a korábbi gyakorlat újraeledésével nem kell számolnunk. Valószínűbbnek látszik tehát, hogy az ítélőmesteri ügykört a kancellária valamelyik tagja látta el. Kérdés azonban, hogy akadt-e a vajda környezetében olyan jogképzett, gyakorlott és tekintélyes tisztviselő, aki ezt a nehéz feladatot siker reményével vállalhatta. Végignézve Zápolya udvarának számbajöhető tagjait, két személyről: Barcsay Pál notariusról és — bármilyen hihetetlennek tetszik is — Thuróczy Miklós alvajdáról tételezhető fel, hogy Werbőczy távozása után végezhetette a protonotariusi teendőket. Minthogy az előbbi személyével később alaposabban megismerkedünk, itt csupán az utóbbival kapcsolatos feltevés indokolására szorítkozom.

Egészen szokatlan az a szerep, melyet THURÓCZY MIKLÓS az erdélyi ügyintézésben játszott. A külvilág felé elsősorban tekintélyes alvajdátársa, Barlabássy Lénárd szerepelt; Thuróczy meglehetősen háttérbe szorítva, a kancellária munkájába kapcsolódott be. Nem csupán a secretarius vagy notarius kötelességéhez tartozó lecta-zást, corrigálást végezte időnként, hanem néha sajátkezűleg állított ki okleveleket.¹⁷ Nem rendszeres hivatali munkaként, hanem egyéni kedvtelésből dolgozhatott Thuróczy a kancelláriában. Ő ugyanis a nagyúri-katonai jellegű alvajdai tisztségben is megmaradt hivatalnok-intellektuelnek. Apjától örökölt hajlamok és a kisebbik kancellárián, az udvarban töltött évek formálták őt „modern“ bürokratává. Ilyen lelki beállítottságú, alapos jogi tudással rendelkező „újtípusú“ ember, aki ügyis az igazságszolgáltatással megfelelt el életét, aligha tért ki az érdeklődésének, képzettségének megfelelő, becsvégyát kielégítő ítélőmesteri munkakör ellátása elől.¹⁸ Miatán azonban egy év múlva (1517) ő is távozott Erdélyből, Werbőczy elárvult ügyköre bizonyára a kancellária legképzettebb tagjá-

¹⁵ Fraknói, i. m. 102.

¹⁶ Fraknói, i. m. 106.

¹⁷ ENMLt. Wass-cs. lt. 1511. XI. 10, 1512. VI. 24, 1512. VII. 8. Ilyenirányú munkássága annyira beleilleszkedik a kancellária gyakorlatába, hogy Pécsi [i. m. 12] joggal tarthatta őt is notariusnak.

¹⁸ Hivatali pályájának főbb állomásaira vonatkozóan l. Kaszák József, Thuróczy János élete és krónikája (Művelődéstörténeti Értekezések 22.) Bp., 1906. 10—1.

nak, Werbőczy volt kollégájának és évtizedeken át munkatársának, Barcsay Pálnak a kezébe került.

Az erdélyi protonotariusi állás forma szerinti betöltésének éveken át való halogatása mögött a centrális és territoriális politikai erők harca rejtőzik. A vajdai kancellária azonban, akárcsak a Zápolya kezén kiteljesedő vajdai territoriális hatalom, már belenőtt az Erdélyben adódó összes feladatok szakszerű ellátásába. És igényelte is ezt magának. A kancellária kifelé zárt érdekközössége lett a benne dolgozó tisztviselőknek. Nem egyedül csak a trónkövetelő Zápolya számára látszhatott tűrhetetlennek, hogy territoriumának kormány szerve alárendelt fiók-hivatala legyen valamelyik udvari hatóságnak. Valóban nehéz is elképzelni, hogy a vajda, aki magát a király után következőnek érezhette, továbbra is beleszólást engedjen az erdélyi ügyekbe esetleg éppen vele ellenlábás főúr tőle független hivatalnokainak. Korszerű képzettségük, hosszú gyakorlatuk alapján azonban maguk a vajdai tisztviselők szintén sérelmesnek találhatták, hogy hivataluk legmagasabb polcát, legjövödelmezőbb stallumát idegen hatóságok tagjai ezután is elzárják előlük. Nem ismerhették el többé, hogy egy udvari tisztviselő nagyobb hozzáértéssel intézheti az erdélyi ügyeket, mint ők. Végül az erdélyi társadalom is kinőtt abból és kényelmetlennek érezte, hogy pereit csak úgy félkézzel intézze egy, vele egyébként semmiféle kapcsolatban nem álló távoli hivatal ismeretlen tisztviselője, akihez személyes kapcsolatai sincsenek.

Ennek a három tényezőnek: az erdélyi társadalom igényeinek, a vajda territoriális hatalmi törekvéseinek és az erdélyi hivatalnokság öntudatosulásának a találkozásából született meg az a korszerű kancellária, mely már valóban teljes joggal erdélyinek nevezhető. 1519 február havában az ítélőmesteri ügyeket addig is intéző BARCSAY PÁL a teendőik mellé a címet is elnyerte. Ettől kezdve a nemzeti párt nagyhatalmú trónjelöltjének az erdélyi kancelláriája tükörképe a királyi udvar központi kormány szervének.¹⁹

A vajdai adminisztrációnak az említett három erő hatására végbenő korszerűsödésében azonban a független és állandó protonotariusság csak egyik mozzanat. A másik, nem kevésbé lényeges változást hozó újítás a secretariusi állás megszervezése volt. Az eddig ismeretes adatok világánál valóban úgy látszott, hogy a néhányszor felbukkanó secretariusi intézménynek a vajdai kancelláriában nem jutott jelentékenyebb szerep, s a Mohács utáni zavarok végleg eltüntették az erdélyi gyakorlatból. Újabbban előkerült adatok azonban egészen mást mondanak. Nem lesz tehát felesleges megkísérelni a secretariusság kialakulásának és a vajdai adminisztrációban játszott szerepének legalább nagyjából való tisztázását. A titkári tisztség gyökértelenségére vonatkozó

¹⁹ Janitsnak [i. m. 66.] az a határozott állítása, hogy Mohács előtt a vajdának egyszerre két protonotariusa volt, Pécsinek [i. m. 9. l. 14. jegyz.] egy téves olvasásán alapszik. Az idézett oklevél [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 32.] kancelláriai jegyzetében ugyanis teljes biztonsággal olvashatóan nem *protonotario*, hanem *secretario* áll. Pécsi tévedése különben Barcsay s Kőrösy alábbi életrajzi adataiból is világosan kiderül.

nézetek mindjárt maguktól elesnek, ha az eddigi, egymással semmiféle összefüggést nem mutató adatokat újakkal kiegészítve, egyetlen láncca fűzzük össze.²⁰ Az alábbi, egyes pontokon még bővíthető adatsor tanúskodik amellett, hogy a secretariatus a XVI. század elejétől kezdve a vajdaság megszűnéséig állandó és jelentős pozíció volt az erdélyi kancelláriában.

A legelső secretarius nem Barcsay Pál, mint eddig tudtuk, hanem az az ANDRÁS DEÁK volt, aki 1503-ban a vajdával együtt szabálytalan oklevél kiállítására kényszerítette a kolozsmonostori konventet.²¹ Jellemző azonban a nehézségekre, mellyel e korszak erdélyi hivataltörténéskének meg kell küzdenie, hogy az első titkárnak még teljes nevét sem sikerült megállapítani. Jóllehet e két személy közötti kapcsolatnak nem nagy a valószínűsége, megemlíthető, hogy Zápolyának 1519-ben állítólag volt egy KŐSZEGI ANDRÁS nevű secretariususa.²² András deák után, bár adatok csak 1508. január 2-től kezdve szólnak róla, hihetőleg már az előző évtől kezdve, BARCSAY PÁL lett a titkár.²³ 1510 szeptember közepe táján még mindig ő viselte e tisztséget. Szeptember 23-án azonban már SZUCSÁKI JÁNOS DEÁK az új vajda secretariususa. Bizonyára azért, mert Barcsay a lelépő Szentgyörgyi Péter országbírói kancelláriájába ment vissza. Oda, ahol Erdélybe jövelele előtt is dolgozott volt.²⁴ Ellentmondó adatok hiányában feltételezhető, hogy Szucsáki egészen 1516 táján bekövetkezett haláláig titkárkodott. Ő ugyan ezt a címét éppenúgy sohasem tüntette fel kancelláriai jegyzeteiben, mint korábban notarius voltát sem jelezte.²⁵ Mégis abból, hogy a Barcsay távozása és visszajövelele közötti időben (1510—16) Thuróczy Miklós alvajdán kívül ellenőrző jegyzetek az okleveleken csak tőle ismeretesek, arra lehet következtetni, hogy a secretariatus teendőit végig Szucsáki látta el.²⁶ Az ő kancelláriai működéséről azonban 1516. tavasza után az adatok hallgatnak.²⁷

Ettől az időponttól kezdve Kőrösy Miklós feltűnéséig eltelt más vonatkozásban is átmeneti négy-öt esztendőből csak a már említett KŐSZEGI ANDRÁS secretariusságának maradt egyetlen bizonytalan nyoma. Bár Kőszegi itteni hivatalnokoskodásának sem az 1519 előtti, sem a későbbi időből nincs más emléke, titkárságának, mint látható, a kancellária személyi viszonyai nem mondanak ellent. Mégis mindaddig, amíg a kérdéses oklevél eredetiben való vizsgálatára sor nem kerülhet,

²⁰ Janits, i. m. 65, 73—4.

²¹ MODL. 26818.

²² SzOkl. I, 342.

²³ Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation: Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven. I. Abt. 1. Bd. Hermannstadt, 1880. 494 (Ezután: Rechnungen). — TTár 1907. 106.

²⁴ MODL. 27251, 27405.

²⁵ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1506. X. 1., Gyfhv. B. 1071, 1502. III. 8.

²⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 107. No. 1. — Wass.-cs. lt. 1512. V. 9. 1514. II. 1.

²⁷ ENMLt. Wass.-cs. lt. 1516. VI. 11.

megfontolandók azok az aggodalmak, melyek az adat egykorúsága és így Kőszegi András Mohács előtti secretariussága ellen felmerültek.²⁸

A Szucsáki János után kissé homályba vesző sor következő láncszemét a már említett Kőrösy Miklós alkotja. Titkársága Szucsáki utódának (Kőszegi Andrásnak?) a távozása után kezdődhetett, valószínűleg 1520 tavaszán.²⁹ Mindenesetre 1519. május 7-én Kőrösy még határozottan notariusnak írja magát, 1522. augusztus 20-án azonban a szászok ajándék-listáján már secretariusként szerepelt.³⁰ Ettől kezdve a mohácsi katasztrófaig ő viselte e tisztséget.³¹ Zápolya régi munkatársától megkoronázása után sem vált meg, hanem titkárként magával vitte a királyi kancelláriába.

Jóllehet Mohács után a középkori vajdai hatalom egyre inkább összezsugorodott, a secretariatus továbbélése a csökkent hatáskörű vajdai kancelláriában is kimutatható. A hivatal régi kereteihez a hanyatlás időszakában is szívósan ragaszkodtak, bár azok között korántsem folyhatott már olyan differenciált munka, mint Zápolya korában. Az 1526—40 közötti oklevelesanyag rendszeresebb átvizsgálása nélkül is két újabb vajdai titkárra sikerült bukkannom, annak ellenére, hogy eddigi tudásunk szerint ez a tisztség Mohács után megszűnt. 1527 elején, tehát mindjárt Kőrösy távozása után CSERNELHÁZY AMBRUS lett az új vajda secretarius. Ő a budai udvarból került le, de itt legfeljebb csak Perényi Péter vajdaságának végéig (1529) szolgálhatott.³² Mindaddig, amíg Erdélyben Zápolya uralma újból meg nem szilárdult, az egész adminisztráció és írásbeliség az átmeneti állapot rendszertelenségét tükrözi. Amikor azonban a rend kezdett helyreállani és a régi intézményeket lassan újraszervezték, a vajdai kancelláriában megint feltűnt a secretariatus. 1534—35-ben többször említik Báthory István vajda (Pesti) Gábor nevű titkárát.³³

A fenti adatok mindenkit meggyőzhetnek arról, hogy a secretarius a XVI. század elejétől kezdődően állandó tagja volt a vajdai kancelláriának. Mielőtt azonban azt vizsgálnók, hogy mi tette szükségessé ezt a korábbi vajdai adminisztrációban teljesen ismeretlen állást, hová nyúlnak gyökerei, mi volt a szerepe, még egy kérdésre kell röviden felelni. Felmerültek ugyanis olyan nézetek, hogy a vajdai oklevelekben szereplő secretariusok nem a kancellária tisztviselői, hanem a vajdák magántitkárai, vagy pedig más, udvari méltóságukkal kapcsolatos

²⁸ Janits, i. m. 65. l. 42. jegyz. A SzOkl. I, 342 közölt szöveg eredetijét ugyan az ENMLt. őrzi, de az oklevél jelenleg nem hozzáférhető.

²⁹ Ekkor veszik ugyanis fel a kancelláriába notariusnak Szucsáki Ambrust, hihetőleg éppen az előlépő Kőrösy helyébe [TelOkl. II, 446].

³⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 149. No. 7. — Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen. Kronstadt, 1886. I. 443 (Eztán: Quellen).

³¹ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 32.

³² Gyfhy. B. 848. 1527. IV. 9. — Fögel József, II. Lajos udvara. Bp. 1917. 58.

³³ Gyfhy. B. 484, 486. 1534. — Quellen II, 424. — Nevére vonatkozóan: SzOkl. III, 253. — Pécsi, i. m. 20.

alkalmazottai lehettek.³⁴ Addig is, amíg vázolhatjuk a szükségleteket, melyek a secretariatus szervezését megkövetelték, konkrét bizonyítékkal háríthatjuk félre az előbbi feltevéseket.

A vajda magántitkárának az életsorsa ugyanis, szinte az erdélyi secretariatus első feltűnésétől kezdődően ismeretes.³⁵ Minthogy tehát Szentgyörgyi Péternek már megvolt a maga dunántúli pátriájából való hűséges titkár-familiarisa, a vajdai secretariatus felállítását nem személyes ügyei tették szükségessé. A vajda személyi titkára és kancelláriai secretarius adataiszerűen bizonyíthatólag két különböző személy volt. Az okleveles anyag határozottan tanúskodik amellet, hogy a magántitkárnak az erdélyi kormányzati kérdésekben semmiféle szerepe nem volt. Már az oklevelek kifejezése utal a két ügykör szétválasztottságára. Amíg az elsőt mindig secretarius vaivodae-nak nevezik, addig az utóbbit eleinte — különösen a Barcsay javára szóló s bizonyára általa fogalmazott levelek — secretarius cancellarius-nak titulálják.³⁶ Ez a szubjektív vélemény mindenesetre annyit elárul, hogy a királyi udvarból jövő Barcsay itteni új ügykörét melyik curialis hivatalnokéval tartotta azonosnak.

Ezek után bizonyára helyesen járunk el, ha a secretariatus kialakulására a magyarázatot kizárólag a vajdai kancellária viszonyaiban keressük. A protonotariussággal kapcsolatosan már láttuk, hogy a vajdai írásszerv még a XVI. század fordulóján is ugyanolyan kezdetleges és kiforratlan keretek között működött, mint két évszázaddal korábban. Állandó, felelős vezetője sem volt, mivel a protonotarius csak az ítélőszékek alkalmával tartózkodott Erdélyben; a katona-birtokos alvajdák pedig nem rendelkeztek kellő előképzettséggel, sem hajlammal az írásos munka rendszeres ellenőrzésére. A protonotarius erdélyi tartózkodása idején legjobb esetben is csak az igazságszolgáltatással kapcsolatos oklevelezést ellenőrizhette. Pedig ekkor már a hódító írásbeliség a vajdai kormányzat egyéb terein szintén birokra kelt a szóbeli ügyintézésel.³⁷

³⁴ Janits, i. m. 65, 74.

³⁵ Szentgyörgyi magántitkáráról, Nádasdi Sárközi (néha Erchy) Albert mesterről 1504-től kezdve egészen haláláig meglehetősen sok adat maradt fenn. Az egyszerű sorból származó, de tanult férfiú egész pályáját, jelentős vagyonszerzését éppen Szentgyörgyi pártfogásának és a mellette szerzett összeköttetéseknek köszönhette. 1510-ben a vajda nemességet szerzett számára. 1519-ben királyi fiscalis director lett, s e mellé 1522-ben protonotariusságot is kapott [Sárközy Imre, A Nádasdi Sárközy család: Turul 1906. 28—33].

³⁶ Pécsi hibás olvasata [i. m. 10.] alapján Janits Barcsay címét cancellariae secretarius-nak tudja [i. m. 58]. A kérdéses oklevelek eredetijében azonban az illető részek így hangzanak: *secretar(ii) cancellar(ii) nostri* [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 37], *secretary cancellary eiusdem wayuode* [MODL. 27591—3].

³⁷ Janits egyébként kitűnő dolgozatának nagy hiányossága, hogy a vajdának csupán igazságszolgáltató működésével foglalkozik. A kép teljességéhez, az organizmus egész működésének megismertetéséhez nélkülözhetetlenek érezzük a vajdai közigazgatás feltárását. Csak a két funkció egymás

Az ügyek zavartalan viteléhez tehát nélkülözhetetlen lett egy állandóan, rendszeresen működő írásszerv.

Ennek a hiányából eredő zavarokra az erdélyi társadalom a XVI. század elején már élénken reagált. A vajdai kancellária kivénhedett, akadozó gépezetének tökéletlen működésére élénk fényt vetnek a bírások terén úrrá lett zűrzavaros állapotok. Pedig a vajdai adminisztrációnak éppen ebben az ágában volt a delegált protonotariusok révén az új idők által követelt szakszerűség viszonylag leginkább biztosítva. Mégis 1505-re ezen a téren is olyan tarthatatlan helyzet alakult ki, hogy megváltoztatására az ügyeket elhanyagoló vajdával szemben az erdélyi társadalom maga kényszerült kezdeményező lépéseket tenni. Ekkor ugyanis a három rendi nemzet tordai gyűlése bizottságot küldött ki az igazságszolgáltatás ideiglenes rendezésére. A következő évben Segesvárt hozott articulusok értelmében mindegyik nemzet 14—14 kiküldöttjéből közös, tartományi bíróságot alakítanak, mely az egyes natiók közötti ügyeket 32 évre visszamenően letárgyalja. Minderre azért van szükség — mondják —, mert egy idő óta a vajda távolléte következtében nem szolgáltatnak igazságot, s a sok orvosolatlan sérelem megbénítja a három nemzet erejét. Addig tehát, amíg a király vajdája útján nem gondoskodik a rendről és békességről, a három natio maga igyekszik azt megteremteni³⁸.

Az oklevél itt nem részletezett további súlyos megállapításai mutatják, miként vélekedett az erdélyi társadalom a vajdai igazságszolgáltatás gépezetéről. Pedig az adatok egész sora tanúskodik amellett, hogy a szokványos ítélőszékek ebben az időben sem szüneteltek. A panaszkok oka tehát a szervezet tökéletlenségében keresendő. Minthogy nincs nyoma e rendi bíróság működésének, fel kell tennünk, hogy talán éppen a segesvári végzések hatására a vajda maga léptetett életbe bizonyos reformokat. Ezek sorába illeszthető a secretariatus végleges megszervezése.

Ahhoz, hogy a vajdai adminisztráció eleget tehessen a megnövekedett kívánalmaknak, mindenekelőtt a kancellária élére olyan állandó és felelős vezetőt kellett állítani, akinek a kötelessége az irodai munka irányítása. Ilyen lehetett a legelső secretarius: András deák. Az ő feladata semmivel sem lehetett több, mint a XV. század közepe előtti vajdai protonotariusoké: első jegyzőként az iroda vezetése. A protonotariusi cím azonban időközben jelentésváltozáson ment keresztül, s ennek megfelelően Erdélyben egyedül csak Werbőczy ítélőmestert illethette meg. A hivatal ügyintézését vezető tisztviselőnek, azaz a régi protonotariusnak, a neve a királyi kancelláriában ekkor már secretarius.³⁹ Egészen természetes tehát, hogy az új munkakört Erdélyben is ezzel a korszerű címmel jelölték.

melletti ábrázolása esetén adható végleges válasz a szervezet fejlődési problémáira.

³⁸ Teutsch Friedrich, Die „Unionen“ der drei ständischen „Nationen“ in Siebenbürgen bis 1542: VerArch. XII (1874), 99—102.

³⁹ Szilágyi Lóránd, A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458—1526: Turul 1930. 47—8. — Ua., A királyi secretariusok intéz-

A rendek 1506. évi megmozdulása azonban sokkal súlyosabb kérdést vetett fel, mint amit a folyamatban lévő belső reform megoldani igyekezett. Most már nem egyedül az írásbeli munka folyamatosságának és ellenőrzésének biztosításáról volt szó, hanem a peres ügyek gyorsabb intézéséről. Werbőczy ítélőmester, akár csak a vajda, az országos politikában és az országbírói széken volt elfoglalva. Olyan helyettesről kellett tehát gondoskodni, aki nemcsak, hogy állandóan Erdélyben tartózkodik, hanem ismeri a bírósági gyakorlatot s kellő jogi tudással rendelkezik ahhoz, hogy a bírósági adminisztrációt a protonotarius távollétében is tovább vihesse. Ezt a munkakört azonban András deák már nem tudta betölteni. Így esett a választás Werbőczy volt kollégájára, a vajda előtt szintén ismeretes BARCSAY PÁL országbírói notariusra. Amint alább látni fogjuk, Barsay 1507 folyamán meglehetősen széles hatáskörrel átvette a vajdai kancellária tulajdonképpeni vezetését. Bár világosan látszik, hogy Szentgyörgyi és Werbőczy előtt a secretariusság felállításakor mintaképként a Mátyás által megreformált királyi kancellária lebegett, az új állásra a vajdai írásszerv primitív viszonyai között egészen más feladatot hárult, mint Budán. A cél ugyanis nem a munkakörök szakszerű megosztása, hanem a régi munkamód eredményesebbé tétele volt. Újabb jelentős fordulatnak kellett jönnie, hogy az azonos elnevezés alatt itt is ugyanaz a tartalom képződjék, mint a királyi kancellárián. Ez a változás legjobban a titkári ügykör fejlődésén figyelhető meg.

Az eddig közkézen forgó adatok valóban elégtelenek voltak a secretariusok munkakörének meghatározásához⁴⁰. Bár ezen a ponton még mindig további kutatás szükséges, ma már nagy vonalakban mégis felvázolható, hogy mi volt a secretarius szerepe a vajdai kancelláriában. Az első korszakban, mely — úgy látszik — hozzávetőleg az önálló protonotariatus felállításáig tartott, a titkár teendői a kancellária belső, írásbeli munkájának vezetésére korlátozódtak. A protonotarius távollétében, annak intézkedései szerint kisebb ügyekben megszerkesztette az ítéletleveleket, a notariusokkal együtt fogalmazta, írta, ellenőrizte, javította az okleveleket. Bevallásokat vett fel, a perek egyes fázisai közötti írásbeli munkákat ellátta. Egyszóval a folyó ügyintézés irányította. Sőt még a perek bizonyos fázisaiban is eljárhatott az alvajdával együtt. Például 1510-ben Szentgyörgyi Péter Budáról meghagyja az alvajdának és a secretariusnak, hogy udvarmestere perét, mivel az őket érdekelteknek tartja, az ő hazaérkezéséig ne tárgyalják⁴¹. A pereknek tárgyalásra való előkészítése, referálása az ő feladata volt. Az ügyek gyors elintézése vagy elintéztetése jórészt tőle függhetett. Különben aligha szerepelne a titkár neve olyan gyakran és szinte a legtekintélyesebb összegekkel a szászok által megajándékozott vajdai tisztviselők között. Az egész adminisztráció minden szála az ő kezébe futott

ménye és az újkori magyar állam: Domanovszky Emlékkönyv Bp., 1937. 547—61.

⁴⁰ Janits, i. m. 74.

⁴¹ TTár 1907. 106.

össze. Az Erdélyben ritkán és rövid ideig tartózkodó protonotarius csak névleg volt a kancellária vezetője, valójában a secretarius tekintetű a hivatal fejének.^{41a} Ezért viselte mindig ezt a tisztet a legképzettebb, legtekintélyesebb és legnagyobb gyakorlattal rendelkező kancelláriai alkalmazott. Baresay és Werbőczy régi személyes barátságának is része lehetett abban, hogy a secretarius az ügyek intézésében akkora befolyásra tett szert. Úgy látszik, hogy — legalább is Baresay titkársága idején — Werbőczy csak az oktavális székeket vezette, megadta az utasításokat, de azok végrehajtása, írásba foglalása a secretariusra maradt.

A secretariusnak és protonotariusnak az ügyintézésben játszott szerepe felől a szász számadáskönyvek bejegyzései tájékoztatnak. Szeben és a hét-birák 1509. évi elszámolásában az ítélmesterre vonatkozóan a következő feljegyzések találhatók. Január 16-án kéri a vajdát, hogy bizonyos differenciák eligazítása végett az ítélmestert újból hozza magával. Április 21-én ismét kéri Werbőczyt bizonyos határjárás elvégzésére. Május 26-án, majd június 14-én a protonotarius Kóhalom és Újgyház székben határviszályokat igazít el a helyszínen.⁴²

Ezzel a néhány bejegyzéssel szemben áll azoknak a legkülönbözőbb ügyeknek a hosszú sora, melyekkel a szebeniek — amint a szűkszavú zöveg mondja — „ad dominum vayvodam“ fordultak. A tarka sorból ízelítőként hadd álljon itt a júliusi ügyek listája: egy eikindáli román jobbágy erőszakos elvitele, a ladamosiaknak Barlabassy Jánossal való viszálya, katona-állítással kapcsolatos kérések, ellopott lovak és a Péterfalváért folyó per tárgyában, — mindegyikben többször is, — jártak ekkor a szebeniek a vajdánál⁴³. Ezek közül például az aratás idején kiállítandó háromszáz katonára vonatkozó követeléshez vagy a péterfalvi per kedvező elintézéséhez, amint azt a miattuk való sok költség és járás-keles sejteti, fontos érdekek fűződtek. Kedvező referálásuk, a velük kapcsolatos írásos munka elvégzése elsősorban a secretarius feladata volt. A péterfalvi per idején például, a szebeniek az útból fordítják vissza küldöncüket és menesztkik sürgősen Baresay után⁴⁴. A vajdával együtt Szebenből távozó titkár után egészen Medgyesig szalasztnak egy szolgát „bizonyos iratok végett“⁴⁵. 1508. január 2-án a hét szék ügyében kiállított iratokért a szebeni polgármester húsz forintot fizet Baresaynak⁴⁶. A secretariusnak a perek intézése körüli fontos szerepére a péterfalvi per honorariuma világít rá. Amíg az ügyvéd a tordai tárgyalásért hat forintot kapott a szebeniektől, addig Baresaynak az ítéletlevél kiállítása címén és egyéb szolgálatai jutalmául viszonylag hatal-

^{41a} MTTár XXIII (1877), 127.

⁴² Rechnungen 508, 512, 516.

⁴³ Rechnungen 518—22.

⁴⁴ Rechnungen 529.

⁴⁵ „propter certas litteras...“ [Rechnungen 526].

⁴⁶ „...ratione suorū servitiorū in litteris expediendis pro necessitate septem sedium“ [Rechnungen 494].

mas összeget, 98 forintot és hét dénárt fizettek⁴⁷. A katona-kérdés kedvező elintézéséért kaphatta Pál mester ajándékba azt a kilenc forintot érő serleget, melyet „az előljáróság ügyében kiadott levelek és egyéb szolgálatok“ címén könyvelt el a számadás vezetője⁴⁸. Későbbi adatok is azt mutatják, hogy a secretarius szavának a súlyát ismerő szász várcsok sohasem fukarkodtak az ajándékokkal, szönyegekkel, drága kelmékkel és egyéb portékákkal, ha valami ügyes-bajos dolgukat a vajdánál el akarták intéztetni.

A secretariatus tehát mindaddig nem hozhatta magával a hagyományos ügyintézés modernizálást, amíg a titkár legfőbb feladata az ítélmester helyettesítése volt. Az ügyvitel megosztására csak akkor kerülhetett sor, amikor Barsay személyében állandóan Erdélyben tartózkodó protonotarius került az igazságszolgáltatás élére (1519). Bár adatok rendkívül gyéren maradtak, annyi mégis világosan látszik belőlük, hogy ez az újítás a vajdai kancellárián belől szintén elindította a hatáskörök szétválását. A jelek egyöntetűen mutatják, hogy ha a mohácsi katasztrófa a szépen megindult fejlődést hamarosan nem töri derékba, ugyanaz a folyamat, mely néhány évtizeddel korábban a királyi kancelláriában lezajlott, a vajdai írásszervben is végbement volna. A Mohács előtti utolsó secretarius, Körösy Miklós, hivatali működéséből fennmaradt emlékek már tanúskodnak a nagy változás megindulásáról.

Az ítélmester állandó jelenlétével ugyanis a secretarius az igazságszolgáltatással kapcsolatos összes teendők, tehát eddigi ügykörének nagyobbik része alól felszabadult. A jelenleg ismeretes forrásanyagban semmi nyoma sem található annak, hogy a titkár 1519 után is résztvevett volna az igazságszolgáltatással kapcsolatos írásmunkákban. Bár a kutatás mai fokán újabb adatok bőséges előkerülésével még számolni lehet, annyi nyugodtan következtethető ebből a negativumból, hogy ha nem is intézményesen, de gyakorlatban a biráskodással kapcsolatos teendők a többi feladattól kezdtek elkülönülni. A középkori hivatalok patriarchalis viszonyai között természetesen, ha a szükség úgy hozta magával és a protonotarius éppen nem volt kéznél, a kancellária igazságszolgáltatási ügyintézését évtizedes gyakorlatból szintén jól ismerő secretarius is állíthatott ki bírósági iratokat. Magának annak a pusztá ténynek azonban, hogy a peres ügyek intézésére külön tisztviselő volt, azt kellett eredményeznie, hogy az igazságszolgáltatással kapcsolatos írásbeliség az ítélmester kezében elkülönüljön a kancellária egyéb teendőitől. A Mohács előtti években tehát a kancelláriának két, egymástól meglehetősen önállóan dolgozó vezetője volt. A hivatali munka tényleges irányítása azonban a kancellária keretei közül kinőtt ítélmester kezéből lassan kezdett átesészni a vajda és irodája mellől el nem mozduló secretarius hatáskörébe.

⁴⁷ „...ratione iudiciariae super Petterfalua emanatae et ratione aliorum servitiorum...“ [Rechnungen 528–9].

⁴⁸ „...ratione litterarum ad negotia dominorum extradatarum et aliorum servitiorum...“ [Rechnungen 525].

Már a fentebb idézett szász példák is némi fényt vetnek arra, hogy az igazságszolgáltatás különválása után milyen ügyek maradtak meg a secretarius hatáskörében. Ezeken kívül azonban Kőrös Miklós és Beszterce város levelezése szolgál néhány olyan konkrét adattal, melyek a titkár feladatainak legalább is egyes részéről, félreérthetetlen tájékoztatást nyújtanak. Kőrös secretarius állította ki például a vajda kezéhez a szászoktól befolyó összegekről a nyugtát. Ő referálta a pénzügyi természetű kéréseket. Így 1525-ben ő intézte el, hogy a beszterceiek felmentést kapjanak a szászok taxája részletének befizetése alól. Ugyanakkor a vajda „ex relatione magistri Nicolai secretarii” intézkedett a beszterceieknek a szász taxából adandó kölcsön ügyében. A vajdai familiariusok ügyes-bajos dolgában szintén ő járt el⁴⁹. Állandóan a vajda mellett tartózkodott, akár a török ellen szállt táborba, akár pedig Budán akadt dolga és referálta a felmerülő közigazgatási, pénzügyi, katonai természetű ügyeket⁵⁰. Több jel mutat arra, hogy a vajdai kancellária egyre jobban növekvő hiteleshelyi jellegű oklevelezése is az ő ellenőrzése alatt folyt.

Körülbelül ennyi, ami a secretarius feladatairól ma adatszerűen megállapítható. A szász városok levéltárainak rendszeres átvizsgálása után dönthető majd vélegesen el, hogy a közigazgatási ügyek tényleg olyan kizárólagosan a secretarius kezében futottak-e össze, amiként azt a számomra egyedül hozzáférhető besztercei anyag mutatja. A titkárnak a vajda hiteleshelyi oklevelezésében játszott szerepére pedig a családi levéltárak további tanulmányozása deríthet majd fényt. Annyi azonban a fentiekből már most is látható, hogy az igazságszolgáltatási és közigazgatási adminisztráció a Mohács előtti vajdai kancelláriában meglehetősen határozottsággal szétvált egymástól. Ezzel valójában már itt erdélyi talajban adva volt a későbbi fejedelmi cancellaria maior és cancellaria minor csirája.

Az ügykörök megosztása szükségszerűen elindította a kancellária belső munkájának rendszerezését. Korábban, bizonyára mert a túlterhelt secretarius egyedül nem érkezett rá, az oklevelek ellenőrzését, javítását a notariusok is végezték. Ettől kezdve a jegyzők ilyen bevonására az ítélmester vagy a titkár munkájába alig akad példa. Kifelé a kancelláriából egyre inkább csak a két vezető volt látható. Mögöttük az üzem kisebb munkásai mindjobban háttérbe szorultak. Szucsáki Ambrus pályája és az oklevelek írásának összevetése azt sejteti, hogy a gyakorlat a scribák munkájában is bizonyos rendet teremtett⁵¹. Barla-

⁴⁹ Beszterce-Naszód vm. levéltára [Berger A., Urkunden-Regesten aus dem alten Bistrizer Archiv. Bistritz, 1892—4. jelzete szerint: B. 761, 764, 825, 842, 845. sz. Az ENMLt.-Leica gyűjteményében őrzött fényképmásolatuk jelzete: G. 3. 385, 431, 446, 429].

⁵⁰ Quellen I, 443. — ENMLt. Leica-gyűjt. G., 3. 445. — B. 841. Amikor egy ilyen ügyet nem ő referál, Kőrös szükségesnek látja sajátkezüleg rávezetni a referens nevét az oklevélre. Egyébként ezt az általa intézett ügyekben nem teszi [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 8].

⁵¹ A scriba és notarius az erdélyi szóhasználatban ugyanazt a rangot jelentette. Következetelen használatának tehát semmi jelentősége nincs.

bássy és Tomori alvajda, de Barcsay protonotarius is gyakran okleveleztet a vajdától külön, családi birtokáról⁵². Minthogy nekik és a vajdáknak ugyanaz a kancelláriai személyzet állott rendelkezésükre, a scribákat be kellett osztani az egyes méltóságok mellé. Nem mai értelemben vett hivatali beosztás volt ez; csupán a megszokás szabályozhatta, hogy ki melyik irtokot vitte magával, ha a kancellária tartózkodási helyéről hivatalos ügyben eltávozott. Amikor az alvajdák és a protonotarius a vajda udvarában tartózkodtak, akkor természetesen „az ő irtokuk“ szintén résztvett a kancellária rendes munkájában⁵³. Megfelelő terjedelmű forrásanyaggon végrehajtott írásösszehasonlítással bizonyára el lehetne határolni az egyes notariusok rendszerinti munkakörét.

A vajdai kancellária tehát a középkor alkonyán jóval „modernebb“ hivatal volt, mint azt eddig vélték. Erdély kormányserve Mohács előestéjére eljutott a középkori magyar állam által kitermelt legfejlettebb formáig. A központ és a perifériák között a fejlődésben kimutatható évtizedes ütemkülönbségek teljes elismerése mellett sem hallgathatók el ugyanis az erdélyi társadalom és a vajdai hatalom részéről egyaránt megfigyelhető újítási törekvések. Nem csupán a szellemiekben és anyagiakban rohamosan gyarapodó, politikai szerephez jutott rendi társadalom igényelt szükségleteit kielégítő korszerűbb ügyintézt. A vajdának, a királyi trón egyik várományosának a politikai érdeke és egyéni hiúsága egyaránt azt kívánta, hogy Erdélyben az uralkodóval vetekedő, jól működő territorialis uralmat építsen ki magának. E fejlődésről különben nem csupán az ismertetett szervezeti újítások, hanem az oklevelek külső formája is tanúskodik. Ha Zápolya pompás kiállítású privilegiumait nézzük, melyek gyakran tartalmaznak lényeges birtokjogokat, megerősödik előbbi érzésünk: a nagyralátó vajda körül a budai udvar territorialis változata volt kialakulóban.

Ezek a mélyen gyökerező középkorvégi helyi hagyományok határozták meg a későbbi fejedelmi kancellária első korszakát. Nagyon helyes ösztönnel tapintott rá Pécsi a vajdai és fejedelmi kancellária közötti kapcsolatok lényegére. Szerinte a fejedelmi secretarius (vagy summus) cancellarius aprólékos, aktív kancelláriai munkássága „valahogy a Mohács előtti vajdai kancelláriában szereplő secretarius munkájára emlékeztet.“⁵⁴ A fejedelmi kancellár és a vajdai titkár ügykörének feltűnő egyezése nyomán valóban jogosan keresendő a későbbi cancellaria maior gyökere, valamint a kancellár sajátosan erdélyi jegyeket mutató munkakörének előzménye a középkorvégi vajdai kancelláriában. Nézetünk szerint is a középkori központi fejlődés határozta meg a maga lábán elinduló Erdély kormányserveinek alakulását. Ez a hatás azonban nem közvetlenül, hanem a Mohács előtti vajdai kancell-

⁵² ENMLt. Suky-es. lt. 1517. X. 31, 1525. VIII. 5, 13, IX. 4, X. 11. — Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 9, 48.

⁵³ Minthogy az alvajdáknak sohasem volt külön kancelláriájuk, ilyen értelemben nevezhették a szászok pld. Szucsáki Ambrust alvajdai notariusnak [Quellen I, 359, 362, 367—8, 451].

⁵⁴ Pécsi, i. m. 40.

láriában áthasonított helyi változatában lett alapja a fejedelemségkori központi hivataloknak.

De nemcsak a külső szervezet, hanem a hivatalnokok pályafutása is félreérthetetlenül mutatja, hogy a XVI. századeleji vajdai kancellária rákanyarodott a „modern” hivatalállás fejlődés útjára. Az egyszerű oklevélkiállító intézményből, miként valamivel korábban a királyi kancelláriában történt, itt is az ügyeket határozott szabályok szerint intéző „bürokratikus” hivatal volt kialakulóban. Kik voltak, melyik társadalmi rétegből jöttek, milyen pályát futottak be az erdélyi hivatalnok-értelmiség első képviselői, bizonyára lényeges kérdés a hivatal- és társadalomtörténész számára egyaránt. Hogy a fentebb vázolt hivatali keretek megteljenek emberi tartalommal, s hogy a további kutatást elősegítsük, az alábbiakban röviden összefoglaljuk mindazt, amit a vajdai kancellária Mohács előtti személyzetének életére vonatkozóan a töredékes adatok elárulnak.

3.

Az az összefüggő láncsor, mely a XVI. századeleji vajdai kancellária hivatalnoki karában kimutatható, az 1493-ban feltűnő KECSETI LÁSZLÓ és KECSETSZILVÁSI SZILVÁSY KRISTÓF notariusokkal kezdődik.⁵⁵ Az előbbi jómódú dobokamegyei birtokos családból származott. Apja azonban az 1468. évi lázadásban való részvételéért minden vagyonát elvesztette.⁵⁶ Valószínűleg ez a katasztrófa s talán rokonainak Rápolti Gothárd kolozsmonostori apát, majd erdélyi prépostnak, valamint Kecseti Gál deáknak a beavatkozása terelte az elszegényedett család fiát szellemi pályára.⁵⁷ Bármiként is történt azonban a dolog Kecsetit, mindenképpen a kényszerűség szoríthatta a tanulásra és tette hivatalnokká. Ezzel szemben ugyanis birtokos elődeinek gazdálkodó életformája maradt. Tudását, hivatalnokoskodása alatt szerzett összeköttetéseit mind annak érdekében kamatoztatta, hogy ő is családjára régi életét élhesse. Miután 1493-ban sikerült elérnie, hogy apjának a kolozsmegyei Méhesen, Tuzsonban, Velkéren, Kisnyulason, valamint a tordamegyei Gerebenesen és Némán volt birtokait visszakapja, hamarosan — hihetőleg patronusainak: Drágffy Bertalannak és Losonczy Lászlónak a távozásakor (1495) — ott hagyta a kancelláriát. Ettől kezdve birtokain élt, s csak néha vállalt mint tekintélyes, jogbanjárta ember hivatalos funkciót a jóságai révén őt is közelről érintő ügyekben.⁵⁸

Kecseti Lászlónak az 1493-ban vele együtt említett Szilvásy Kristóf sógora is földije volt. Ez a rokonság is közrejátszhatott abban, hogy Kristóf deák bekerülhetett a vajdai kancelláriára. Ő benne már van valami a munkája iránt önmagáért érdeklődő, új hivatalnok-típus-

⁵⁵ MODL 27221. — Rechnungen 213, 239.

⁵⁶ Kádár József, Szolnok-Doboka vármegye monographiája. Ds., 1901. IV, 235.

⁵⁷ Kádár, i. m. IV, 234–6.

⁵⁸ TelOkl. II, 226, 298. — Nem valószínű, hogy az a László nevű vajdai notarius, akit 1504-ben említenek, Kecsetivel azonos lenne [Rechnungen 314].

ból. Az általa ellenőrzött, vagy írt oklevelekre például, ráírta a saját nevét (Zylwas). Minthogy ez csak később jött szokásba és egyelőre csak nála figyelhető meg, az ő egyéni újításaként kell elkönyvelnünk.⁵⁹ Szilvássy még Drágffy Bertalan második vajdaságát is végig szolgálta, és valószínűleg csak Szentgyörgyi Péter jöttével vált ki a kancelláriából. Családi vagyona nem lehetett jelentős, felesége jussán azonban ő is nagyobb földbirtokhoz jutott. Visszavonulása után azon gazdálkodott 1520 körül bekövetkezett haláláig.⁶⁰ A századok által neki juttatott ajándékok mutatják, hogy maga idejében a kancellária legügyesebb notariusa lehetett.⁶¹ Bár a régi életforma pályája delén őt is visszavonta a falusi gazdálkodó nemesek világába, ő már helyesen értékelte a hivatalnokoskodás jelentőségét családja jövőjét illetően. Leányát hivatalnok-emberhez, Podwynyai Pál deákhhoz, a dési sókamara alkamarsáához adta feleségül.⁶² Az idő a volt vajdai notariust igazolta. Veje ugyanis amellet, hogy Mohács után mint Ferdinánd egyik vezető híve, országos politikai szerephez jutott, felesége hozományát egyes pénzügyi műveletekkel a Bánffyak rovására alaposan megnövelte.⁶³

Az első valóban hivatalnok-pálya a SZUCSÁKI JÁNOS DEÁK mesteré. Ő már olyan környezetből indult el, melyben a fiatalabb nemzedék egy részét az anyagi szükség régebb idő óta tanulásra és hivatal-vállalásra szorította. A szapora kisnemes familiáktól lakott Szucságról származott.⁶⁴ Ebben az egymással összeházasodott rokoni közösségben mindig akadt egy-két szolgabíró, castellanus, familiaris, vármegyei notarius, deák vagy pap. Kolozs megye alispánjai szintén gyakran kerültek ki az idevaló familiarisok közül. Régebben is, Szucsáki János notariuskodása idején pedig még fokozottabb mértékben szerepeltek a szucsági kisnemesek a vajdai emberek sorában. Úgy látszik, hogy a kiszállásért járó néhány dénár is jól fogott a szegény atyafiságnak. Ezeknek az embereknek a tanulás és a hivatali vagy egyházi pálya volt az egyedüli kiút nyomasztó helyzetükből. Ők tekintélyt, befolyást, vagyont, előmenetelt nem a jobbágy-sessiot alig felülmúló birtokocskájuktól várhattak, hanem egyedül attól, hogy fejükkal vagy karjukkal mit tudtak maguknak az élettől kiharcolni. E körülmények eredményezhették, hogy Szucsáki két említett elődjétől eltérő pályát futott be.

Már apja, Szucsáki Mátyás is rendelkezhetett valamelyes jogi tudással és gyakorlattal, melyet megélhetése könnyítése végett szívesen hasznosított magán- és közszolgálatban egyaránt. 1461-ben a Bánffyak vallották ügyvédjükné. 1467-ben pedig Rápolti György kolozsmegyei főispán nevezte ki alispánjává.⁶⁵ Az apának familiariuskodása során szövődött összeköttetései, ügyvédkedésével szerzett ismeretei hatással

⁵⁹ Janits, i. m. 64. — Km. Beke 284 (Az egész oklevél Szilvássy kezeírása).

⁶⁰ Kádár, i. m. IV, 252.

⁶¹ Rechnungen 191, 213, 239.

⁶² BánfOkl. II, 506.

⁶³ BánfOkl. II, 521—30. — Schuller Fr., Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens: VerArch. XXVI (1894), 253—6.

⁶⁴ A falu és családjai történetére vonatkozóan I. Csánki V, 416—7.

⁶⁵ BánfOkl. III, 44. — MODL. 27031.

lehettek a fiú pályaválasztására. Szucsáki János alapos iskolázáson mehetett keresztül, mert amikor 1496-ban a vajdai ítélőszék jegyzőjeként feltűnik, a tekintélyes magister címet használja.⁶⁶ A vajda távozásakor ő is elveszthette állását. 1497 nyarán minden cím nélkül említik mint vajdai embert.⁶⁷ Ugyanennek az évnek decemberében azonban már a kolozsmonostori konvent jegyzője.⁶⁸ A következő esztendőekben a hiteleshely kiadványain többször találkozunk lecta és correcta jelzések után aláírásával.⁶⁹ Ezt az addig ott szokatlan újítást, úgy látszik, ő honosította meg a konvent gyakorlatában. Bár vajdai kancelláriai működéséről csak 1501 márciusától kezdődően maradtak határozott adatok, valószínűnek tetszik, hogy amikor Szentgyörgyi Péter megszervezte erdélyi kancelláriáját, tehát legkésőbb 1500-ban, került át a vajda szolgálatába.⁷⁰ Neve ugyanis a kolozsmonostori kiadványokon 1499 áprilisa után többé nem szerepel. Ellenben még ebben az esztendőben feltűnik Szucsáki helyén Kezthewlcezi Sebestyén deák mester a konvent hiteleshelyi munkáját két évtizeden át vezető nagytudású notarius.⁷¹

Szucsáki a kancelláriába jutásától kezdve élete végéig megmaradt a vajdák szolgálatában. Előbb mint notarius, majd 1510 ősztől kezdődően mint secretarius működött. Jól képzett és az erdélyi gyakorlatot alaposan ismerő hivatalnok volt. A szászoktól és más felektől kapott honorariumokból, valamint a vajdától átengedett birság-részekből egy kevéssel megszerezhetette az apjától örökölt szucsági kúria tartozékait.⁷² Szucságon kívül azonban csak a később ennek határába olvadt Bocon volt kisebb birtoka.⁷³ Az eddig felszínre került adatok nem árulkodnak afelől, hogy hivatalnokoskodásával jelentősebb vagyont szerzett volna magának.

A kancellária egész személyzetéből legrészletesebben BARCSAY PÁL protonotarius élete ismeretes. Családjának levéltára ugyanis, legalább részben, napjainkig fennmaradt. Bár ezek az emlékek elsősorban vagyonszerzéséről, pályájának egyes állomásairól szólnak, belőlük mégis vetődik némi fény az emberre is. S a kicsillanó vonások mind azt mutatják, hogy méreteiben ugyan szerényebb, lényegében azonban ugyanolyan metszésű volt a Barcsay élete is, mint amilyent a humanizmussal átítított budai kancelláriában abban a korban nem egyet találni. Ő az új hivatalnok-típus első erdélyi megszemélyesítője. Pályája sokáig párhuzamosan futott a Werbőczyével és a két élet között sok rokonvonal ismerhető fel. A szűkebb erdélyi keretek kisebb lehetőségei okozták, hogy ez a képzett, kemény akaratú, céltudatosan dolgozó egyéniség csak territoriális jelentőségű karriert futott be.

⁶⁶ MODL. 26939.

⁶⁷ TelOkl. II, 219—20.

⁶⁸ BánfOkl. II, 347. — MODL. 27764.

⁶⁹ TelOkl. II, 224, 234.

⁷⁰ Gyfhv. B. 1071.

⁷¹ MODL. 27092, 26474. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 48. No. 1.

⁷² Rechnungen 463, 478, 484. — MODL. 27235.

⁷³ MODL. 27268. — Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. I 182, 253.

Barcsay Pál pályája — minden jel szerint— sokkal mélyebbről kezdett felfelé ívelni, mint azt neve után gondolnók. Származása körül ugyanis — bár a genealógiai irodalom a később fejedelmet adó Barcsay familia tagjának tekinti⁷⁴ — bizonyos tisztázásra váró homályos pontok vannak. Pál mester ugyanis az Erdélyben jócsengésű Barcsay (de Barcha) nevet következetesen csak attól kezdve használta, amióta hivatali állása, befolyása, sőt vagyona is már tekintélyes helyet biztosított számára Erdély közéletében. Korábban KISBARCSAI PÁLNAK, egyszer BARCSAY DÉVAI PÁLNAK, családnevének első említésekor meg éppen csak DÉVAI PÁLNAK nevezte magát.⁷⁵ Mindez arra mutat, hogy eredeti neve Dévai volt és a Barcsayakkal csak anyai ágon volt atyafiságban. Anyja, Anna asszony ugyanis Kisbarcsai Vince unokája volt.⁷⁶ Konkrét bizonyosság ugyan nincs rá, de éppen a névcsereből gondolható, hogy apja nem lehetett anyjával egyenrangú származású. Bár ebben a korban még nem ritka dolog, hogy nemes családok lányai jobbágyfiakhoz is feleségül mennek, hihetőbb az, hogy Barcsay Pál mester apja szegényebb kisleány, polgár: a dévai uradalom literatus tisztviselője lehetett.⁷⁷ Így megmagyarázható volna, hogy miért kért Pál mester II. Ulászlótól nemességet, melyet aztán élete végén János királlyal is megerősítettett. Az Ákos-nembeli Barcsayaknak ilyen kétszeri címerbővítésre aligha lett volna különösebb szükségük. Ez inkább a hivatali pályán alulról felemelkedő új értelmiségi réteg körében megfigyelhető törekvés a XVI. század elején.⁷⁸ A Pál mesternek adott armális különben is annyira különbözik a Barcsay familiától, hogy címerbővítéssel ebben az esetben nem szükséges számolnunk.

Barcsay Pál az erdélyi írásbeliség legnagyobb forgalmú és legősibb üzemében, a kolozsmonostori konventben gyakorolta be azt, amit iskoláztatása alatt tanult. Akárcsak Szucsáki János, ő is alapos, korszerű, de hihetőleg csak hazai tanulmányokon mehetett keresztül. Az ő neve előtt szintén ott található már pályája kezdetén a magister cím. Neve a forrásokban 1492-ben tűnik fel abból az alkalomból, hogy mint a monostori konvent jegyzője követeli egy féltől a statutio honorariumaként magának kialakított egy ökröt és egy forintot.⁷⁹ Kolozsmonostori működése adatszerűen ugyan csak 1495-ig mutatható ki, minden valószínűség szerint azonban 1497-ig notariuskodhatott itten. Ekkor aztán Szucsáki Jánosnak adta át helyét.⁸⁰ Barcsay ezután egy időre eltűnik szem

⁷⁴ Kiss Bálint, Erdély régi családjai. A Barcsay család: Turul 1894. 69. 138, 177.

⁷⁵ MODL. 27591, 27593, 29615, 29914. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 37, 42. A hozzá közel állók élete végén is Dévaynak nevezik [TTár 1888. 799].

⁷⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. No. 42.

⁷⁷ Mályusz Elemér, A magyar társadalom a Hunyadiak korában: Mátyás Emlékkönyv. Bp., é. n. I, 325.

⁷⁸ Turul 1934. 23–5, 1936. 35–6. — Fejérpataky—Aldásy, Magyar czimeres emlékek III, 57–62.

⁷⁹ MODL. 27075.

⁸⁰ MODL. 26938, 28877.

elől. Újból csak 1506. decemberében hallunk róla, amikor II. Ulászló az országbíró mellett jegyzőként teljesített szolgálatai jutalmául neki adományozza a hunyadmegyei Árki község felerészét.⁸¹ Ez az adat valószínűsíti azt a feltevést, hogy Barcsay 1497—1506 között a budai udvarban hivatalnokoskodott, s az említett adományt éppen a szolgálatból kilépésekor kaphatta. Az országbíró-vajda és Werbőczy 1507 elején hozhatták haza Barcsayt Erdélybe, hogy kezébe vegye a kancellária vezetését és megvalósítsa az adminisztrációban szükségessé vált, fentebb vázolt újításokat.

A királyi udvarban töltött évek döntőek lettek Barcsay egész életére. Kiemelkedett az erdélyi territoriális keretek közül és egy fejlődése csúcspontjára elért, hatalmas adminisztrációs szervezet központjának tagjaként országos távlatokra tett szert. Szigorú szabályokhoz ragaszkodó pontos munkája, a rendszeresség, a formák gondos betartása, a tudásból és gyakorlatból eredő magabiztos önállóság és több más eddig itt ismeretlen jegye a hivatali írásbeliségnek mind-mind a királyi udvarból hozott elemei Barcsay kancelláriai munkásságának. Amennyire a gyér adatok mutatják, Barcsay valóban nagy hozzáértéssel, meglehetősen önállósággal vezette a vajdai kancelláriát és készítette elő az ítélőmesterhez tartozó ügyeket. Ezzel nagyban megkönnyítette Werbőczy számára, hogy az országos politikába minél nagyobb erővel kapcsolódhassék be.

Amikor 1510 őszén Szentgyörgyi Péter a vajdaságról lemondott és csak az országbírószéket tartotta meg magának, Barcsay vele együtt újra Budára távozott. Csak 1516-ban tért vissza megint Erdélybe, miután Werbőczy leköszönt az ítélőmesterségről. Nagyon hihető, hogy a Zápolyával ekkor már szoros politikai szövetségben álló Werbőczy a vajdának maga ajánlotta az ügyek vezetésére Barcsayt, amikor az újonnan elnyert személynöki méltóságával összeegyeztethetetlen erdélyi ítélőmesterségtől megvált. Mindenesetre Barcsay 1516 októberétől kezdve újból a vajdai kancellária alkalmazottja volt.⁸² Minthogy már 1516 novemberétől kezdődően jelentős birtokokat kapott perbeli becses szolgálataiért, úgy látszik, hogy mindjárt visszatérésétől kezdődően ő lett a hivatal vezetője és résztvett az ítélőmesteri teendők végzésében is.⁸³ Az adminisztráció vezetése Szucsáki János etájt bekövetkezett halálával, az igazságszolgáltatás pedig Thuróczy Miklós alvajda elmenetelével (1517) juthatott Pál mester kezébe. Ezekben az átmeneti esztendőekben Barcsay szerepe felül a kancelláriai jegyzeteken kívül más nem tájékoztat. Az 1519. évi vízkereszti oktavális szék alkalmával mutatható ki először adatszzerűen, hogy Barcsay ítélőmesteri munkát végezett olyan időben, amikor még nem volt protonotarius.⁸⁴ Minthogy hivatali állását — második notariussága kivételével — aláírásaiban mindig rendszeresen feltüntette, nyugodtan mondható, hogy a tényleges munka-

⁸¹ MODL. 29914.

⁸² ENMLt. Wass-cs. lt. 1516. X. 11.

⁸³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fase. 304. No. 7, 116. — Wass-cs. lt. 1516. X. 11.

⁸⁴ ENMLt. Kemény József, Diplomatarium Transsilvanicum IV, 180.

köre és címe közötti nagy különbség 1519 februárban szűnt meg. Ettől kezdve használta ugyanis rendszeresen a protonotariusi címet.⁸⁵ Érdekes volna tudni, hogy ezt a fontos újítást közvetlenül mi váltotta ki, és mi lehetett ebben a szerepe az ekkor már gyakori tartományi rendi gyűléseknek. Választ azonban erre a kérdésre is majd akkor lehet adni, ha a Mohács előtti erdélyi tartománygyűlések munkásságát a kutatás feldolgozta.⁸⁶

Ítélmesteri állásában Barcsay most már fokozottabb erővel láthatott neki családi vagyona megalapozásának. Ami budai hivatalnokoskodása alatt csak lassan haladt előre, új tisztségében hamarosan megvalósult. Bámulatos az a vaskövetkezetesség és szívósság, amellyel az 1516-ban Szilvásy Andrásról jó szolgálataiért kapott mezőszengyeli és mezőszakáli portióit komoly birtoktestté kerekítette ki.⁸⁷ Ettől kezdve egymást érik a különböző nagyságú birtokadományok azok részéről, akiknek ügyei tárgyalásakor — mint az évtizedeken át ismétlődő formula mondja — nem csupán jelen lenni, hanem használni is igyekezett.⁸⁸ Nem tartozik ide azoknak a rendkívül változatos fogásoknak az ismeretése, melyekkel Pál mester a többi szengyeli birtokos részét rendre mind megszerezte s a szomszédos falvakban is megvetette a lábát. Ugyanígy járt el Werbőczy és sok más hivatalnok ebben a korban. Különbség csupán birtokszerzéseik arányában, nem pedig módszereikben volt. Új birtokaival kapcsolatos ügyei érdekében Barcsay 1525-ben a vajdától magának szerezte meg Torda megye főispánságát; a következő évben pedig Keménytelke nevű birtokát Kolozsból áttétette saját joghatósága alá.⁸⁹ Mohács előestéjén (augusztus 24-én) is legfőbb gondját különféle birtokcseréinek, szerzeményeinek a királlyal és vajdával való jóváhagyatása alkotta.⁹⁰

A mohácsi csatavesztés után Barcsay hunyadmegyei birtokaira vult vissza, s mint Hátszeg-vidék kapitánya a török esetleges próbálkozásainak megelőzése céljából szervezte a Maros-völgy védelmét.⁹¹ Egyidejűleg kisbarcsai kúriájából, miként azt korábban szintén tette, protonotariusi teendőit is ellátta.⁹² Barcsayt tekintélyes birtokai már végleg Erdélyhez kötötték. Ezért Zápolya királlyá koronázása után sem igyekezett nagyobb méltóság szerzésére, hanem továbbra is megelégedett

⁸⁵ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 284. No. 5. Fasc. 149. No. 7. — Gyf. B. 439.

⁸⁶ A Mohács előtti gyűlések problémájára Mályusz Elemér egyetemi tanár úr (Budapest) volt szíves figyelmeztetni.

⁸⁷ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 7.

⁸⁸ „...in nonnullis rebus suis peragendis non solum adesse, verum etiam prodesse curavisset...” [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 149. No. 7., Fasc. 304. No. 115].

⁸⁹ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 8., Fasc. 327. No. 1.

⁹⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 34.

⁹¹ Beszterce-Naszód vm. lt. B. 916. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 503.

⁹² Gyf. B. 477. 1520. nov. 26. — Schuller, Regesten zur Geschichte der siebenbürgischen Landesteile Ungarns. 1526—40: Hermannstädter Gymnasialprogramm 1906/7. 2.

az erdélyi ítélőmesterséggel.⁹³ Régi összeköttetéseit inkább birtokainak a Habsburg-pártiak elkobzott vagyonából való gyarapítására használta fel. Amikor aztán a németbarátok kerültek Erdélyben túlsúlyba, Barcsayt mint az ellenpárt egyik főemberét Szebenben elzárták, legkedvesebb birtokát, Mezőszengyelt, ottani udvarházával együtt felprédálták. Miután mindenéből kifosztva Szebenből végre megszabadult, követte Zápolyát lengyelországi bujdosásába.⁹⁴ Ferdinánd visszaszorítása után, minthogy Erdélyben egyelőre még a Habsburg-párt volt az úr, Barcsay az újjászervezett királyi kancelláriában kapott secretariusi állást; itt ismét Werbőczy lett a főnöke. Buda 1530. évi ostroma még az udvarban érte, de minden jel azt mutatja, hogy mielőbb szeretett volna hazajönni Erdélybe. Itteni, egyelőre ugyan nem foganatosítható birtokadományokat kért és megszerezte magának Hunyad megye főispánságát.⁹⁵ 1531 tavaszára végre Erdély egyes részeiben a Zápolya-párt helyzete annyira megerősödött, hogy királya kíséretében Barcsay is hazatérhetett, és újból elfoglalhatta ítélőmesteri állását.⁹⁶ A széthullott régi adminisztrációs szervezet talpraállításakor azonban az ő tapasztalatait már nem sokáig használhatták, mert visszatérése után alig egy esztendővel váratlanul meghalt. 1532 február elején még Báthory Istvánnal pereskedett, június 21-én Werbőczy már mint néhairól emlékezik meg róla.⁹⁷

Barcsay pályája átfogta azt az egész korszakot, melyben a „modern“ vajdai kancellária kialakult. Egyéni sorsa mutatja, hogy ez az organizmus miként vészelt át a Mohács után bekövetkezett nagy törést és lett hanyatló formájában is az újkori központi szervezet fejlődésének leglényegesebb alapeleme.

Barcsay tehetséges kollégájának, Kőrösy Miklós secretariusnak a személyét, annak ellenére, hogy működéséről viszonylag bőven maradt adat, teljes homály fedi. Abból, hogy nem igyekezett itt birtokot szerezni, s hogy a vajdai kancelláriából egyedül ő távozott el Zápolyával a királyi udvarba, talán szabad arra következtetni, hogy nem volt erdélyi származású.⁹⁸ Családneve után ítélve, melyet különben a legritkább esetben használt, arra gondolhatni, hogy Szlavóniából idekerült Zápolya-familiáris volt. Működése a vajdai kancelláriában — szálkás írása alapján — 1514 tavaszától kezdődően mutatható ki.⁹⁹ A mohácsi vész után követte Zápolyát Budára, s mint királyi secretarius folytatta eddigi munkáját, buzgón referálva az erdélyi szász városok ügyeit.¹⁰⁰ Amikor János király ügye rosszra fordult, Kőrösy vagy elpártolt tőle, vagy meghalt, vagy pedig kivált a hivatalból. Később ugyanis, ameny-

⁹³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 327. No. 2.

⁹⁴ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 6.

⁹⁵ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 12. — Kemény, Diplomatai Transsilvanici Supplementum VI, 171–6.

⁹⁶ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 6. — Leica-gyűjt. G. 3. 701.

⁹⁷ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 32. — Kemény, i. m. 203–6.

⁹⁸ Egyetlen javára történt erdélyi adomány ismeretes, de tartós birtoklása ezen a ponton sem mutatható ki. [MODL. 27130. — Kádár, i. m. II. 231–2].

⁹⁹ Beszterce-Naszód vm. lt. B. 586. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 272.

¹⁰⁰ Beszterce-Naszód vm. lt. ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 528, 564, 571.

nyire a hiányos erdélyi forrásanyag alapján megítélhető, többé nem szerepelt Zápolya kancelláriájában és közvetlen környezetében.

A folyamatosságot azonban a vajdai kancellária Mohács utáni életében nem egyedül a Barcsayéhoz hasonló hanyatló pályák mutatják. Olyan karrierök is bizonyítják ezt, melyek 1526 előtt kezdődtek ugyan, de csak a nagy változások után bomlottak ki teljesen. Az új utakra lépett Mohács előtti kancellária hagyományait vitték tovább azok a notariusok, akik János király vajdái alatt jutottak vezető szerephez. Közöttük első helyen említendő Szucsáki Ambrus deák.¹⁰¹ Ő már szinte hagyományossá vált úton jutott be a vajdai kancelláriába. Pályáját apja, a már említett Szucsáki János deák készítette elő. Tudása és összeköttetései átadásával ő egyengette a fia útját¹⁰² arra a pályára, melyen ő is volt. Iskoláztatása után Szucsáki Ambrus apja támogatása mellett tette meg az első lépéseket és szerezte meg a gyakorlatot. Nevét 1512-ben említik először, amikor apjával együtt homo regiusként jár el egy introductionál.¹⁰³ A következő esztendőben aztán mint vajdai ember egyre gyakrabban szerepelt az oklevelekben. Ebben az időben ügyvédkedéssel kereshette kenyerét.¹⁰⁴ Ambrus deák 1519 elején a kolozsmonostori konvent élére az etájt meghalt Kezthewlczí Sebestyén notarius helyére került.¹⁰⁵ Egyidejűleg azonban ügyvédi teendőket is végzett.¹⁰⁶ Hiteleshelyi működése nem korlátozódott a szokásos notariusi munkára, hanem, amint jellegzetes nagy betűivel írt regesztái és rájegyzései bizonyítják, megkísérelte a konvent levéltárának újabb anyagát elrendezni.¹⁰⁷ Kolozsmonostori jegyzősködése azonban nem tartott sokáig. 1520 márciusában már Barlabássy Lénárd alvajda notarius.¹⁰⁸ Úgy látszik, hogy egy ideig, talán mint a kancellária legfiatalabb tagja, az alvajdák mellett teljesített szolgálatot. 1521-ben Báthory Szaniszlófi István, 1523-ban pedig Tomori István alvajda jegyzője volt.¹⁰⁹ Mohács után is Erdélyben maradt és szolgálata akkor sem szakadt meg, amikor Perényi Péter átpártolt Ferdinándhoz. 1528 nyarán még kétségtelenül a kancelláriában működött.¹¹⁰ Mindaddig, amíg a két ellenpárt közül az egyik újból nem jutott annyira túlsúlyra, hogy a normális élet megindulását biztosítani tudja, Szucsáki Ambrusról is

¹⁰¹ Nem tévesztendő össze kortársával és rokonával Szucsáki Sándorházy (vagy csak Szucsáki, vagy Sándorházy) Ambrussal, Kolozs megye alispánjával. A fennmaradt adatok többsége ugyanis nem a kancelláriai jegyzőre, hanem az alispánra vonatkozik. Az adatok szétosztása e két személy között a notarius által meglehetősen következetesen használt literatus cím alapján történt [Vö. MODL. 27130, 27228, 27236, 27108. — Km. Beke 395., Gyf. B. 883].

¹⁰² MODL. 27268.

¹⁰³ MODL. 27115.

¹⁰⁴ Gyf. B. 438, 811. TelOkl. II, 319. — ENMLt. Suky-os. It. 1517. X. 31.

¹⁰⁵ ENMLt. Bánffy rok. It. VI. R. Fasc. 48. No. 1. — TelOkl. II, 368.

¹⁰⁶ Gyf. B. 438, 811.

¹⁰⁷ Km. Beke 322 (Hátán levő rájegyzés).

¹⁰⁸ TelOkl. II, 446.

¹⁰⁹ Quellen I. 362, 367, 451. Gyf. B. 836.

¹¹⁰ Quellen II, 205, 115.

hallgatnak az adatok, akárcsak az egész vajdai kancelláriáról. Amikor azonban elkezdődött a szétzüllött állmszervezet újjáépítése, Ambrus deák, a hivatal többi megmaradt tagjával együtt ismét ott áll a vajda mellett. Barscay Pál halála után, valóban nem is lehetett más a kancellária vezetője, mint az ügyeket legjobban ismerő Ambrus deák. Ítélmesteri munkájáról 1533 kezdetétől 1535 január hó elejéig maradtak adatok.¹¹¹ Ez év január negyedikén még működött, három héttel később azonban Majláth vajda terjedelmes ítéletlevelét már nem Szucsáki, hanem (Albisi) Bernát mester királyi protonotarius lectazta és kiadványozta.¹¹² Minthogy az általános gyakorlat szerint a vajdai oklevelezésbe a királyi ítélmestereknek ekkor már nem volt beleszólásuk, hihető, hogy Bernát mester bevonását a vízkereszti oktáván tárgyalt ügyek elintézésébe éppen Szucsáki Ambrus hirtelen halála tette szükségessé.¹¹³

Szucsáki Ambrus helyét mindjárt 1535 április havának a végén betöltötték (SZALÁNKEMÉNYI) ALBERT deák magisterrel.¹¹⁴ Bár egyetlen vajdai protonotarius hivatali működésének nem maradt meg annyi emléke, mint az övének, személyére vonatkozóan mégis alig sikerült valamit megtudni.¹¹⁵ Neve után ítélve Albert deákot is az a nagy népmozgalom sodorta Erdélybe, mely a törökök által veszélyeztetett déli határvidékről a XV. századtól kezdve szakadatlanul folyt az ország védettebb tájai felé. Kakas István, a későbbi jeles diplomata családjának sorsából ismeretes, hogy Szalánkeményből, melyet a törökök 1521-ben végleg elfoglaltak, érkeztek Erdélybe, közelebről Kolozsvárra, áttelepülők.¹¹⁶ Hihetőleg Albert mestert ugyanaz a menekült-hullám vetette Kolozsvárra, mint Kakas István apját. Itteni gyökérverésére, életének főbb mozzanataira vonatkozóan Kolozsvár város jelenleg hozzáférhetetlen levéltára szolgálhatna bővebb felvilágosításokkal. Szalánkeményi Albert, ha fiatalon is, de már kész emberként érkezett Erdélybe. Első itteni említése (1521) ugyanis azt mutatja, hogy ügyvédkedéssel foglalkozott.¹¹⁷ 1522-ben azonban már a vajdai kancellária tagjaként vezet rá egy alvajdai oklevélre a perhalasztásról szóló feljegyzést.¹¹⁸

¹¹¹ Quellen II, 339, 441. — ENMLt. Kemény, Appendix Diplom. Transsilv. IX, 190.

¹¹² Pécsi, i. m. 19. — ENMLt. Török Bertalan gyűjt. 1535. I. 25. — Bernát mester családnévre vonatkozóan l. Fögel József, i. m. 25, 43. — MODL. 32064.

¹¹³ Pécsi, i. m. 20. 77 jegyz.

¹¹⁴ Quellen II, 404, 411. — ENMLt. Bánffy, rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 5.

¹¹⁵ Teljes nevét egyetlen kancelláriai jegyzet őrizte meg [„Idem magister Albertus de Zalankemen prothonotarius Transsilvanus, qui supra, manu propria.“ ENMLt. Wass-cs. lt. 1538. V. 14]. Ennek írását a Mohács előtt szereplő Albertus literatúsával összehasonlítva, sikerült pályájának főbb állomásait tisztázni [ENMLt. Béldi-cs. lt. 1528. I. 27].

¹¹⁶ Veress Endre, Zalánkeményi Kakas István (Magyar Történeti Életrajzok) Bp., 1905. 12.

¹¹⁷ Egy nem egészen világos, de minden jel szerint 1521-ben kelt perbeli emlékeztető jegyzet teljes nevén említi Szalánkeményi Albertet [MODL. 27118].

¹¹⁸ ENMLt. Béldi-cs. lt. 1522. I. 27.

Bár az eddig felszínre került forrásanyag ettől kezdve több mint egy évtizeden keresztül semmit sem árul el Albert deák felől, ismerve a kancelláriai tisztviselők állandóságát, biztosra vehető, hogy ebben az időben is a vajdák mellett dolgozott. Erre mutatnak újbóli feltűnésének körülményei. Az oklevelek ugyanis már 1535 tavaszától kezdődően, amikor ítélőmester lett, kezdték újból emlegetni.¹¹⁹ Minthogy az állások betöltése a vajdai kancelláriában ekkor már előléptetészerűen történt, nehezen képzelhető el, hogy Albert deák minden további nélkül Szucsáki Ambrus helyére kerülhetett volna, ha történetesen előzőleg is nem szolgált állandóan ugyanott. Itélőmesterségének 1540-ig maradtak emlékei¹²⁰. Karrierjét patronusának Majláth Istvánnak a bukása törhette derékba. Vagyonszerzéséről csupán egyetlen adat került eddig elő. 1537-ben a vajdától a hunyadmegyei Alsó- és Felsőszilváson kapott részbirtokot¹²¹.

A vajdai kancellária többet szereplő vezető tisztviselői mellett a jelentéktelen írnokok sorában is a fentihez hasonló állandóság mutatható ki. Anélkül, hogy teljességre törekednénk, példaképpen megemlíthetjük az alábbi scribák pályáját. KERESZTURI (SZEGEDI) SIMON deák 1525-ben Tomori alvajdának volt a notariusa. Ugyanő 1528-ban tagja Perényi Péter vajda kancelláriájának. Hivatalában maradt akkor is, amikor a vajda átpártolt Ferdinándhoz¹²². Hunyadmegyei származású ember volt és valószínűleg Barcsay Pál vitte be a kancelláriába. Talán vele azonos az a Simon deák nevű familiáris, akit a király 1534-ben a román vajdákhöz küldözgetett követségbe¹²³.

SZÓKEFALVI JÁNOS deák Mohács előtt ügyvédkedett; 1534—39 között a vajdai kancellária jegyzője volt¹²⁴. PESTI GÁSPÁR előbb királyi secretarius, 1538—40-ben pedig Majláth István vajda notariusa, Ferdinánd erdélyi uralma idején pedig Haller Péter kincstartó mellé rendelt ellenőr (cetraseriba).¹²⁵ Alapos írásösszehasonlítás hivatott majd eldönteni, hogy ez a CASPARUS PESTIENSIS vajjon nem egy személy-e azzal a CASPARUS DE BOD-dal, akit 1540—45 között Fráter György protonotariusként tartanak számon¹²⁶.

Meggyőződésem, hogy a behatóbb forráskutatás igazolni fogja a fenti példákból kibontakozó vázlatos képet. A személyzetnek az állandó cserélődése, hullámozása, mely a későbbi fejedelmi kancelláriák jellemző

¹¹⁹ Quellen II, 404, 411, 627—8, 633.

¹²⁰ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 43, Fasc. 125. No. 103, Fasc. 293. No. 1. — Suky-cs. lt. 1538. V. 14.

¹²¹ Gyf. B. 863.

¹²² Gyf. B. 473, 851. — Janits, i. m. 65³⁸ jegyz.

¹²³ Quellen II, 373—4, 376—7, 547.

¹²⁴ Pécsi, i. m. 20. 78-9 jegyz. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 17. No. 9, Fasc. 20. No. 9.

¹²⁵ Quellen II, 461, 575—6, 668. — ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 43. — Ember Győző, Az újkori magyar közigazgatás története Mohács-tól a török kiűzéséig (Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. 1.) Bp. 1946. 403.

¹²⁶ Pécsi, i. m. 24.

sajátossága, a kevesebb alkalmazottal dolgozó vajdai írásszervben nem figyelhető meg. A Mohács utáni fordulatokban, megrázkódtatásokban nem szűkölködő idő alatt is nagyjából ugyanazok a régi tisztviselők vannak a kancelláriában. Az olyan átfutó emberek, mint Bethlen Elek alvajda notariusus, EGREGI FERENC, akinek a neve csak 1529-ben szerepel néhányszor, ekkor még kivételt alkotnak¹²⁷.

4.

A felsorakoztatott életrajzok éppen olyan meggyőzően példázzák, mint a szervezeti újítások, hogy Zápolya Mohács előtti kancelláriája lényegesen különbözött attól a primitív írásszervtől, mely az előző századokban állott a vajdák rendelkezésére. Külső jegyek és belső emberi tartalom egyaránt mutatják, hogy fejlődése rálépett arra az útra, melyen előtte a királyi kancellária haladt. Egyes pontokon közelebb jutott a korszerű megoldásokhoz, másokon viszont még a régi hagyományok maradtak a döntőek. Régi és új elemek különös vegyülete volt az a hivatalsszervezet, melyet az 1526. évi nagy fordulat Erdélyben talált. Egészen modernül ható hivatalnok-pályák és primitív, ősi megoldások váltogatták egymást benne¹²⁸.

A kancellária a tisztviselők életpályájának a tükrében látszik legmodernebbnek. Míg korábban a hivatali személyzet a mindenkori vajda személyes hívei közül került ki és ennek megfelelően minduntalan cserélődött, a XVI. századfordulón innen a kancellária ugyan abban az összetételben állott az egymást váltogató vajdák szolgálatára. Szucsáki János három, Barcsay Pál pedig négy vajda alatt szolgált. A többiek is bekerülésüktől kezdve halálukig a kancellária tagjai maradtak. A Mohács utáni zavarokban előbb a Zápolya-párt, később a Habsburg-párt, végül ismét a Zápolya-párt vajdái mind nagyjából ugyanazzal a hivatalnok-gárdával intézték Erdély ügyeit. De nem csupán a régi feudális vajdai kormányzat nem nélkülözhetette ennek a gárdának a szaktudását és gyakorlatát. A tisztviselők maguk is elválaszthatatlanul egybeforrtak munkájukkal. A familiaris notariust nem a gyakran változó hivatalaihoz, hanem dominusához fűzték bensőséges szálak. Neki olyan szokványos deák-műveltsége volt, hogy ura egyaránt használhatta őt castellanusnak, provisornak, vagy kancelláriai scribának. Szükség szerint változó megbízatásaival éppen ezért nem is alakulhatott ki lelkiközösége. Az ő életének a súlypontja, miként Kecseti László esetében előbb megfigyelhető volt, mindvégig kívül maradt azon a hivatali elfoglaltságon, mellyel kenyerét kereste. Ezzel szemben a Szucsáki Jánossal és Barcsay Pállal jelentkező új nemzedék tudatosan készült hivatali pályájára. Náluk az írással való foglalkozás már nem mellékes dolog, melyet

¹²⁷ ENMLt. Leica-gyűjt. G. 3. 632, 634. — Bánffy rok. lt. IV. R. Fasc. 184. No. 4, Fasc. 192. No. 16.

¹²⁸ Az oklevelekhez szükséges papírt vagy hártyát, amint még a század végén is szokásban volt, a felek természetben tartoztak beadni a kancelláriára. [Quellen I. 359, II. 404, 411. — Gyf. h. káptalani lt. Vegyes levelek 76. cs. Lugos 1598].

cserélgetni lehet gazdasági vagy katonai megbizatásokkal. Ők mindenek előtt hivatalnokok akartak lenni. Ezt tartották élethivatásuknak, s ezen a pályán akartak boldogulni. Fiatalságuktól kezdve késő öregségükig ugyanazon a pályán, többnyire ugyanabban a hivatalban működtek. Megismerték az ügyintézés minden csinját-binját. Akkora tapasztalatra és szakismeretre tettek szert, hogy azelőtt mindenkinek meg kellett haljania. Amíg ezek a tisztviselők az írnokságtól eljutottak a protonotariussáig, életük teljesen összeforrott hivatalukkal és azokkal, akikkel együtt dolgoztak. Az ő életük nélkül hivataluk multja, hivataluk viszonyai nélkül pedig az ő egyéni emberi sorsuk nem érthető meg. Láttuk, hogy Szentgyörgyi Pétertől kezdve a kancelláriai alkalmazottak előlépészerűen haladtak a ranglétrán. Ez tette lehetővé a hivatal hagyományainak átörökítését a fiatalabb tisztviselőkre. Különleges szakismeretei viszont egyre nagyobb befolyást biztosítottak e közösségnek. A kancellária ugyanis már zárt érdekközösség, s egyáltalában nem tekinthető véletlennek, hogy élére a vajdák többé nem állítják kívülről hozott embereiket. Szucsákiek a lassan kialakuló hivatásos hivatalnok-réteg első erdélyi futárai.

Új ember-típus jelentkezik bennük, mely féllábvával már átlépte a középkori és újkori élet között húzódó mesgyét. Bár többnyire szegények és egyszerű származásúak, tudásuk és szakismeretük a hatalmat birtoklók részéről nélkülözhetetlenné tette őket. Az ügyek legnagyobb része a secretarius referentiájával került a vajda elé, s így az elintézését nem kis mértékben az ő véleménye alakította ki. A bíraskodásban is ekkor már az ítélmester szakvéleménye volt a döntő, nem pedig az alvajda vagy a vajda szava. A társadalom megérezte, hogy az ügyek tényleges intézése a nagyúri vezetőktől: a vajdaktól és familiariusaiktól: az alvajdaktól, átcsúszott a szakszerűséget képviselő szürke hivatalnokokhoz. Felismerte a nagy lehetőséget, hogy ezen az úton a vagyontól és származástól független szaktudás segítségével a legalacsonyabb származású ember is feljuthat az ország sorsát intéző vezetők közé, s ezért egyre nagyobb számban küldte fiait erre a pályára. A társadalom értékelését mutatják a hivatalnokok jóindulatának megnyerésére hozott jelentős anyagi áldozatok. Főnökeikkel szemben nélkülözhetetlenségüket, a felek körében növekvő tekintélyüket érezve, egyáltalában nem csodálható, hogy igyekeztek szerepükhöz méltó helyet kiharcolni maguknak a társadalomban. Címek és adományok szerzése mind ezt a célt szolgálta.

Eppen Barcsay Pállal példázható, hogy egyetlen hivatalnok-pálya mekkorát javíthatott egy család társadalmi helyzetén. Pályáját szegényen kezdte, s amikor meghalt, olyan jelentős vagyont, címeket és társadalmi tekintélyt hagyott hátra, hogy azok segítségével gyermekei már a legelőkelőbbekkel kerülhettek összekötetésbe¹²⁹. A hivatalnokoskodás bevonult a vagyonszerzés és társadalmi emelkedés eszközei közé.

¹²⁹ A következő birtokokat hagyta fiaira: Mezőszengyel, Mezőszakál, Keménytelke, Iklánd, Lekence, Dátos, Kapus (Torda m.), Tótháza (Kolozs m.), Kisbarcsa, Oláhbrete, Gancaga, Kovragy, Bacalar, Pokolvalcsal, Jóvalcsál, Arki, Bacsí (Hunyad m.) [ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 20. No. 23].

A szakismeret és a politikai hatalom birtokosainak a szövetsége ettől kezdve lett Erdélyben is a társadalom állandó felfrissülésének egyik igen fontos csatornája.

Annak ellenére, hogy Barcsayék nemzedéke már felszabadulóban volt a familiaritas szigorú kötöttségei alól, még messze állott az újkori személyi függetlenségtől. Ez a személyzet is a vajda familiarisaként került a kancelláriába. Kiválasztásánál azonban nem a korábbi személyes kapcsolat, hanem a szakismeret volt a döntő. Az Erdélyben gyökeretlen XVI. századi vajdák már nem családjuk familiájának kipróbált tagjaiból, hanem a helyi szokásokat ismerő literatusok közül válogatták össze kancelláriai alkalmazottaikat. A fentebbi életrajzi vázlatok szinte szabályszerű szokásnak mutatják, hogy a vajda, ha irodájában egy hely megürült, arra a kolozsmonostori konvent notariusát alkalmazta. Ha arra gondolunk, hogy Kolozsmonostor volt a középkori erdélyi írásbeliség legnagyobb forgalmú központja, s hogy a vajdai megbízatások nagy száma következtében szinte a kancellária segédhivatalának számított, természetesen találjuk e szokás kialakulását¹³⁰. A vajdai és hiteleshelyi, tehát a teljes erdélyi írásbeli gyakorlatot jobban ismerő alkalmazottakat a kolozsmonostori jegyzőknél a vajda keresve sem találhatott volna. S éppen mert a familiaris és dominus közötti kapcsolat nem messze visszanyuló, régi lekötöttségeken alapult, a vajda és kancelláriai alkalmazottai között a familiaritásnak egy szabadabb változata alakult ki. Ezek a tisztviselők ugyanis a vajdának nem mint nagybirtokos főúrnak, hanem mint az erdélyi kormányzat akkori első emberének voltak a familiarisai. Ha a vajda változott, ők akkor is helyükön maradtak. Patronusoknak új hivatalfőnököket ismertek el, aki szintén kötvé volt hozzájuk, mert ők biztosították kormányzatának szakszerűségét és a helyi szokásoknak a társadalomtól már követelt megtartását.

Javadalmazásukat, akárcsak a többi familiaris, természetben kapták. Ruhanemű járandóságukat például, úgy tetszik, a szebeni huszadhivatal külföldi áruiból utalták ki¹³¹. Rendes fizetésükhöz járult a vajda által a birságokból tetszése szerint juttatott kisebb-nagyobb rész. 1510-ben például, Szucsáki János két ökör fejében átengedte Barlabássy alvajdának azt a birságrészt, melyet a vajda neki adott¹³². Jelentősebb lehetett az a mezőszengyeli bírói rész, melyről Zápolya 1525-ben Barcsay Pál javára lemondott¹³³. A hivatalnokok jövedelmének és vagyonosodásának alapját azonban nem ezek, hanem inkább a rendkívüli elismerés-

¹³⁰ A kolozsmonostori protocollumok és kiadványok írásának a vajdai oklevelekével való összevetése további lehetőséget nyújtana annak az egészen szokatlanul szoros kapcsolatnak a feltárására, mely Erdélyben a hiteleshelyek és a központi adminisztráció írásbelisége között megfigyelhető. Ha ismeretes lesz a két hiteleshely középkori működése, akkor adható majd teljes kép a fejedelemségek írásbeliség középkori alapjairól. Ezeknek a kapcsolatoknak a tisztázása végül magyarázatot ígér az erdélyi hiteleshelyek újkori működésében megfigyelhető szokatlan vonásokra is.

¹³¹ Rechnungen 312.

¹³² ENMLt. Wass-cs. lt. 1510. VIII. 11.

¹³³ ENMLt. Bánffy rok. lt. VI. R. Fasc. 304. No. 107.

ként nyert birtokadományok és a felektől kapott ajándékok alkották. Ismét Barcsayra hivatkozhatunk, annak igazolására, hogy kitartással pusztán hivatali szolgálatokkal minden királyi vagy vajdai adomány nélkül is olyan jelentős birtokokat szerezhettek a központban lévő tisztviselők, mint például az ő mezőszengyelei uradalma.

A kancelláriai személyzet helyzete valahogyan azoknak az újkori familiarius-hivatalnokoknak a viszonyaira emlékeztet, akik dominusai-kon kívül, közvetve már az államhatalommal is kapcsolatban állottak.¹³⁴ Ezeknek a fizetése ugyanis abból az összegből történt, melyet a dominus szokott sallariumán kívül külön arra a célra kapott az uralkodótól, hogy hivatali munkájának segítőtársait abból javadalmazza. A Mohács előtti vajdai tisztviselők esetében nem a fizetésnek ez a sajátos átmeneti formája, hanem az fejleszthetett ki valamelyes szolidaritást az erdélyi rendi társadalom és a kancelláriai személyzet között, hogy a más vidékről származó és változó vajdákkal szemben a helyi szokásokat és gyakorlatot az adminisztrációban ők képviselték.

Az új hivatalnok-típus jelentkezése tehát már a Mohács előtti Erdélyben felismerhető. Az uralmon levő birtokosság még nem látta, de az alacsonyabb társadalmi rétegek feltörő elemei megéreztek, hogy a szellemi fölény leginkább a hivatali pályán érvényesülhet az anyagi hatalommal szemben. Ezért verbuválódott az első hivatásos bürokrata-réteg főként a szegény kisnemesség, polgárság és jobbgáyság soraiból. Az erdélyi társadalom fejlettségét mutatja, hogy a territoriális feladatok végzésére már rendelkezett elegendő tanult emberrel és volt ereje az írásbeliség itteni szerény stallumait ezek számára biztosítani. Mielőtt azonban ez a réteg kellően megerősödhetett és elterebélyesedhetett volna, az önálló fejedelemség megszervezésével erejét meghaladó feladatok szakadtak a nyakába. Ezért kellett az erdélyi állam gépezetének elindítását a keleti magyar királyság ide szorult szakembereinek magukra vállalniok. A vajdai kancellária körül elhelyezkedő autochton réteg átmentette ugyan a középkori fejlődés hagyományait a fejedelmi kancelláriába, de arra már nem volt ereje, hogy a Mohács előtti új adminisztrációs törekvéseket uralomra juttassa. Mindez nem von le semmit annak a felismerésnek a jelentőségéből, hogy az erdélyi vajda kormány-szervezete Mohács korára eljutott a középkori magyar fejlődés szintjére, s csak a későbbi nagy változások gáncsolták el ennek a honi talajból sarjadozó modern adminisztrációnak a kiteljesedését.

JAKÓ ZSIGMOND

Az Erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárának faekéi

1.

1945 tavaszán az Erdélyi Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának anyagát rendezve,¹ megállapíthattam, hogy a Tárnak nagyon gazdag ekegyűjteménye van, azonban fenntartásuk, a Tár anyagára általában jellemző, legkétségbeejtőbb állapotot tükrözi. Megszabadítva a faekék egy részét a rájuk tornyosuló egyéb faanyagtól: szuszékoktól, guzsajoktól, kézimalmoktól, fanyergektől, gereblyéktől, bútoroktól s más néprajzi tárgyaktól, s a lehetőséghez képest egy csoportba hordva őket a más helyiségekben talált faekékkel, hozzáfogtam a leltári azonosításhoz. Az eredmény elszomorító volt. A Néprajzi Tár 16 erdélyi faekéje közül háromnak nem volt leltári száma, ugyanakkor pedig hét ekének a beszerzési naplóban nem volt megjelölve a lelőhelye. Így a 16 eke közül csak hétnek sikerült lelőhelyét megállapítani (N. 1131, N. 4936, N. 4951a, N. 4952a, N. 4959, N. 4961, D. 2689), a többi azonosítása valóságos nyomozási művelet volt. A három szám nélküli eke közül egyik egész jellegével elűt a többitől: a Vidacs-féle ekét utánzó vas kormányval és öntöttvas csavarokkal felszerelt eke, mely feltehetőleg a régi EKE-leltárban 6380. szám alatt szereplő kolozsvári „német eké”-vel lehet azonos. Így csak két leltári számot nem viselő eke maradt. Mivel az N jelzés alatt szereplő összes ekék előkerültek (bár négynek közülük ismeretlen a lelőhelye, a bejegyzés szerint), más jelzésű beszerzési naplóban pedig tüzetes kutatás után sem akadtam nyomára, a megmaradt kerülő- és váltóeke teljes bizonyossággal azonos a D jelzésű naplóban szereplő, ugyancsak kerülő- és váltóekével. E szerint mind a kerülő-, mind a váltóeke Dánpatakáról, tehát egyazon faluból került a Múzeumba (D. 3520 és D. 3519). A két szám nélküli eke szemmel láthatólag is egy műhely munkája, egyazon kivitelezésű.

Az így azonosított 11 erdélyi faeke (mert még egy, D. 438. l. számú, ekéről tudjuk, hogy Szolnok-Doboka megyéből származik) közül kettőt (a már említett kolozsvári, ú. n. német ekét és egy, az N. 4936. sz. alatt

¹ A Néprajzi Tár egész értékes fa-, fém-, szarú-, csont- és kerámiai anyaga hosszú évek óta a Tár elhelyezésére szolgáló Bástya-utca 2. szám alatti épület négy nyirkos pincehelyiségében, továbbá három kis emeleti raktárhelyiségében áll összezsúfolva. A vele egy fedél alatt lévő Történelmi és Művészeti Tárak helyfoglalása miatt hét év óta nemcsak kiállítási, de megfelelő raktározási helyiség sem jutott. A magam fentemlített munkája is pusztán arra szorítkozhatott, hogy a tárgyak egyenkénti megvizsgálásával és elhelyezésével az oktan raktározás által bekövetkező pusztulást késleltessem.

szerelő, köszvényesremetei váltóeke találmányt), mivel esetlegességük miatt néprajzi értékük nincsen, nem is mutatok be. Bizonyos (fejlődés-tani-tipológiai) szempontok ezzel szemben megkívánják, hogy egy lelőhely megjelölése nélküli, de minden bizonnyal erdélyi ekét (N. 4953) bemutassak. Ugyancsak helyénvalónak találtam ez akaratlanul is erdélyi eke-tipológiává fejlődött ismertetés kiegészítésére általam Erdély különböző falvaiban tájmúzeumok számára felkutatott és lerajzolt fa-ekék bemutatását, illetőleg leírását.

A múzeumi ekék alább közölt rajzai az ENM Néprajzi Tára számára tervezett, a mai kornak megfelelő napló részére készültek. E terv szerint minden egyes tárgyról egységes nagyságú kartonra vezetendők a következő adatok: 1. Leírás, helyesebben a tárgyról készült és a kartonra ragasztott rajz. Fénykép nem jó, mert ez idővel elhomályosodik és könnyebben le is pattan a kartonról, viszont a rajzzal a kutató maga is alaposabban megismerkedik a tárggyal. Még a kezdetleges rajz is többet mond minden szóbeli leírásnál. 2. Lelőhely pontos megjelölése, mely nélkül az egyes tárgyak értéktelenné válnak, hiszen a tipológia, művelődéskörök és erővonalak kutatása a megfelelő tárgyak lelőhelyének ismerete alapján nyugszik. 3. A beszerzés módjának részletes feltüntetésénél nagyon fontosak azok a körülmények, melyek a tárgy használatával, a népi ember és közösség számára betöltött szerepével kapcsolatosak. Feljegyzendő tehát a juttatónak a népi társadalomban betöltött helye, életkora, s a tőle, a tárgy eredetére, használatára és más körülményekre vonatkozólag kapott felvilágosítás. 4. A napló lényeges részét képezi a szóbeli leírás, mely a „tárgyak életére“ kell, hogy fényt derítsen. Feltüntetendő a tárgy és az egyes alkatrészek vagy díszítőelemek helyi népi elnevezése s a tárggyal végzett művelet (munka, használat) leírása (szükség esetén kis szerkezeti részletek, díszítőelemek, használat-módját ábrázoló rajzok is melléklendők). Itt részletezendő a tárgynak a népi életben betöltött szerepe, jelentősége, mely az életforma, társadalmi rétegezottség, életkor és nemek szerint is különböző lehet. 5. Végül meghatározott helyen feltüntetendő a kérdéses tárggyal kapcsolatos irodalom, utalás, úgyszintén ceruzával megjegyzendő a tárgynak a múzeumban való jelenlegi helye (raktárhelyiség, kiállítási terem, szekrény száma, stb. Ugyanígy elkészítendő a beszerzési naplók tárgy-és névmutatója, mely könnyű áttekintést nyújthat mind a műfaj, mind a lelőhely szempontjából az egész anyagról.

Talán mondanunk sem kell, hogy a fenti igények közül mostani naplóink egyiket sem elégítik ki. Az elmúlt korszak, érdeklődésének megfelelően, főként csak a „mutatóst“, a „kiállításra való“ kereste a tárgyakban, s a körülmények, a tárgyak mögött meghúzódó népi élet, melynek a tárgyak egyszerű kivételései, már nem érdekelték. Így a róluk vezetett beszerzési napló adatai is igen lakonikusak (nem tekintve a hanyagságból következő számtalan hiányosságot). A Tár beszerzési naplójában csupán a SZABÓ T. ATTILA és SZENTE ISTVÁN által 1944-ben ajándékozott értékes varrottasanyagnak az előbbi feljegyzései alapján készült leltározása korszerű, ezzel szemben a többi bejegyzés általában meglegszik ennyivel: „D. 3511. Váltóeke, Lh. Dánpataka“. — „N. 5287.

Ekeminta, törött, Lh. Homoródkeményfalva“. — „N. 3536. Kártyus, Lh. K. Szentkirály“ stb.

Ezek előrebocsátásával senkit sem lep meg, ha az egyes tárgyak ismertetése a róluk készült rajz és a lelőhely közlésében kimerül s így alaposabb megismerésüket, a holt tárgy által hordozott élet megelevenítését s az összehasonlításukból származó tanulságot is más oldalról próbálom megközelíteni.

2.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő valamennyi erdélyi eke az ú. n. négyrészesű ekék csoportjába tartozik. Az eke vázát négy rész, a *gerendely*, *talp* és az őket összekötő *szarv* meg *köldök* alkotja, míg a háromrészesű- vagy talpszarvas-eketípus esetében a talp és szarv egy darabból áll.² Ez a három vagy négy rész képezi minden, a fejlettség bizonyos fokát elérő eke vázát. A négyrészesű eke az ember földművelésének hajnalán, az újabb kőkorból, kapálásra használt kampós ágból fejlődött ekévé. E fejlődés kezdeti fokát képviseli az őskori (újabbkőkori) lelőhelyéről elnevezett wallei-típusú eke; ennek egyik alig fejlettebb

I. A wallei eke az újabb kőkorból.

II. Kisázsiai (Anatolia) igaeke (ENM. N. 1226.).

változata az ENM-ban őrzött anatóliai 3.30 m hosszú gerendelyű igaeke is (N. 1226). E típus a római földművesek kezén öltött mind fejlettebb alakot s a földközítengeri magaskultúra hatásaként elterjedt egész Nyugat- és Északnyugat-Európában.³ Nyugat-Magyarországon mint „József császár ekéje“, Észak-Magyarországon mint „Rákóczi eke“ honosodott meg.⁴ A Nagykúnságon s főleg a Hajdúságban kifejlődött egyik változata az ú. n. debreceni eke.⁵ A Nyugatról származó négyrészes ekének azonban legtöbb változatát Erdélyben találjuk, hol a Székelyföld,⁶ Hunyad és Szeben-vidéke⁷ kivételével (hol a háromrészes eke is előfordul), mindenütt a négyrészes eke terjedt el. A múzeumunkba bekerült ekék (a lelőhely nélkül szereplők is) mind négyrészesek. Az alább bemutatottak ennek öt változatát képviselik.

Az erdélyi ekeváltozatok közül szerkezetileg és formailag is legkezdetelegesebbnek a négy elsőnek bemutatott váltóeke látszik, mint

² A tüzetes szerkezeti meghatározásokat l. Kovács László, A Néprajzi Múzeum magyar ekéi (tipológiai és szerkezettanulmány): NéprÉrt. 1937. 1—32.

³ Az eketípusok létrejöttére l. Nopcsa, Franz Baron, Zur Genese der primitiven Pflugtypen: Z. f. Ethn. 1919. 234—42. Táblázata (240. l.) könnyen áttekinthető képet nyújt.

⁴ Kovács, i. m.

⁵ Lükő Gábor, A moldvai csángók. Bp., 1936. I, 136—41. Tőle származik az elnevezés, melyet Kovács László és Gunda Béla is használ.

⁶ Innen A Magyarság Néprajza II, 165 közöl háromrészes ekét.

⁷ Kovács, i. m.-ben közölt térképén ezt a területet az innen a Magyar Nemzeti Múzeumba került ekék alapján a háromrészes ekék elterjedésének területeként tünteti fel.

ahogy a föld szántásának legegyszerűbb módja a már meghúzott barázda mentén való visszatérés.⁸ Az ugyancsak részarányos beregmegyei eke⁹ a földet csupán felszakítja, a köldökhöz két oldalt szerelt kis szárny is csupán a felszakított gyep feltúrását segíti elő. A barázdálási módnak már fejlettebb fokát éri el a szerbiai eke,¹⁰ melynek kezdetleges kettős kormányja már kétfelé szét is veti a feltört földet. Az erdélyi váltóeke elváltható hosszúvása által már nemcsak a föld felkarcolása, feltúrása, felszakítása érhető el, hanem olyan határozott vonalú barázdacsík vonható vele, melyet az ugyancsak elváltható kormányja mindig a már megszántott rész felé elfordít. A képen bemutatott taligás váltóekék (l. pl. 4. kép) ezt a fejlett formát képviselik, s bár Erdély különböző részeiből valók, csak a hosszúvas váltószervezetének megoldásában látunk különbséget. A szolnokdobokai és udvarhelymegyei ekénél (3. kép) a somfaág rugalmasságát kihasználó megoldásával szemben a Barcaság (valószínűleg szász) ekéje (4. kép b) bizonyos fejlettséget mutat. Hasonló váltóekékről tudunk még általában a Székelyföldről,^{10a} a csikmegyei Csík-szenttamásról¹¹ és az udvarhelymegyei Siklódról.¹² Ugyanilyen szerkezetű, csak méreteiben nagyobb, határbarázdálásra használt ekéről van adatunk a háromszékmegyei Bikkfalváról (11. kép) s általában a Székelyföldről.¹³ A Székelyföldön kívül is, Erdély minden részéből kerültek elő az itt bemutatottakkal azonos formájú ekék. Így a besztercenaszódmegyei Kisrebráról,¹⁴ a kolozsmegyei Magyarvalkóról¹⁵ és az aranyostordamegyei Torockóról.¹⁶ Ezenkívül tudomásunk van arról, hogy a Szászföldön: Szeben-, Nagykovácsvidékén, és a Barcaság szászai közt általános volt a váltóeke, mely elterjedt a brassó- és fogarasmegyei, sőt a hunyadmegyei Erdőhátság románjai közt is.¹⁷ Györgyfalván még em-

⁸ A váltóekével való barázdálás menetének ábrázolását l. pl. Magyars. Népr. II, 162.

⁹ Magy. Népr. II, 165.

¹⁰ Karutz, Die Völker Europas. Stuttgart, 1926. 81.

^{10a} Magy. Népr. II, 162. — Lükő, i. m. 137 a Székely Nemzeti Múzeum egyik váltóekéjét közli; magam is emlékszem ottan több hasonló ekére.

¹¹ Kovács, i. m. 22.

¹² Kovács, i. m. 23.

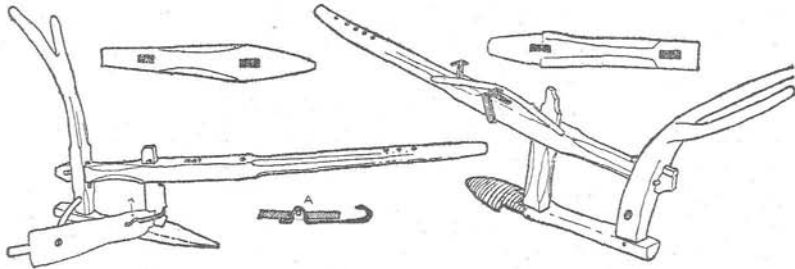
¹³ Magy. Népr. II, 166; magam a Székely Nemzeti Múzeumban láttam határbarázdáló ekét.

¹⁴ Gunda Béla, Magyar hatás az erdélyi román népi műveltségre: Népr. Ért. 1943. 3.

¹⁵ Magy. Népr. II, 162.

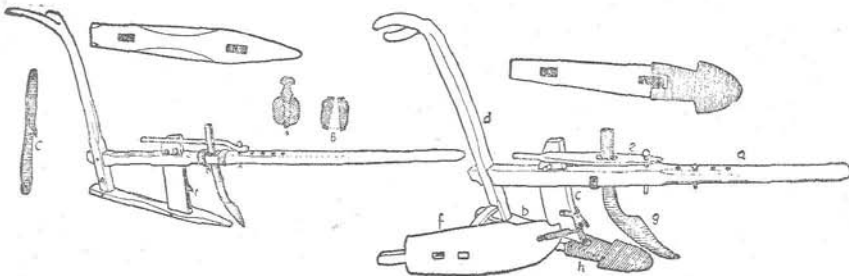
¹⁶ Gunda Béla szíves szóbeli közlése.

¹⁷ Gunda, i. m. hivatkozásai a brassómegyei szászagra, románságra és fogarasmegyei románságra vonatkozóan Teutsch J.—Fuchs K., Ethnographische Mitteilungen aus den Komitaten Kronstadt und Fogaras in Siebenbürgen: Mitt. der Antrop. Ges. in Wien 1905. 151 és az erdőhátsági románokat illetőleg Papahagi T., Images d'ethnographie de roumaine, Buc. 1928. I, 60. Az erdőhátsági románok terraszos művelését említi Vuia R., Așezările, casa și portul țărănului român din Ardeal și Banat: Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul. Buc., 1929. I, 603—12 és Opreanu S., Terase artificiale pentru cultură în România: Lucr. Inst. Geogr. Univ. din Cluj 1942. 51—74

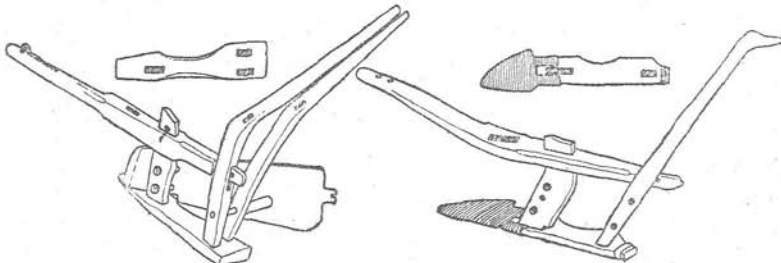
1. kép. Váltóke Szolnok-Doboka megyéből (ENM. D. 488). Az ekevasak hiányzanak. Bükkfa.

2. kép. Váltóke a szolnokdobokamegyei Dánpatakáról (ENM. D. 3519). A kormánydeszka és hosszúvas hiányzik. Gerendelye szilfa, többi része bükk.

3. kép. Váltóke az udvarhelymegyei Szentábrahámról (ENM. N. 1131). A. A váltószeg- és B. a hosszúvas elváltására szolgáló bevésés a gerendelybe, C. a kormányt tartó kampó. A kormánydeszka és hosszúvas hiányzik. Bükkfából, kormánya pörköelve, bizonyára hogy tartósabb, ellentállóbb legyen.

4. kép. Váltóke a Barcaságból (ENM. N. 4961). a. gerendely, b. talp, c. köldök, d. szarv, e. váltó, f. kormánydeszka, g. hosszúvas, h. laposvas. Szarva gyertyánfa, többi része bükkfa.

5. kép. Kerülőke a hunyadmegyei Bosoródról (ENM. N. 4959). Hosszúvasa, laposvasa és a szarv kötése hiányzik. Kormánya fűzfa, többi része bükkfa.

6. kép. Kerülőke Erdélyből (ENM. N. 4953). Hosszúvasa és kormánydeszkája hiányzik. Köldöke nyirfából, szarva meg nem állapítható fából, többi része bükkfa.

lékeznek arra, hogy Kolozson 20 év előtt hasonló váltóékével szántottak,¹⁸ az ottani egykori terraszos szántóművelésre másutt is tesznek célzást;¹⁹ hasonló művelés nyoma a Mezőségen szerte megtalálható.²⁰ Ez kétségtelenül a váltóéke egykori használatára mutat. A váltóéke ugyanis elváltatható kormánydeszkája és hosszúvasa által a barázdából kikerülő földet mindig egy irányba, a lejtő felé fordítja, s ez által a hegyoldalak terraszos kiképzése válik lehetővé. Ezért van, hogy Kalotaszegen a hegyoldalak megművelésére ily kiválóan alkalmas ekét „ódalas eké”-nek nevezik s a vele való szántást „ódalas szántás”-nak mondják.²¹

Míg tehát az oldalas szántóművelés megkívánja a részarányos ekeszerkezetet, a kétélű laposvasat és a barázda végén elváltható hosszúvasat és kormánydeszkát, a síkfüldi ekénél mindezek nem szükségesek. Itt az eke felépítése az egynemű és laza talajon való minél pontosabb és szaporább barázdavonást mozdítja elő. Talán ép ezért van, hogy bár a kerülőéke legfejlettebb formája Erdélyben is elterjedt, Erdélyen kívül, a Magyar Alföldön alakulhatott ki. Az erdélyi váltóékétől idáig vezetô átmeneti formákat mégis még Erdély területén találjuk meg; ezt a négyrészes- (váltó)-eke formának az erdélyi szászok által való behozatala és Erdély változatos domborzati képe magyarázza. A két következő bemutatásra kerülő múzeumi eke ilyen átmeneti formákat testesít meg (5., 6. kép). Az ismeretlen lelőhelyű erdélyi eke (6. kép) nagyon emlékeztet az előbb bemutatott váltóékékre: még egy szarva van, keskeny talpa, melynek részarányossága sem szükségképpen bomlott meg, a váltóékéjéhez hasonló kicsiny laposvasa. Csupán a kormánydeszka rögzítődik az egyik oldalon, s vele együtt a hosszúvas beállítás is végleg egy irányú lesz. Mindezek, a kormánydeszka és hosszúvas hiányának ellenére is biztosra megállapíthatók. Az elágazás nélküli (egymankójú) szarv arra mutat, hogy ez az ekeforma igen régen, az ittenieknél kezdetlegesebb formájú váltóékéből fejlődött kerülőékévé. A laposvasnak még meglevő U alakú bevágása (a köldöknél) de még hiányzó túskenyűjtőványa (mely a talpnak kopás elleni védelmét és a szabályos barázdahúzást szolgálja a fejlettebb ekéknél) az ekét a kerülőékévé való alakulás legelső fokára helyezi. A kerülőékének eme kezdetleges formája maradt meg a Székelyföldön,²² Erdélyen kívül pedig a moldvai Vaslui megyéből és Havasalföldről tudunk róla, e két területen a székely telepések honosították meg.²³

Nézetem szerint hasonló átmeneti formáról van szó a hunyadme gyei Bosoródról előkerült eke esetében is (4. kép). A váltóékékre emlé-

¹⁸ Magam helyi értesülése.

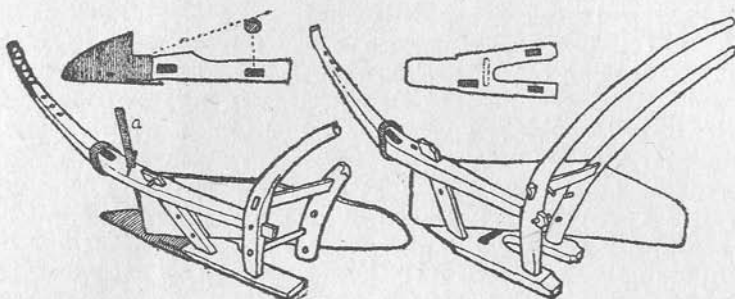
¹⁹ Cholnoky Jenő, Magyarország földrajza. 287. kép.

²⁰ Magam és mások megfigyelése.

²¹ Magam értesülése Sztánáról.

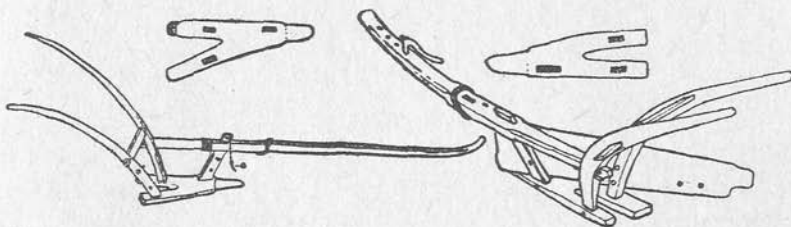
²² Lükő, i. m. 137.

²³ Lükő, i. m. 138.; no. hivatkozva Braungart, Die Urheimat der Landwirtschaft aller indogermanischer Völker. 1912. 194–5 és Leser, Entstellung und Verbreitung des Pfluges. 478.-ra, Romanati és Ilfov megyét nevezve meg mint havasalföldi lelőhelyeket. Gunda i. m.-ben Pamfile T., Agricultura 34.-re hivatkozva erősíti ugyanezt.

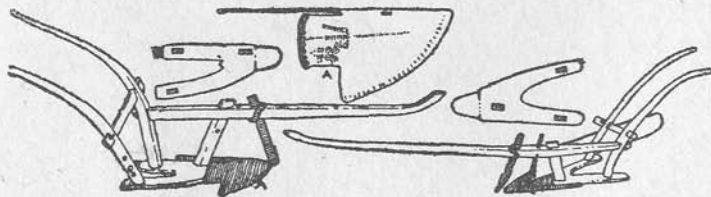
7. kép. Kerülőke a kolozsmegyei Ketesdról (ENM. N. 4952a). a. címervas. Hosszúvása hiányzik, szarvai csonkák. Gerendely és köldök szilfából, a többi alkatrésze bükkfa.

8. kép. Kerülőke a kolozsmegyei Zsukról (ENM. N. 4951a). Hosszúvása hiányzik (laposvasát l. a 17. kép 1.). Szarva nyírfa, a gerendely szilfa, többi része bükk.

9. kép. Kerülőke a szolnokdobokamegyei Apanagyfaluból (ENM. D. 2689). a. címervas szege. A hosszúvas és kormánydeszka hiányzik (laposvasát l. 17. kép 2.) A gerendely szilfából, többi része bükk.

10. kép. Kerülőke a szolnokdobokamegyei Dánpatákáról (ENM. D. 3520). Az ekevasak hiányzanak.

11. kép. Kerülőke a kolozsmegyei Györgyfalváról. (Az ottani néprajzi gyűjteményből)

12. kép. Kerülőke a szolnokdobokamegyei Székről. (Az ottani néprajzi gyűjteményből)

keztet az aránylag keskeny talp, nóha már két szarv illeszkedik bele, a kormánydeszkrét kítámasztó lécc (a kétszarvú ekénél a kormánydeszka általában közvetlenül a jobbfelöli szarvhoz támaszkodik), végül pedig a kormánydeszkanak a váltóekénél ismert s ott az átszatolás miatt szükséges fogantyúja. Ez utóbbinak szerkezetileg ugyan nincs jelentősége, de annál szembezőköbb jelenség, mert bár csak a kerülőekévé fejlődött váltóekének itt már értelmetlen forma-csőkevényével van dolgunk, mindenetre élénk bizonyosság a mellett, hogy Hunyad megye eme részén is ismert volt a váltóekének a Barcaságtól Szolnok-Dobokáig, Csíktól Torockóig kimutathatólag elterjedt formája. A fenti ekeformát Bosoródon kívül mindeddig csak Torockóról²⁴ ismerjük, s így a csupán két előfordulási hely birtokában, alig vonhatunk le messzemenő következtetéseket. A két adat egymást támogatásával csak az válik bizonyossá előttünk, hogy nem egyéni, esetleges „találmányról“ (mint azt több faeke esetében tapasztaltuk), hanem bizonyos, Erdélyben eléggé elterjedt, kialakult formájú ekeváltozatról van szó. Ennek közvetlen őse ugyancsak a már megismert váltóeke lehetett, fejlődésének további vonalába tartozhatik a mármarosi tiszabogdányi eke,²⁵ melyen át jutunk aztán a kétágú talpas debreceni formához.

Úgy látszik azonban, hogy az erdélyi típusú váltóekéből való kerülőekévé alakulásnak több útja-módja volt. Az ismeretlen lelőhelyű és a bosoródi eke mellett ilyen átmeneti formáról van szó a kalotaszegi Ketesdről származó eke esetében is (7. kép). Bár kétszarvú ekével van dolgunk, a váltóekékre jellemző keskeny talpba csak egyik (a baloldali) szarv illeszkedik, a jobboldalit vízszintes irányban kötőlécek tartják, hosszanti irányban pedig a kormánydeszka rögzíti. Ketesden kívül az ugyancsak kalotaszegi Zsobokról ismerjük még e megoldásnak két példáját.²⁶ Ezek közül egyiket bemutatom (13. kép). Megtaláljuk még a szomszédos biharmegyei Henkeresen²⁷ és a szolnokdobokamegyei Egrestőn.²⁸ E kalotaszegi ekeforma további fejlődését kísérhetjük figyelemmel a Szentesről, Szeghalomról és Debrecenből előkerült mellékágtalpas ekéken.²⁹ A fent ismertetett forma módosítását jelenti ezeknél a keskeny lécc, mely a kormánydeszka és a jobbfelöli szarv biztosabb tartására s a szélesebb barázda képzésére szolgál. Eme fejlődésével a talp az egyenes utat jelöli az ágastalpú, ú. n. debreceni ekéhez.

A debreceni ekét az előbb megismert ekékkel szemben a kétágú talp jellemzi, ezekbe illeszkedik a két szarv. A talp és a hozzátartozó lapos-

²⁴ Gunda Béla volt szíves felhívni a figyelmem 1946 tavaszán Torockón készített fényképfelvételeire; ezek közt egy, a bosoródival tökéletesen azonos szerkezetű eke is szerepel.

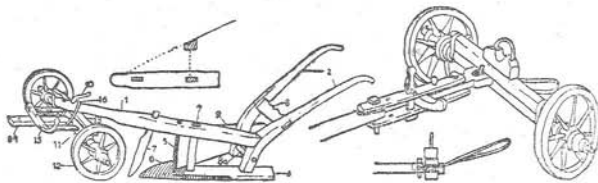
²⁵ Kovács, i. m. 6. A tiszabogdányi eke az előbbieknél valamivel szélesebb talpú, hátsó felén félkör alakú bevágás is van, de azért a kétágú talpas debreceni ekeforma közé nem sorolható, mint ahogy azt például Lükő tette [i. m. mellékelt térképvázlat].

²⁶ A másik zsoboki eke 1937-beñ került be a Kalotaszegi Néprajzi Múzeumba; azóta elpusztult.

²⁷ Lükő, i. m. 139. — Kovács, i. m. 4. — Gunda, i. m. 4.

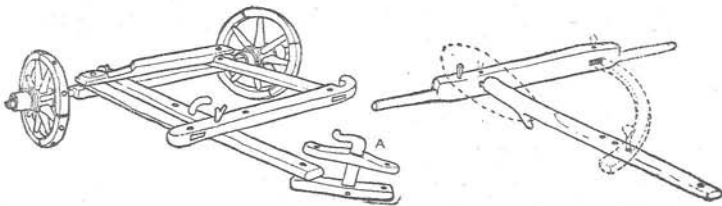
²⁸ Gunda, i. m. 4.

²⁹ Lükő, i. m. 140.

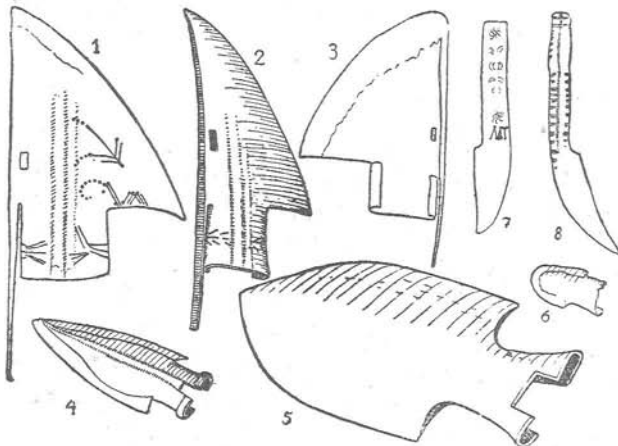
13. kép. Kerülőeke és taligája a kolozsmegyei Zsobokról (helyben, eredeti után készült modell). 1. gerendéj, 2. szarv, 3. talp, 4. kődök, 5. címervas, 6. laposvas, 7. hosszúvas, 8, 8a. kötés, 9. kormány-decka, 10. kokasszeg, 11. tengéj, 12. taligakerek, 13. símej, 14. taligarúd, 15. váltó, 16. pating (Helyi közlés alapján).

14. kép. Eketaliga kolozsmegyei Mezőkőbölkútról.

15. kép. Eketaliga a kolozsmegyei Kettesdről (ENM. N. 4252b). A. Csikótó (sikattyú).

16. kép. Eketaliga a kolozsmegyei Zsukról (ENM. N. 4951). A kerekék és a váltó hiányzik.

17. kép. Ekevasak Erdélyből az ENM-ban. 1. Zsuk (N. 4951b), 2. Apanagyfalu (D. 2690), 3. Ompolykisfalud (N. 4962), 4. ismeretlen l. h. (N. 4965), 5. Bikfalva (1526), 6. Apaffy Mihály fejedelem ekevasa (I. 293), 7. ismeretlen l. h. (N. 4966), 8. ismeretlen l. h. (L. sz. hiányzik). — Az 1–3. számúak kerülőekéhez, a 4–6. számúak váltóekéhez való laposvasak (az 5. sz. határbarázdáló-eké tartozéka lehetett), a 7–8. számú hosszúvasak közül az első kerülő-, a második váltóekéhez való.

vas szélessége valószínűleg az ekeforma kialakulási területére jellemző talajviszonyokkal is (laza, homokostalaj) összefüggésben van, a kötöttebb talajon való elterjedése későbbi lehet, a föld megmunkálásának intenzívebbé válásával (gyakoribb szántás, kapálás, a föld állandó porhanyósítása) tételezhető fel. Az első itt bemutatásra kerülő debreceni eke a kolozsmegyei szamosmenti Zsukról való (8.kép. Sajnos, a múzeumi beszerzési napló nem tünteti fel, hogy a három egymás mellett fekvő Zsuk közül melyik a lelőhely). A ketesdi ekéhez hasonlóan a gerendely ennél is vízszint jobbra elhajló, címervassal és fojtóvassal rendelkezik, a kormánydeszka a talp jobbfeleli ágán nyugszik és a szarvhoz támaszkodik. Hasonló a szolnokdobokamegyei Apanagyfaluról és Dánpatakáról bekerült eke is (8—9. kép. Az előbbinek a vasakon kívül kormánydeszkája is hiányzik). Ezt a formát ismerjük még az ugyancsak szolnokdobokamegyei Somkerékről,³⁰ Rogozról, Rohiból³¹ és Székről (12. kép), továbbá a kolozsmegyei Györgyfalváról (11. kép) és Bánffyhyunyadról is.³² Erdélyen kívül legfontosabb lelőhelye Debrecen, melyről az ekeforma nevét is kapta³³ s honnan négy példányát is ismerjük, továbbá a biharmegyei Kiskágya, Kúnmadaras és Szeged.³⁴ Ugyanakkor hasonló példányai fordulnak elő a moldvai szeretmenti Jugánban (Román megye) és a tutovamegyei Zorleniben.³⁵

A Néprajzi Tár ekéinek ismertetése nem volna teljes a Tárban levő ekevasak ismertetése nélkül. Nézetem szerint az ekevasak önmagukban való tanulmányozást is megérdemelnek, hiszen ezek készítése némileg független az ekék készítésétől, amennyiben sohasem az eke famunkáját készítő mester, hanem a külön erre berendezkedett kovács művei. Mégis, ez alkalommal ismertetésüket elsősorban az a tény teszi szükségessé, hogy sok esetben, az egykori faeke farészének hiányában, a megmaradt ekevasak nyújthatnak csak kellő felvilágosítást a multban használt ekeformáról. Néprajzi gyűjtőutaimon általában tapasztaltam, hogy igen sok használatból kiment eszköznek ma már csak vas alkatrésze van meg, nem csupán azért, mert a vas ellentállóbb a többi részek anyagánál, hanem mert a vas, mint ócskavas is, különösen régen, igen nagy értéket képviselt, melyből a falusi kovács bármikor új szárszámot készíthetett; e mellett különös megbecsülésénél közrejátszott a vasnak tulajdonított mágikus erő hite is. Megfelelő körültekintéssel a fémalkatrészekből pontosan helyreállítható az egykori tárgy (elég itt csak a régészek munkájára gondolnunk). Erdélyben, különösen a magyar és

³⁰ Kovács, i. m. 16.

³¹ Gunda, i. m. 4.

³² Kovács, i. m. 16. Sajnos, a mellékelt kép nem tiszta s a leírás is igen szűkszavú; így nem vagyunk eléggé biztosak, mégis nem kalotaszegi típusú ekéről van-e szó.

³³ Lükő, i. m. 140.

³⁴ Lükő, i. m. 140.

³⁵ Lükő, i. m. 138. A jugáni ekét Lükő egy helybeli öregember emlékezet utáni elmondása alapján rekonstruálta, tapasztalatból ismerem az ilyen módszerű rajzkészítések megbízhatatlanságát. A zorleni adatot Pamfile i. m. 33. alapján, a románmegyeit meg Braungart i. m. 192 alapján közli.

szász vidékeken, már évtizedek óta áttértek a vasfejű vagy teljesen vasból készült ekék használatára, a faekék használata kiszorult a hegyvidékekre.

Csak természetes, hogy régebbi gyűjtőinket, kik a korabeli gyűjtési igényeknek megfelelően inkább csak a mutatóst, egészet, tökéletest vagy különlegest keresték, az ilyen részletek nem érdekelték. Ez lehet az oka, hogy múzeumunkban az ekevasak, a fent példázott fontosságuk és könnyű elérhetőségük ellenére is, alig vannak képviselve. Így az alábbi néhány ekevas bemutatásával (14. kép) csupán az lehet célunk, hogy egy ilyen részlet figyelemreméltó voltát példázzuk. Az első három tüskenyűjtványú laposvas (14. kép 1, 2, 3) a debreceni vagy kalotaszegi ekeváltozatot feltételezi. Kerülőeke tartozéka lehetett az egyenes, aránylag rövid hosszúvas is (14. kép 7). A fent megismert váltóeke laposvasát látjuk a három alanti (14. kép 4, 5, 6) ábrán, míg ezeknek jellegzetesen hosszú, előre görbülő és rovátkolt nyakú hosszúvasa (14. kép 8) szembetűnő különbséget mutat a kerülőekékével. A nyak rovátkálására azért van szükség, hogy az ekeváltón, mely ezt minden új barázdánál más irányban rögzíti, ne csúszhasson el. Ugyancsak az elváltással kapcsolatos a hosszúvas megnyújtása, előregörbítése is, ez az elváltott hosszúvas hegyének nagyobb kilengését teszi lehetővé.

Az ekevasak mellett komoly figyelmet érdemel az eke fogatolásának módja. Itt elsősorban az eketaligák tanulmányozására gondolok.³⁶ Múzeumunk két eketaligájára elég egy pillantást vetnünk s azonnal szembetűnő szerkezeti különbségeket veszünk észre. A ketesdi eketaliga váltója (11. kép) négyzetalakjával szemben a hiányos zsuki eketaligának (12. kép) eredetileg körív alakú váltója volt. Az erdélyi eketaligák további változatainak példázására minden hozzáfűzés nélkül bemutatok egy mezőköbölküti megoldást is. Ugyanilyen érdekességű lenne a taligarúd és tézsla összekapcsolásának tanulmányozása is, hiszen ez is teljesen ismeretlen kutatási terület.

3.

Néprajzi Tárunk ekéinek ismertetése során szükségesnek láttam ekeirodalmunk megfelelő eredményeinek, adatainak felhasználását ahhoz, hogy a különböző ekeformák egymást magyarázhatassák és — bár csak erdélyi viszonylatban — elterjedésük, az összefüggések lehető kibogozásával, némi értelmet nyerjen. Lükő GÁBOR kezdeményező, Kovács LÁSZLÓ részletesebb és nagyobb áttekintésre törekvő és GUNDA BÉLA ezekhez fűződő közléseinek saját megfigyeléseimmel való kiegészítésé-

³⁶ Sajnos, ezzel a kérdéssel mindeddig csak Kovács László foglalkozott, bár ő is inkább csak általánosságban [l. Kovács, i. m. 25]. Ennek a kérdésnek elhanyagolását annak tulajdonítom, hogy mind a múzeumi gyűjtő, mind a tanulmányozó érdeklődése annyira az ekére összpontosult, hogy a mellette (előtte) levő eketaligát észre sem vette. Pedig a taliga s általában a fogatolás volna egyik rész, ahol — az igazás módjának tanulmányozásán keresztül — a gazdálkodó emberig eljuthatnánk.

vel,³⁷ sikerült a Néprajzi Tár birtokában levő ekék típus szerinti osztályozása és ezek térbeli elterjedésének egymással való kapcsolatba hozása (l. a mellékelt térképvázlatot). Mégis elterjedési körök kirajzolása, vagy az egyes típusoknak a tájjal és emberrel való kapcsolatba hozása csak további kutatás eredménye lehet s különben sem tartozott feladatom körébe. Csupán egy lényeges jelenségre hívom fel a figyelmet: a váltóeke eddig ismert elterjedési területe pontosan egybeesik a földrajzi Erdély határvonalával. Ennek bizonyára természeti és történeti alapja van.

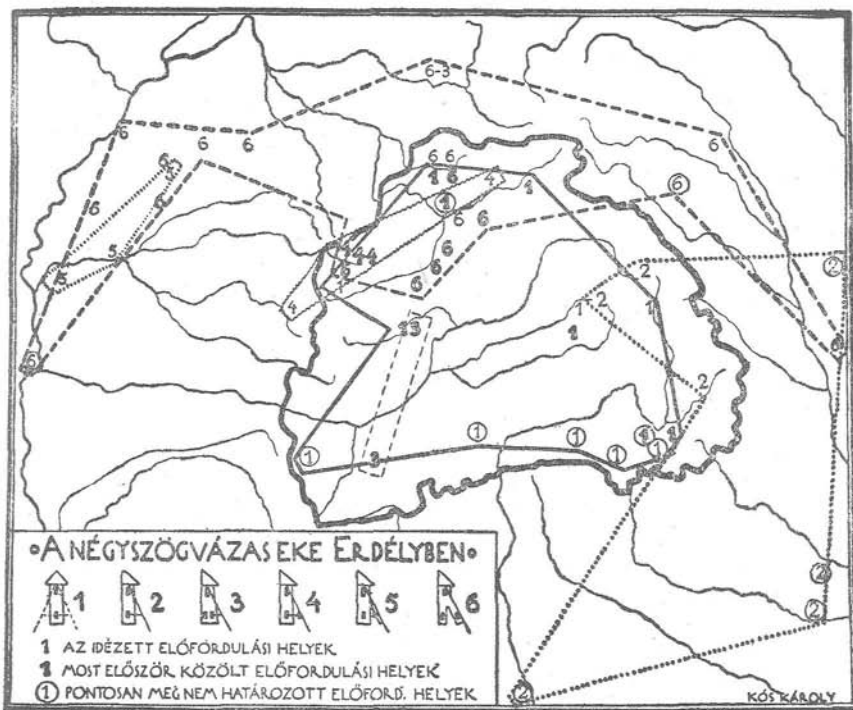
Ismertetésem óriási hiányossága, hogy mind csak holt tárgyakról volt szó, az ekéhez sehol sem tapad az emberi munka, sehol nem láttuk az ekeszarvát tartó földműves embert vagy a határbarázdáló eke mögött tanácskozó falusi vének társaságát. Sajnos, a múzeumi ekék párszavas leltári leírása erre nem nyújt lehetőséget. De nem lehetünk tisztában még ennél kézenfekvőbb kérdéssel sem: az egyes ekék valódi eredetével. Tudnunk kell, hogy más szaktudást és berendezkedést igénylő készítmények mintájára az ekék is az esetek túlnyomó többségében nem ott készültek, ahonnan a múzeumba bekerültek. Elég itt csak a fazekaskészítmények példájára utalnunk.³⁸ Az ekekészítés megfelelő, ekének való fával bőven

³⁷ A már kiszedett dolgozat tördelése során legalább jegyzet alakjában szükségesnek tartom 1947. év nyarán végzett tanulmányutam ide vonatkozó legfontosabb eredményeit a következőkben ismertetni: Torda-Aranyos, Kisküküllő, Alsófehér és Hunyad megye területén hiába kerestem a Kovács László által e területre kikövetkeztetett háromrészes ekét. Ezzel szemben megtaláltam e területen a térképvázlaton 1-gyel jelölt ekeváltozatot a nagyenyedi Bethlen-kollégium szétdőlt gyűjteményében (lelőhelyül Alsófehér megye szerepel; sajnos, a leltári napló elpusztulása miatt közelebbi lelőhelyét nem tudjuk) és a dévai Hunyadmegyei Múzeumban, mint az erdőhátsági románság eketípusának modelljét. A 3-mal jelzett ekeváltozatot megtaláltam az aranyosszéki Harasztoson, a Nagyenyed melletti Magyarlapádon, majd jellegzetes ekevasát és emlékezet elapján való leírását Vajasadon és a maros-küküllői közti Hariban. A Bethlen-kollégium gyűjteménye hasonló ekét őriz Marosgombásról. A Vájdahunyad melletti Rákosdon, emlékezet szerint, ugyanilyen formájú ekét használtak régen, míg — szerintük — a szomszédos, magasabban fekvő Erdőhát románsága fa váltóekét használ ma is. A bánffyhungyadi Kalotaszegi Néprajzi Múzeum megmaradt anyagának az elmúlt hetekben történt újrendezésekor került elő az 1-gyel és a 4-gyel jelölt ekeváltozat egy-egy példánya, sajnos, az ekékről, azon kívül, hogy Kalotaszegről kerültek be, az egykori múzeumi beszerzési napló már említett elkallódása miatt, közelebbit nem tudunk.

A fent jelzett ekék rajzát érthető okokból nem mutathatom be. Ugyanígy ez újabb adatok a térképvázlaton sem szerepelnek. Pótlólag közlöm továbbá, hogy helyi adatközlők szerint Aranyosszék majd minden falujában készítettek régen faekét, különösen a kövendiek tűntek ki, akik a harasztoshoz hasonló készítményeket vásárokon is árusították. Alsófehér megyében, a havasi vidékeken kívül, még ma is készítenek eladásra faekét Háportonon, Búzásbocsárdon és Marosszentimrén.

³⁸ Így a vasmegyei zürievölgyi gerencserek hat vármegyét behálózó pontos elárúsító útvonalát sikerült megállapítanom és térképre vetítenem. Az egyes útvonalak pontosan kiszabottak voltak évszakonként, az egyes faze-

rendelkező és mesterkedésre „ráérő“ „szegény“ emberek vidékéhez, faluhoz van kötve s ezen belül is bizonyos mesterségi tudáshoz. Több jel is arra mutat, hogy egy-egy vidéket nemzedékeken keresztül egyetlen falu ekekészítésre berendezkedett mesterei látták el faekével. Így bizonyos ekeformák, megoldásváltozatok létrejötténél és elterjedésénél a földművelés puszta követelményén, a földműves (vásárló) igényén kívül

A fenti térképvezárlaton látható vonalak — a jobb áttekinthetőség kedvéért — az eddig ismert négyrészes ekeváltozatok lelőhelyeinek szélső pontjait kötik össze. Az elterjedési területek határvonalai csak további kutatások alapján állapíthatók majd meg.

a) készítő mesteremberek formahagyománya volt döntő tényező. Sajnos, az irodalomban a faeke készítésére, ekekészítő mesterekre, műhelyfalvakra vagy ezek elárúsítási területére nincs adat. Nem tesz illyesmiről említést sem a „mindent“ megfigyelő ORBÁN BALÁZS, sem az udvarhely-

kasfalvak szerint és aszerint, hogy „mire mentek“, azaz portékájukért milyen gabonát szándékoztak hazahozni, tehát milyen gabonát termő területre mentek. Megállapíthatók voltak az egykori gerencserek menet- és jövet való találkozási helyei és az is, hogy melyik útvonalra milyen színű vagy fajta elényeket vittek, hol mit „kedveltek“ a vásárló asszonyok [l. tőlem, Züricvölgyi gerencsérség: Dunántúli Szemle 1944 és kny.].

széki famesterségeket feldolgozó HAÁZ FERENC, bár ez utóbbi a famesterség multjával is foglalkozik.³⁹

Mégis van két irodalmi adatunk, melyekben, ha más nem is, de a fenti szempont igazolása kiolvasható. Egyik feljegyzés szerint a Mócvidéken a meredekeket napjainkban is fakapával művelik, a göröngyöket botolóval (*hätäläu*) verik szét s az egyetlen tavaszi szántást négy ökor vagy két tehén igaerejével faekével végzik, melyet helybeli mesterek és a kovács készítének.⁴⁰ A közeli mokányok közt is „legnevezetesebb mesteremberek“ a kovácsok (*fäur*), akik szekereket és ekéket vasalnak, e mellett a mokányok molnársággal (famesterséggel) is foglalkoznak.⁴¹ Csakugyan, úgy látszik, hogy legalább is a havasalji és nyugat-mező-ségi részekben az utolsó faekével dolgozó nemzedék a Bihari- és Gyalui-havasok ekekészítőitől vásárolta ekéjét. Helyi adatközlőim szerint a kolozsmegyei Ajtonban „a faekét mokányok hozták szekérrel, a vas már megvolt, ehhez szabták a fát“ (talpat). „Faekét régen a havasiaktól vettek, akik szekérrel hozták, a vasat a gazda adta.“ A szomszédos, de Kolozsvárhoz már közelebb eső Györgyfalván „a faekét bedecsiék (kalotahavasalji román falu) árulták Kolozsvárt, mikor (ott) megvásárolták (a györgyfalviak), eljöttek és kinek milyen vasa volt, úgy vágták hozzá az ekéjét (talpat) és ködököt utánna“. „Az ekevasat az itteni cigány csinálta, minden tavasszal nádolta.“⁴² A sztánaiak ugyancsak a bedecsiéktől vásárolták a faekét a bánffyhungyadi vásáron.⁴³ A múzeumi ekék faanyagának tüzetes vizsgálata is azt sejteti, hogy a faekéket feltétlenül hegyvidéken, mégpedig a bükközetben készítették. Az ekék alkatrészei jórészt bükkfából készültek, ritkább esetben egyes alkatrészek szil, nyír vagy gyertyánfából. Tehát a faeke készítésének vidéke feltétlenül hegyvidék volt.⁴⁴

A fenti néhány adatból mintha már kibontakoznék egy ekekészítő falunak, illetőleg vidéknek és egy ekétvásárló földművesterületnek a körvonala. Azonban nyilvánvaló, hogy messzemenő következtetéseket e néhány adatból alig vonhatunk le. Csupán arra lehet jó, hogy rádöbbenjünk, mennyi még a tennivaló földműves népünk legfőbb munkaeszközének, a hagyományos szerkezetű és készítésű ekének megismerése terén.

IFJ. KÓS KÁROLY

³⁹ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. Pest, 1868—73, I—VI és Haáz Ferenc, Udvarhelyszéki famesterségek: Közlemények, 1942, 119.

⁴⁰ Apolzan Lucian, Observații asupra ocupațiilor agricole în Munții Apuseni. Gyulafehérvár, 1945. Sajnos, nemcsak az ekekészítést nem részletezi, de az itt honos ekeformát sem ismerteti a szerző.

⁴¹ Fráncu T.—Căndrea Gh., Româniile din Munții Apuseni. Buc., 1888, 24.

⁴² Helyi értesülésem szerint a györgyfalviak faekéiket és eketaligáikat a vaskéere való áttérésük idején a szomszédos erdőfeleki románoknak adták el, az utolsó fa eketaligát Szabó Márton Csóka adta így el, néhány évvel ezelőtt, ezért van, hogy az ottani néprajzi gyűjtemény számára eketaligát nem sikerült beszerezniük.

⁴³ Magam értesülése.

⁴⁴ A múzeumi ekék alkatrészeinek faanyagát Duka Péter műszaki laboránssal állapítottuk meg; neki ezúton is köszönetet mondok.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

A magyarkapusi XVIII. századbéli cinteremajtó és népi mestere. A kalotaszegi Magyarkapus református műemlék-templomának cinteremajtója a XVIII. századból fennmaradt népi faépítkezés igen szép emléke. Az itteni református templom, a meglévő épületrészekből következtethetően, a XVIII. század második felében épült, abban az átmeneti ízlésben, amikor nálunk a félköríves építési stílus lassan a csücsívesbe ment át. Ezen a templomon kezdenek nagyobb javítási munkálatokat 1742-ben. Tönkrement berendezését, karzatait, kazettás mennyezetet készítették el és valószínűleg az öreg Umlinggal festették. Ennek az elnyúlt munkálatnak befejezése lehetett a templomkerítés ajtaja, BEKE ISTVÁN örökszép alkotása.

Készítője, az ajtó szemöldökfáján olvashatóan, az a BEKE ISTVÁN, akiben a kétszáz év előtti falusi faragómesterek egyik legügyesebbkezü képviselőjét ismerjük fel. Családi körülményeiről csak annyit tudunk, amennyit róla az 1727-i és húsz évvel későbbi, 1747. évi gyalui urbarium,¹ néhány szóban felejegyez. Az előbbi adat Beke Márton zsellér 9 éves fiát, Istókot említi. Ez a Beke Istók azonos a húsz évvel később szereplő Beke Istvánnal, aki már a jobbágy-gazdaemberek között szerepel feleségével és szolgálójával, s neve után a jegyzetben ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Ez faragó.“ Úgy látszik állandóan művészetig fejlesztett ősmesterségét folytatta, s a gyalui várnál is ilyen módon szolgálhatott földesurának. Ha az 1727-ben írt Beke Istókot azonosnak vesszük a mi Beke Istvánunkkal, amit nyugodt lelkiismerettel

¹ Jakó Zsigmond, A gyalui vártartomány urbariumai. Kvár, 1944. 292. IV. mell. — L. még Szabó T. Attila, Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. századból: Ethn. LI (1940), 193.

megtehetünk, akkor születési évül 1718-at kell elfogadnunk s ez alapon a cinteremajtó készítésekor — 1755-ben — BEKE javakorában lévő, 37 éves ember volt.

Meg kell említenünk továbbá, hogy 1751-ben ugyancsak ő készítette az akkor öntetett és ma is meglévő harangtengely faréseit, amelyen neve is olvasható: „1751. BEKE ISTVÁN.“ Ekkor a 33 éves faragó-művész az ekklézsia egyházfia is; minek bizonyossága az említett harang köriratán örökített meg. A harang körirata ez: N. KAPUSI EKLESIA TSINALTATA ANNO 1751: D. MAJI PAP PAN; TZEL ISTVÁN C. M. JAN; E. BEKE ISTVÁN IDEJEKBN; ISTEN DITSOSEGERE.

Az ajtó zömök félfáival, zsindelyes védőfedelével, az 1845-ben épített torony alatti keleti templomajtóval szemben igen izléseesen illeszkedik be a cinteremkerítés kőfalába. Az ajtónyílás magassága mindössze 154, szélessége — ajtófelekkel együtt — 164 cm. Ajtófelek magassága — a talptól számítva — 187 cm. Fedele 2 m alapélhosszúságú és 110 cm magas gúla, amely a kapucska faragványainak megmaradásában kétszáz év óta jó védelmet nyújt.

Az ajtófelek oszlopainak és az ezeket fenn összekötő szemöldökfának faragott díszei azok, amelyek Beke István népi faragó művészetére felhívják figyelmünket és arra készítetnek, hogy a késői utódok hálájával írjuk fel nevét azok közé, akik a népi díszítő formának remek alkotásait hagyták ránk örökül. A két ajtófél jó egynegyed magasságából indulnak mindkét oldalon a szőlővesszőt, dús gerezdekkel megrakott ágakat és tulipántban végződő kacsokat ábrázoló díszek. Honnan vette a szőlőt ábrázoló díszítést mesterünk, nem tudjuk. Talán akkor Kapuson is termett még a szőlő, aminek ma már csak emléke él a Pusztaszőlő helynevünkben,² utoljára pedig egy 1679. évi urbarium³ tesz említést a bordézmáráról, aminek egyharmada a prédikátoré volt. A szemöldökfa felső részén, egész hosszúságában a kolozsvári farkasutcai templom gótikus padjainak díszekre emlékeztető, egymásbafonódó díszítő motívum fut végig, s ez alatt van a szemöldökfa felirata: BEKE ISTVÁN TSINALTA. ANNO 1755. 2. Dbr.

Szakember dolga annak a megállapítása, mit tanult Beke István a régi formák csöből, a renaissance, esetleg a török díszítő elemekből. Az bizonyos, hogy a fa természetét nagyszerűen ismerte, tudott a vésővel bánni, tudta, hogyan kell a tölgyfából a szőlőgerezd formáját stílusosan kihozni, s nem esett az anyagszerűtlenség hibájába. Művészeti vitt mestersége mindenképpen érdemes az emlegetésre és számontartásra.

Megjegyzem még, hogy az ajtó belső oldalán ma is látszik a hatalmas fazár nyoma. Ezt 1813-ban kilincsnélküli vaszárral cserélték ki; ez ma is használatban van.

ADY LÁSZLÓ

Az üver tájszó mai gyergyói jelentései. A magyar nyelvterület északnyugati részén már 1261-ben feltűnő,¹ napjainkban azonban csak a Székelyföldön ismert *üver* köznevünk jelentését a régebbi népnyelvi gyűjtők csupán helynevekből következtették ki, s ezért egymástól eltérő téves eredményekre jutottak. SZABÓ T. ATTILA MNy, XXXVIII (1942), 367—8 egy Gyergyóditróban

² L. tölem: Magyarkapus helynevei: EM. 1941. 95. és kny. ETF. 124. sz. 18. — Szabó T. Attila, Kalotaszeg helynevei. Kvár, 1942. 164 kk.

³ Jakó, i. m. 212. — L. még Szabó T. A., EM. 1940. 24 és kny. ETF. 114. sz. 26.

¹ Karácsonyi János, A székelyek eredete és Erdélybe való települése (Ért. a tört. tud. köréből 20. köt. 3. sz.). Bp., 1905. 49. — Uő. MNy: IV (1908), 352—3.

1758—59-ben tartott határmegállapító vallomás okleveles adatai alapján kimutatta, hogy az *üver* köznevet Ditróban 1758—59-ben még általánosan ismerték és használták, s hogy jelentése akkor 'száraz patak-árok' volt. Én magam EM. 1943. 92—3 egy levéltári adat közlésével kapcsolatban rámutattam arra, hogy *üver* köznevet Gyergyószentmiklóson még 1831-ben is használták 'árok' köznévi jelentésben, sőt Gyergyóújfaluban 1941-ben lejegyzett népnyelvi adataim és gyergyói ismerőseimtől szerzett értesülésem szerint 'két hegy közötti mélyedés, patak nélküli kisebb völgy' jelentésben közsóként ma is él egész Gyergyóban. Minthogy a rendelkezésünkre álló népnyelvi adatok szerint az *üver* szó napjainkban csak Gyergyóban használatos köznévként, a Gyergyón kívüli területeken csak helynévként és helynévi összetételekben él,² most közlöm 1943 nyarán Gyergyóban végzett helyszíni helynévgyűjtésem során a gyergyói tájszavunk jelentéséről szerzett adataimat.

Az *üver* szót Gyergyó mindenik községében ismerik és köznévként általánosan használják. Az egyes községekben azonban a szónak egymástól eltérő jelentésárnyalatai vannak.

Alfaluban, Csomafalván, Újfaluban és Kilyénfalván olyan, hegyoldalokban fekvő árkokat és völgyecskéket neveznek *üver*nek melyekben nincs állandó vízfolyás, sem időszaki forrás, hanem csak tavaszi hómenéskor és nagy esőben folyik a víz bennük. Ha az árokban, völgyben állandó vízfolyás vagy időszaki forrás van, akkor az már nem *üver*, hanem *patak*. E négy községben egyáltalán nem, vagy pedig csak nagyon-nagyon ritkán használják az *üver*hez hasonló árkok megjelölésére a többi gyergyói községben oly gyakran használt *vápa* térszín és formanevet.³

Tekerőpatakon adatközlőim így határozták meg az *üver* köznévi jelentését: „Nem nagy vápa, hanem küssebb, a vápába belészakad egyik oldalból. Ha a vápából kiszakad egy kis ág, annak nem aszt moγγgyuk, hogy: vápa, hanem: abban a küs *üver*ben.“ — A *vápa* köznévi jelentéséről pedig ezt jegyeztem le: „Ha jön le vögyület, ha nincs benne víz, kút, akkor az: vápa. Ameddig száraz a vápa, addig vápa, azután: patak.“ — Az *üver* tehát a községben a vápánál kisebb és magasabban fekvő, a vápának oldalágát képező, állandó vízfolyás nélküli árkot jelöl. Ugyanez a jelentése van a szónak Gyergyószentmiklóson is.

Szárhegyen már ismét kissé más jelentésárnyalata van az *üver* köznévi. Itt nem az *üver* fekszik magasabban és szakad bele a *vápába*, hanem a *vápának* nevezett árkok szakadnak bele a mélyebben fekvő *üver*be, ez pedig a még mélyebben fekvő vízfolyásos völgybe, itteni szóhasználat szerint: *patakba* vagy *lokba* szakad bele („Az *üver*reg belévezetnek a *patagba*, a *logba*“).

² Az *üver* térszínformanevvel alakult és a belőle helynévvé vált helynevek elterjedésére nézve a fentebb említett cikkeken kívül lásd még: EM. 1943. 479—80, 1944. 133—4, 1945. 272—3 és a közleményekben felsorolt irodalmat. — Újabb adatként megemlítem a csíkszenttamási *Júhpataküvere* és a csíkrákosi *Üver* helynevet. A gyergyói helynévadatokat feldolgozás alatt álló gyergyói helynévközlésemben fogom közölni.

³ A *völgy* térszínformanevet hegyoldalban vagy két hegy között fekvő talajmélyedések jelölésére a gyergyói községekben általában nem használják, hanem csak a síkságon, a mezőn elnyúló mélyedéseket jelölnek vele. Csak újabban és a tanultabb emberek kezdik *vögynek* nevezni a két hegy közt vagy hegyoldalban fekvő *üver*eket, *vápákat* és *patakokat*. Ritkán használják Gyergyóban a hosszú elnyúló hegyoldali talajmélyedések jelölésére az *árok* és *gödör* térszínformanevet is. A keskeny, mély, patakfolyásos hosszú fővölgyek általánosan használt neve: *lok*.

Vápa azonban közvetlenül is szakad bele oldalról a völgybe. A főkülönbség a községben abban áll az *üver* és a *vápa* térszíni formanév között, hogy az *üver* keskeny és mély árkot, a *vápa* pedig széles öblű és kevésbé mély árkot jelöl („Ha szoros: *üver*, a széles: *vápa*. A *vápa* nagyop test, az *üver* kússap test“). A község határában fekvő hegyoldali árkok egyrésze kezdeti részén széles öblű és hajlatú, de csekély mélységű, azaz teknőszerű. Ha egy ilyen *vápa* a hegyalja felé lejtve megkeskenyedik és elmélyül, akkor többé már nem *vápának*, hanem *üvernek* nevezik („Ahol a *vápa* keskenyedik, aszt monygyuk: az *üverbe*“). Ha nem szűkül össze és nem mélyül el öble, akkor természetesen mindvégig *vápa* marad a neve. Tehát: egy árok kezdődhetik mint *vápa* és folytatódhatik mint *üver*, s *vápák* szakadnak bele oldalról is *üverbe*, de ennek ellenkezője (a község határában sajtáságos térszínforma-viszonyai miatt) nem fordul elő, vagyis árok nem kezdődik kezdeti, magasabban fekvő részén mint *üver*, s nem folytatódik mint *vápa*, valamint *üver* nem szakad oldalról *vápába*. Egymással összefüggő árokrendszerekben a) *vápa* mindig magasabban fekszik, mint az *üver* (nem úgy, mint Tekerőpatakon és Gyergyószentmiklóson, ahol mindig az *üver* fekszik magasabban és az *üver* szakad a *vápába*). Nagyobb esőzés idején a hegyoldalokról lefolyó esővíz a magasabban fekvő *vápákból* gyorsan lefolyik a mélyebben fekvő és kevésbé lejtős *üverekbe*, s ott a gödrökben nagyobb esők után egy-két napig még található ivóvizet az állatok. Ezért mondotta egyik adaközlőm: „Az *üveret* azért monygyuk *üvernek*, mer az *üver* essős időbe tele van vízzel. A *vápából* béhajtottuk az ökröket az *üverbe* és ott itattuk meg, met a *vápába* nincsen víz.“

Ditróban az *üver* köznévi patak nélküli árkot és kisebb völgyet jelöl. Adatközlőim szerint a községben a *vápa* köznevet nem használják.

Remetén állandó vagy időszakos patak nélküli (csak a tavaszi hóolvadás és nagyobb esők vizét gyorsan levezető) árkot és kisebb völgyet neveznek *üvernek*. Az *üver* gyakran használt másik megjelölése: *ér*, azonban néha *érnek* neveznek olyan kisebb völgyet is, melyben időszakos patak folyik. A *vápa* közhévvél az *üvernél* szélesebb és kevésbé mély, tehát teknőszerű árkokat jelölik.

Az *üver* térszínformanévről még megemlíthetem, hogy Újfaluban és Remetén ritkán *üer* alakban is hallottam ejteni.

Gyergyóban tehát az *üver* szót köznévként, illetőleg térszínformanévként ma is általánosan használják, de nem mindenik községben ugyanazon jelentésben. Községeként vagy községesoportonként változó jelentésárnyalatait pontosan csak azáltal határozhatjuk meg, ha az *üver* térszínformanévi jelentését községeként összehasonlítjuk a *vápa* térszínformanévi jelentésével. Azokban a községekben, melyekben az *üver* köznévi mellett ma is él még a *vápa* köznévi, a két — hasonlóan állandó vízfolyás nélküli árkokat és kisebb völgyeket jelölő — térszínformanévi jelentése között az a főkülönbség állapítható meg, hogy az *üver* keskeny és mély árkot, a *vápa* pedig az *üvernél* szélesebb öblű és kevésbé mély, azaz teknőszerű árkot jelöl. A községek egyrészeiben azonban a *vápa* térszínformanévi kihalt vagy pedig kihalóban van, s a községekben az *üver* térszínformanévet az egykor a községben is (s egyes gyergyói községekben ma is) *vápának* nevezett teknőszerű talajmélyedések jelölésére is használják.

BENKŐ LORÁND EM. 1944. 133 szerint Nyárádmentén az *üver* köznévvél összetett helynevek „kivétel nélkül két hegy közt vagy hegyoldalban elterülő, keresztben elvágott féltékno alakú, nagyobb mélyedésekre vonatkoznak. Az ilyen *üverek* alsó vége nyitott és lenyúlik majdnem a hely lábáig, felső vége elkeskenyedve elvész a hegy tetején. A *vápa* térszíni forma-névtől az különbözteti meg, hogy nem lejt olyan meredeken és valamivel nagyobb is“. E le-

írás szerint tehát a nyárádmenti *üverek* alsó végükön nyitott és keresztben elvágott féltেকnő alakú, felső végükön elkeskenyedve a hegy tetejéig nyúló, a *vápánál* valamivel nagyobb mélyedések. Ebből a meghatározásból azonban nem tűnik ki egészen pontosan, hogy a nyárádmenti *üverek* is — a mai gyer-gyói szóhasználathoz hasonlóan — abban különböznek-e a *vápáktól*, hogy az *üverek* keskenyebbek és mélyebbek-e a szélesebb öblű és kevésbé mély, tek-nőszerű *vápáknál*? — Tanulságos lenne tehát, ha az *üver* és *vápa* térszínfor-manév e jellegzetes jelentései szerint helyszíni adatgyűjtéseken alapuló közlések révén megismerhetnők nemcsak a nyárádmenti, hanem a Székely-föld más vidékein is előforduló *Üver*-féle helynevek jelölte mélyedések alak-ját, vagyis hogy milyen alakú mélyedéseket jelölnek e helynevek, s hogy mi-lyen jelentésben él vagy élt e helyeken a *vápa* térszínformanév. E vizsgálatok és adatok végre lehetővé tennék az *üver* térszínformanév egykori, elsődleges jelentésének régóta vitatott pontos meghatározását.

Szentivánnapi népszokásaink legrégebbi említése. A magyar népszokások leírása és tanulmányozása alig száz esztendeje kezdődött meg. Régebbi időkből népszokásainkra vonatkozó megfigyelések nagyon kis számban és inkább csak alkalmilag, más céllal feljegyezve maradtak reánk.

Néprajzi irodalmunkban a szentivánnapi magyar népszokások legrégebbi említéseként MISKOLCZI CSULAK ISTVÁN zempléni református esperes egyház-látogatási jegyzőkönyvének 1629. szeptember 11-i keltezéssel Kövesd község lakóiról írt következő feljegyzését tartják számon: „Az szent János tüzét az falu közepin kezdették volt rakni, melyet környül vöttek és ugy fontak. De erről elszoktattak.“¹ — Néprajzi kutatóink figyelmét tudtommal eddig elkerülte, hogy SZEPI CSOMBOR MÁRTON 1620-ban Kassán megjelent »Europica varietas« című útleírásában² a fentebb említett 1629. évi feljegyzésnél néhány évvel régebbi említés is felfedezhető a magyarországi szentivánnapi népszokásokról, mely adat valószínűleg szintén a magyarság körében akkor már élő szentivánnapi szokásokra vonatkozik. CSOMBOR külföldi vándorlásáról Magyarországra visszatérőben az 1618. év Úrnapján a lotharingiai Pfalzburgba érkezett, s útleírásában többek között ezt közli a városról: „jöttünk Falcburgba, ... Úrnapján voltunk benne, mely nap az egész várost zöld ágakkal megékesítették volt. Az gyermekek az utcákon tüzeket raktak és azokat ugrándozták, nemkülönben mint nálunk Szent János napján némely falukban szokott lenni.“³

1618-ban Úrnapja június 14-re esett.⁴ Hogy a nálunk Szent Iván (Szent János) napján, azaz június 24-én szokásos tűzgyújtás és tűz-átugrás a lotharingiai Pfalzburgban Úrnapján történt, azt az a tény magyarázza meg, hogy a tűz-ritusok népenként és vidékenként a nyári (és téli) napforduló körül

¹ Zoványi Jenő, Miskolczi Csulak István egyházlátogatási jegyzőkönyvei: TTár. Új folyam VII (1906), 87. Idézi ezt az adatot Seprődi János Ethn. XXVII (1916), 104 és Marót Károly Ethn. I (1939), 260 is.

² Szepi Csombor Márton Europica varietas című, 1620-ban Kassán megjelent [vö. Szabó Károly RMK, I, 225] útleírását másodszor kiadta, némileg rövidítve Szamota István, Régi magyar utazók Európában (Nagybecskerek, 1892, Történeti, Nép- és Földrajzi Könyvtár 41.) 73–221. — Harmadik kiadása (szövegét a mai helyesírásra áttette s jegyzetekkel ellátta: Szeremlei László): Kollozsvár, 1943. 205 (1) l.

³ Csombor, i. m.³ 151. — Az idézet egyes szavait magam szedtettem ritkítottn.

⁴ Vö. Szentpéteri Imre, Oklevéltani naptár 107.

napokra, sőt hetekre kiterjedő ingadozást mutatnak.⁵ Megvizsgálandó marad azonban az a kérdés, hogy Csombor a szentivánnapi tűzgyújtás és tűz-átugrás szokását Magyarország mely vidékéről ismerhette, s hogy feljegyzése a magyarság (vagy pedig esetleg a magyarsággal együttélő más nemzetiség) körében szokásos tűz-ritusokra vonatkozik-e.

Csombor 1594-ben született az abaújmegyei Szepsi városában, Szepsiben és a szepesmegyei Késmárkon tanult.⁶ Mint útleírása bevezetésében maga leírja,⁷ 1611-ben Szepsiből „Erdélynek megszemlélésére“ jön, visszatérőben két évet a nagybányai iskolában tölt, majd bejárja Máramarost. Rövid időre hazamegy Szepsibe, azután az abaújmegyei Göncön, majd az ahhoz közeli Telkibányán tanítóskodik. 1616. május 15-én Szepsiből gyalog indul el külföldre, s Eperjesen keresztül május 31-én már eléri a lengyel határt. Külföldi útjáról 1618. nyarának végén ér haza Szepsibe. 1619–1620-ban, könyve megírásakor, a kassai iskola igazgatója.⁸ — Ez életrajzi adatai alapján Csombor-nak a szentivánnapi népszokásokról írt az a megjegyzése, hogy „nálunk... némely falukban“ minden bizonnyal nem rövid erdélyi tartózkodása alatt, hanem szülőföldjén és tanítóskodása helyén szerzett élményeire, tehát abaújmegyei népszokásokra vonatkozik. Ez a vidék tényleg bele is tartozik a magyar nyelvterületen (csak egyes határvidékeken, a magyar, tót és német lakosság körében) élő szentivánnapi népszokások elterjedési körébe.⁹ S ha tekintetbe vesszük azt az adatot, hogy Miskolczi Csulak István feljegyzése szerint a szentivánnapi tűz-ritus 1629 előtt már szokásban volt a zemplénmegyei Kövesd község magyar lakói körében, akkor valószínűnek tarthatjuk azt is, hogy az abaújmegyei magyar vidékről származó és abaújmegyei magyar vidéken tanítóskodó Csombor feljegyzése abaújmegyei magyar falukban élő szentivánnapi népszokásokra vonatkozik.¹⁰

Székely kincskeresők hiedelmei. Közlelebről Simon Katalin EM. 1946. 73–6, értékes adatokat közölt a háromszékmegeyi Szentivánlaborfalva községbeli kincskeresők hiedelmeiről és a kincskereséskor gyakorolt szokásairól. A kincskeresők ábrándos képzeletét felkeltő hiedelmek között Simon megemlíti azt a régi szájhagyományt is, hogy a falu határában folyó Labor pataka felett egykor régen *rézhíd* vezetett át, mely a hozzátartozó

⁵ Marót Károly Ethn. L (1939), 146–7.

⁶ Szinyei, MÍr. II, 414.

⁷ I. h. 13–4.

⁸ Kemény Lajos, Szepesi Csombor Márton életéhez: IK. XIX (1909), 482–4. — Gulyás, MÍr. IV, 1090.

⁹ Az Európászerte ismert szentivánnapi népszokások a magyarsághoz szláv és germán népek révén kerültek, illetőleg erősítették meg mai formájukban. A magyar nyelvterületen való elterjedésükre vonatkozólag lásd: Bellosits Ethn. XIII (1902), 28–9. és Marótnak a szentivánnapi magyar ritus kérdéseit tárgyaló nagyértékű tanulmányaiban felsorolt újabb irodalmat: Ethn. L (1939), 254–96, LI (1940), 143–87. és kny. Marót, Fejezetek a magyar néprajz módszertanához. Bp., 1940. 88.

¹⁰ Itt említem meg, hogy Csombor a poroszországi, dancigi tartózkodásának leírásában csodálkozva és megvetőleg feljegyzí a dancikai lányoknak Szent András napja előestéjén jövendőbeli házastársuk megjövendölésére követett babonáit [i. h. 55]. E feljegyzés alapján hihető, hogy Csombor nem ismerte a Szent András napjához fűződő magyar népi hiedelmeket és házassági jövendölést. Úgy látszik tehát, hogy e hiedelmek, illetőleg házastársjövendölési szokások ismeretlenek voltak vagy pedig csak nagyon szűk körben, titkosan éltek azidőben Csombor szülőföldjén.

kincessel együtt elsüllyedt, s egy jóslat szerint akkor kerül újból felszínre, ha nagy háború fog dúlni és az ütközetben a lovak patkója a földet elrugdalja az eltemetett hídról.

▲ Labor völgyében elsüllyedt rézhídhöz és kincshez fűződő, s nemcsak Szentivánlaborfalván, hanem a szomszédos községekben, sőt ORBÁN BALÁZS szerint Csík megyében is nagyon elterjedt népi hiedelmek¹ ismeretéhez való adalékként nem lesz érdektelen közölnöm itt egy, a Szentivánlaborfalvával szomszédos Egerpatak községben 1877-ben írt kéziratos feljegyzést. A feljegyzés írója, BAJKÓ ELEK, önéletírásában² az Egerpatak és Szentivánlaborfalva között fekvő Komolló község és várának Kamillus „kám“ nevéből eredeztetésének leírását így folytatja: „E csináltatta, ez a kám, a Rézhidat a Labor völgyibe, s azért mondotta az a híres Bonapárté, hogy néki még el kell jönni a Székelyföldre, hogy a Labor völgyibe azt a híres ottmaradott hidat felrugassa. De nem ért el vele. — Én magam, az író, több ízbe megjártam egyedül éjtszakának idején ott magam a váron tizenegy és tizenkét órak között, azért tudom a híd hogy-állását és fekvését, mivel mint nyughatatlan huszár, kérdést tettem irányába több ízbe. Láttak is sokszor ott járni, főképpen Kerestély káplár úr, mert ottjártomba ebédet is adott és kérdezte fáradozásomnak okát, de hasztalan. Jól gyanakodott valamibe, de én tökeletesen tagadtam azt, amiről engem faggatott. És így az említettem híd abba a tökéletes leírtam helybe vagyok, de oly erős két szalvagárda őrzése alatt, hogy megkérdezik a keresőt, hogy ki szötte rá az inget és gagyát, azután mutassák meg néki, hogy mit keres. De nehogy úgy járjon mint a huszár, mert egy kis kételkedésért úgy megdobták foarba, hogy egy évig sántált belé.“³ BAJKÓ itt közölt feljegyzésének első része tehát a laborvölgyi Rézhídnak egy újabb háborúban felszínre kerülése jóslatát a „híres“ Bonaparte Napoleon francia császár megvívni szándékozott, de elmaradt székelyföldi csatájához kapcsolja. Sajnos, más egykorú vagy mai adatok hiányában nem tisztázható az a kérdés, hogy e hiedelem és jóslás csupán a feljegyzés írójának egyéni hiedelme, vagy pedig széles körben elterjedt népi hiedelem volt-e. A közölt idézet második részében azonban (mint az önéletírás nagyon sok más részében is) a feljegyző egyéni hiedelmeiben széles népi körök hiedelmei tükröződnek vissza, melyek

¹ „... a Labor völgyében elsüllyedt rézhíd regéje... azt állítja: hogy azon elsüllyedt rézhidat Camillus vezér, a Komollói vár ura csináltatta azon útra, melyen Kilyénben levő szeretőjéhez járt... Külömben a rézhíddal Husz Beneczének egy régi jóslatát is kapcsolatba hozzák, mely azt mondja, hogy: Csíkban a Nagy Mezőn esetepaté kezdődik, s azután itt a Szépmezőn oly véres harcz lesz, hogy a patakzó vér elúsztatja a csákókat, s a száguldó harcsmének patkói felrugják a rézhidat. Ezen iszonyu harcz után következnek csak jóllét, szabadság és oly béke, hogy a székely egy kis páczikóval átmehet az országon. Ezen jóslat úgy Csíkban, mint Háromszéken nagyon el van a nép között terjedve, s azt nemzetünknek bizonyynyal bekövetkezendő szebb jövőjével hozzák kapcsolatba. De azt, hogy ki volt a rejtélyes Husz Bencze, mikor és hol jóslt, azt kipuhatolnom nem sikerült; úgy a véres napok után következendőknek ígért szép napok mikor lennének eljövendők, azt sem határozza meg a jós...“ [Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. Bpest, 1869, III, 195—6.].

² Bajkó Eleknek »A vándor székely« című, a Székely Nemzeti Múzeum kéziratárában lévő kéziratos önéletírása, 142—3.

³ Ezt az idézett szövegrészt a könnyebb érthetőség kedvéért nem betűhűen, hanem csak szóhűen, Bajkó Elek önéletírásának mai helyesírással átírt, kiadásra előkészített szövegközlésem szerint adom.

az elsüllyedt és elrejtett kincsekhez fűződő székely népi hiedelmekről és a székely kincskeresőktől alkalmazott szabályokról szóló eddigi gyér közlések⁴ adatainak sorát a következő új adatokkal bővítik ki: 1. a rejtett kincset egyedül kell keresni, 2. a kincskeresés éjtszaka tizenegy és tizenkét óra között történjék, 3. a kincskereső számdékát senkinek sem árulhatja el, 4. a kincset örök őrzik, 5. a kincs őrei kérdést intéznek a kincskeresőhöz („Ki szötte rá az inget és gagyát?”), hogy bátorságát próbára tegyék, 6. a kételkedő kincskeresőt súlyos bántalom éri.

Elrejtett kincsekről szóló székely népi hiedelmet és székely kincskeresők eljárására vonatkozó adatot helyszíni helynévgyűjtő munkám során magam is jegyeztem le 1943 nyarán Gyergyóban.

A Gyergyócsomafalvától mintegy 15 km-re, a Nagylokvize jobboldalán felmagasló Várkö vagy Várköve nevű szikláról azt tartja a néphit, hogy rengeteg sok pénz és kincs van elrejtve benne. „A Várköve ódalában a kősziklának az ajzába napféljütte felől van egy ajtó befalazva. Pénz van ott, annyióg magos az ajtó. Az Első Várpatok fejtől befelé van egy köves, vagyon ott egy szilfacsutak, attól ötven méterre és el van ásva sok pénz. Hallottam, abban az időben rablók voltak tizenketten, hogy nem jönnek a pénzért” — mesélte a Várköve környékén legettető pásztorok egyike. Hogy a tizenkét rabló mikor élt, arra vonatkozólag adatközlőim véleményei megosztottak; egyesek szerint kétszáz, mások szerint ötven esztendővel ezelőtt rejtették el a rablók a messze környékről összerabolt pénzt és kincseket a falutól távoleső ezen alkalmas helyen. Az elrejtett kincs azért maradt meg mostanáig, mert a rablók erős átok alatt felesküdték, hogy a kincs rejtekhelyét senkinek sem árulják el, s a kincsért csak tizenketten együtt jönnek el. A rablók egy részét azonban nemsokára elfogták és kivégezték, az életben maradtak pedig az erős átok miatt nem mertek a kincsekhez nyúlni. Egyik adatközlőmnek, egy öreg pásztorok a Várköve mellett álló havasi szállásán ezelőtt húsz esztendőre járt egy idegen öreg ember, aki nagyon beavatottan beszélt az elrejtett pénzről és kincsekről, s szavaiból világosan kitűnően az utolsó életben maradt rabló volt. Két napig járkált a szikla körül, sokat töprengett, de aztán dolga végezetlenül elment, mert az erős átok miatt ő sem merté a kincseket elvinni. — Ezelőtt kb. 15 évvel összecimborált néhány gyergyócsomafalvi ember, s kutatni kezdett a befalazott kincs után. Azonban egyikük sem mert arra vállalkozni, hogy a felfedezendő barlangba elsőnek lépjen majd be, mert „tutták, hogy egy puska van kihúzva, aki elsőnek bémegy, lelövi. Kihosztak egy áldozatot. A Diószeműt kihoszták áldozatnak.” Ez a Diószemű névvel gúnyolt ember egy azóta elhalt félkegyelmű csomafalvi ember volt, s a kincskeresők valami csalafintasággal csalták ki a havasra. A Várköve lábánál a kincskereső társaság egy ezerlejes papírpénzt elégetett, mert „tutták, amerre hamrát viszi a szél, ott a rajz.” A tizenkét rabló ugyanis a zeg-zugos sziklahasadékoktól még számukra is túlságosan elrejtett, befalazott ajtó újbóli könnyebb megtalálására a sziklák falaira puskák rajzát véste be, s ezeknek a puskarajzoknak csövei mutatják meg a befalazott és gondosan álcázott ajtójú barlanghoz vezető utat. A kincskeresők tehát az elégetett ezerlejes hamvát elfúvatták a széllel, s az elszálló hamu irányában keresni kezdték a sziklába vésett puskák rajzát. De hiábavaló volt egész napi keresgélésük, mert „a moj befokta a puskák rajzát”, azaz a kősziklákon a moha benőtte a puskák rajzát. Másnap reggel az Első Várpatok fejében lévő szilfacsutaknál a kincskeresők ismét elégettek egy ezerlejest. A pénz elszálló hamva azonban itt sem vezette rá

⁴ Eth. VIII (1897), 296—8. — EM. 1943, 46—52, 1946, 73—6. — Szabad Szó (marosvásárhelyi napilap) 1947. április 7. (IV. évf. 81. sz.) 6. l.

őket az elásott kincsre. Valamit elhibázhattak, elmulasztottak a kincskeresők, nem volt elég nagy tudományuk, — vélték az elrejtett kincsekben még mindig hívó adatközlőim. — A Várkövétől Gyergyócsomafalvára visszatérve, a faluban érdeklődtem a várkövi kincskeresők egyéb hiedelméi és gyakorolt szabályai felől, de a rendelkezésemre álló idő rövidsége és más irányú munkám miatt a fentebbieknél bővebb adatokat nem sikerült megtudnom.

A Várkövénél elrejtett kincsek hiedelmén kívül Gyergyócsomafalván az a hiedelem is él, hogy „a Délhegyben aranyty csépég“, s több helyen (pl. az Aranygyasgödörben) már régóta ásnak a kincskeresők. — A többi gyergyói faluban is tud a néphit földben elrejtett kincsekről és aranyfolyásról. A Gyergyócsomafalvával szomszédos Gyergyóújfalu határában, a fentebb említett Várkövétől délkeletre, kb. 8 km-re fekvő Cigánykő nevű közsiklánál is rablóktól elrejtett kincseket kutattak ezelőtt néhány esztendővel,⁵ Gyergyószárhegyen pedig az a hiedelem él, hogy „a Hidegkútnál aranytyfojás van, éty fára rá volt rajzolva éty kard, mutatta, hol az aranyty.“ Ástak az aranyért itt is, még pedig éjtszakánként tizenkét óraker.

A fentebb közölt adatok másirányú munkám közben jutottak tudomásomra, s azt mutatják, hogy a Székelyföldön a földben rejtőző és elrejtett kincsekre vonatkozó hiedelmek meg e vélt kincsek felkutatására használt szabályok tüzetes felkutatása érdekes adatokkal bővitené a székely népi hiedelmekről való gyér tudásunkat.

ÁRVAY JÓZSEF

Az ll < rl változáshoz. SZABÓ T. ATTILA EM. 1944. 495—6 a *Küllik* ~ *Kürlik* ~ *Kulik* helynév eredetét ismertetve, az rl > ll változásra a *küllő*, *csöllő* és *vetüllő* közneveket sorolja föl. Erre a változásra a gyimesi csángók nyelvéből a következő közneveket közölhetem: *hillec* | *helléc* 'hegyes ásó' [EM. 1932. 349; Moldvában *helyec* Nyr. XXX, 172] < rom. *hârlet* 'spaten' < egyh. szl. *rylit* < *tallag*; Şăineanu. Dict. sz. < szl. *ryliti*; Resmeriță. Dict. sz. < lat. *hirpex*. — *pallag* 'pázsitos föld' MTsz., CzF., NySz., OklSz. < *parlág* (1238: *purlog*, 1258: *parlac* OklSz.) CzF., MTsz.; (valamelyik szláv nyelvből, vö. pl. szlov. *prelog* > ua., Bárczi SzófSz., Nyr. XI, 363. MNy. XXII, 50—2, 125—6, 263, XXX, 103). — *pallogát* 'gereblyével a kaszált rendet szétteríti' Tsz. < *parlani* [Nyr. XI, 362, XII, 97]. — *këllégice* ~ *killiguca* 'polygonum'. A marha hasmenése ellen használják < rom. *cârligufa* (~ *cârligătică*) vö. *cârligați* 'knöterich, polygonum' Tiktin; vö. még Resmeriță és Şăineanu. — *solló* 'sarló' CzF., MTsz.; Csíkszentdomokos Nyr. XXXII, 273, 275, Udvarhely m. MNy. XIII, 199, NyK. XXXVI, 338, Gyergyó Nyr. XXXIV, 189; Apácán: *sorró* (Nyr. XXXIV, 49). — *tolló* '1. a lekaszált fű után visszamaradt szár (a fű tallája), 2. aratás

⁵ Egy 1917-ből származó gyergyóújfalvi kéziratos feljegyzés a következő szájhagyományt közli a Cigánykőről: „E köszirtről a rege így szól: Hajdanában réges-régen Csík-, Gyergyó-, Kászón-, Háromszék-, Udvarhely-, Maros-székek nagy embereinek találkozási helyök volt. A szirt belseje egy tágas nagy szobához hasonló, több oldalkamrával ellátva. A nagy férfiük ide rakták le kincseiket, s itt őriztették, s a székelyország ügyeinek is a megbeszélése itt történt. — Azt is regélik, hogy a szikla hajdan Gyergyó, Maros és Udvarhely-székek nagy tolvajainak, rablóinak volt fészke. A lopott, rablott jószágok ide kerültek, s itt osztozkodtak. Udvarhelyszéken egy füzetecskét is mondanak megjelenni e szikláról. Sajnos, nem tudtam megszerezni“ (Bajkó Péter nyug. honvéd százados 1917-ben írt, Gyergyóújfalu ismertetését tartalmazó kéziratos munkája, 174. lap. A kézirat tulajdonosa Mihály-Deák Péter gyergyóújfalusi gazdálkodó).

után a gabona szárából visszamaradt rész' MTsz., NySz., Udvarhely m. MNy. XIII, 199, Csíkszentdomokos Nyr. XXXII, 273, 275. Gyergyó Nyr. XXXIV, 189; Nagybaconban *torró* [Nyr. XLV, 71] < *tarló* NySz., OklSz., MNy. III, 361, XXIX, 277—8, VI, 225, 252, XXIII, 582—3, X, 113, Nyr. XXXVIII, 179, NyK. XLII, 28. — *sullás* 'koptatás'; Nagybacon Nyr. XLV, 71 < *súrlás* < *sürolás* NyK. XXXIX, 400, Nyr. XXIV, 399, XLI, 263.

Egy adat az imolához. Az *Imola* helynévről Szabó T. Attila kimutatta, hogy az *imola* ~ *imolya* ~ *imoja* ~ *imla* 'hosszú, kemény, csomótlan fű' köznévi helynévként használt alakja [EM. 1944. 144—5 és 487]. Mint erdélyi népnyelvi adatot érdemes megjegyezni, hogy az *imola* köznevet ugyanilyen jelentéssel a gyimesi csángók is használják.

Hágó és társai. BENKŐ LORÁND foglalkozva a térszíni formanevekben levő *hág*, *megy*, *jön*, *jár* és *rúg* igékkel, megállapítja, hogy ezek az összetételű helynevek nem az emberre vonatkoztatott szemlélet eredményei, hanem a kérdéses földrajzi tényezők járását, haladását, hágását jelöli [EM. 1944. 476—7]. Csíkszépvíz helyneveit gyűjtve én is feljegyeztem *vezet*, *megy*, *jön*, *mászik* és *hág* igékkel összetett helyneveket. *Olozsmatetőre vezető út*, *Halomkeresztremenő* (szántó; Vacsárcsi, Szépvíz és Szentmihály határa itt található, s ezt halommal jelölték meg, amelyen kereszt áll) *Határpástramenő* (szántó), *Középútramenő* (szántó), *Rákos úttýára kimenő* (szántó), *Falurajövő kisebb* (szántó), *Falurajövő nagyobb* (szántó), *Kabalahágó* [BENKŐ, Csík Gyergyó és Kászton Leírások 63—4. — ORBÁN BALÁZS, Székelyföld leírása II, 82. — ERDÉLYI LAJOS, Magyar nyelvi tanulmányok I, 327. — SzékOkl. VII, 244], *Sérmászó* ~ *Szérmászó* ~ *Csérmászó úttya* (legelő), *Sérmászó híggya*, *Szérmászó patakja* helynevek valóban igazolják BENKŐ feltevését.

Mozsdoj ~ Muzsdaj. Az EM. 1944. 141—2. lapján ismertetett *Mozsdaj* ~ *Muzsdaj* helynévvel kapcsolatban megemlíthetem, hogy a *muzsda* ~ *muzsdáj* köznevet a gyimesi csángóknál és Csíkszépvízen is használják. Két szántóföld között levő határt, vagy pedig hegyoldalon a lépcsőzetesen felszántott helyek között parlagon hagyott keskeny részt nevezik így.

Nevet ~ mevet. NYÍRI ANTAL EM. 1944. 482—3 a *kacag* szó eredetével kapcsolatban megemlíti, hogy keletkezése előtt az ugor eredetű *mevet* > *nevet* szót használta nyelvünk. A *nevet*-nek eredetibb *mevet* alakját a gyimesi csángók is használják [vö. még Nyr. VII, 347, NyK. XXIV, 372, XXXVI, 488, Nyr. XL, 244].

Szőrmáj. A *mál* köznévi *máj* változatát [MNy. XII, 168 kk. — EM. 1945. 259—60] találjuk meg a csíkszépvízi *Szőrmájbüteje* helynévben; ez a Pogányhavasnak Szentmihály felé eső lábánál fekvő legelő neve. A *szőr* szó előfordul ugyanitt a *Szőródal* helynévben is; ez viszont a Pogányhavasnak Függéstelek felé eső részén van. Azért nevezik így, mert sok *szőrfű* 'kecskeszakáll' terem rajta.

Újabb adat az aszó-hoz. A *Nyárszó*, *Vársza* helynévről tudjuk, hogy mindkettő az *aszni* igéből származó, ma azonban már köznévi szerepében kihalt *aszó* szóval való összetétel [EM. 1945. 117—9]. Csíkszépvíz határában a Kóstelek felé vezető út mellett van *Gyertyánaszó fűrészt*, lapályos terület, legelő és kaszáló, a László György és Bagosok fűrésznél kezdődik és a Magyaros patakig tart, ahol ez a Szépvíz patakába ömlik. Ugyanez a szó lappanghat a következő szépvízi helynevekben: *Kispájszó* (legelő), *Nagypájszó* vagy *Pájszótető* (legelő; a katonai térképen *Paizs* névvel szerepel), *Pájszó-pataka* (legelő), *Pájszótöve* (legelő); a *Pájszó* szónak *Pájszó* változata is használatos. Itt említtem meg, hogy a szépvízi helynevek között szerepel egy *Papói*

nevű legelő is, amelynek második felében talán az *áj* 'völgy' köznévi alakváltozata van. *Papája* 'pap völgye' helynevet Mezőbádon jegyezték föl [EM. 1942. 300 és ETF. 138. sz. 28].

Újabb adat a kabalához. Közlebből BALASSA IVÁN foglalkozott a *kabala* szóval és összetételével, majd FEJÉR MIKLÓS közölt a *kabalához* újabb adatokat [EM. 1944. 130—3, 478—9]. Erre a szóra vonatkozólag magam is közölhetek néhány adatot. A csíkmegyei Szépvízen ma ritkán használják a *kabala* eiche' [EtSz.] és a *kabala* 'ló' (MTsz) összetétele. — Az *ekekabala* a gyimesi bizorítja a *Kabalahágó* helynév (erről már egy 1718. július 27-én kelt okmány említést tesz); ez a Csíkmezővízről Gyimesre vezető egyik meredek hegyi utat jelöli. — A *csérkabala* [Tsz., MTsz., EM. 1943. 529] szót 'forgó hinta' jelentéssel a gyimesi csángóknál is följegyeztem. Egy fatöngöt belevernek a földbe, a tetejére *csérkabalát*, azaz vastag rudat, gerendát vagy deszkát tesznek, úgy hogy foroghasson; mindkét végére egy-egy gyermek ül. Ha ezt *méksirittik* (megforgatják), akkor *kerembábázódik* (körben forog). A *cser* 'quercus, stein-eiche' [EtSz.] és a *kabala* 'ló' (MTsz) összetétele. — Az *ekekabala* a gyimesi csángóknál az ekének kétágú, ékalakban összeillesztett csúszató fája; ezt teszik a gerendélyre.

BALOGH ÖDÖN

Adalékok a székelyföldi román névadáshoz. 1. Nyomát ~ *Monyád ~ román *Maiad*. Helység Marosszéken, a Nyárad völgyében. Az oklevelekben a következő változatokat mutatja: 1557: *Moniat* [SzékOkl. II, 217], 1567: *Monyat* [ORBÁN IV, 60], 1580: *Moniat* vel *Bodogazzonfalwa* [SzékOkl. IV, 69], 1583: *Moniad*, *Monyath*, *Boldogasszonyfalva* [ORBÁN IV, 60], 1603: *Moniat* [SzékOkl. V, 260], 1609: *Monyath* alias *Boldogasszonyfalva* [SzékOkl. VI, 29], 1667: *Monyat* [ORBÁN IV, 60], 1694: *Monyát* [SzékOkl. IV, 337], 1808: *Nyomát* [LPSZKY, Rep. II, 101], ma: *Nyomát* ~ r. *Maiad* [MOLDOVAN—TOGAN 109]. — A történeti adatokból kétségtelenül kitűnik, hogy a helység régebbi neve *Monyát* (~ *Monyád*) volt. E név alapja egy *Monyád* személynév, amely a magyar *mony* 'Ei, Hode, männliches Glied' szó -d kicsinyítő képzős származéka. A szóvégi *d* már a helységnévben zöngétlenülült. — Úgy látszik, hogy a *Monyád* ~ *Monyát* névben mindvégig érezték a név községi jelentését és eufémisztikus okokból igyekeztek a község nevét megváltoztatni. E törekvés eredménye lehet a XVI. és XVII. században feltűnő *Boldogasszonyfalva* elnevezés, amely azonban nem tudott meghonosodni. Ennek eredményeképpen született a *Nyomát* név is. Ez utóbbi alakot fölfoghatnók ugyan a nép ajkán végbement egyszerű hangátvetéses változásnak is, de sokkal valószínűbb, hogy a kiértelt jelentés miatti tudatos változtatásról van szó. E névváltoztatás a XVIII. század folyamán, hivatalos úton mehetett végbe. Feltehető tehát, hogy ugyanolyan esettel állunk szemben, mint amilyenre a Szentgerice és Szentháromság helységnevek magyarázatakor rámutattam [MNy. XLII, 53—56]. — A község román neve a régebbi *Monyád* alak átvétele, bár a hangfejlődés nem egészen világos, t. i. *Moiád* vagy *Mäiad* alakot várnánk inkább. Annyi azonban kétségtelen, hogy a nevet a románok még a XVIII. század előtt vették át a magyarságtól.

2. *Harcó* ~ **Hocó* ~ román *Hărțău*. Helység a székely Mezőségen. A következő adataink vannak rá: 1332—1337: *Hudsov*, *Hudzov* [ORTVAY, EF. II, 658], 1496: *Harzczo* [SzékOkl. I, 285], 1505: *Hotthczo* [SzékOkl. VIII, 222], 1567: *Hoccho* [SzékOkl. II, 218], 1568: *Hoczó* [SzékOkl. II, 230], 1602: *Hoczó* [SzékOkl. V, 267], 1808: *Harczó* [LPSZKY, Rep. II, 56], ma: *Harcó* ~ román *Hărțău* [MOLDOVAN—TOGAN 87]. — Az okleveles adatokból kitűnik, hogy a XVII. század elejéig *Hoddzó* ~ *Hocó* a helységnév hangalakja. Az 1496-ból

származó adat valószínűleg elírás, sehogysem illik bele a korai adatok sorába. — A *Hoddzó* ~ *Hocó* név eredete ismeretlen. A helységnévben később *cc* > *rc* elhasonulás következett be; vö. R. *piacc(a)* > N. *piarc* [MTsz.], R. *sacc* > *sarc* [OklSz., NySz., SzófSz.]. — A román alak a későbbi magyar *Harcó* szabályos átvétele. A XVI. század közepénél előbb tehát a románság aligha vehette át e településnevet.

Bardoc. Helység Udvarhely megye déli részén. A rá vonatkozó adataink: 1332–1337: *Bandachfoluá* (helyesen *Bárdachfoluá* vagy *Bardochfolua*), villa *Bardach* [ORTVAY, EF. II, 638], 1567: *Bordocfalva* [SzékOkl. II, 219], 1602: *Bardóczfalva* [SzékOkl. V, 298], 1635: *Bardotz* [SzékOkl. VIII, 371], 1808: *Bardocz* [LIPSZKY, Rep. II, 14], ma: *Bardoc*. — LIEBHARDT O. e helységnévet egy szláv **brdovci* 'hegylakók' névből magyarázza [BA, III, 7]. KNEZSA ISTVÁN rámutat arra, hogy ez a származtatás a második szótag rövid o-ja miatt nem állja meg a helyét, a helységnév ismeretlen eredetűnek veszi [Magyarok és románok I, 295]. Az okleveles adatokból láthatjuk, hogy a helységnév eredetibb alakja *Bardocfalva* volt és utótagja csak a XVII. század eleje körül kopott le. Már a *Bardoc* + *falva* birtokos összetételéből feltehető, hogy a helységnév egy *Bardoc* személynévvél alakult. A székely régiségből ki is mutatható ez a személynév: 1575: *Bardocz* [SzékOkl. IV, 42]. — A helység tehát minden valószínűség szerint székely alapítás, névének értelme pedig 'Bardoc faluja'.

Ocfalva. Helység Udvarhely megyében, a Nagyküküllő mentén. A következő adataink vannak rá: 1497: *Ozfalwa* [SzékOkl. VIII, 177], 1566: *Ozdfalwa* [SzékOkl. II, 198], 1567: *Ozt ffalwa* [SzékOkl. II, 219], 1576: *Ozdfalwa* [SzékOkl. IV, 39], 1602: *Ozdfalva* [SzékOkl. V, 286], 1808: *Oczfalva* [LIPSZKY, Rep. II, 102], ma: *Ocfalva*. — Az adatokból világosan kitűnik, hogy a helységnév etimológiája *Ozd* (személynév) + *falva*. A mássalhangzó-torlódás következtében előbb kiesett a *d*, majd a *z* a rákövetkező *f* hatására zöngétlenedett: > *sz*; az *szf* hangkapcsolatból pedig az *sz* affrikálódása következtében *cf* lett (vö. *fűzfá* olv. *fűszfa* > N. *fícsa* MTsz.). — Az *Ozd* személynév talán az *uz* népnév -*d* kicsinyítőképzős származéka. Vö. 1181: *Uzd* [W. I, 77], 1211: *Vza* [W. I, 110], *Vzos* [W. I, 121], 1233: *Wz* [W. I, 315], 1279: *Wz* [W. XII, 269]. A székelységnél is vannak nyomai: *Derzs*: 1868: *Uza* kutja [ORBÁN I, 181], *Lövete*: 1864: *Oza* [PESTY]. E személynévvél kapcsolatos esetleg a sepsiszéki *Uzon* helységnév is.

Bod és származékai a székelységnél. A székely személy- és földrajzinév-anyanban több *Bod*-kezdetű név fordul elő. A személynévek első előfordulásai: 1569: *Boda* [SzékOkl. II, 277], *Bodo* [SzékOkl. II, 274], 1602: *Bod* [SzékOkl. V, 179], 1604: *Bodocs* [GenFüz. X, 50]. A helységnevekre vonatkozó első adatok: 1. *Bodok* Sepsiszéken: 1332–7: *Bodok*, *Buduk* [Ort. II, 638], 1473: *Bodogh* [SzékOkl. VIII, 398], 1508: *Bodok* [SzékOkl. III, 171]; *Bodon* Marosszéken: 1305: *Bodin* [ZW. I, 230], 1470: *Bodon* [SzékOkl. V, 29]; 3. *Bodos* Miklósvárszéken: 1459: *Bozos* [SzékOkl. VIII, 92], 1567: *bodos* [SzékOkl. II, 222]. A *Bodos*-ra vonatkozó 1459-i adat valószínűleg elírás vagy hibás olvasat.

A magyar régiségben is sok *Bod*-kezdetű személy- és földrajzinév található. Valószínű, hogy ezek nem mind függenek össze egymással. A székelységnél ugyan kisebb területtel és egységes fajú népességgel van dolgunk, az összefüggés azonban itt sem kétségtelen. Mindenesetre nem árt közelebről megvizsgálni a kérdést. — Bár a fentemlített helységnevek is pusztai személynévekből alakultak, tanácsos a két csoportot külön tárgyalni.

Ha a személynéveket szemügyre vesszük, láthatjuk, hogy ezek egy *Bod* tö kicsinyítőképzős származékai. Maga a pusztai alapnév is felbukkan a sze-

mélynevek között. — MELICH JÁNOS e neveket a *Bud ~ Bod* kezdetű szláv személynevekkel hozza kapcsolatba [SzlJöv. I, 2: 105]. HORGER ANTAL a *Boldizsár*-ból eredezteti őket [MNY. XXXII, 327]. Nézetét az azonosszótagú *l* kiesésére és az azt követő pótlónyújtás utáni rövidülésre alapítja. De magyarázata nem meggyőző. Ilyen alakulások még a nyugati magyarságnál is — ahol e nyelvi jelenség ma általános — nehezen képzelhetők el, mert igen kérdéses, hogy az *l* kiesése, valamint a pótlónyújtás utáni hangzórövidülés van-e olyan régi jelenség, hogy e korán feltűnő neveket vele magyarázni lehetne. A székelységnél ilyen alakulásokat még kevésbé tartok lehetőnek. Az azonosszótagú *l* kiesése aránylag szórványos a székely népyelvben, pótlónyújtás utáni rövidülés pedig egyáltalán nincs. Az *ol > ó > o* hangfejlődés tehát elképzelhetetlen és még azzal sem lehetne áthidalni, ha a pótlónyújtás után analógiás alakulást teteleznek fel a becézéseknél szokásos *Péter ~ Pet, János ~ Jan* stb. változások mintájára. Cáfolja a *Boldizsár*-ból való származtatást az a körülmény is, hogy e név kicsinyítőképzős származékai a székely régiségben *Bol* és *Bold* rövidült formákat mutatnak: 1569: *Bolo* [SzékOkl. II, 272];¹ 1602: *Bola* [SzékOkl. V, 207], 1590: *Boldos* [SzékOkl. IV, 115], 1602: *Boldi* [SzékOkl. V, 204], *Boldis* [SzékOkl. V, 198]. — A MELICH-féle magyarázat még elfogadhatóbb, bár kétségeket támaszt. — Az elmondottakat figyelembe véve, a *Bod* alapnév székely személynévi változatai háromféle alakulások lehetnek: 1. A szl. er. *Bod* szl. kicsinyítőképzős származékai. A szlávtságban ugyanis mindezen nevek megvannak [vö. MIKLOSICH, PON, 37–8]. Bár a régi névanyagban igen erős szláv hatás érezhető, valószínűtlen, hogy az összes származékok a szlávból eredtek volna. 2. A szl. er. *Bod* m. kicsinyítőképzős származékai. Ilyen alakulások elképzelhetők; a közekerült szláv eredetű elemek révén több szláv nevet is átvett a székelység. E nevek azután magyar ajkón tovább alakulhattak, képződhettek. Mindazonáltal az ilyen fajta magyarázatok sem állanak biztos alapon. 3. A m. er. *Bod* m. kicsinyítőképzős származékai. A magyar személynévkincsben nagyon gyakran bukkannak fel olyan egyszótagos zárt alapnevek, amelyek eredetét nem ismerjük. Nézetem szerint e nevek jórésze magyar szájon keletkezett, egyrészt mai nyelvérzékünk előtt elhomályosult magyar közszókból, másrészt oly módon, ahogyan ma is keletkeznek már születésük pillanatában érthetetlen gúny- és ragadványnevek. E zárt egyszótagos nevek azután magyar kicsinyítőképzőkkel továbbalakultak. A legtöbb esetben tehát nincs okunk e neveket a magyar névanyagból kiszakítani és eredetüket idegen nyelvekben keresni. — Valószínűnek tartom, hogy a székely *Bod*-kezdetű személynevek is ilyen tiszta magyar alakulások, bár a *Boldizsár*-hoz vajmi kevés közük van.

Nézzük most meg azt a három puszta személynévből lett székely helységnevet, mely *Bod* alapnevet sejtet, KNEZSA ISTRVÁN szerint a *Bodok* helységnevében valószínűleg szláv személynévvel van dolgunk [MelichEml. 201; Magyarok és románok, I, 210]. — A *Bodon* helységnevet KNEZSA nem vonja össze a *Bod*- kezdetű személynevekkel, hanem a m. *bodon* 'kútkáva' szóból származtatja [i. h. I, 241]. Szerintem azonban a személynévi származtatás meggyőzőbb, *Bodon* község Marosszéknek azon a részén fekszik (Maros—Nyárad vízválasztó dombvidékén), ahol a magyarság már igen korán megtelepedt és mellette is csupa puszta személynévből alakult helységnevet találunk. — *Bodos* névvel nem foglalkoztak. — Mindhárom személynévből lett helységnevet egy *Bod* fő képzős származékának tartom. Kérdéses, hogy összefüggnek-e egymással és a főnti személynevekkel. A hármas eredeztetési probléma

¹ Minthogy a hivatkozott forrás-kiadványban a megjelölt helyen csak *Bolio* alakú vezetéknev olvasható, ez az adat aligha vonható ide (A SZERK.).

mindenestre ezeknél is fennáll. Lehetnek tiszta magyar származékok a m. *Bod* alapnévből -s, -k és -n kicsinyítőképzőkkel. Lehetnek azonban szláv eredetű személynévek is. Ez utóbbit megerősíteni látszanak a következők: *Bodon*-nál a XIV. század eleji *Bodim* alak és az -n kicsinyítőképző gyér volta a székelységnél; *Bodok*-nál az a körülmény, hogy a -k kicsinyítőképző aránylag későn (XIV. század) tűnik fel a székely régiségben, itt viszont pusztán személynévből alakult helységnévvél van dolgunk, melynek keletkezési ideje jóval előbbre tehető. — *Bodos* látszik még leginkább magyar eredetűnek.

Ezekkel a nevekkal kapcsolatos problémák is világosan elénk tárják azokat a nehézségeket, amelyekkel a névkutatónak a ma még legtöbbször földérintetlen eredetű, egytagú, zártzótagos alapnevek és képzős származékaik megfejtése esetében meg kell küzdenie. Megmutatják azonban azt is, hogy személynév-fejtésünk sok esetben egyáltalán nem áll biztos alapokon és gyakran több lehetőség között csak valószínűségekre vagyunk utalva.

BENKŐ LORÁND

Rokonságnevek a háromszéki régiségben és a népnyelvben. Visszatérve BRÜLL EMÁNUELnek az EM. XLVI (1941), 384–5. lapján megjelent cikkére, ha későn is, hozzászólásomat a következőkben teszem meg:

A rokonsági fokokra nézve a Székely Nemzeti Múzeum a következő rokonsági sort vette alapul: 1. én, 2. édesanya—édesanyja, 3. nagyanya—nagyanya, 4. szépanya—szépanyja, 5. dédanya—dédanya, 6. úkatya—ükanya, 7. úkatya atyja—ükanya anyja, 8. úkatya nagyatyja—ükanya nagyanyja, 9. úkatya szépanyja—ükanya szépanyja, 10. úkatya dédanya—ükanya dédanya, 11. úkatya úkatya—ükanya úkatya, 12. ósanya—ósanya.

A Székely Nemzeti Múzeum levéltári anyagából a régiségben használt következő rokonság-elnevezésekre vonatkozó egykorú adatokat írtam ki:

szüleapa ~ szüleatya 'nagyapa'. — Miklósvár, 1592: „Magiari Janos Nagj beoleoni N(agyságod) drabantinak tizedesse... vallota... kis georgy Simon és Tamasnak az Anniok kis pal gal georgy leania volt es az zamara birtak bene harmad rezre az Illiesy Leorintz feolden az *zyle apiok*¹ holta vtan...“ [Kálnoki lt.]. — Papole, 1641: „Andreas Kuppán de Papolez Primipilus, Annorum 50... fassus est... Barszán Demeter fiai és magais Jobbagyi voltak Mikes Benedek Urnak, mind az Attyának s mind az *szüle Attyának*“ [Törzsgyűjt. 1626–50]. — Maksa, 1641: „Kovacz Gaspar senior pixedarius de Dalnok, Annorum 60. Tudom mert ismertem is az nehay Ferencz Markotis az nehaj Ferencz Mihaljnak az Attyát, az kinek fia azaz Lazlo... ennek az Ferencz Lazlonak az *szule attja* szerezte“ (a lófóséget) [Balázs M. lev.]. — Altorja, 1687: „Édes *szule* Attyámról Néhaj Bodo Péterreol és az után édes Apámrol Bodo Mihály Uramrol; Bátyámmal Bodo János Urammal ránk devenjáltatott bonumokrol megh osztozkodván...“ [Apor lev. A. I. 98]. — Kovászna, 1692: „mely Jozságnak fele' volt az én néhai *szüle* Atyámé Potsa Istváné, kinek fia Poesa Thamas Uram, ennek fia Poesa Ferencz Uram“. / „... az specificalt bonumok cum apertinentys voltak az én *Szule* Atyámé néhai Bögh Miklosé... annak édes leánya Borbára Tot Mihálné, Tot Mihalynak Bögh Borbaratol fiai Janos és Mihaly, Janosnak leánya Margit Ven Peterne, Mihaly defficialt, leanyai mű maradtunk Tot Anna, Kata es én az A(c)trix Ilona“ [Orbai tvjk. 1689–93]. — Kurtapatak, 1730: „Szabo Miklos Lofó Személy. Tudom bizonjosen hogy ezen Baka Aron *Szülö Attya* Kezdi Szeki kurtapataki Baka János Igaz Nemess ember volt“ [Apor lev.].

¹ Az adatokban a címszóbeli szót magam szedtettem *dülten*.

szüleanya 'nagyanya'.¹ — Kovászna, 1691: „... az én nehai *szüle Anyam* Kovacz Andrasne Kora Anna es az Inctanak *szüle Anya* Gecső Mihalyné Kora Iloña Kora Lukacz leanyi voltak“ [Orbai tvjk. 1689—93].

jobb atya ~ jobbik atya 'nagyapa'. — Nagynyujtód, 1640: „Thomás Miklos de eadem Szazfalu pixidarius, Annorum 70. juratus fassus est... Tudom hogj Kovacz Leörincznek az *jobbik Attia* Kovacz Mattias az Donat Mattias Uram Attianak eós jobbagia vala“ [Gödri, Dombi cs.]. — Kézdiszentkereszt (Polyán). 1730: „...világosítanok meg Baka Aron becsületes Atyánkiát mi rendbeli szabadsággal éltek mind édes Attya és *Jobb Attya* is?“ [Apor lev.].

jobbanya 'nagyanya'. — Nagyajta, 1643: „... az mely eles helyben mostan Haydu Mihaly lakik azis volt annak előtte Néhai Henter Margite, az en *job Anyame*...“ [Törzsgyűjt. 1626—50].

nagyaanya 'groszmutter'. — L. a történeti adatot az *unoka* címszó alatt.

nagypapa 'groszvater'. — L. a történeti adatot az *édesegy* címszó alatt.

más atya ~ másikaapa 'mostohaapa esetén az édesapa neve'.² — Godófalva, 1564/1770: „... semmi birodalma nem volt rajtha, mert minékünk *más Attyánkrol* maratt és tenéked az idegen volt“ [Törzsgyűjt. 1263—605]. — Kézdivásárhely, 1620/XVII. század vége: „Varga Istvant Janost és Petert nem illeti ugj mint engemet... mert az eő attyok Varga Kelemen csak Katho nenemre' szallot azra az megnevezet eöröksegre mert eő idegen szolga volt Vasarhelyt az penig az Katho nenem egj volt az *masik apammal* [Törzsgyűjt. 1606—25]. — Feldoboly, 1586: „Veres Antal maxay vrunk Jobbagia... fassus est... monda nekj Górgeregy fely Dobolba és biryad azt az örökseget a kjt apadnak adot Sar Agoston *masik apad*...“ [Törzsgyűjt. 1263—605]. — Nagynyujtód, 1640: „Donat Janos Uram Nagy Niuytodi Nobilis Annorum 30. juratus, fassus est. Tudom azt hogy Kovacz Leörincznek az *masik Attiais* Kovacz Mattias eos jobbagia vala Donat Mattias Uram Attianak...“ [Gödri lev. Dombi cs.].

másikaanya 'mostohaanya esetén az édesanya neve'. — Altorja, 1611/1687: Márton Balás Vizi Magdolna... fassus est (!) Halottam az *másika anyámtol* Vizi Domoksnétol, hogy Bodo Balásnak alol csapo molna volt“ [Apor lt. A. I. 78].

nagyaasszonyom 'anyós'. — L. alább a *nagyuram* címszó alatt.

nagyuram 'após'. — Felsőcsernáton, 1756: „Junior Rákosi Pálné Judith Primpila Annorum circiter 38... fatetur... halottam... Beke Sofia Aszonytol hogy mondotta bizony mi nem az magunk Pénzünkkel birtokpereinek valtogettuk a jozsagot és a szanto földeket, ha nem hanem *Nagy Uram* Kölönte Marton Uram (fia Kölönte József kinek felesége Beke Zsófia) adgya a pénz“ [Tuson lev.]. — Kovászna, 1784: „Sophia Batzoni Reverendi quondam Michaelis Mátyus vidua, Annorum 70... fatetur... Balás Deák nevű nagj élemedett idejű... legény volt, kitis az *nagj Uram* és *Asszonymom* tartottak,

¹ Hogy azonban a *szüleatya* és *szüleanya* 'szépszüdő'-t is jelentett, azt a Székely Nemzeti Múzeumi régi törvénykezési jegyzőkönyvek birtokpereinek nem egy példája bizonyította; sajnos a múzeumi levéltár anyagával együtt mind megsemmisültek. Egy adatot Sepsiszentgyörgyről 1793—96-ból így is idézhetek: „Nagy Ferentzet ismerie? és ha igen ennek is ki volt attya, ki volt Nagy attya, ki volt *Szüdő atya* vagyis Nagy attyának attya“ [Nagy Sándor lev.]. — A XIX. század végén már ilyen jelentésben nem kerül elő, a *jobb atya* — *jobbanya* már előbb eltűnik.

² Az édesatyát mostohaapa esetén *más(ik) atya* ~ *más(ik) apának* hívták, az édesanyát mostohaanya esetén pedig *más(ik) anyának*. Ez ma is hallható.

a' *nagj Uram* holta után az én Férjem és *nagj Aszszonyom* Csusz Kata [Gödrí lev.].

j ó a t y a 'após'. — Lécfalva, 1582: „... Bodor Pál El alla es ezt monda Farkas Mihaly kepeben Chyakani Benedeknek, mint *Jo Attyának*... hogy ha az vr ysten eltetí... megh akarya zolgalni Mint *Jo attyawa* leyendeonek...“ [Törzsgyűjt. 1263—1606].

u n o k a 'enkel'. — Albis, 1565/1804: „...jövének mi előnkbe edgy felől Beretzk Anna *onokáival* más(felől) Cseh... Cseh Andrással egyetembe [Cseh lev. 1647—1821]. — Angyalos, 1831: „Angyalosi Gyalog katonáné Pető Péterné Csulak Borbára, mintegy 46. esztendő, Reformata (felel:) Közél való atyafiak még pedig *unokák*, mivel a Ferencz nagy attya Imreh Ferencz és a Bakcsi Borbára nagy annya Imreh Klára, testvérek voltak [59/122. cs.]. — Alsócsernáton, 1624/1671: „...nehai Cseh Matheának *onokaja* vala az nehai Kelemen Peter...“ [Törzsgyűjt. 1669/81].

e l s ő u n o k a 'elsőunokatestvér'. — Sepsiszentgyörgy, 1813: „Zakariás Moses Ur az nehai Mihály György Ur Maradványaiival *első Unokák* voltak“ [Gödrí lev. Mihály cs.].

á n g y 'sógornő'. — Imecsfalva, 1620/XIX. század eleje: „relicta quondam Blasii Ferentz nomine Catharina... fatetur... mondgya vala az *ágyom* Cseh Imbréné hogy az én keresmenyim az ő fiaira marad...“ [Cseh lev. 1620—832]. — Bikfalva, 1635: „Core Thamas elbudosott Erdelybe az örökseget Core Andrasne *Ángya* birya“ [Rákóczi-lustra].

e g y 'édestestvér'. — Kézdivásárhely, 1599: „Nagj Mihalne Ilona azzonj Vasarhelj regj eltemes azzonj allat jurata et fassa est. Tudom azt hogj Nagj Kanystos es Kanisztos Thamas *egygek* valanak“ [Törzsgyűjt. 1263—605]. — Alsócsernáton, 1601/1675: „Janos' Balas' de' All Csérnaton homo 100 Annorum juratus fassus est. Tudom hogy *égyék* valanak Bérnald Féréncz és Mathé...“ [Bernáld lev.].

é d e s e g y 'testvér'. — Illyefalva, 1753: „Néhai Killyéni Márton Boldisárral az én Nagy Apámnak az Apja ugj Márton Gergelly *édes egy* volt“ [Illyefalvi vjk. 1749—60]. — Kovászna, 1756: „Michael Félegyházi primipilus. Annorum circiter 40 fatetur... én tudom az én nehai Feleségemnek az Anya *édes egy* volt Réti Péterné Aszszonyommal“ [M. Kovács lev.]. — Kökö, 1808: „Serester Mátyásné Nagy Sára Székely lovas katonáné özvegy 77 esztendő... így felel... tudom bizonyoson hogy Serester Bálintnak a felesége Simon Éva és Sigmond Mihályné Simon Ilona *édes Egygek*“ [Gidófalvi lev. 1659—1868].

A rendelkezésemre álló történeti meg ma élő nép- és köznyelvi alakok figyelembevételével a háromszéki rokonságneveknek e sorát állapítanljuk meg: 1a. fiú: *fiam, fiacskám*. Megszólításkor: *Te legény! Te legényke!* 1b. leány: *leányom, leánykám, leányocskám*. — 2a. atya: *atyám, édesatyám, apa, apó, tata, tátá*; újabban nagyon divatba jött: *apu, apuka*. 2b. anyja: *anyám, édesanyám, anya*,³ *mama, máamá*; újabban az *onyu, anyuká* is erősen divik. — 3a. nagyatyja: *születya, jobbatya, nagyatya, apóka, nagytata, nagytátá, öregapám*. 3b. nagyanya: *szüleanya, jobbánya, nagyanya, nagymama, nagymámá, nagyanyó, nainka, nanyó, öreganyám*. — 4a. szépatya (dédapa): *szüleatya*. 4b. szépanya (dédanya): *szüleánya*. — 5. ős, ősök: *elő, elei*. — 6a. nagybátya: *bátya*. 6b. nagynéne: *néne*. — 7a. após: *nagyuram*. 7b. anyós: *nagy-*

³ A régiségben e szónak 'néni'-féle jelentése is volt. Pl. egy karatnai 1736-ból való vallatásban ezt olvasom: „Gregorius Kőnczei... Annorum circiter 60 Fatetur... kerdem Olah Kasztandinetol *Anyá* kik boszorkanyoztattak es hanyattak babot veled az etczaka?“ [Apor F. II, 1d.].

asszonyom. — Az *unoka, első- és másodunoka,* valamint a *más(ik)ápa* és *más(ik)anya* rokonságnév a régiségben használt jelentésben ma is használatos.

A fennebb felsorolt történeti adatokat háromszéki történeti tájszókából álló gyűjteményemből azzal a megjegyzéssel közlöm, hogy még több adat áll rendelkezésemre. Hiszem, hogy ezekkel az itt most közölt adatokkal is hozzájárultam az eddig még ismeretlen háromszéki rokonság-elnevezések megismeréséhez.

BOGÁTS DÉNES

Dózsa György kincse Dálnokon. Dózsa György falujában, a háromszéki Dálnokon az öregek tudni vélik, hogy a Dózsa-familia egykori telkén Dózsa György kincse volt elásva. Az sem titok, hogy a kincset a telek mai tulajdonosának apja, Bálint József találta meg a múlt század végén pinceásás közben; innen a Bálintok gazdagsága. A kincstalálás részletei és körülményei a falu emlékezetében teljesen elhomályosultak. Egyik öregtől hallottam, hogy olyanszerű rézüstök voltak a földben, mint amilyenek a harangok, fogójuk is volt.

Ez a kincstalálási mende-monda teljesen köznapi, hozzá hasonlóval Háromszéken is, másutt is akárhányszor találkozhatunk. Ami kiemeli a szokványos esetek közül, az Dózsa György, e jelképpé magasztosult történeti személyiség, aki küldetésével s a nemzeti históriában elfoglalt helyével talán semmitől sem áll annyira távol, mint bizonyos kincseknek a földbe való rejtgetésétől. Úgy látszik, hogy a nép számára a név (nem tekintve egy-két kivételt, mint például Mátyás király), ha annak viselője nagyapja emlékezetének határán túl sírba szállott, nem számít, s az sem, hogy kit-mit takar: ha felbukkan, azonnal a legkézenfekvőbb, legközönségesebb hiedelmet is képesek hozzákapcsolni. Ilyenképpen válhatott Dózsa György is kincsrejtegetővé.

Akarattal említettem a nagyapát, mint a jelenvaló falusi ember emlékezésének legutolsó állomását, ugyanis köztudomású, hogy a nép tényleges és a valóságnak megfelelő történelmi tudása csak a közvetlen észlelésig és a szemtanú, illetőleg kortárs vallomásának elfogadásáig terjed. A múltból mindenki csak annyit tud, amennyit a család vagy a falu legöregebbje tud, illetőleg amennyit attól megtanult, s minden más esemény megjelenség az időtlenség rendszertelenségébe, gomolygásába, s nem egyszer a meseszerűségbe hull vissza.

Nemrég IMREH ISTVÁN összegyűjtötte falujának, a háromszéki Bodoknak kincsásó, kincstaláló, kincsrabló hagyományait.¹ A gazdaságkutatás szemszögéből figyelve e kérdést, a mende-mondák okait, rugóit is igyekezett felderíteni, s rámutatott arra, hogy azok a családok és egyének, akik a falu vélekedése szerint a múlt század végén csodálatos, esetleg becstelen úton jutottak a nagy vagyonhoz, egytől-egyig vállalkozó egyéniségek voltak, akik ki tudták használni és ténylegesen ki is használták a gazdasági liberalizmus lehetőségeit. Felemelkedésüket csak a konzervatív, hagyományaiban megmerevült falu magyarázhatja kincsásással vagy hasonlókkal. Úgy gondolom, hogy a kincskereső és kincstaláló mende-mondák gyökereit IMREH kezdeményezése nyomán minden alkalommal ki kellene kutatni, még abban az esetben is, ha az eredmény nem túlságosan változatos. Így a tárgyilagos dálnokiak Bálint Józsefről is megállapítják, hogy ritka szorgalmú ember volt, állandóan dolgozott s nem kincstalálással, hanem szívós kitartásával alapozta meg családjának jólétét (Lejegyeztem 1946. nyarán).

¹ Imreh István, A vagyonszerzés megítélése a háromszéki Sepsibodokon: Társadalomtudomány (szerk. Jordáky Lajos) 1946. 157—66.

Kurta kocsmá. A kalotaszegi Zsobokon a 84 éves (szül. 1862) id. Gál János János bopa (öregapó) a címben szereplő kifejezésnek 1946 tavaszán a következő magyarázatát adta: Régen Zsobokon — mint Kalotaszegen általában — a szőlőművelés a maihoz viszonyítva, aránytalanul nagyobb mértékben divott. A bor a zsobokiaknál annyira terményszámba ment, hogy a kepe egy részét is borban fizették papjuknak. A bormennyiséget *pár* szerint, *ágytól* vetették ki, tehát mindenik bortermelő családnak — így emlékszik az öreg — egy kalangya búzán és egy kalangya kenderen kívül másfél veder bort kellett évenként fizetnie. Természetes, hogy a papnak ilyenképpen olyan óriási mennyiségű bora gyűlt össze, hogy annak egy kis hányada is bőségesen elég volt házi szükségleteire. A felesleget el kellett adnia. Az eladás helyben történt, mégpedig úgy, hogy évenként hat héten át a faluban közmegegyezéssel rajta kívül — hogy a bora csakugyan elfogyjon — senkinek sem volt szabad bort árulnia. A legmegfelelőbb hat hét kiválasztása az ő joga volt, s ő élt is e jogával, sőt e hat hetet két-háromfelé is elszakasztotta, úgyhogy nagy ünnepek alkalmával, vigasságos, borkívánó időkben egyedül ő árult bort Zsobokon.

Borkiárúsító tevékenységét a faluban *kurta kocsmának* nevezték, azért, mert egy évben mindössze hat hétig tartott.

Gál bopa nem tud arról, hogy valahol a környéken élt-e még ez a szokás, illetőleg ismeretes volt-e a kifejezés. Úgy emlékszik, hogy Zsobokon a kurta kocsmá a múlt század nyolcvanas éveiben szűnt meg.

Legényavatás Magyarokiskapuson. Valamely közösség tagjainak életszakaszaik szerinti szétválasztása gyakran igen fontos, az életévek száma ugyanis olyan alapfeltétel, amely a vele kapcsolatos vagy a reá támaszkodó mozzanatok egész sorozatát szabályozza, s így azok az életkor figyelembevétel nélkül nem ismerhetők meg a maguk természetes összefüggéseiben. Ugyanazon életszakasz tagjai a nagy közösségben egy kis közösséget alkotnak, sokszor annyira sajátos belső szerkezettel, hogy annak kötelező ereje még a vérségi kapcsolatoknál is hatékonyabb szokott lenni.

A hagyományhordozó nép életszakaszok szerinti szétválasztásának a magyar néprajzban már van némi múltja. Nálunk „a korcsoportok száma vidékenként igen különböző; néha csak három: fiatal, házas, öreg; másutt azonban számosabb”.¹ SZENDREY Ákos egyik tanulmányában² e számot hétre becsüli, de — amint magá is hangsúlyozza — ez az összes eddig összegyűjtött magyar anyagból kialakult ideális mennyiség s így a vidékenkénti helyzetet esetleg nem mindenütt tükrözi.

A kalotaszegi magyarokiskapusiak hat életszakaszt különböztetnek meg. A 10 évnél fiatalabbakat egyszerűen *gyermekeknek* nevezik. E korcsoport kezdő- és befejező életéve nem határozott, az egészen kis gyermekek felé (akiket, mint külön korcsoportot, érdekes módon nem is tartanak számon) éppen úgy elmosódik, mint a 10 éven felüliek felé. A 10–16 évesek neve *kislegény*, illetőleg *kisleány*. E korcsoport már sokkal inkább zárt közösséget alkot, a gyermekeket minden megmozdulásáról következtetesen kizárja, mint ahogy a nagyobbak is kizárják őket saját összejöveteleikről. A kislegények és kisleányok az élettani és lelki fejlődés útján már egyaránt nagyot haladtak, a szegénylősségből kinőttek, régebb erre az időre a négy elemi is elvégezték, s így napi foglalatosságuk is megkülönböztette őket a kis iskolásoktól. Önálló társaséletet élnek. A tánc tudományát az idősebbektől ellesték

¹ Szendrey Ákos, A népi ruházatkodás életkorjelző jelentősége: Ethn. 1931. 76.

² A népi társadalom tagozódása: Ethn. 1937. 188 és szintén tőle i. m. 84.

s táncokat rendeznek, külön járnak kántálni, külön fonóházat szerveznek, saját maguk köréből vezetőt választanak, egyszóval a falu tágabb-lazább kereteiben egy kis önrendelkező csoportot alkotnak.

A leghatározottab jelleű és összetételű a következő korcsoport, a *nagy-legényeké* (akiket együttesen *legénységnek* is mondanak), illetőleg a *nagy-leányoké*; egyszerűbben *legényeknek* és *leányoknak* is mondják őket. A nagy-legényi-nagyleányi állapotnak már a kezdőpontja is kézzelfogható, számon tartható: a konfirmálás, illetőleg legényavatás — s a végpontja szintén: a házasság. A leányokat, különösen amikor kevesen vannak a faluban, már 17—19 éves korukban férjhez kapkodják. Egészen renden kívüli esetként tartják számon, hogy mostanában egy leány 21 éves korában ment férjhez. Az ennél is idősebb vénleányi állapot Kapuson úgyszólván ismeretlen. Legényeknél a házasság ideje általában a 26. életév. Nagyritkán található ugyan egy-két öregebb legényt is a faluban, de ezek meglettebb koruk miatt a legénység sorából szép lassan kikopnak, kimaradoznak. A legénység állam az államban: befelé, a korcsoport keretein belül a nagylegény és nagyleány viselkedését és magatartását még ma is bizonyos normák szabályozzák, kifelé viszont annyira erős egységet képviselnek, hogy minden törekvés, amely soraik közé éket akarna verni, meghiusul a századok óta esiszolódott-formálódott közösségi ellenálláson.³

A további életszakaszok határai már nem ennyire élesek, de azért feltűnő pontossággal ki van jelölve mindkinek a helye a korosság létráján. A fiatal házask neve *fiatalember*, illetőleg *ményecske*, általában addig, amíg két gyermekük nem születik. Ettől kezdve már *embernek* és *asszonynak* titulálják őket s ezekkel az elnevezésekkel meg is kell elégedniök mintegy 50 éves korukig. E korhatáron túl a férfi neve *öreg* vagy *bopó*, az asszonyé *bonyó*. Az öregek a családban — termelőközösségben — rendszerint a leghaszontalanabb, sőt néha egyenesen terhes elemek, s talán ez a lélektani oka annak, hogy míg a többi korcsoportról semmi gúnyos szólásmondást nem termelt a népi találékonyosság, addig e sír felé hajló öregeket a fiatalabbak néha fréfás rigmusokkal bosszantják. *Öreg bopó düjj a sárba, a legnagyobb pocsolóba* — mondják a vénemberről, s az öregasszonyokról ugyanígy: *Öreg bonyó régi jó, koporsóba vóna jó*.

Ha az öregebbrendűeknek a vérségi kapocs alapján, vagyis a családi közösségben akarják megjelölni a helyét, úgy *apó*, vagyis nagyapá és *anyó*, vagyis nagyanya a nevük. Utóbbival néha szintén szokás évödni: *Anyó, kisült a langáló?*⁴

Visszatérve a fiatalokhoz, a kislegényi és nagylegényi életszakasz egy szokással, cselekménnyel van egymástól elválasztva: a kislegény *legényavatás*⁵ által válik nagylegénnyé. Az etnológia világszerte ismeri és számon-

³ A legények csoportjának erős közösségi jellege a karácsonyi ünnepek alatt a legszembetűnőbb, e néhány nap ugyanis az ünnepi hagyományok egész sorát vonzotta mágnesként magához, olyanokat, amelyek egytől-egyig a nagylegényi közösség keretein belül zajlanak. E hagyományokról nagyobb tanulmányom van készülöben.

⁴ A *langáló* ma már kevésbé ismert, de a régi öregek korában igen kedvelt sült tészta, a palácsinta-félék legáltalánosabb formája volt. A kályha forró vaslapjára vagy a kemence forró téglaföldjére, amelyről előzőleg az izzó szenet hátrataszították, közönséges kenyértésztát helyeznek, megsütik, vízzel meglocsolják s egy kevésbé megszóva eszik. Az öregek annyira hozzászoktak, hogy egyetlen kenyérsütést sem tudnak nélküle elképzelni.

⁵ E szó társa, a *leányavatás* nem használatos.

tartja azt az avatási szertartást, amely által a gyermekből felnőtt, az ifjúból férfi lesz s amely a primitív népeknél a test megcsonkításával vagy hasonló túlzásokkal jár, de a civilizáltabbaknál mind jobban és jobban veszít vad jellegéből, jelképebbé, esetleg tréfássá válik s végül egészen elenyészik. A magyar nyelvterületen még csökevényes formájában is csak néhol ismert, illetőleg eddig még elég kevés leírásával rendelkezünk.

Magyarkiskapuson a mai legényavatás kétféle hagyományrétegből ötvöződött: az egyik az újabb, az egyházi, a másik minden bizonnyal az ősinek a már szinte felismerhetetlenül elváltozott csökevénye. A szokás egyházi jellegűvé való alakulása egészen érthető, hiszen ma már közhely, hogy a kereszténység nem irtotta ki minden esetben a régi hagyományokat, hanem saját szellemével telítette, az egyházi tanításhoz hasonította, „korszerűsítette” őket. Ilyenképpen adódik Magyarkiskapuson is, hogy a konfirmáció és a legényavatás egymástól el nem választhatók.

A konfirmáció napja Kapuson régebb áldozócsütörtök, 1941–46 között virágvasárnap, azért, mert 1941-ben az akkori lelkész így jobbnak vélte s új szokása azóta majdnem hagyománnyá vált. Amikor a pap *feladja az úrvacsorát*, a kislegény már nagylegénynek, a kisleány nagyleánynak számít. Ezzel a legényavatás egyházi része be is fejeződik, hacsak nem számítjuk még azt is ide, hogy délután az új nagylegények a templomban már nem a *hátsó karba*, hanem az *első karba*⁶ mennek. A leányok templomi ülőhelyeiket nem változtatják, megmaradnak továbbra is anyjuk mellett, a családi padban.

1947-ben a konfirmálás ismét áldozócsütörtökön történt. E régi gyakorlathoz való visszatérés okai túlnyomórészt gazdaságiak s ezért nem lesz haszontalan ezúttal röviden rámutatni az egész hagyomány gazdasági alapjaira, hátterére sem. Áldozócsütörtök később lévén virágvasárnapnál, az általános gazdasági nehézségek miatt a szülők a két ünnep közé eső viszonylag rövid időt is kénytelenek voltak kihasználni, hogy konfirmálandó gyermekeiket az általuk egyedül méltónak vélt külsővel állíthassák az úrasztala elé — s így egymással és a lelkésszel való megegyezés alapján a két lehetőség közül időnyerés céljából a távolabbit választották. A méltó külsőt a legényeknél természetesen vadonatúj rend ruha és csizma, a leányoknál pedig hasonlóképpen teljesen új ruházat jelenti. A felavatandó leányok előrelátó és aggályoskodó szülei gyermekük gazdag, pompás felöltöztetéséhez még jobban ragaszkodnak, mint a legények szülei, ugyanis a konfirmálás egy kissé már leányvásár is: a vénasszonyok és édesanyák ekkor, itt kezdik legelőször szemelgetni — nem utolsó sorban a pompázó ruházat alapján — hogy ki lenne a legmegfelelőbb menynek. Az előítélet és megszólás e nyomasztó légkörében még az sem számít, hogy a család, anyagi szükségétől kényszerítve, földet, állatot ad el vagy tesz zálogba; kénytelen is, mert egy új nagyleányi öltözet valóságos kis vagyont emészt fel.

Áldozócsütörtökön már jócskán virágba borulnak a mezők, rügyeznek a fák s ezért 1947-ben a konfirmáció olyan régi mozzanatait újították fel, ame-

⁶ A templomban a hátsó karban a fiúgyermekek és a kislegények, az elsőben a nagylegények és a fiatalemberek foglalnak helyet, mégpedig szigorú rend szerint. Az úrasztala felől tekintve a hátsó karban jobboldalt legelől van a legfiatalabb gyermek s baloldalt leghátul a legidősebb kislegény. Az első karban (szintén az úrasztala felől tekintve) baloldalt a nagylegények, mégpedig elől a kántorhoz legközelebb a legidősebb, hátrafelé és a kántortól távolodva a legfiatalabbik; jobboldalt a fiatalemberek, mégpedig elől a kántor mellett a legjobb énekes s hátrafelé a rosszabb énekesek.

lyek az utóbbi években a koratavaszi konfirmálásra való tekintettel elmara-
doztak. Hétfőn vagy kedden a konfirmálandó leányok és legények csoportba
verődve, a mákói vagy az inaktelki erdőbe mentek virágért. A virágból a
leányok koszorúkat, füzéreket fonnak, amelyekkel a jeles napra a katedrát,
a pap székrét, az orgonát, a kazaratot és az első padokat ékítik. Ugyancsak
a leányok dolga (áldozócsütörtöki és virágvasárnapi konfirmálás előtt egy-
aránt) a templom padlójának felsúrolása. Sajátmaguk végzik; a templomot
az esztendő folyamán nem is szokás soha máskor súrolni.

Szerdán a felavatandó legényeknek szintén külön feladatuk van: fiatal,
mintegy 10 esztendő s nyírfákat vágna, hogy a templomot a nagy napra
méltóképpen feldíszítsák. Nyole nyírfa a templom nyole sarkába kerül, olyan-
képpen, hogy fenn koronáik összehajolva, mintegy boltozatot alkotnak; kettő-
kettő a két *partikus*, vagyis bejárat két oldalára; négy a cinterembe, olyan-
képpen, hogy a cinterem kapuja és a férfiak bejárata között folyósót képez-
zenek; kettő a cinterem kapujának két oldalára. A díszítésnek ezzel nincs
vége, a templom környékén is folytatják: a paplak elé három nyírfa kerül,
mert istentisztelet előtt a konfirmálandók itt gyülekeznek s innen együtt
indulnak, valamint itt mennek a templom felé az alszegiek. A Kis-utca és a
Felszeg felől érkezőket Jańkó Jánoséknál, ahol a templom felé kanyarodná-
nak, szintén két fa fogadja. Csuláéknál, a hárangozóéknál két út, Tüzeséknél
három találkozik, ide természetesen szintén kell két-két nyírfa s végül a Kis-
patak mellett a gát hídjához is, ahol az útról az ösvény kiválik és a cinterem
felé indítja a templomlátogatókat.

Rége, ha történetesen úgy ádódott, hogy áldozócsütörtök május elsejére
vagy tizedikére esett, a nagylegények nem egyszer megtréfálták a konfirmá-
landókat. Május elsején ugyanis (a huszonekét év alatt tizedikén is, de most
már nem) a nagylegények hajnalban nyírfát szottak a nagyleányok kapujába
állítani s a konfirmálandóknak állandóan vigyázniok kellett, nehogy az ő
nyírfáik szolgálják a leányok örömét. Eltekintve a bosszúságtól és a szegyen-
től, nem volt ugyan nagy dolog a fát a kapuból helyére visszavinni, azonban
a földbe való újbóli erős lecövekelése, kötéssel való rögzítése már sokkalta
hosszadalmasabb és fárasztóbb feladat.

Talán mondani sem kell, hogy ellentétben az egész esztendei érdektelen-
séggel, konfirmálásakor annyi ember szorong a templomban, hogy még a bejá-
ratok bolthajtásai alá is jut belőlük. A kislegények, akikre csak néhány év
mulva kerül a konfirmálás sora s így még van kedvük ilyesmire, kátét visz-
nek magukkal és úgy ellenőrzik, hogy kikérdezéskor melyik felelő mennyit
téved; meg, hogy mennyire lámpalázások; s a lányokat, hogy mekkorát kor-
tyintanak a borból.

A tulajdonképpeni hagyományos legényavatás este kezdődik a kocsmá-
ban: az új nagylegények a régiekkel együtt 7–9 között vagy két órát ivással
töltenek. Minden kiadást az új nagylegények fedeznek: vegyesen bort és
pálinkát fizetnek, úgy, ahogyan azt a régi legények kívánják. Meg lehetne
ugyan találni a módját annak, hogy valamelyik felavatott kivonja magát e
fizetési kötelezettség alól, de soha sem teszi: társai nemcsak a templomban
tapodnának a fejire, amikor fel akar menni az elsőkarba, a nagylegények
közé, hanem a legénység örökre kiközösítendő, pontosabban szólva be se
fogadná soraiba, már pedig — ha el is tekintünk a számtalan előnytől, amit
a nagylegényi életforma rejt — egy kiközösítettnek az élete alig képzelhető
el a faluban a legénység sorain kívül. Itt ismét utalni kell a hagyomány
anyagi vonatkozásaira. A felavatandók ugyanis elképzelhetetlen szegyennek
tartának, ha e mulatozáskor nem zörögne annyi pénz a zsebükben, amennyi
a fölényes, magabiztos kocsmai viselkedéshez bőségesen elegendő. 1947-ben

egyik árva fiú például (ráadásul éppen a kenyérkereső apa nem él) az új nadrágot és csizmát áldozócsüörtökön s még pünkösdkor, a táncban is hitelben, kifizetetlenül hordotta, zsebében azonban 300.000 lej lapult. Egy másik esetben az apa hallani sem akart a borsos kiadásról, amelyet e mulatság igényel, anyja azonban (ő tudja csak, hogy honnan) pénzt kerített s a családfő tudta nélkül látta el a fiát, hiszen mit is szólnának társai, ha kivonná magát nagylegényi életsorának legelső, ünnepélyes társas összejöveteléről? Különbben ez a mulatozás — részben külső körülmények, de nagyrészt gazdasági okok miatt — nem történik mindig szigorúan a konfirmáció estéjén s nem is vesz részt azon kivétel nélkül valamennyi nagylegény: néha csak néhányukat itatják meg s a legénység ezt is elegendőnek itéli. 1947-ben például az esti mulatság elmaradt, azonban pünkösöd másodnapján, a táncban néhányan körülfogták őket s ekkor szereztek érvényt a régi törvénynek.

Az ivásnak, amely ezúttal nem csap a részegség végleteibe, kettős célja van: egyrészt alkalom arra, hogy a felavatottak összetegeződjenek a régi nagylegényekkel, másrészt az újonnan felavatottak csakis egy kis mámorral tudják legyőzni azt a félszegséget, amelyet a leányoknál teendő első (életükben a legelső) látogatás gondolata ébreszt bennük. Úgy látszik ugyanis, hogy a legénynek a kocsmában és nem utolsó sorban a fehérmépek mellett kell megállania a helyét, s így a legényavatás is abból áll, hogy az idősebbek az újoncokat bevezetik e két erény birtoklásának titkaiba. Azt lehetne hinni, hogy a kocsmai társalgás is e tárgyak körül forog, holott a legritkább esetben kerülnek szóba.

Kilenc óra tájban az ivást abbahagyják, valamennyien felkerekednek (rendes körülmények között régiek és újak vannak vagy harmincan) s összefogózva, énekelve megindulnak a falu alsó végére. Mindeniknek a zsebében gyufa van. Kívülről tudják, hogy melyik házakban laknak az aznap konfirmált nagyleányok s a falu alsó végén az első ilyen helyen megállapodnak. A házban csendesség van és sötét, már mindenki lefeküdt: szokás szerint így várja a család a legénységet. Mindenik háznál az a régi legény vezet, aki valamennyire ismeri a járást: az ajtón kopogtat, választ sem várva belép, rögtön a lámpához megy és saját gyufájával meggyújtja, de csak annyira égeti, hogy éppen valamit látni lehessen. A legények mind utána tódulnak és elhelyezkednek, ki ahol tud. A leány az ágyból azonnal felkel és felöltözik. Szülei és a többi családtag meg sem mozdulnak; bár a nagy zajra, csoszogásra, suttogásra természetesen felébrednek, végig alvást színlelnek. A leány is helyet foglal s főleg ketten ülnek melléje: az a legény, aki — mint a család régebbi ismerője — a legénységet a házba bevezette és az az új legény, amelyik a leánnyal az elkövetkezendő években előreláthatólag *beszülgetni*, vagyis neki udvarolni fog. Hogy ez ki, a régi nagylegények nem mindig tudják, de az újonnan avatottak általában igen s most különben is nyilvánvalóvá válik azok számára is, akik esetleg eddig nem tudtak róla. Egyebekben e mozzanatnak, vagyis a párok összetaláltságának két ok miatt sincs különösebb jelentősége. Az egyik, hogy komoly udvarlásba a legény csak jóval később, majd 3—4 év múlva kezd, nem célja tehát; sőt egyenesen óvakodik attól, hogy meg gondolatlanul már most lekösse magát valamelyik leányhoz. A másik ok, hogy egykorúak között a legritkább esetben kerülhet sor komoly udvarlásra, majd házasságra. A szükséges korkülönbség miatt az újonnan konfirmált leányokat az idősebb nagylegények már mind kiszemelték, lefoglalták maguknak s a most avatott nagylegények majd csak az évek múlva konfirmálandó leányok között válogathatnak komoly szándékkal.

Rövid beszélgetés következik, az azelőtti ivásra s a különös helyzetre való tekintettel rendszerint tréfálkozás, évődés. Elmondják, hogy a kikérdezés

alatt ki hogyan izgult, miként itta a bort, hogyan vette be a kenyeret.⁷ Néhány perc multán a legénység felkerekedik, valamennyien továbbindulnak, kivéve azt az egyetlen újonnan avatottat, akit az új nagyleányhoz gyengédebb szálak fűznek. Ők még egy darabig kettesben maradnak, beszélgetnek, majd a legény is eltávozik és hazamegy. Előadódhatik, hogy a társalgás kettesben nem megy olyan simán, mint ahogyan kívánni lehetne. Ilyen esetben mindig a mámor a mentőkörülmény, annyira, hogy némelyik legény zavarának, félszégének leplezésére már a többiek otlétekor s azután is akarattal mámorosnak teteti magát. Arra is van példa, hogy a legényt az ivás miatt elalszik a leánynál, vagy alvást színlel, hogy ne kelljen beszélgetnie. Az ilyenszerű viselkedés nem kelt visszatetszést: mindig a kocsmázás utóhatásának tekintik, a leány felkelti a szendergőt és hazaküldi.

Közben a legénység tovább halad, minden újonnan konfirmált leányt meglátogat s mindeniknél lemarad egy-egy újonnan avatott nagyleány is. Az új nagyleányok és nagyleányok száma megközelítőleg hasonló s általában az érzelmi szálak is el vannak már rendeződve; ilyenképpen fennakadás nem nagyon szokott történni. Amennyiben mégis úgy adódnék, hogy valamelyik leányhoz több legény vágyakoznék, akkor tisztára ügyesség dolga, hogy a versengésben ki lesz a győztes. Előre nem beszélnek meg semmit, részben szemérem miatt, amely minden ilyen tárgyú vitától távoltartja őket, részben azért, mert a megbeszélés csakis verekedéssel végződhetnék. A meglátogatott leány házában viszont szabad a verseny: olyan helyzetet kell teremteni, hogy az ellenfél a továbbinduló legénységgel kénytelen legyen szintén odébb állani. Mivel a cél elérésére semmi segédeszköz nem áll rendelkezésre, egyszerűen sürgős-forgás, a leány melletti jó elhelyezkedés, biztos magatartás kérdése a győzelem. Végső esetben azt a régi nagyleányt is segítségül lehet hívni, aki abban a házban a legénységet vezeti: ez aztán szintén közreműködik a dologban s a legénységet, de főleg az ellenfelet úgy térítgeti-fordítgatja, hogy végül is védece legyen a győztes. Ha az új legények történetesen többen volnának az új leányoknál, egy részük természetesen sehol sem marad, mert mindenik leánynál csak egyetlen legény maradhat; ha meg kevesebben, akkor a fennmaradó nagyleányoknál egy-egy régi nagyleányt hagynak, nehogy megsértődjenek, megbántódjanak, hogy nekik nem jutott legény. Az ilyenszerű megoldás különben egyáltalán nem keseríti el a leányt, sőt néha még büszke is rá, hogy nála egy idősebb legény maradt. Az is megesik, hogy a leánynak már udvarolgat egy régi nagyleány s ebben az esetben — de csakis akkor, ha nincs elég új legény — magától értetődően úgy rendezik, hogy az maradjon a leánynál.

E legényavatás után az újonnan avatott nagyleány is teljesjogú tagja a legénységnek: nem a *kistáncba* jár többé, hanem a *nagy táncba*, nem a *kisfonóházba*, hanem a *nagyfonóházba*,⁸ a legényestéken elmehet a nagyleányok-

⁷ Tudni kell ugyanis, hogy úrvacsoravételkor a kapusiak a kenyeret előbb kétszer gyöngéden az ajkukhoz érintik, mintha harapni akarnának; kissé harapják is, és csak azután veszik a szájukba. Erre az ügyeskedésre a szülők vagy az idősebbek a konfirmálándókat előre ki szokták oktatni.

⁸ A nagyfonóházba a kisleányok közül ritkán vetődik be valamelyik, csak akkor, ha egyrészt kevés a nagyleány, másrészt ő maga is fejlett, magas-növésű; az egész kicsikékre ugyanis semmi szükség nincs. A nagyleányok nem szívesen látják a körükbe-tolakodókat, mert félnék, hogy azok elhalásznak előlük a legényeket. Ha lehet, a kisleányt valamiképpen ki is tessékkelik, mire ő az ajtóból dühösen visszakiált: *Tudd meg, hogy ugys hamarébb firhez menek, mint tel* — A nagyfonóházba tévedő kislegényekkel a nagylegő-

hoz, egyszóval feltárul előtte minden lehetőség, amelyet kislegény korában elzártak előle s amelyben ilyenképpen a kislegények vagy egyáltalán nem részesülnek, vagy a nagyok utánzásaként, a maguk körében kicsiben kénytelenek ugyanazt jól-rosszul utánozva megvalósítani.

FARAGÓ JÓZSEF

Naszód-vidéki régiségek. Naszód és Beszterce közötti Nagydemeter határában van egy — a néptől Alte-Burnak nevezett — uralkodóan kiemelkedő hegyesúcs; ezen már régebben egy nagy kiterjedésű, „óriási“ méretű vár romjait fedezte fel MARTIAN JULIÁN.¹ Ezeket az óriási méreteket jelzi a várhegynek másik elnevezése (Riesenburg) és az ezzel egyező néphagyományi is, hogy t. i. óriások építették a várat.

Nagydemeter községtől talán egy óra járásnyira keletre emelkedik ki a várat hordozó, kúp-alakja miatt tűzhányó-eredetűnek látszó hegyesúcs. Nemrégén östölgyes fedte, ma fiatal erdő, eserjés takarja. Nyugatról meredek a hegyoldal; ezért itten nagyon nehezen közelíthető meg. Csupán kelet felől függ össze egy kis hegyyereggel a szomszédos hegylánccal. Erről felől vezethetett föl a várba a kb. egy szekér szélességű kigyózó út, mely még ma is sok helyen megvan. Nehány forduló után, a hegy mesterségesen elsímitott tetején, a romhalmazban tűnik el.

A várfal kb. ellipszis alaprajzú, mely ellipszisnek É—D-irányú hossz tengelye 100—110 m, kerülete pedig 200 m körül van. Réteges homokkőlapokból épült, mésznélküli homokos agyag kötőanyaggal. MARTIAN 1914-ben egy darabig kitakarította az északi bástyát, melynek romjai alá vezetett a régi út s mely azóta újra majdnem betömődött az azóta lehullott omladékkal. De azért itten még mindig tisztán látható, hogy a várfal 2.20 m széles tömör építmény, ellenben a négyszög-alakra épített 7.5×10.5 m kiterjedésű bástya fala vastagabb: 2.40 m. A kapubástyának belvilága mindössze 5×5.5 m. A külső bejárat már nem látszik, ellenben a bástyából egy nagyon keskeny, előbb 1.20, utóbb csak egy méter széles átjáró vezet a vár belső térségére, hol tömegtelen mennyiségben terül el az omladék, de sajnos nem olyan formában, melyből határozott véleményt lehetne mondani rendeltetésére nézve. Mindössze az előbb említett északi bástya közelében van egy nagyobb omladék, mely külön sejtet egy nagyobb épületet (donjont?). A kincskeresők kielégítetlen kincs-szomja jelzésére ellenben számos jelentékeny — közöttük egy hatalmas — gödör van. A déli oldalon is van egy — az előbbihez hasonló — bástya romja, míg ezt és a fennebb említettet a falon kívül még egy eléggé megmaradt

nyek sokkal egyszerűbben elbánnak: *sulyokbotoznak* velük. Ez úgy történik, hogy fejüket a térdek közé kényszerítik s kettőnek az ülepét összeverik, vagy ha csak egyetlen kislegény van, valamelyik nagylegénynek az ülepéhez, esetleg a földhöz verik (*Sulyokbot*: nehéz tuskó, amelybe nyelet erősítenek s cölöpök földbeverésére használják).

¹ Édesapámnak ez a kisebb közleménye is már régen, talán még az 1930. évek elejére elkészült. A szóbanforgó régiségekről mindmáig se írt senki sem. ROSKA MÁRTON összefoglaló munkája is csupán az egyiket ismeri, s adott forrása alapján azt is csak nagyon futólagosan. Éppen ezért nem egészen haszontalan e kis ismertetés közlése sem.

Nagydemeter várára különben a következő irodalmat adhatom: MÜLLER, F., Siebenbürgische Sagen. Kranstadt, 1857. 165. — MARTIAN IULIÁN, Repertoriu arheologie pentru Ardeal. Bistrița, 1920. 243 (Óskori várnak vélte, s adottságai megnevezés nélkül). — ROSKA MÁRTON, Erdély régészeti repertoriuma. I. Óskor. Kvár, 1942. 187, 1, 19.

FERENCZI ISTVÁN

körsánc is védte. Sajátságos, hogy semmi, de semmiféle használati tárgy nem került elő még. Hiába jártuk össze-vissza, egy árva cserépdarabot sem leltünk. Semmi és semmi, sőt — amint MARTIAN mondotta —, annak idején az ő emberei az omladék felszínétől 11 m mélységig mentek le, de mégsem találtak semmi tárgyat, sem pedig az őstalajt nem érték el! Nagyon érdekes körülmény még e vár esetében az is, hogy noha a tető a keleti oldalról, a szomszédos hegygerinccel összekötő nyeregről — annak szelidebb emelkedése és rövidebb volta miatt — egész könnyen megközelíthető, mégsem ezt az oldalt erősítették meg, hanem ellenkezőleg, a nyugatin van mind a két bástya s az ezeket még külön védett körsánc is, holott ez az oldal az erős és hosszas merekség miatt különben is nagyon nehezen mászható meg. Igaz viszont, hogy erről messze ellátni, jó távolságra uralkodik a nagydemeteri völgyön.

Csodálatos a sors. Egykor nagyurak tanyája volt, élettől pezsgő hely, melytől talán messze vidék lakossága rettegett, most omladék, romhalmaz, a kincs után sóvárgókon kívül csak egy-egy vaddisznó keresi fel s most nem fél tőle senki, elfelejtette mindenki, mégcsak mondában sem él, hogy kié volt? mikor volt?

S erre most már felelni sem tudunk. Tény az, hogy — bár e falrakási mód azon a vidéken is megvan még a kerítések felépítésében — a falrakás, építkezés módja — noha az alaprajz esetleg megfelelne — nem újabbkori és nem középkori. Ezt a leghatározottabban megerősíti az, hogy a közeli Beszterce levéltára se tud semmit erről, se a környék lakossága nem sejt egyebet azonkívül, hogy óriások építették. Márpedig, ha akkor életben lett volna a vár, feltétlenül maradt volna valami nyoma a szászok féltve őrzött levéltáraiban, vagy a nép mondáiban. De itt sincs semmi, de semmi útbaigazító nyom.² S nem is itt kell keresnünk eredetét. Régebbi az. De nem római. Az

² E kis tanulmány aránylagos rég-megfogalmazottsága ellenére, — mai tudásunk szerint is — egészen elfogadható FERENCZI SÁNDORNAK a vár korára vonatkozó megállapítása. Azóta egy már megjelent [An. Com. Mom. Ist. let. pt. Trans. 1932—38. IV, 235—252. l.], meg egy másik sajtóra kész, de még közöletlen, terjedelmes és a lehetőségig kimerítő tanulmányában részletesen meg tárgyalta az őskori jelzővel illethető csíki s háromszéki várak építési idejét, s ebből a szemszögből is több csoportot különböztetett meg. Újabban SZÉKELY ZOLTÁN minden meggyőzőnek látszó érvelése ellenére is nagyon erőltetett véleménye szerint az utóbbtól bejárt háromszéki várak egyrésze a La Tène III.-nál sokkal fiatalabb időkből való [A körispataki nyirtetői vár: A Sz. N. Múz. Kiadv. 5. 21—2]. Bár magam — sajnos — még nem ismerhetem az összes háromszéki, udvarhelyszéki, csíki, gyergyai, beszterce-naszódi várakat (ezeket t. i. csak a maguk összességében vizsgálhatni igazán eredményesen) a FERENCZI SÁNDORTól nagyon is valószínűen jórészt a „szabad dákoknak“ tulajdonított, azoktól épített vagy megújított erődítéseket, mégis határozottan tudom FERENCZI SÁNDORTól magától: A hunyadmegyei meg a székelyföldi várak csoportja között az építés módszere, a falak szerkezete, stb. tekintetében sokszor alapvető különbségek is vannak (A régészek közül egyedül Édesapám ismerte behatóbban egy személyben az időben részben egymásután emelt erődítményrendszereket). Emiatt tehát SZÉKELY ZOLTÁN pusztán a falak mészhabarccsal vagy anélkül épített volta alapján még korántsem oldhatja meg a mindenesetre igen sokféle szempontra való figyelmet föltétlenül megkövetelő feladatot. Föltevései addig még a tőle elvetett föltevéseknél is bizonytalanabbak maradnak. Különben a nagydemeteri, de vonatkozathatóan a háromszéki, stb. dák várakkal kapcsolatban Édesapám maga is már előre hangsúlyozta — többek között — a középkori okmány-

éppen nem, mert hiszen ezzel még kevésbé egyezik a telepítési és építési rendszere, s aztán meg e terület kívül is esett a római településeken. De nem is dák építmény, legalább is a mai tudásunk szerint biztosan a dákoknak tulajdonítható várak (a szászsebesi havasok erőrendszerének) építési módja tőle teljesen eltérő.

De még régebbre már szintén nem mehetünk. Külföldön vannak nagyon jól átkutatott, sokkal régebbi időkig visszamenő várak is, Erdélyben azonban — bár nagyon sok várunk van — eddig még semmi szakszerű kutatás nem történt e téren, s így nem is merünk még régebbre elmenni, sőt ellenkezőleg, visszatérünk a fiatalabb időkbe. Ha emlékeznek olvasóim, Traianus hadjáratát tárgyaló írók azt mondják, hogy a harc téren el nem esett s fogságba nem került dákok a harcok után kivonultak Dáciából s a római uralom alá került Dácia határain kívül — szabad dákokként — telepedtek meg, ahonnan — mint más helyekről tudjuk — ismételten nyugtalanították a rómaiak Provincia Dacia-ját. S ha most hozzávesszük azt, hogy a Hargita-hegységben a rómaiaktól megszállott területen kívül, sőt éppen Bereck, Komolló, (Oltszem), Barót, Homoródszentpál, Székelyudvarhely, Enlaka, Sóvárád, Mikháza, Görgény-szentimre, Vécs, Beszterce melletti Várhely—Bethlennél levő táborsorozattal³ szembeüvő vonalon ez s ehhez hasonló várak sorozata található, rögtön készen áll az a föltevés, hogy ez (mint a hasonló várak sorozata) a szabad dákok vára volt. Talán e feltevést erősíti az is, hogy várunk nem a megtámadhatóbb, hanem a különben megerősítésre nem szorult, de a római határ felé eső oldalon erősítették meg. Azonban elég a feltevésekből. Csak annyi tény, hogy sem a közép- meg az újabbkor magyarjaitól és szászaitól nem ered e vár, se a római, se pedig a dák birodalom virágzása korából nem való, mert ezek teljesen elűtök. De viszont áll, hogy egy olyan néptől ered, mely népnek Radna felé volt a zöme s a Sajó felé a határa, olyan néptől, mely nem síksági, hanem hegyi nép volt, olyan néptől melynek megvolt az ősrégi vár-építési módszere, bár a kivitelhez való ereje, gazdagsága már hiányzott. Ilyen nép lehetett a szabad dákok serege.

Nem szólok a Nagydemeter határában levő, előbbtől nem messze eső másik hegyen levő körsáncról. Viszonyuk kiderítését csak az ásások adhatják meg. Nem szólok Nagydemeter ágostai hitvallású egyházáról sem s az egykori apátság egyházából még fennmaradt szép félköríves oszlopfejről és törzséről, pedig ehhez hasonló két szép darab egész Erdély területén nincs. De igenis szólok a Priszlop község határában levő nagyon értékes megalithikus emlékről, ha az ősrégészek nem haraguszna meg, hogy fiatalabb emléket is megalithikusnak merek nevezni. Az országúttól nyugatra, mintegy negyed-félórányi lassú kapaszkodás után, egy régi kőfejtés területén, körülbelül 50—60 lépésnyi átmérőjű síma térség van, s ennek nagyjából a közepén, egy kis dombocskára keleti oldalán egy több darabra széthasadt nagy kőlap nyugszik. Hossza majdnem 6 méter, szélessége pedig több, mint negyedfél méter. Nagy kár, hogy összetört, nagy baj, hogy éppen egyik legérdekesebb szakasznál pattogott le jókora felület a kő tetejéről. A kővön ugyanis kezdetleges kivitelben (az alak határvonalai bemélyítettek) egy sárkánykigyó-

anyagban való ismeretlenségét, elő nem fordulását. Még tovább menve mindig külön kiemelte: a székelyföldi várakat legnagyobb részét — sajna — csupán felszíni vizsgálódások után ismeri.

F. I.

³ Paulovics István azóta megjelent sikeres és hézagpótló összefoglalása Dacia római oldaláról jelentékenyen hozzájárult sok kérdésben való tisztábilátáshoz [Vö. tőle Dacia keleti határvonala és az úgynevezett „dák“ ezüstkincsek kérdése. Kvár, 1944].

F. I.

szerű alak van, melynek feje, s kétrét hajtott teste elég jól kivehető. A fejhez a kő felszínéről két csatornaszerű mélyedés vezet, míg a kő felszínéről kifelé a szélekre öt csatornaszerű mélyedés megy. A kő felső és alsó részén kissé padszerűen kidolgozott.

Erdélyből megalithikus emlék nem igen ismeretes, ehhez hasonló pedig egyáltalán nem került elő. Egy ősrégi áldozóhelynek, egy rég elfeledett istenségnek áldozati köve, mely talán sokáig szívhatta be az áldozatok gőzölgő piros vérét, a vérvezető csatornákon át, de mégis elfelejtették. Ma nem fél már senki tőle, a juhász egykedvűen halad tova mellette, s senki sem tud róla már semmit: ki volt, mi volt, mikor volt? Feleletet nem adhatunk, azt csak szakszerű, tudományos kutatás döntheti el. Erdélyből — mint mondtuk — ilyesmi eddig még nem ismeretes s így — összehasonlítható anyag híján — nem is határozhatjuk meg. De külföldi emlékek alapján állíthatjuk, hogy áldozó hely volt. Egyebet azonban nem mondhatunk s csak félve mutatunk rá arra, hogy a Columna Traiani képei szerint a dákok jelképein sárkánykígyó van. Igaz, hogy ott csak hajlik a sárkánykígyó teste s nem török, de igaz az is, hogy a sárkánykígyó eddigi ismereteink szerint Erdélyben csak egyes-egyedül a dákok emlékein fordul elő.

Kis kirándulásunkat ezzel be is fejezzük. Halavány vonásokban Erdély nagyon érdekes két emlékét mutattuk be, melyek mindaketten — eddigi megfigyeléseink szerint — legnagyobb valószínűséggel a dákoknak, mégpedig a római járom elől kibujdosott szabad dákoknak tulajdoníthatók. De természetesen ez még nem végleges eredmény, ezeket — ismétlem — csupán szakszerű tudományos ásatás döntheti el, melynek szükségességét, jelentőségét a Műemlékek Országos Bizottsága figyelmébe ajánljuk.

Arra kérem kedves olvasóimat, hogy a hasonló maradványok mellett ne menjenek el közönnnyel. A szántáskor, ásáskor előkerült „ócskavasakat“, régi cserepeket, pénzeket ne dobják félre, hanem találási — hely és — körülmények szabatos feljegyzésével küldjék be az Erdélyi Múzeum Történeti Tárába vagy a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Régészeti és Östörténeti Intézetébe, mert nem tudhatni, hogy sokszor egy-egy igénytelen kis cserépdarabnak milyen tudományos jelentősége van.

FERENCZI SÁNDOR

A még határozószerű idegenszerű szórendi és jelentésbeli használata.

A még szócskát leggyakrabban időhatározóként használta nyelvünk. „Ebből az eredeti jelentésből fejlődött a még-nek hozzáadó ereje“, majd később „a még kötőszó — írja SIMONYI ZSIGMOND [Magyar Nyelv². 471—2 és Nyr. IX, 250—7]. Ma is általában ilyen értelemben használatos főként jelenidejű mondatban a jobbra mult idejű cselekvést kifejező már-ral ellentétben [I. CSÜRY BALINT, Szamosháti szótár II, 70—1]. Könnyen érthető mondatban azonban a még mult idejű cselekvés mellett is állhat [Simonyi, Magyar határozók. II, 350]. A mondatban való helye pedig „attól függ, hogy ... adott helyzetben a hallgatóra vagy olvasóra nézve a gondolatnak melyik részét tartjuk fontosabbnak, melyiket akarjuk kiemelni, hangsúlyozni“ [Simonyi, i. m. 467]. MOLNÁR JÁNOS szerint „a még meg a már azon szó elé való, amelyekre vonatkozik... voltaképpen időhatározók, de a tény kezdetét, tartamát, végét jelezzé, mindenféle mondatrészt elé odakerültek nyomatékszóznak“ [MNY. V, 306—11]. — A felsorolandó népnyelvi mondatokban azonban nem a magyar szórendnek megfelelő sorrendben és ennek következtében nem mindig az eddig ismert jelentésben fordul elő még szavunk. Példák az idegenszerű szórend használatára: 1. jelen vagy mult idejű tagadó mondatban: *Többet nem még vettek*

el a tejet (= sohasem, egyáltalán nem, nem is) (A.)¹ *Nem még mety többet utánna* (=nem is). *Soha még a világ nem jöt vissza*. B)² *Nem még jár senki az erdőre, hogy gyűjcsse* (=senki sem) (Bá.). *Nekije nem még monygyá senki* (=senki sem mondja), *hogy meggyógyul. Nem még nészte tovább* (=nem is). *Nem még montam, hogy jöjen* (= többször nem). *Nem még kérte többet* (=nem is). *Nem még jöt vissza* (=nem is, egyszer sem) (K.). *Nem még menyek hozzájak. Ű nem még kéreli* (= többször nem, többet nem) (Sz.). *Nem vit csak egy nehánt, aztán nem még ládikozott* (= többször nem árult dobozokat) (V.). *Abbamaratt, többet nem még hittak sehova* (=nem is, egyáltalán nem) (Vi.). 2. tagadó, tiltó jelentésű kérdő mondatban: *Minek még dógozik ű is?* (=ne dolgozzék ő se) [MNy. I, 50 és kny. 5.]. *Mér még monygya?* (=ne mondja többször, ne is emlegesse). *Minek még kérdi?* (=ne kérdezze többször, ne is kérdezze máskor) (K.). *Minek még monygyam?* (=nem is kell mondanom) (Sz.). 3. kiegészítendő kérdésben: *Na, mi még hiányzik?* (=na, most még mi hiányzik? [i. h.]. *Kinek még aggyak egy virágozskát?* (=kinek adjak még...) [MNy. XXIV, 294–54]. *Kinek még vigyeg belölle?* (=kinek vigyek még belőle) (Sz.). 4. jelen és múlt idejű jelentésű mondatokban: *En nem még kérdezném* (=én nem kérdezném többször, soha sem kérdezném). *Mér még hittam vóna* (=miért hívtam volna azután is, vagy máskor is). *Hova még mentem vóna?* (=miért mentem volna máshová is) (K.). 5. tiltó mondatban: *Haggya, ne még jöjjön többet!* (=soha többé ne jöjjön, ne jöjjön egyáltalán). *Ne még kérgye!* (=ne is kérdezze, ne kérdezze többször) (K.). *Hadd el, ne még monygyat te is!* (=ne mondd te is, mert mások már eleget mondták) (Sz.). *Gyere, ne még várjalak!* (=ne váráss magadra, gyere, hogy ne várjalak tovább) (Vf.). — A felsoroltakon kívül még több más község népnyelvéből számos példát idézhetnék, de sajnos, a gyűjtött anyag jó része cédulázatlanul hever a jegyzetfüzetekben.

A felsorolt példamondatok alapján is megállapítható, hogy: 1. csak tagadó, tiltó jelentésű mondatokban élnek ilyen szerkezettel, 2. a szórend idegenszerű, és 3. a *még* szócska illetén való használata kiszorítja több, helyes szórend esetén megfelelőbb, magyar kifejezésünket. Az idézett mondatok tanúsága szerint a *még* határozószót ilyen és hasonló szerkezetű tagadó és tiltó mondatokban használni fölösleges, illetőleg idegenszerű, mert a kiegészítendő kérdéseken kívül — ahol csak szórendi idegenszerűség észlelhető — mindenik mondatban más határozószóval kellett volna élnie a beszélőnek helyes szórenddel. — Már Szabó T. ATTILA megjegyzi, hogy ilyen esetekben „kétségtelen román mondattani hatást láthatunk. Vö. Ce mai lipseste (=Mi még hiányzik?)“ [MNy. I, 50. l. 3. jegyzet]. Az ő és Csúry BÁLINT, valamint általában gyűjtött és közölt példamondatok mind román többségű vidék magyarságának a nyelvéből valók, vagy olyan egyének nyelvhasználatában gyakoriak, akik mindkét nyelvet gyakran és egyenlő mértékben beszélnek; ezek az adatok a fenti állítást csak megerősítik. — A *még* határozószó helytelen szórendi alkalmazása nem általános még az említett vidékek népnyelvében sem, de az utóbbi időben mindinkább kezd elharapózni az erdélyi köznyelvben

¹ A ()-jel közé tett helységnevek rövidítése: A. = Ajton (Torda-Aranyos m.), B. = Bábovy, Bá. = Bádok, K. = Kolozsvár (Kolozs m.), Sz. = Szind, Vf. = Várfalva (Torda-Aranyos m.), V. = Válaszút (Kolozs m.) és Vi. = Visa (Kolozs m.).

² A bábonyi adatokat Szabó T. Attila volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

is. Ezért hívjuk fel előre a figyelmet e helytelen használatra, hogy szélesebb körben való elterjedését megakadályozzuk.

Az után névutó használatához. SIMONYI ZSIGMOND, Magyar határozók II, 70 részletesen tárgyalja az *után* névutó nyelvünkben szokásos szerepét. Ezt egészíti ki BEKE ÖDÖN »A népnyelv mondattanához« című cikkében [Az Országos Néptanulmányi Egyesület Évkönyve 56–61] e névutó módhatározóként való használatával. E névutó idegenszerű, németes szerkesztésű alkalmazására már többen felhívták a figyelmet. Először KOMÁROMY LAJOS említi: „...újabb jelenségeként kell megállapítanom, hogy az *után* névutónk is a német *nach* praepositio nyomán kezd újabban igazodni... *kutat, nyomoz, és, szomjúzik... valami után*“. Helyesen „kutatunk, nyomozunk, ásunk valamit“ vagy „szomjúzunk valamit vagy valamire“ [Nyr. VI, 177–8; X, 505, MNy. VIII, 85]. Itt az *után* névutónak egy nyelvünkben eddig ismeretlen, román hatásra keletkezett alkalmazásáról szólok. — A magyarban ugyanis *férjhez megy* a leány vagy *férjhez adják*, míg a románban *férj után megy*. illetőleg *utána adják* (S'a dus după... Am dat'o după...). Ezt a román szemléletnek megfelelő kifejezési módot vette át több helyütt a vegyes lakosságú községek magyarsága. A tordaaranyosmegyei Ajtonban és Szindei, a kolozsvári Bábonyban, valamint a mezőségi Visán és nem utolsósorban Kolozsvárt jegyeztem fel ezt a jelenséget. Tapasztalatom szerint azonban jóval több vegyeslakosságú község népnyelvében hallható. Példamondataim: *Először vod Bükös Márcinak a fija után* (A.). *En se votam tőp húsz évesné, miko Sandi (Sándor) utám mentem. Há mé ment utánna? Utánna mend, de ha tutta vóna! Nem mentem vóna utánna, ha tudam* (Sz.). *Unukám utám van* (t. i. férjhez menve), *a tesvérem fija után* (B.). *Annak a fija utám ment férjhez. Férjnel vot magyar után, de elhatta s elment román után* (V.). *Montam, hogy ne mennyen utánna! Sze Jóska utám ment még a tavaj!* (K.). — Meg kell itt is jegyezni, hogy az *után* névutós és a helyes *férjhez megy, hozzá megy* valakihez kifejezési forma egyként használatos az említett helységek népnyelvében. De a romános kifejezés egyre nagyobb tért kezd hódítani. — Gondolhatnánk az *utána jár, utána esett, utána adja magát* [I. NYSZ., SIMONYI, i. m. 71, 73, 75, 96 és Csűrű, Szamosháti szótár] meg hasonló kifejezések szemléletmódjának analógia folytán keletkezett használatára is, azonban történeti adatok hiányában ennek a bizonyítása valószínűtlen. Jóllehet *után* névutónk eredeti jelentése 'valaki után megy = valaki útján, nyomán megy' [BÁRCZI, Szófejtő szótár] és a nép között még ma is dívik az a régi szokás, hogy az asszony az ura előtt nem megy sem utcán, sem valahová bemenetkor, mégis valószínűbb, hogy román hatással van dolgunk. Ha magyar népi szemlélet kifejezési formája lenne a tárgyalt nyelvszokás, teljesen magyar-lakta vidék népnyelvében is lennének nyomai az ilyen szemléletnek.

GÁLFFY MÓZES

XVII. századbeli adatok egyleveles nyomtatványainkhoz. Régi magyar nyomtatványaink válfaját képezik az egyleveles nyomdai termékek. Előállításuk kellő felszerelést, továbbá a munkások gyakorlottságát kívánta meg, éppen ezért voltak nyomdáink, amelyeknek különlegességéhez tartozott e kárták készítése. Ilyen nyomda volt a kolozsvári református kollégium tipográfiája is. Ilyesfajta megrendelésekkel nemcsak egész Erdély területéről keresték fel, hanem adatuink van rája, hogy a Felvidékről is hoztak ide munkát. — Az alábbi adat e nyomda eddig két ismeretlen termékére utal.

1. TELEKI MIHÁLY kővári főkapitány udvarában készített diáriumban találtam feljegyezve: 1676. szeptember 9-én „I(ste)nnek rendelete sz(erin)t vette el Hazas Tarsul az Kis Aszszont Teleki Anna Asz(szo)n)t Apafi Miklos

Ur(am,) kinek Lakadalma löt meg nagy solemnitással Eo N(agysá)gok, eö k(egy)elmek Praesentiaiaual etc.“¹

A lakodalom, amelyen a fejedelem, a fejedelemasszony és Erdély minden vezetőférfia résztvett, minden külsőséggel teljes nagy ünnepélyességgel folyt le. Mindent összevéve, körülbelül két hétig tartott. A vele kapcsolatos sokféle feljegyzés közül minket most csak ez az utalás érdekel: 1676. szeptember 22-én „Vittek ki most is . . . Egy falka Lakadalomra való három rendbeli Kartakat Veres Pantlikával eoszve kötöt(tet).“ — E bejegyzés legfontosabb állítása, hogy a lakadalomra három rendbeli kárta készült. Két rendbeliről különben már eleddig is volt tudomásunk. Az egyik csupán egy ívnyi terjedelmű, magyarszövegű verses nyomtatvány, br. Radvánszky Béla gyűjteményében maradt meg.² A másikat, 2¹/₃ összeragasztott ív nagyságában ugyancsak egylevelesen nyomtatott latin nyelvű megtiszteltetést, a kolozsvári református kollégium nagykönyvtára őrzött meg.³ Mindkettő Kolozsvárt 1676-ban Veresegyházi Szentvel Mihály nyomdavezető felügyelete alatt a kollégium műhelyében készült s verses szövegüket a diákok szerkesztették.

A nyomaiban most megtalált harmadik rendbeli nyomtatvány tartalmára s méreteire semmiféle következtetést nem tehetünk. Mindössze azt vehetjük bizonyosnak, hogy ez is kolozsvári kiadvány és szerzője hasonlóképpen a diákság. A veres pánlikával való összekötés arra céloz, hogy a három rendbeliből egy-egy példányt összeválogatva, tekerccsé kötöztek. Így azután emlékül adhatták a lakadalmon résztvevőknek, vagy pedig utólag széthordhatták a jóismerősöknek. Az egylevelesen való nyomtatás eredetileg a kárta felfüggesztésére céloz. Mint ahogyan ma a gyászjelentést a nagyközönség számára a lakóház vagy a templom bejáratának kétoldalára kifüggesztik, ugyanígy a XVII—XVIII. században a temetési, sőt valószínűleg a lakadalmi kártákat is hasonlóképpen szegezhették ki.

2. BETHLEN MIKLÓS, Erdély későbbi kancellárja, 1678. február 18-án Ekemezőn keltezett levelében tudatta TELEKI MIHÁLYT, hogy édesapját, BETHLEN JÁNOS történetíró és kancellárt, a marosvásárhelyi templomban fogja eltemettetni. „Zászlót szegény megtiltotta sokszor, hogy ne csináltassunk, Bánfi, Rédei uraméknak is az tetszik, ahoz képest talám az öltöztetett lovak is haszontalanok. Egy taféta lobogóval, s egy bakacsinos lóval ha leszen tsak. *Charták*, címerek lesznek. Sokára nem is halasztjuk.“ Majd február 24-én Teremből erről értesítette ugyanazt: „Az szegény úr testét sok tekintetekre, de kiválképpen maga szoros parancsolatjára nézve sokáig a föld színén nem tarthatjuk, hanem 6. Martii ha Isten engedi, az marosvásárhelyi templomba maga rendelése szerént eltemetjük.“⁴

Tehát itt is nyomát találjuk a temetésre készülő kártának (eulogiumnak), kinyomatására nézve azonban nem maradt emlék. Ennek ellenére is fontosnak tartom idézett adatunkat. Ez ugyanis azt bizonyítja, hogy a kárta a XVII. században (talán a mai nyomtatott gyászjelentéshez hasonlóan) szinte elengedhetetlen járuléka volt a módosabb temetések előkészületeinek. Bizonyosság erre az a körülmény, hogy Bethlen János, az előkelő államférfiú

¹ Diarium a címeres postálkodásról Teleki Mihály kővári főkapitány udvarában 1674—1679 [A Székely Nemzeti Múzeum kéziratárában].

² Turul 1889. 168—69. — MKSzele 1895. 138—9, 1898. 348—9.

³ L. tőlem: Adatok a RMK. I. és II. kötetéhez 9 és EM. 1939. 283.

⁴ Teleki Mihály levelezése (Szerkeszti Gergely Sámuel). VIII, 80 és 86.

és vagyonos főúr temetésénél elhagyhatták a fölöslegesnek tartott külső cífraságokat: a zászlót s a feketébe öltöztetett lovakat, továbbá a testet is — az akkori szokás ellenére — hamarosan eltemették, ellenben egyetlen bakcsinos lovat, egy taféta lobogót, továbbá a nyomtatott kártákat és a festett címereket nem mellőzhették.

Valószínűnek tartom, hogy a ma még mindég kevés példányban ismeretes XVII. századbeli kártákra vonatkozólag levéltáraink számos, eddigelé figyelemre nem méltatott adatot őriztek meg.

HEREPEI JÁNOS

Sarlókészítés a marostordai Szentgericén. Szentgerice Maros-Torda megyében, a Nyárad középső folyása mentén, a Nyárad kiszélesedő terének bal oldalán fekszik, ott, ahol a térségből hirtelen emelkednek ki a völgyet szegélyező hegyek. A község sok ősi hagyományt őrizett meg egészen az utóbbi időkig.

Gazdaságnéprajzi szempontból fontos értéket jelent a Szentgericén készült sarló is, amelyet a népi tapasztalat alapján a faluban élő Berki kovács-familia tagjai¹ nemzedékeken át kovácsoltak, s amelyet Erdélynek főképp középső vidékén általánosan használttá tettek. E sarlóformát *Berki-solló* néven ismerte és fogadta el a földművelő nép, mivel a pengébe a kovácsmester vezetéknevének betűit gyártási-jegyként beleütötte. Nevezték pengéjének megnyúlt, kevésbé görbülő formájáról *menedékes sollónak* is. Általánosan kedvelt voltára bizonyítékkul álljon itt a következő adat: a Berki-család majdnem 100 éve kovácsolja Szentgericén a sarlókat, s évente átlag 4—5000 sarlót hoztak forgalomba; ez pedig 4—500.000 sarlónak a munkabavételét jelenti.

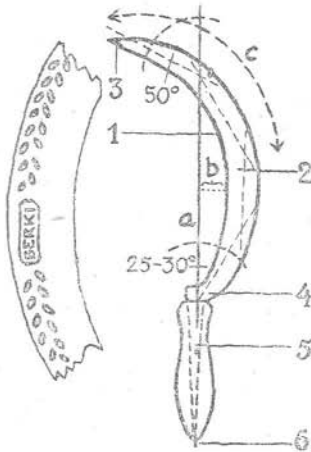
Lássuk mindenekelőtt a sarló részeit — és a részek elnevezését. A sarló két főrészből áll: az élből és a nyélből (1. a képet). A sarló pengéjének (él) részei: 1. a *solló éle*, 2. a *solló foká*, 3. a *solló hegye*, 4. a *solló nyaká*. A pengéből nyúlik ki 5. a *solló farka*, amellyel a nyélbe rögzítik, végén van a *farokvég*. — A nyél esztergályozott fa, ezt hosszában átfúrják; ez a *faroktük*, ebbe *belesütik* a *solló-farkát*. A *farokvéget* visszahajlítják, hogy a sarló a nyélből ne essék ki.

Általában háromféle nagyságot kovácsoltak: a közepes nagyságot a férfiaknak, a közepesnél kisebb méretűt a *fehérnépeknek* s a közepesnél nagyobbát az arató cigányoknak.

A szentgericei sarló készítését, annak munkamenetét, formáját, előnyeit, és következtethető elterjedését az alábbiakban ismertetem.

A sarló anyagát a századforduló éveitől a külön erre a célra készült úgynevezett *sollóacél*-ből nyerték, melyet vaskereskedésekben vásároltak. Ezt megelőző időben a később ismertetett módon szerezték be a szükséges

¹ A Berki-család híres kovács-familia volt, amelyben apáról fiúra öröklődött a sarló és kacorkészítés tudománya. Néhai, jó Tiboldi oskolamester is több élcélődő versében megénekelte a „szénportól kormos“ s vele kortársként élő Berki kovácsmestert. A család a 48-as szabadságharc után került a Kisküküllő mellől Szentgericére. A család egyik ma élő tagja idős Berki Dénes (75 éves) utolsóinak folytatja a mesterséget.

A szentgericei „menedékes solló“

nyersanyagot. A kovácsolt sarló munkamenetében 9 ütemet különböztetünk meg, vagyis, amíg a sarlóacélból sarló lett, azt *kilencszer kellett kézbe venni*. Ezek az ütemek a következők:

1. A *sollóacélt a fütatóval melegen-veresre* (nem fehéren izzóra) tüzesítették, az üllön *vastagon* kikalapálták a kívánt görbitett formára. Ez volt a *kinagyolás*, amikor a sarlónak a homorú oldalát — az élét — is durván kikovácsolták s egyúttal a *solló farkát* is kinyújtották. Ebben az ütemben kovácsolták ki a sarló pengéjének a hegyét is, melyet kissé megvastagítottak, hogy ne törjön le és ne szúrjon.

2. Az így *kinagyolt solló* az *első kűszürülés* alá került; ekkor a kikovácsolt pengét mindkét oldalán *lekűszürülték*, lesimitották s az élnek is megadták a fogazáshoz szükséges *menedékséget*.

3. Ezután következett a *megvágás*, azaz a fogazás, amelyet hideg állapotban végeztek. Az üllőre fektetett sarlópengét egy finom, erős acélból készített kovácskészítésű *hideg-vágóval megvágták* (fogazták) sűrűn egymás mellett olyanformán, hogy a *vágás* (fog) a sarló húzásának mozdulatával *szemben* álljon, vagyis a fogak hegyei a sarló nyélrésze felé álljanak. A vágás a jobb kézben és hegygel balfelé tartott sarló élének alsó felén történt. A vágás minél apróbb fogú kellett, hogy legyen s mint a hajszál, olyan sűrűn egymás mellett kellett, hogy álljon, mert csak így vált könnyűvé az aratás.

4. Negyedik ütem a *másoccori kűszürülésből* állott, amikor a *megvágotti sollót* a vágás egyenlőtlenségeinek eltüntetése végett könnyedén újra kűszürülték.

5. Fontos művelet következett ezután: az *edzés*. A hevítés következtében kilágyult acélnak az újraacélozása. A sarlót *feketemelegre* hevítették, s gyors egymásutánban vagy háromszor egy — az erre a célra előre kéz alá készített — vizes válluba *belecsapták*. Nagy gyakorlatot és ügyességet kívánt ez, hogy a pengét az elgörbüléstől megóvják.

6. Kihülés után következett a harmadik, az *utolsó kűszürülés*; ekkor — hogy a fogak kellő élet és hegyet kapjanak — a megacélozott sarló élét — a *vágott oldallal ellentétes odalon* — finoman kikűszürülték.

7. Az így elkészített sarlót *csúszával* (kukorica-csutka) és *fővennyel* (homok) — hogy a fogak közei kitisztuljanak, kicsiszolódjanak — *kitakarították* (dörzsölési művelet).

8. Ekkor következett a *nyelezés*, azaz a most már kész sarlónak a nyélben való elhelyezése. Az esztergált (régében kézzel faragott) és átfűrt fanyélbe *beleszúrták a gyengén veresre hevített sollófarkat*.

9. Az utolsó ütem volt a *jegy-bélyegzőnek* a pengébe való *ütése*. Ez egy — a kovácsmester magakészítette — acél bélyegzővel történt, amely vezetőkévének nyomtatott betűiből állt. Ezt a mester a sarló pengéjének közepetájára ütötte be. Régében, amikor még nehezen lehetett acélhoz jutni, a névjegy után *esztendő-számot* is tett azért, mer egy esztendő múlva a használt sarlót visszacsérelte. A régiért új sarlót adott — amit újra fogazott — és mint újat, ismét eladta. A sarlónál a cserélő *nem pótol* semmivel, mert a mester anyagot kapott új sarlójához s a cserélő viszont új sarlóhoz jutva, nem kellett az *újravágásért* munkadíjat fizetnie. Vagy 50 esztendővel ezelőtt díszítették is a pengéket: *cifrázták*, ami szintén a kilencedik munkaütemhez tartozott. A cifrázás is tulajdonképen *jegy* volt, mert a díszítési formákat is a sarlókészítő kovácsok egyénileg alkalmazták. A szentgericei Berki-féle sarló díszítése a *szilvamagos cifrázás* (2. kép). A penge *felső oldalára* — a foka fele — két sorban *leveleság-szerűen* ütötte be a magakészítette „gömbölyű-vágóval” a díszítési formákat.

A sarlókészítéshez szükséges anyag beszerzése azonban csak az *acélvas-*nak, mint félkész árunak a nagyobb elterjedettsége után vált könnyűvé, a múlt század utolsó felétől. Idős Berki Dénes elbeszélése szerint, azelőtt nehezebb volt nyersanyaghoz jutni. A szükséges anyagot úgy teremtették elő, hogy télen át faluról-falura járva, összevásárolták a rossz kaszákat, s ezekből készítették a sarló élet, míg a penge foka felé levő külső részt lágyvasból forrasztották össze. A sarlópengének való anyag elkészítése a következőképpen történt:

A kasza acélját izzították s *összegyúrták*, azaz összekalapálták a megfelelő vastag és széles darabbá. Ezt a műveletet *kiforrasztásnak* nevezték (kiforrasztották a megfelelő formára), ugyanígy jártak el a lágyvasallal is. Akkor az *acélat* és a vasat egymás mellé tették s a *fűtató tűziben* összeforrasztották. Ezután következett a már ismertetett munkamenet. A *nádolt* pengének a kaszaacélból készült része a hajlításkor a homorú oldalra az *él* felé került s a vasból álló rész a penge foka felé. Az így készített sarlók nagyon erősek, tartósak voltak (*nem tört el soha*); 60—70 évvel ezelőtt készült sarlók még ma is épek és erősek. Ilyen eljárással azonban naponta legfennebb csak 30 darab sarlót tudtak *lekovácsolni*. Egy ilyen sarlónak az ára 3 *picula* volt. Ennyi volt egy napszám és egy szalmakalap ára is.

Most nézzük a szentgericei Berki-féle *menedékes* (megnyúló görbületű) sarló formáját, méreteit, tulajdonságait s az arató-nép által megállapított előnyeit a *hasas solló*-val összehasonlítva.

Az átlagos méretű egész sarló tengelyhosszúsága (a sarló farkát, illetőleg a nyelét is beleszámítva) kb. 38—45 cm. Ebből a *farok*, illetőleg nyél tengelyére kb. 18 cm, míg a penge tengelyére 20—22 cm esik. A penge szélessége a nyaknál 20—24 mm, innen szélesedik s a legszélesebb helyén a görbület táján 30—32 mm. A görbulettől a *hegy* felé fokozatosan keskenyedik. A sarlónak jellegzetes típusát a görbület adja meg, amely görbület a sarló tengelyének és a penge tengelytől való elhajlásának, illetőleg hozzáhajlásának, valamint a penge tengelyt átmetsző helyzetének viszonyából adódik. A görbület tengelyhez viszonyított formájában rejlik a sarló munkaképessége.

A szentgericei *Berki-féle* sarló menedékesen görbül. Az ilyenformájú sarlónál a nyéltől kiinduló pengének a tengely vonalától való elhajlása 25—30°-os szöveget alkot, amely elhajlást körülbelül a penge hosszának alsó negyedéig tartja meg. Innen az elhajlás szöge csökken, vagyis a tengely vonala felé kezd hajlani s a penge tengelyhosszának közepe táján kezdődik a penge görbülete, amikor megkezdődik a tengelyhez való fokozatos visszahajlás. A penge síkja a tengelyt a hosszának második harmada táján metszi. A tengely metszésén túl levő penge-rész a penge hosszának kb. egyharmada és a tengely vonalához képest kb. 50°-os elhajlást mutat. A nyéltől kiinduló penge hajlása és a tengely vonala által alkotott szög, a vágó-sík és a tengely vonala közti 2—3 cm-es távolság (a görbületnél), valamint az, hogy a görbülő penge hányadik részében metszi a tengely vonalát s azon túl milyen szögben hajlik el a tengelytől — adja meg a sarló *menedékességét*.

Az úgynevezett *hasas solló* nyeléből való kiindulása után nagy szögben törik meg, s ebből következik, hogy a vágó-sík és a tengely vonala közti távolság is lényegesen nagyobb. A penge, amikor görbülete után metszi a tengely vonalát, szinte merőleges — vagy egyes esetekben visszagörbülő — viszonyban van a tengely vonalával.

A *menedékes solló*nak a *hasas-solló*val szemben való előnye abban áll, hogy vágóhatása könnyebben érvényesül: *nem akaszt*, *nem rándít*. „A jó solló-

nak menedékje kell legyen, amikor vágja a gabonát, hogy ne ákasszon. Úgy kell a solló vágjon, mintha vízben járna." A hasas görbe sarlóval való aratáskor annak rándítása miatt az aratónak nagyobb erőt kell kifejtenie.

A szentgericei „Berki-féle“ *menedékes sollót*, amely egyébként a magyar sarlótípusnak felel meg,² különösen nagy előszeretettel vásárolták a Nyárad, meg a Maros vidékén, Torda környékén és idős Berki Dénes állítása szerint Csíkbán is. Egy-egy nyáron a felesége 4–5000 sarlót vitt eladni s bejárta Torda, Lippa, Marosújvár, Marosvásárhely, Szászrégen, Medgyes, Aranyosgyéres, a Nyáradmente és Csík vásárait. A vásárokon árúját *jobban kapkodták*, mint a gyári sarlót (*amelyeknek foga is akkora volt, mint egy zabszem*) vagy mint a *hasas sollót*.

Ha a Szentgericén készült menedékes formájú sarló egy századnyi készítési idejét, valamint százezrekre menő tetemes mennyiségét nézzük, s azt, hogy e magyar formájú sarlót főképp a Székelyföld északnyugati peremvidékén (Székelykeresztúr–Nyáradvidéke—Marosvásárhely környéke, a Mezőség vonaláig) élő székelység megkedvelte, használatában általánosan magáévá tette, akkor bátran tekinthetjük e sarlóformát e peremvidéken élő székely nép fő sarlótípusának.

MOLNÁR ISTVÁN

Tótfalusi Kis Miklós verse. Családtörténeti kutatásaim közben akadtam rá a sárospataki kollégium könyvtárában TÓTFALUSI KIS MIKLÓSNAK egy latin üdvözlő versére, amelyet Musnai Mihálynak 1686-ban Leydában megjelent teológiai értekezése elé írt Tótfalusi, a tudós szerző nevével úgyve játékos, a vers 27 sorába 21 változatban szötte bele a M u s n a i név hat betűjét.

Tudjuk, hogy Tótfalusi mint végzett teológus, a fogarasi mesteri állásból ment ki akadémiára azzal a szándékkal, hogy a könyvnyomtatáshoz szükséges ismereteket sajátítsa el, s majd idehaza szolgálja egyházát a magyar Biblia kiadásával.

Tótfalusi Amsterdamban rövid idő alatt elsajátította a könyvnyomtatáshoz szükséges összes ismereteket: a betűvést, metszést, öntést, nyomtatást, s önálló műhelyt nyitván, olyan hírnévre tett szert, hogy régi mesterét elkerülve, tömegesen halmozták el rendelésekkel a legelőkelőbb cégek. Nagy jövedelméből már munkába vette a magyar Bibliának saját költségén való kiadását, miután látta, hogy a háborús viszonyok és üldöztetések miatt odahaza nem tudják azt kiadni. Nehány ezer példányban maga adja ki a teljes Bibliát, külön az Új-szövetséget és a Zsoltárokat is, de egyben maga javítja át a Jansen-féle régebbi kiadás szövegét, hogy a fordítás minél jobb, a Biblia minél tökéletesebb legyen.

Tudjuk, hogy éppen ez időben támad rá hazai egyháza, s küldi ki Kolosvári Istvánt, a Bethlen-kollégium professzorát, hogy az eretnekségnek minősített átdolgozást akadályozza meg, hiszen a Biblia szövegét csak a zsinatnak van jogá módosítani. Munkatársai, a magyar teológusok is félre állanak, bár fizeti munkájukat, de Tótfalusi nem tágit.

Ennyi gond és ilyen nagymérvű elfoglaltság között is meleg barátságot ápol kintlevő honfitársaival, s játszi könnyedséggel írja meg üdvözlő versét barátjának munkája elé. Érdekes az is, hogy mennyire kiérzik e versből hazavágyódása, meg a béke utáni vágya, amelynek hiánya akadályoz idehaza minden művelődésbeli és hitéleti tevékenységet.

² Györffy István, A Magyarság Néprajza II, 174. (Különnféle sarlóformák 2. kép).

A kis vers újabb kiadásáról nincs tudomásom. Minthogy az értekezés egyetlen példányban maradt fenn a sárospataki könyvtárban, újabb közlését mindenesetre indokoltnak tartom, mert egy eddig ismeretlen oldaláról mutatja be nekünk e nagy embert, akinek művészi kiválóságánál még nagyobb emberi nagysága. A vers a következő:

Alacris iste tuus amice *Musnai*
 En iterum et iterum gestit *animus* publico
 Sisti profectus *nam sui* penitus nequit
 Specimina, ned *Musa in* te alumno muneris
 Supprimere proprii iudicia. Ne *minuas* eam,
 Quam *a minus* adulta aetate colis: industriam.
 Perge pede quo coepisti. *Is unam* gloriae
 Pandet viam cursus tuae. *Nam sui* habet
 Pro laude virtus. *I, manus,* linguam, cor et
 Totum factis te devova. *I, sanum* Dei
 Scriptis propages dogma, voceque *Munias*
 Rem christianam his, *Si manu* armata nequis.
I, disputa, adversariis *Nasum* frica,
 Ostendeque *Asinum* quam refert rudis ille grex
 Ut mel. Ut asinus qui cicutam et toxicum
 Carpit avidae, nec pensat *An sumi* ea juvet
 Sub cortice *Imus an* salubris succus, an
 Sit virulentus. Qualis *in suam* redit
 Qualemve dic nunc quove comitatu domum
 Impurus eventuve quali spiritus:
 Ne cordis *a tali sinum* serpente quis
 Sinat occupari veritate coquita
 Sed persevereret *Ni suam* oderit animam
 Ist haec agens, idque genus alia *Patriae*
 Temet para. Jani fores o *Si numa*
 Iam claudat, aut Octavius quis ut ego
 Tecum redux hinc, laetus *Una sim* ibi loci!

Nomini praestantissimi, doctissimique Domini Authoris Amici Iudens
 hisce accinuit Nicolaus Kis Hung. de M. Totfalva.

Magyarra így fordítható:

A te buzgó lelked Musnai barátom, ime, újra meg újra siet a nyilvánosság elé lépni, mert nem zárhatja magába elvonultan titkait. Sem a Muzsa nem rejtheti el benned, gyermekében levő adományainak bizonyítékait. Ne hagyj lankadni azt a szorgalmat, melyet már ifjú korodtól fogva mutatsz! Haladj, amint kezdetted! Ez a pálya a dicsőség útját nyitja meg előtted, mert az erénynek joga van a dicsőséghez; Menj! kezeidet, nyelvedet, szívedet és magadat egészen szenteld a munkára! Menj! Hirdesd Isten igaz igéjét, írással és szóval! Erősítsd a keresztyén hitet, ha karod nem való fegyverforgatásra. Menj! Vitázz, dörzsölj orra alá az ellenfélnek, mutasd meg, hogy számárság, amit a buta tömeg mézédés igazságnak vél, mint amely számár mohón legelészi a bürköt és más mérges növényeket, nem törődve azzal, hogy jó-e az megenni, s a héj alatti nedv egészséges-e vagy mérges. Mondd, melyik tisztátalan lélek tér vissza házába és hogyan, milyen kísérettel, vagy milyen-eredményel? Nehogy valakinek szívét ily kígyó foglalja el, míg az igazságot fontolgatja, hanem maradjon állhatatos, hacsak nem gyűlöli a maga lelkét ezt cselekedvén. Azok más dolgokat, Te önmagadat készítsd a hazának!

Bár véget vetnének már az Istenek a harcnak, hogy én is hazatérhetnék innen, s veled együtt örülhetnék odahaza!

Kiváló tudós, kedves barátjának nevére írta e játszi verset Misztótfalusi Kis Miklós magyar.

MUSNAI LÁSZLÓ

A kisborosnyói La-Tène-kori vár. A háromszéki Kisborosnyó községtől 3 km-re Kispatak község nyugati részében folyó Kispatak két ága között egy magas domb emelkedik. A domb tetején már ORBÁN BALÁZS¹ szerint is egykor vár terült el; ezt ő Pogányvár és Bodzavár néven említi. A nép Borzváranak hívja, MARTIAN GYULA² csak Orbán Balázs nyomán ismeri, FERENCZI SÁNDOR³ a vár erődítési rendszerét az erősi típusú, neolithikus várak csoportjába sorozza.

Ez év április elején néhány középiskolai tanulóval a Borzváran ásatást végeztem. A Kispatak két ága között emelkedő dombon egy tojásdad-alakú fennsíkot, alatta kettős sáncgyűrűt figyeltem meg. A domb felszínén mély gödröket találtunk; ezek a kineskeresők munkájára vallanak. A domb felszínén a peremtől kiindulva a sáncgyűrűk irányába merőleges kutatóárkokat húztunk. A kutatóárkok nyomán a domb peremén 1,5 m vastagságú kőfal nyomait találtuk meg; ez tojásdad-alakban vette körül a domb fennsíkját. A kőfal köveinek csak az alsó sora, az alapozási rétege került felszínre. A kőfal olyan durva, megmunkálatlan kövekből állott, melynek kötőanyagául földet használtak, mésznek nyomára se bukkantam. A vár hosszanti tengelye kelet-nyugati irányú, hosszúsága 72 m; a rövidebb észak-déli tengelye 35 m. Ezen a kőfalon kívül a vár védelmére szolgált még két földsánc; ezeknek nyomai ma is jól látszanak. ORBÁN BALÁZS⁴ a vár területéről előkerült téglá- és cserépdarabokról, vas- és rézdarabokról, továbbá vas lándsákról és nyúlhegyekről tesz említést. Kutatásunk során — melynek inkább hitelesítő jellege volt — cserép edénytöredékek kerültek elő. A felszínre került kerámiai anyagot három csoportra lehet osztani. Az első csoportba tartoznak a kézzel készített, befelé vagy enyhén kifeléhajló vagy egyenes peremű festett edények. Az egyenes peremű edény barnaszínű alapján vörös festést találunk. A befelé hajló peremű bütyökfüllel ellátott edény díszítése fehér és feketével keretezett vörösfestés. A második csoportba tartoznak a durva iszapolású, újjbenyomással, bordadíszsel, ágdíszítéssel ellátott egyenes vagy enyhén kihajló peremű edények. A harmadik csoportba sorozható egy korongon készült 1 cm vastag fehér és vörös szalagdíszsel ellátott edénytöredék, továbbá egy ugyancsak korongon készült finom iszapolású kihajló peremű, a perem külső részén egymástól 2 cm-re levő besimított három hullámvonallal díszített feketeszínű talpcsöves tál peremtöredéke. Ezt a besimított hullámvonal díszítést megtaláljuk az edény belső oldalán is. Előkerült még téglaszínű egyenes és hullámvonalakkal díszített nagy agyagveder hasítöredéke is.

LÁSZLÓ FERENC⁵ a Borzavárát a praemykenaei jellegű telepek csoportjába sorozza, ugyanezt a megállapítást — valószínűleg LÁSZLÓ FERENC kutatása nyomán — szüri le FERENCZI SÁNDOR is.⁶ Véleményem szerint a kerámiai lele-

¹ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása. III, 164.

² Marian I., Repertoriu arheologic pentru Ardeal, 10.

³ Ferenczi Sándor, Raport asupra unei excursii arheologic în județul Treiscaune: An. Com. Mon. Ist. Secția pentru Transilvania, 1926—28, 246.

⁴ Orbán Balázs, i. h.

⁵ László Ferenc, Háromszék vármegyei praemykenaei jellegű telepek: Dolgozatok II (1911), 182.

⁶ Ferenczi Sándor, i. h.

tek alapján különböző korú településeket kell itt megkülönböztetnünk. A legrégibb a polichrom díszítésű festett kerámiájú telep, melynek erősítési munkájához tartozhatott a domb oldalán húzódó sáncvonulat. A praemykenaei telepre a bronz és a La-Tène-korban újabb rátelepülés történt. A bronzkorra utalnak a második csoport edénytöredékei. A La-Tène-korra mutat a korongon készült festett kelta edénytöredék, hasonló, csak egyszínű vörösfestésű edény került elő Zetevárán.⁷ Ugyancsak a La-Tène-korba tartozik a besímített hullámvonallal díszített, csőtálpú edénytöredék is. A La-Tène-kori település erősítési munkájának tekinthetjük a domb peremén húzódó 15 m vastag sárba rakott kőfal erősítményt is. A település a sorozatos bolygatások miatt stratigraphiát nem adott. A kutatás rómaiakori emléket nem hozott felszínre. A La-Tène-kori vár valószínűleg akkor esett el, mikor a rómaiak meghódították a háromszéki medencét, s a Borzváratól 5 km-re Nagyborosnyón, a Bodzai szoros lezárására castrumot építettek.⁸

Dácia újabb régészeti irodalmához. Az utóbbi évek folyamán Erdély, az ókori Dácia történetével nemcsak az erdélyi, hanem a magyarországi kutatók is behatóan foglalkoztak. Dácia keleti részének, a Székelyföldnek keleti határvonalát igyekszik körvonalazni PAULOVITS ISTVÁN¹, egész Dácia határvédelmével pedig SZILÁGYI JÁNOS² foglalkozik.

Az Erdélyi Tudományos Intézet megbízásából a Bereck—Marosvásárhely közötti határvonal felkutatásában útitársa voltam PAULOVITSNAK; a további szakasz bejárásában — akadályoztatásom miatt — nem vehettem részt. Paulovits az irodalmi adatok alapján járta be az egykori Dácia keleti részét, hogy az eddig ismert védelmivonal láncszemeinek, az erősítmények helyét rögzítse s az egyes helyeken ez újabban előkerült szórványos leleteket dolgozza fel. Munkájában az eddigi római-kori kutatások és leletek kimerítő irodalmát adja. Megállapítása szerint a keleti részen három erődív volt. Az első egy külső védelmi vonal volt, mely Óvárhely, Vécs, Görgényszentimre, Mikháza, Sóvárád, Énlaka, Székelyudvarhely, Homoródszentpál, Barót, Oltsem, Komolló és Bereck castellumaiból állott. Ezeket az erősítményeket, melyek a folyóvölgyek, utak lezárására szolgáltak, peremtáboroknak nevezi. A belső védelmivonal, mely a kolozsvári, szamosújvári, marosvásárhelyi, segesvári, olthévízi, barca-rozsnói táborokból állott, egy alimentáló erődív, időrendileg a külső védelmivonalnál későbbi is lehetett. A központi védelmet a gyulafehérvári és a tordai légiós táborok irányították. Ennek a védelmirendszernek a kiépítését közvetlenül a Trajanus-féle hódítás utáni időre teszi.

SZILÁGYI JÁNOS az ókori Pannonia alapos ismerője és kutatója a dáciai táborerősítmények helyőrségei csapatlistáinak összeállításával kísérel meg Dácia meghódításának időpontját, valamint határvédelmi rendszerének kialakulását meghatározni. Munkájának alapjául szolgált a tartomány területén megfordult és castrumot épített csapattestek fennmaradt bélyeges téglái és feliratos emlékei. A dáciai védelmi rendszer mélységi tagozódása, esetleges hármás gyűrűje mellett foglal állást. Ezt a megállapítását különösen a keletnyugati határvonal meghúzásakor hangsúlyozza ki. A gondos lelkiismeretességgel és alapos körültekintéssel készült munka fontos útmutatással szolgál Dácia határvédelmének további kutatói számára.

⁷ Székely Zoltán, Jegyzetek Dácia történetéhez. Sepsiszentgyörgy, 1946. 22.

⁸ I. h. 28, 30.

¹ Paulovits István, Dácia keleti határvonala és az úgynevezett „dák“-ezüstkínések kérdése. Kvár, 1944.

² Szilágyi János, A dáciai erődrendszer helyőrségei és a katonai téglabélyegek. Diss. Pan. Ser. II. No. 21. 1946.

A dáciai határvédelmi rendszer kérdésében bennünket mindkét kutató esetében különösen a keleti, a Székelyföldre vonatkozó megállapítások érdekelnék. PAULOVITSNAK és SZILÁGYINAK azzal a megállapításával, hogy egész Dáciát, beleértve az egész Székelyföldet, a rómaiak egyszerre foglalták el, teljesen egyetértünk.³ Munkájuk méltatása mellett azonban egy pár olyan adattal szeretnők bővíteni megállapításaikat, melyekről tudomásuk nem is lehetett.

Véleményem szerint a Barót—Zágon, Torja—Bereck közötti területet, a háromszéki medencét egy külön limes-szakaszként kell kezelnünk.⁴ Ezen a területen az Ojtozi szoroson át vezetett ki az a fontos római kereskedelmi és hadiút, mely a Fekete tenger mellékét kötötte össze Dáciával. Az ojtozi szoroson át Erdély már az őskorban virágzó kereskedelmi kapcsolatot tartott fenn kelettel,⁵ s már Krisztus születése előtt az első századok folyamán megnyílik az út a rómaiak számára a bennszülött lakossággal való kereskedelmi kapcsolatok létesítésére. Ezt a tényt bizonyítják a római császárkort megelőző köztársasági éremleletek.⁶ Ennek az útnak biztosítására átlag 6—10 km-re, a szorosok bejáratánál még kisebb távolságra a rómaiak föld-, később kőerődítményeket építettek. Eddig csak a berecki és a komollói castrum volt ismeretes. Az utóbbi évek folyamán sikerült több tábor helyét megállapítani. A nagyborosnyói tábort — melynek létezését — Paulovitssal ellentétben — Szilágyi is elfogadja, ez év április hónapjának első felében megástam. A castrum nem az ORBÁN BALÁZS által jelzett területen terül el,⁷ sem nem azon a részen, ahol CSUTAK VILMOS és LÁSZLÓ FERENC végzett ásást,⁸ hanem ott, ahová már 1944. évben tett helyszíni szemlélem alkalmával helyeztem.⁹

A tábor mérete a fal belső felétől mérve 198×131 m. Az északi és déli oldalon két közép, a keleti és nyugati oldalon egy-egy félköralakú olyan bástyát találtunk, mint amilyent PANAITESCU¹⁰ talált az alsókosályi tábornál. A két tábort egy földtábor előzte meg. Az itt építkező csapattest az Ala I Asturum volt,¹¹ nem pedig az Ala Pannoniorum, ahogy SZILÁGYI vélte. A nagyborosnyói tábornak ikertáborra volt a cőfalvi Várhegyen levő római castellum. A két tábor homlokvonala pontosan egy síkban feküdt. Nagyborosnyótól 6 km-re Barátos község mellett szintén római castellum állott, melynek feltárása a jövő feladata. Az Olt völgyének a lezárására szolgált az oltszemi castellum. A castrum a Mikó-kastély területén fekszik, a kastély ráépült az egykori római erődítményre. A kastély cselédségi épülete előtt levő veteményes kertben megtaláltam a castellum észak-nyugati kiugró félkörös sarokbástyájának alapozását s a castrum keleti és déli 180 cm vastag falát. A castrum mérete 120×80 m. Az ásítás folyamán előkerült peremes fedőtéglaikon sehol se találtam meg a tábort építő csapattest nevét viselő bélyeget.

³ Székely Zoltán, i. m. 45.

⁴ I. h. 29.

⁵ Roska Márton, A Székelyföld őskora: Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára. Sepsiszentgyörgy, 1929. 258.

⁶ Székely Zoltán, A futásfalvi éremlelet (Nyomatás alatt a Dácia ezévi kötetében).

⁷ Orbán Balázs, i. m. III, 163.

⁸ Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1910—1911. évi állapotáról. 64.

⁹ Székely Zoltán, Az Ala I. Asturum emlékei a Székelyföldön: EM. 1944. 485.

¹⁰ E. Panaitescu, Castrul roman dela Căsei: An. Com. Mon. Ist. Sectia pentru Transilvania. 1929. 326. 4. kép.

¹¹ Székely Zoltán, i. h.

A háromszéki limes-szakaszt elhagyva, a Hargita-vonulatán húzódó táborerődítmények sorába Barót és Homoródszentpál közé iktathatjuk az oklándi castrumot,¹² ennek köveit útépitésre elhordták. Székelyudvarhely után a Küküllő völgyében Énlaka előtt, talán Bögözön¹³ volt római mansio. Állításunkkal azonban óvatosan kell bánnunk, mivel sem irodalmi adat, sem személyes megfigyelésünk nem ad támpontot erre vonatkozólag. Talán Nagysolymoson is volt római település; erre mutat az itten talált feliratos kövek előfordulása.¹⁴

Egy másik fontos dolog a Homárka, Ördögárok, stb. elnevezés alatt ismeretes sáncvonulatok kérdése. A Homárkát s a Székelyudvarhely közelében Zetelaka fölött húzódó Ördögárkot bejártam s mindkettőt több helyen átvágattam. Nézetem szerint ezek a sáncvonulatok, valamint a székelyföldi sáncvonulatok nagyrésze, melyek a római védelmivonal közelében húzódnak — római eredetűek.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a Székelyföld ókori történetének régészeti adatok alapján történő megvilágítására a kezdeményező lépések megtörténtek. Örvedetes tény, hogy ebből a munkából a panhoniai kutatók is részt kértek. A kérdés végleges megoldása, a castrumok, őrtornyok, sáncvonulatok, polgári települések felkutatása és szakszerű feltárása azonban még mindig a jövő feladata.

SZÉKELY ZOLTÁN

Adatok régi magyar képgyűjtemények történetéhez. A nevezetes nagyszebeni arcképfestő Stock JÁNOS MÁRTON (1742—1800) 1763 óta a bécsi Szépművészeti Akadémián volt beiratkozva, majd tanulmányai bevégzése után egy ideig, az 1786 évi nyári hónapokig Pozsonyban működött. Ez idő alatt, 1774-ben, rajzolta a piarista HORÁNYI ELEKET is. E rézmetszet címlapként Horányi »Memoria Hungarorum« című művének első kötetében jelent meg. Stock Pozsonyból gyakran utazott Bécsbe. Ott — valószínűleg báró Brukenthal, erdélyi kormányzó segítségével — alkálma nyílt arra, hogy GRÓF FESTETICS PÁLNAK, a magyar udvari kancellária alelnökének képgyűjteményét megtekinthesse. A báró Brukenthal-féle nagyszebeni könyvtár L. v. WINCKELLMANN tollából, egy »Handbuch zur nähere Kenntniss alter und guter Gemälde« című, Augsburgban 1781-ben nyomtatott könyvet őriz, melyet Stock annak idejében Bécsben használt és sajátkezű bejegyzésekkel látott el. Ezekből a lent szöszerint közölt bejegyzésekből kitűnik, hogy GRÓF FESTETICS bécsi képgyűjteményében a fenti kézikönyvben szereplő festőktől a következő képek voltak meg:

49. l.: „Graf Festetics besitzt eine Verkündigung der Geburt Christi unter dem Namen Rembrandt, Wohl kaum in Rembrandts Manier.“
82. l.: (van Hoeck János, antwerpeni művész, Rubens-tanítvány nevéhez) „Graf Festetics besitzt eine Familie von ihm“.
101. l.: (Mányoki Ádám nevéhez) „Graf F. besitzt ein Porträt eiche (tölgyfára festett) in Minerva-Gestalt“.
114. l.: (Mirevelt Mihály Janson festő nevéhez) „Graf F. besitzt 2 ausserordentliche Porträit auf Holz, Kniestück“.

BIELZ GYULA

¹² László Gyula szíves közlése.

¹³ Orbán János székelykeresztúri r. kat. esperes közlése.

¹⁴ Molnár István székelykeresztúri tanár-társam közlése.

A Coşbuc-család ősei Hordón. Még 1929 táján a széplaki Petrichevich Horváth-család történetére vonatkozó adatgyűjtő kutatás közben KELEMEN LAJOS¹ néhány, a román irodalomtörténetírásra nézve érdekes forrásra akadt az említett családnak az Erdélyi Nemzeti Múzeumban lévő levéltárában. Az ő szíves figyelmeztetése révén a Coşbuc-családra vonatkozólag olyan adatok birtokába juthatunk, melyeket a román család-, illetőleg irodalomtörténetírás aligha ismer.²

Ez a néhány forrás az 1753-, illetőleg 1759-től visszamenőleg több, mint egy századra terjedőleg tájékoztat a későbbi Coşbuc-család történetéről. Három vallatási jegyzőkönyv, két jobbágyok feletti osztzkodást tartalmazó s néhány kisebb jelentőségű irat vonatkozik e tárgyra.

Az I. és II. jegyzőkönyv kérdéseiből s a rájuk adott feleletekből megállapítható, hogy (1759-ben) a Coşbuc-ok Hordón nem őslakosok,³ ottan semmiféle apai ágról való telkek nincsenek, hanem „Alsó Ilosvárol (a P. Horváth-család birtokáról) származott az elejek ide (t. i. Hordóra).“⁴ Hogy kik voltak a „fugitivusok“, azaz szökött jobbágyok, arra vonatkozólag a hagyomány alapján csaknem egyöntetűen adott feleletek azt mondják, hogy „két egy testvér. Alexa és Opra nevű Legények ennek előtte igen régen valamely nagy éhségben⁵ vagy háborúban Alsó Ilosvárol elszökvén, Hordóra mentenek és ottan pakulárságra adván magukat, minekutánna fel nevedtenek úgy telepedenek Hordora, kiknek posteritási volnának az mostani kérdésben főrgő Kosbukék.“

A II. jegyzőkönyv egyik tanúvallomása a Kosbukoknak a *Brágye*-családból való kiválásáról emlékezik meg. Itt azonban valami hagyományzavarodásról van szó; ezt nagyon szépen megmagyarázza Tyira Urszu tanúvallomása.⁶ Szerinte „amint a régi öreg emberektől értette“, Középfalváról valóban származtak el a „régii időben a *Brágye* családból származó ifjú legények“, kikről azonban nem tudni, hogy véglegesen hol telepedtek meg; viszont Alsó-Ilosvárol is „mentenek volt el ismét igazság szerint *Ungur* nevezetű, de annak utánna *Tiporának* nevezett nemzettségből ide való (t. i. alsóilosvai)

¹ A rövid dolgozatra vonatkozó adatokat neki köszönhetem. Néhány adatra még néhai Drăganu Miklós volt szíves felhívni figyelmemet.

² Şotropa Virgil ugyan már foglalkozott e kérdéssel [Obârşia familiei Coşbuc: Archiva Someşana (Năsăud) 1926. 58—76] egy — Beszterce városa régi levéltárából előkerült — csonka jegyzőkönyv-másolat adatai alapján. Ez a másolat eredetiben és teljes egészében megvan a Petrichevich-Horváth-család levéltárában [Felvették „în ano 1753 mense Martyo“. Jelzete: Reg. II. Fasc. 24. sub F. No. 5.]. A második „anno 1759 die vero 23 mensis January“ kezdett és Alsóilosván (Szolnok-Doboka m.) felvett jegyzőkönyv is ugyanott található [Nr. 3.]. Az első (1753) jegyzőkönyvre rövidítve I.-sel, a másodikra (1759) II.-sel utalok, de elsősorban a terjedelmesebb, 180 ívrét lapon, 224 tanúvallomást magába foglaló II. jegyzőkönyv adatait használom fel. Şotropa ezt nem ismerte.

³ Vö. I, 12—13, 14b, 16a, 17b, 19a, 21a; a II. csaknem minden tanúvallomása ugyanezt bizonyítja.

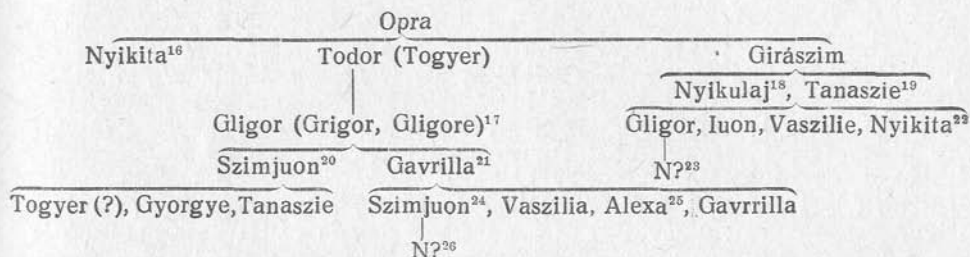
⁴ Vö. I, 4—5, 8b, 11a.

⁵ Brágye Kozma szerint [vö. I, 20] „mikor a tatár Erdélynek jobb részét elpusztította“, tehát valószínűleg az 1658—61 közötti tatárpusztítások idején.

⁶ L. I, 22b—23a. — Horváth Kozma és Ferenc 1720-i jobbágyösszeírása is csak Középfalván ismer *Brágye* ~ *Bráda* családot. Az összeírás megvan két példányban is a P. Horváth lt.-ban [Reg. II. Fasc. 25 sub W. No. 10. és Fasc. XIII. No. 10].

jobbágyok, akiknek nemzettségéből valók volnának azok, akik most is Besztercze vidékén Hordón laknak és *Kosbukéknak* hivatják magukat.“

Részemről az okmányok alapján szinte kétségtelennek tartom, hogy később a Hordón lakó Csšbuc-család az alsóilosvai Ungur, s az ő kiválásuk után valamilyen okból Tiporá-nak nevezett család Hordóra átkerült tagjaitól származik. Itt alább közlöm a „két egy testvér“ Alexa és Opra-val kezdődő Szekujéts alias Kosbuk család leszármazási tábláját:

I. TÁBLA.^{6a}II. TÁBLA.¹⁵

^{6a} A családfára vonatkozólag l. I, 7a—b, 8a, 9a—b, 11a—b, 12a, 14a, 21a, 28a és II, 52, 53, 57, 64, 65, 69, 77, 92, 95, 98, 100, 102, 110, 114, 132, 139, 145, 147, 149, 165, 167, 172, 175.

⁷ Tyirát az 1759-es jegyzőkönyv [II, 55] mint „néhai“-t említi

⁸ Iuonnak három leányáról is megemlékeznek a tanúk, de a nevét egyiknek sem említik. Az egyik Andronyi aluj Istyényi-nek, a második a Todorán Danila fiának, Vaszilje aluj Todorán-nak s a harmadik Vonja aluj Bajti-nak a felesége. Erre vonatkozólag l. még II, 55, 67, 69, 71, 121, 122 és 128.

⁹ Elment nem tudni hová [vö. I, 8a, II, 57].

¹⁰ Ekkor már meghalt [vö. II, 57].

¹¹ Ninesenek fiai [vö. II, 64, 1]; ellenben a néhai Tyirának e három házas fián kívül még nőtlenek is „felesen vannak“ [vö. II, 52].

¹² Mint Iuon Nyikiti-t vagy Iuon aluj Andrisoje-t ismerik [vö. I, 7b, 8a, II, 57]; sőt mint J. aluj Anyiszie-t már „néhai“-nak mondják [vö. II, 53, 65].

¹³ Már öreg asszony [vö. II, 114].

¹⁴ Még mindkettő nőtlén [vö. I, 7b, 8a, II, 57].

¹⁵ E táblázat is az I. Táblához fűzött jegyzetben megjelölt helyek tanúvallomásai alapján készült [L. még II, 58, 80, 105, 174].

¹⁶ Meghalt 1759 előtt. Csak leányai maradtak [Vö. II, 77].

¹⁷ 1759 előtt meghalt. Vö. II, 102.

Ami a Coşbuc-család Hordóra való átköltözésének időpontját illeti, erre vonatkozólag nem csatlakozhatom ŞOTROPA VIRGIL véleményéhez, aki a családot még a XVII. század elején, a Mihály vajda korszakát követő zavarok idején Hordóra került ősoktól származtatja.²⁷ Bár igaz, hogy a két táblán a család öt, illetőleg hat nemzedéke szerepel s ez, egy nemzedékre kb. 30 évet számítva, kitenné a 150—160 esztendő, de az első, beköltöző őst s az utolsó, még csecsemőkorban levő leszármazottat nem vehetjük be a számításba s így, ilyen számítás alapján, a család három-négy nemzedékének Hordón való élete alig száz évet tesz ki. Tehát nem a XVII. század elején, hanem a század közepén, valószínűleg a II. Rákóczi György lengyel vállalkozását követő zavaros időben, kerülhetett a család Hordóra.

Érdekes megjegyezni, hogy a múzeumi levéltárban található egy fugitívos jobbágyok ügyében tartott vallatási jegyzőkönyvet;²⁸ ebben egy Alsóilosváról elszökött jobbágyról, *Ungur Gergely*ről történik említés; ez másik két társával együtt valamikor az 1657. esztendő után bujdosott el Alsóilosváról. Egyébként az Ungur-családdal a Horváthoknak nagyon sok bajuk volt később is.²⁹ Petrichevich Kozma és Ferenc jobbágyosztokodásából tudjuk, hogy 1720-ban „in suspensio“ kellett maradnia *Ungur Lupuly* és *Ignat* „puszta házhelyének“ valószínűleg az ott lakó jobbágyok elszökése miatt (Legalább is erre utal az előbbi forrás s a „puszta“ szó). Bár az előbbi forrás 1657-es évszáma világosan összeesik a tőlem megállapított átköltözési időponttal, mégis úgy vélem, hogy itt az Ungur-család más szökött tagjáról van szó s nem egy Hordóra elszármazotról, hisz nem lehet genealógiai mesének venni a „két egy testvér“től, egy Alexa és Opra nevű őstől való leszármazást, mikor azt a tanuk egyöntetű vallomásán kívül a II. Táblán szereplő *Nyikuláj aluj Girászim Opri* névben szereplő s kétségtelenül valószínűleg élt ősről vonatkozó *Opra* név is bizonyítja.

Érdekes volna megvizsgálni a család nevét is. Vajon elfogadható-e az a DRÁGANU MIKLÓS előtt is kissé erőszakoltnak látszó népi etimológia, mely a Kosbuk nevet a román *cujba* 'üstláb' szótól származtatja vagy szláv eredetű névnek veendő-e ez a név, mint ugyancsak DRÁGANU véli?! Ez utóbbi esetben

¹⁸ Nyikuláj aluj Girászim Opri néven emlegetik. Érdekes, hogy erre az ágra általában nem használják a Kosbuk alias Szekujetz nevet, hanem az apára s nagyapára célzó népies néven említik. Erre vonatkozólag lásd alábbi fejtegetésemet.

¹⁹ *Bohókásnak, féleszűnek* mondják; nőtlen [Vö. II, 65, 69]. Tanaszi aluj Girászim Opri-nak hívják a falusiak.

²⁰ A „tavaj Molduvába ment“ s most is ott van [Vö. II, 69].

²¹ 1759 előtt meghalt. Mindkét fiút az apjukra utaló aluj Gligore névapposítással említik [Vö. I, 8a, II, 58, 102].

²² „Tavaj“ (azaz 1758-ban) Máramarosba ment Vaszilie-val együtt [Vö. I, 7a, 8b, II, 69].

²³ Ekkor még csak kis fiú; a nevét nem tudják [Vö. II, 69].

²⁴ A „tavaj Molduvába ment s ott vagyon“ [Vö. II, 65, 105].

²⁵ Csak egy tanú említi [Vö. I, 8a].

²⁶ Szimjuonnak egy ifjú legény fia van, de a nevét nem említik [Vö. II, 52, 55].

²⁷ Vö. i. t. 60 és 75.

²⁸ P. Horváth lt. Reg. II. Fasc. 2. No. 22.

²⁹ Ungur Lupulynak „gyilkossága megváltásáról való (kezes)levele“ és egy *Ungur Ignat*-ra vonatkozó kezeslevél található az említett családi levéltárban [Reg. II. Fasc. 2. No. 22. illetőleg Reg. II. Sub. A. A. Nro, 3].

is csak úgy fogadhatjuk el ezt a feltevést, ha azt csak a névre magára és nem a család származására vonatkoztatjuk. Az Ungur és a Hordóra is átvitt talán rokon jelentésű Szekujétz név a család eredetére nézve más következtetésre jogosíthat fel.

A per kimenetelét nem ismerjük, bár a fejleményeket a ŐOTROPA tanulmányából 1763-ig követhetjük. Mindedig csak a tanúkihallgatások történtek meg. A perre vonatkozó ítélet még nem került elő. Lehet, hogy ilyen ítéletre nem is került sor, mivel a család valamiképpen, talán a Horváthokkal való egyezkedéssel, mentesítette magát egy kétségtelenül a Horváthokra nézve előnyös ítélet következményei alól. Mindez mai adataink alapján eldönthetetlen. Talán Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegye levéltárában s a marosvásárhelyi tábla irattárában lehetne még erre az ügyre vonatkozólag felvilágosító adatokat kapni.

Hogy a felvázolt családfán melyik családtagot lehet Coşbuc György ösének tekinteni, ennek eldöntése ugyancsak a kérdéssel ezután foglalkozó román irodalomtörténetíróra marad.³⁰

A kolozsvári fejenhordás kétszázéves emléke. Nemrégiben SÁNDOR GÁBOR a kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordásáról szólva, elsősorban is a fejenhordásról emlékezett meg.¹ Véleménye szerint ez a cipekedési mód a múlt század közepe táján és második felében, tehát akkor alakult itten ki, mikor az addig állattartó-fuvarozó és gabonatermelő Hóstát lassanként áttért a kert- és tej-gazdálkodásra. Ekkor a kisebb mértékű tej- és zöldség-szállítás elvégzésére alakult ki ez a cipekedési mód főként a hóstáti leány- és asszony-népség körében. SÁNDOR szerint a hóstáti fejenhordás első nyomai csak 1850 táján mutatkoznak. Egy jó félszázad múlva, e század második évtizedében a nagyobb méretű termelés kifejlődésével aztán a fejenhordás meg is szűnik.

E dolgozat megjelenése után, 1944-ben a kolozsvári Szent Erzsébet-aggmenháznak a város története szempontjából felette értékes levéltárában kutatva, egyebek mellett ráakadtam egy olyan adatra is, mely nyilvánvaló bizonyossága annak, hogy a kolozsvári fejenhordás kezdő-időszakául aligha tekinthetjük a múlt század közepét. Egy 1742-ből való forrásból ugyanis akkor ezt jegyeztem ki: „... (a) buzát... ä házakhoz ä szolgálók *Fejekén hordoták*...“ [i. h. C. 12]. Ebből a szűkszavú adatból is két tény mindenesetre megállapítható: 1. a fejenhordás Kolozsvárt már a XVIII. század közepén is alkalmazott szállítási mód volt; 2. úgy látszik, a fejenhordás itt akkor is az asszony-nép alkalmazta cipekedési mód lehetett, hiszen a forrásban előforduló *szolgáló* a XVIII. században 'cselédlány', azaz 'női háztartási alkalmazott'

³⁰ A Coşbuc-család fennebb kifejtett származási elméletét V. Őotropa tanulmánya révén Drăganu is ismerte [Vö. G. Coşbuc la Liceul din Năsăud şi raporturile lui cu grănicerii H. és é. n. 2]. Fenti fejtegetéseimet semmiképen sem tudom összeegyeztetni Tăslăuanunak a Coşbuc-család őseire vonatkozó fejtegetéseivel [Informații literare și culturale 1903—1910. Sibiu, 1910. 39.]. A család XIX. századi tagjaira vonatkozólag I. a »Poemation de secunda legione valchica sub Carolo Barone Enzenbergio« (Magno-Varadino 1830. 49) című munkát; ebben Antonium Kosbuek (!), Capellanum in Herdo (!) és N. Kosbuek (Drăganu szerint Sebastianus, a költő apja!), Capellanum in Herdo, szerepel (Ezokról a forrásokról és a Coşbuc név etimológiájáról néhai Drăganu Miklósnak 1929-ben adott szíves felvilágosítása nyomán tudok).

¹ A kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordási módjai és eszközei: MNnyv. III (1941), 242 kk. és kny. Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből 7. sz. 8.

jelentésben volt használatos, és — a *cseléd* szóval váltakozva — ilyen jelentésben hallható még ma is Erdélyszerte.

Bár a dolog természeténél fogva csak véletlenül bukkantam erre a szövegrészletre, más történeti adatok hiányában is úgy vélem, hogy a hóstáti fejehordás természetesen a jelzett időpontnál (1742) is régebb keletű, bátran mondhatni, ősi cipekedési mód lehetett. Abban azonban igaza lehetett SÁNDORNAK, hogy a Hóstátban a múlt század második felében kialakult és tőle szépen leírt fejehordási módban különleges hóstáti vonások fedezhetők fel.

A fennebb közölt levéltári adat ismét figyelmeztetés a levéltári kutatók számára, hogy jó, ha a levéltárban dolgozó másirányú kutatás közben rajta tartja szemét az ilyenféle jelenségeken, és csekély fáradsággal hihetőleg becses adatokat szolgáltat a történeti néprajz-kutatás számára.

Benemig, Belemig. Az erdélyi káptalan birtokainak határjárásáról szóló 1299-i oklevél töredékei között az, egykor az Ompoly és az Ompolyica összefolyása táján fekvő, ismeretlen korban és körülmények következményeképpen eltűnt Fülesd határjárásában olvasom, hogy a fülesdi határ a *benemig*-i nemesség (cum nobilibus de *Benemygh*) birtokaival érintkezik. Ugyanabban az oklevélben alább a Velkenhávása nevű helyet mint olyan pontot jelöli meg, ahol *Belemig* és Fülesd határa végződik (protenditur (t. i. meta) ... ad locum, qui vocatur Velkenhawasa, ubi terminatur terra de *Belemig* [et] terra Fylesd) [Teleki Okl. I, 25. — Iczkovits, EMMA, Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp., 1939. 54–5. — Iczkovits azonban, bár az idézett oklevelet ismerte, a kérdésben forgó település nevét nem sorolta be a fehérmegyei községek adattárába].

A *benemig*-i nemesség emlegetése világosan arra utal, hogy itt Fülesddel együtt, egy másik, vele tőzsomszédos, eltűnt településről van szó. Nem kétséges az sem, hogy a *Benemygh* és a *Belemig* alak ugyanarra a településre vonatkozik. E két helynévalak értelmezése rendjén nem indulhatunk ki az elsőből, mert az értelmetlennek látszik. Annál könnyebb azonban a második, a *Belemig* alakból kiinduló magyarázat. Szerintem ez csak összetett helynévként értelmezhető. Első tagjában köznyelvi bölény 'bison' szavunknak a régiségből kimutatható (*belen* ~ *belén* ~ *belin* ~) *belem* alakja rejtőzik, éppen úgy, mint a *bölömbika* madárnév régebbi *belembika* alakjában [vö. EtSz., OklSz.]. Az utótagot viszont azonosíthatjuk köznévi szerepében csak a régiségből ismert, illetőleg helyneveinkből ilyenül kikövetkeztetett 'aqua, fluvius; wasser, fluss' jelentésű *ügy* szavunk *igy* változatával. Sőt amennyiben e szavunk valóban finnugor eredetű, az eredetibb hangállapotot az utóbbi alakváltozat őrizte meg [vö. SZINNYEI JÓZSEF, NyH⁷ 30, 37; másként, de szintén finnugor eredetűnek magyarázza WICHMANN György, MNy. XXII (1927), 353–4]. Az utótagot őrizték meg az ilyen, csak régiségből ismert helynevek: 1095: „predium quod uocatur *forkosig*“ olv. Forkosigy (Farkasügy), 1193: „... ad aquam *Zuduryg*“ olv. Szödörigy (Szederügy) [vö. OklSz. *szeder* és *ügy* alatt]. De ennek *ügy* változata őrződött meg máig az erdélyi *Feketeügy* és *Nagyügy* folyónévben.

Az oklevélben közölt *Benemigh* alak tehát e szerint csak az oklevélszerkesztő elírásának, esetleg sajtóhibának tekinthető. A helyes, úgy hiszem, teljesen kielégítően 'Bölényvize, Bölény folyója (pataka)' jelentéssel értelmezhető alakot a *Belemig* forma őrizte meg.

Déceser. Közelebről e helynévről írva, úgy vélekedtem, hogy ez az — akkori adataim szerint — 1747-ben ilyen, 1756-ban *Déltsel* (olv. Délesel) és 1781-ben *Déltsen* (olv. Délesen) alakban idézhető helynév eredetibb formája *Déceser* lehetett [EM, 1946. 79]. Mint IMREH BARNA mezőbánci református lel-

kész szíves levélbeli értesítéséből látom, elkerülte figyelmemet a következő, 1718-ból való adat: „ton tul a *Gyér Csere* alias *Déresel* oldalon“ [MNyv. IV, (1942), 413 és kny. Dolg. a Ferenc József tud. egy. Magy. Nyelv. Int.-ból 10. sz. II]. IMREH helyszíni ismeretei alapján azt is írja, hogy a kérdéses hely nem déli, hanem keleti fekvésű. Ezért nyilvánvaló, hogy előbbi származtatásomban helytelen irányban jártam, mert a címszövebeli helynév eredeti alakja *Gyércser(e)* volt, s későbbi alakját alighanem az egykori ritkás *csere*-erdő eltűnése után az eredeti helynévadáskor közbejárt szövegtörzsről alap elhomályosulásával nyerhette. Az itt végbement, de egyébként elég ritka szóeleji jétlenülésre a következő példákat idézhetem: *gyiszno* > *diszno*, *gyió* > *dió*, *gyüszü* > *dészü*, lat. [Eugénus > *Ögyén* > *Ödön*, *hugyoz* > *hudoz* [vö. Gombocz Zoltán összegyűjt. műv. II/1. 97].

Házsongárd. A temetőjéről országos hírű kolozsvári *Házsongárd* nevének előfordulására gyűjteményemből a következő történeti adatokat sorolhatom fel: 1604: *Harsongartban* (szö.). 1609: *hásongart*nal, 1611: *Hársongrd.* 1615: *harsongard* felet (sz.) 1622: *Harsongart.* 1622/1721: *Harsongart.*¹ 1628: *Hársongartban* (szö.), 1650: *Harsongárban* (szö.), 1661: *Hásongartban* (sz.). *Hásongartban* (szö.). XVII. század vége: *Hásongárdon* felyül (sz.), 1702: *Hásongárdban* (pszö.), *Hásongardban* (ua.),² 1703: *Hásongartb(an).* 1712: Arboretum *Hásongardiense.* 1713: In Promontorio *Hásongárd* nuncupato (szö.). 1715: *Supra vineas Hásongárd* (sz.). *Hásongard* (szö.). 1723: a' *Hásongárdi* Szőlők felett (sz.). 1729: *Hásongardban.* 1738: *Hásongárdi* fél fertály szőlő. 1740: *Hásongár.* 1742: *Hásongárd* felett (sz.). 1748: *Hásongár* felett (sz.). *Hásongart* Felet vaio szanto Földem. 1761: A' *Hásongárdi* patak mellett (sz.). 1776: *Hásongárd* felett. 1776, 1777: *Hásongárdban* (gyü.). 1781: az *Hásongárd(!)* n(vezetű) szőlő hegyben (pszö.)³ az *Hásongárdi* sikator. 1787: *Hásongárdba* (gyü.). 1790: *Hásongard.* *Hásongard.* *Hásongárd.* 1798: *Hásongárdi* patak mellett. XVII. század eleje: A *Hásongardi* szőlő. *Hásongardb(an)* (szö.). XVIII. század vége: *Hásongárd.* 1807: *Hásongárdba.* 1808: *Hásongardi* szőlő. 1810: *Hásongárd* tetején (sz.) 1814: *Hásongárd.* 1817: *Hásongardi* Forduloban. *Hásongárdon* felyül (sz.). 1822: *Hásongard* tetőn (sz.). 1826: az *Hásongárdi* munka. 1827: a *Hásongárdi* gyepű. 1834: a *Hásongár (!)* nevű temető. 1836: A *Hásongardi* gyümölcsös. *Hásongárdi* ugy nevezett Majalis Uttzai Ház. 1837: *Hásongárdon* felyül (sz.). 1850: az also *hásongárdi* gyümölcsös, a' *Hásongardban* (gyü.) 1852—53: *Hásongárd* felett (sz.). 1853: A' *hásongárdban* (gyü.). XIX. század eleje: A *Hásongárdi* patak mellet (sz.). — Ma és — úgy látszik — az utóbbi két-három emberöltőben is a *Hásongárd* ~ *Hásongár*, illetőleg ritkábban *Házzsongár(d)* ejtés az általános.

Az előbbi adat-felsorolás alapján a következő megállapításokat tehetjük: 1. A *Házzsongárd* helynévre első adatunk csak a XVII. század legelejéről, 1604-ból való; 2. a század első feleiből való adatok, egy kivételével, *Hásongárd[t]* ~ *Hásongár-nak* vagy *Házzsongárd[t]* ~ *Házzsongár-nak* olvasandók; 3. 1661-től az adatok túlnyomó többsége *Hásongárd[t]* ~ *Hásongár-*, illetőleg még valószínűbben *Házzsongárd[t]* ~ *Házzsongár-nak* olvasandó; 4. a múlt század elejétől a helynevet kétségtelenül *Házzsongárd[t]* ~ *Házzsongár-*

¹ A forrás bizonytalan betűvetése miatt e helynévi adat az eredetiben esetleg *Házzsongart*-nak is olvasható.

² Az irat hátlapján lévő regeszta ez: „Az *Házzsongárdi* Pusztának egy részéről való Csere Levél.“

³ Ugyanabban a forrásban így is: „*Házzsongárd* n(vezetű) szőlő hegyben.“

nak ejtették; 5. volt természetesen az a-zó kolozsvári nép- és köznyelvben⁴ e helynévnek *Házsangárd* alakváltozata is (l. az 1781- és az 1852–53-i adatokat). Tollhibából származónak vagy egészen ritka, esetleg egyéni ejtést tükröztetőnek tekinthetők a *Hás[zs]ángár*, a *Hás[zs]ongrád* és a *Házsungárnak* olvasandó adatok.⁵

Magának a helynévnek származtatására nézve három magyarázatot ismerünk. JAKAB ELEK, egy 1373-ban kelt oklevélnek „Nykus dictus *Hazinschart* Ciuis de Cluswar” adatához fűzött jegyzetében ezt írja: „Ime a *Házsongárd*” szónak Kolozsvár egy ősrégi polgárának nevéből származása” [Kvár tört. I, 337. — Magát az adatot l. Okl. Kvár tört. első kötetéhez. I, 73].⁶ Szerinte tehát a címszóbeli helynév személynévi eredetű. JAKABnak erről a jegyzetbe eldugott vélekedéséről kétségtelenül nem vehettek tudomást azok, akik később a helynév magyarázatáról nyilatkoztak. Aligha ismerte ezt a személynévi eredeztetést P. THEWREWK EMIL, mikor azt írta, hogy „a *Hasengarten*-ből vált *Házsogárd* Kolozsvárrótt” [l. tőle: A helyes magyarság elvei. Bp., 1873, 28]. E származtatás úgy látszik, a kolozsváriak között a múlt század második felében már általánosan ismert lehetett. Legalább is, az Erdélyi Kárpát-Egyesület 1894-i Kolozsvári Kalauza [33. l.], NAGY PÉTER (GRANDPIERRE EMIL) visszaemlékezései⁷ és GR. KUUN GÉZÁNAK egy futó jegyzete⁸ e származtatás közkeletű voltát mutatja. Kétségtelenül erre a kolozsvári közvélekedésre⁹ támaszkodott MELICH JÁNOS is (ő ugyanis egyetemi tanulmányait Kolozsvárt végezte), mikor P. THEWREWK közleményére hivatkozva, a címszóbeli helynevet a német jövevényszók közé sorolta; ő azonban már, figyelembe véve SZINNYEI JÓZSEF szóbeli értesítését, e helynevet népetimológias alapon a *haselgarten* ’mogyorókert’ köz-, illetőleg helynévből származtatta [Német vendégszók: Nyr. XXIV (1895), 250 és kny. 36]. Ugyanő később egy pótló-

⁴ Erre nézve l. Balassa Iván, Az a-zás a kolozsvári Hóstát nyelvben: MNnyv. III (1941), 57 kk.

⁵ A kefelevonat javítása idején bukkantam rá SZAKÁL FERENC kolozsvári polgár naplójában a címszóbeli név *házsongárt* és *Házsungárt* adataira. Ugyanott látom, hogy a két kiadó, Szabó Károly és Szilágyi Sándor idevonatkozó jegyzete is *Házsungárt* alakot írt [Történeti emlékek a Magyar Nép községi és magán életéből. Pest, 1860. II, 65, 67]. A *Házsungárt(t)* ejtésre tehát van már a XVIII. század elejéről is adatunk.

⁶ Megjegyzendő, hogy e családnév ugyanebben a forrásban előfordul *Hazinschart* alakban is [i. h. 72]. Más, de szintén Kolozsvárra vonatkozó, 1377–78-i forrásból ismerjük e családnévnek *Hassonsarch* és *Hossonsarch* formáját is [Csánki V, 316]. Későbbi időpontban a rendelkezésünkre álló forrásokban nem találkozunk e kolozsvári családnévvel.

⁷ Ó, kedves Kolozsvár! Berlin (Kolozsvár), 1926, 128. — Ő egyébként ezt írja: A *Házsongárd* „neve valószínűleg szláv eredetű, aminthogy az a város neve is. Az a legenda azonban, amely a szászoknak tulajdonítja a város alapítását, átment a *Házsongárd* nevére is. *Hasengarten* lett volna az a név, amit aztán a kemény magyar száj tört *Házsongárd*dá. *Hasengarten*: Nyúl-kert.” Nagy Péter adós maradt azzal a felelettel, hogy milyen szláv helynévből származik a mai magyar *Házsongárd*.

⁸ „E név (t. i. a *Házsungár*), azt mondják, a német *Hasengarten*-ből romlott volna” — írja gr. Gyulai Lajosnak 1834-ből való feljegyzéseihez fűzött jegyzetében [EM. 1903, 4].

⁹ Az 1702-i forrás regesztá-feljegyzésében szereplő *Hazengard* adat talán arra mutat, hogy a helynevet már a XVIII. század elején is ilyenféleképpen magyarázták.

magyarázatban az erdélyi szász *wëngert* 'weingarten' és a *Bängert* 'Baumgarten' példájára hivatkozva, a (*garten* >) *gerť* > *gárd* fejlődést hangzõilleszkedéssel magyarázza [NyK. XXVII (1897), 97]. Ez a hangzõilleszkedés természetesen már csak a magyar nyelvben ment végbe. Ha ezt a magyarázatot elfogadjuk, még magyarázatlanul marad a szóvégi *t* ~ *d* váltakozás, illetõleg *t* > *d* fejlődés. Ez éppen úgy a *-ba* ragos *Házsongártba* olv. *Házsongárdba* alkalmi zöngésüléssel keletkezett alakból elvont forma lehet, mint ahogy annak tartjuk az erdélyi szász *bangert* 'Baumgarten' köznévbõl átvett erdélyi magyar *bongort* tájszónak *bongord* alakját is. De miõnt ahogy a határozóragos *bongordba* formából az *-rdb-* hármas mássalhangzó-torlódás feloldása céljából a középsõ mássalhangzó kiesett, és e tájszavunknak elvonással keletkezett *bongor* alakja is, éppen úgy a raggal ellátott *Házsongárdba* formából is formálódott *Házsongár*, s a-zással *Házsongár(d)* alak is [l. ezekre nézve MNy. XXXIV (1938), 108—10, 252—3].

Bár bennem már régebben, JAKAB ELEK véleményétõl függetlenül is, felvetõdött a *Házsongárd* helynév és a középkori, nyilván német *Hazinscha[o]rt* > *Ha[o]ssonsarch* családnév kapcsolatának lehetõsége, hangtani nehézségek miatt ezt csak mint a címszõbeli helynév magyarázati kísérletét a teljesség kedvéért említtem meg. Sokkal elfogadhatóbbnak látszik a *Hasengarten* és még inkább a *Haselgarten*, illetõleg **Haselgert* helynévbõl való származtatás. Óvatosságra itt csak az ínt, hogy a *Házsongárd* név elsõ alakjaiban a mai *zs* helyén csaknem kivétel nélkül *rs* hangsoport áll, másfelõl azonban az is igaz, hogy már 1609-bõl van egy *Hazongart* adat is. A rendelkezésünkre álló adatok azonban olyan késõiek, hogy e — hihetõleg középkori eredetû — helynévünk végleges magyarázatához nem elégségesek. Így bár mind MELICH, mind SZINNYEI magyarázata valószínûnek látszik, a *Házsongárd* eredetének kérdése nem tekinthetõ véglegesen elintézettnek.¹⁰ Remélhetõ, hogy a város XVI. századi forrásaiból előkerülhetnek még olyan adatok, amelyeknek világánál majd kielégítõen eldönthetõ az eredet kérdése.

Kásóvér patakja. A Maros-Torda-megyei Backamadaras helynevei között egy 1759-bõl való birtokösszeírásban fordul elő a címszõbeli helynév így: „a' *Kasóvér Patakja*“ (szántó) [ENMLt. Jósika hitb. lt. Bethlen lev. Fasc. B. 2]. Kétségtelenül ennek a helynévnek elõttagja bukkan elénk valamivel késõbbrol a következõ két adatban: 1791: „az Eszak n(vezetû) oldalnak felsõ felén... a Falu *Kásuer* n(vezetû) Erdejébe“ [ENMLt. Conscriptiók, Nalácz A. conscr.] 1830: „az eszak nevû Helyen *Kasuver* végibe“ [ENMLt. Henter lt. Fasc. 1, Nro. 47]. BENKÕ LORÁND helyszíni gyûjtése során 1943-ban lejegyezte a *Kásüvër* és *Kásüvër-ërdeje* helynevet is. 1791-bõl is ismerjük a *Kásüvër erdeje* helynévalakot [ENMLt. Conscr. Nalácz A. conscr.].

A címszõbeli helynév elõttagja elhomályosult összetétel, nyilván a *kása* ~ *N. kása* ~ *káso* köznévként és az *üver* tájszónak összetétele. Erdélyben ez utóbbi, egyelőre pontosan meg nem határozható jelentésû tájszó nagyon gyakori [l. MNy. XXXVIII, 367, EM. 1943. 92, 1944. 133, 1945. 272]. Magának Backamadarasnak helynévanyagából e tájszóval alakult következõ helynevekre hivatkozhatom: *Üver* (1733), *Üver alatt* (1632 előtt), *Üveralja* (1787), *Üverfõ* (1632 előtt), *Üvervég* ~ *Övervég* (1737), *Kisüver* és *Nagyüver* [E két

¹⁰ Megjegyzem, hogyha az 1781-i *Hásongrád* alak nem volna olyan késõi és egyedülálló, valóban gondolhatnánk egy *grad* 'vár' utótagú szláv helynévbõl való származásra. Valószínûleg erre gondolhattott Nagy Péter is elõbb, a 7 jegyzetben idézett vélekedésében.

utóbbi jelenkori adat BENKŐ LORÁND kéziratos backamadarasi tanulmányából való. — A ()-be tett évszám az első ismert okleveles előfordulás évét jelöli]. — A *Kásaiüver*-ből a *Kásüver* ~ *Kásöver* nyilvánvalóan hangürmegszüntető hangzókivetéssel alakult. Megjegyzendő, hogy ugyanilyen alakulás a maroszséki Szentgericéről ismert *Kisver* ~ *Küsver* < **Kisüver* ~ **Küsüver* is,¹ csak hogy itt a hangűr következményeképpen a második tag szókezdő magánhangzója esett ki.

A *Kásövér* alakból úgy látszik, hogy legalább is itt, Backamadarason az *üver* ~ *üvér* tájszónak volt *över* ~ *övér*, sőt — amint egy egyetlen, 1759-ből való adatból megállapítható — *iver* változata is [l. erre nézve MNy. IV, 352 is]. Ekkorról ugyanis egy ilyen adatot ismerünk: „A *Ziver* végben“ (szántó) [ENMLt. Jósika hitb. lt. Bethlen lev. Fasc. B. 2]. Itt az előtag szerintem csak az *Iver végben* névelős kapcsolatból szóhatártévesztéssel kivált helynévi elem lehet [MNy. XLIII, 222].

Kebelás. 1855-ből a szolnokdobokai Ném a helynévei között találkozunk e helynévvel [Bodor levelek. Magyarlápós].² Minthogy a forrás a német szövegbe ágyazott helynevek mindenikét romános alakban őrizte meg, kétségtelen, hogy ez is román ajakról került bele ebbe a forrásba. Éppen olyan kétségtelen azonban az is, hogy itt egy románba átkerült magyar helynévvel van dolgunk. Egy 1687-ből való forrás ugyanis megőrizte a következő helynévi adatot: „*Kabalás* fön“ (k.) [ENMLt. Gr. Bánffy Rok. Lázár lev. 16 Fasc. 2. sz.]. Minthogy pedig ez a „Píntek fele forduló határ(an)“ felsorolt földek között szerepel, nem kétséges, hogy ugyanarra a területre vonatkozik, mint a tőzsomszédos Oláhpéntekről még 1292-ből idézhető *Kabalás* nevű bérc.³ Az 1820–1899 közötti időből nagyon sok Némát illető forrásban fordul elő egy *Kabalásd* ~ *Kabolásd* ~ *Kabalást* ~ *Kabalás* helynév. Az első három a *Kabalás*-nak -d helynévképzős származéka. Úgy látszik, hogy e helynevet a némai románság is változatlanul vette át s így használta még legalább is a múlt század elején. 1820-ból ugyanis a *Kabalásd alatt* helynév román egyenértékeseként a *Sub Kabalásd* forma szerepel egy forrásban [Bodor lev.]. Nem kétséges tehát, hogy az 1855-i *Kebelás* ennek a magyar *Kabalás(d)* helynévnek román szájon átalakult formája.

A helynév nyilván a régiségből és a mai népnyelvből ismert, valószínűleg szláv eredetű *kabala* ~ *kabola* 'equa, caballa, kancaló', illetőleg 'csikó' köznévvvel alakult [vö. EM. 1944. 130 kk.]. Talán eredetileg lőlegelőt jelölheték ezzel a névvel. A régiségből sok, e köznévvvel alakult helynevet ismerünk [l. OklSz., Nyr. VI, 124, MNy. VIII, 397, EM. i. h.]. A dunántúli Ormányságban is egy mező neve: *Kabala: Kablai mező* [Kis Géza, Ormányság 291. — Id. EM. i. h. 131 is]. Kéziratoss gyűjteményemből a szilágymegyei Monóból hivatkozhatom *Kabalakút* és *Kabalakút pataka* (1762), a marostordai Sóváráról *Kabalabérce* [Nyr. XXIX, 480], a szolnokdobokai Domokosról *Kabalamező* és *Kabalmező farka* (1932) helynévre. JANKÓ JÁNOS gyűjtésében

¹ Jakab Elek—Szádeczky Lajos, Udvarhely vármegye története. Bp. 1901, 97. — Id. Gyallay Domokos EM. 1943. 479–80. — Az *üver* itteni megletére ezeket a régebbi adatokat is idézhetem: 1693: „egy erdő... fekete Eoverben“. 1791: „A Fekete Üver árka mellett“ (szántó) [L. még Gyallay, i. h.].

² Itt alkalmasint egy román szájon *Kábäläs*-nak hangzó helynevet írt át a forrás szerkesztője.

³ „... meta incipit super unum byrche *Kabalas* vocatum, et ibi separat de metis Nyma (Magam ritkítottam, illetőleg szedettem dőlten) [ÁrpÚjOkm. X, 84. — Idézi a helynevet átírva SzolnDobMon. V, 439 is].

is találkozunk a Keresedről közölt *Kabalás* helynévvel [Aranyosszék 9]. Megjegyzendő azonban, hogy — különösen a fiatalabb *Kabalások* esetében — gondolhatunk a *cabala* köznévre az erdélyi és a szatmár-ugocsai népnyelvben élt, illetőleg ma is élő másik, t. i. 'kétágú fa, melyen útközben az ekét csúsztatják' jelentésére [Csűry Bálint, Szamosháti szótár I, 439 és EM. i. h.]. Magam Szatmárhegyen hallottam a *cabola: kabolaút* köznevet 'dülőút' jelentésben is használni; e jelentés azonban kétségtelenül másodlagos, t. i. 'olyan út, amelyen a *kabolát* viszik'. Keletkezhetett hát e jelentésből kiindulva jelölésköri tágulással is a határnak kisebb-nagyobb részére vonatkozó helynév.

Néhány szó az Antartigy helynévhez. Az EM. 1946. 79. lapján az *Antartigy* helynévről szólva, kimutattam, hogy ez a magyar *Antaltölgy(e)* helynévből román ajkán keletkezett. Minthogy azóta az 1944 októberében szétszórta, de szerencsére meg nem semmisült jegyzeteim rendezése közben e helynévre vonatkozólag újabb adatok kerültek elő, pótlólag a következőket tartom szükségesnek megjegyezni: Az eredeti *Antaltölgy(e)* helynév nem maradt meg átalakulásának, helyesebben elalaktalanodásának azon a fokán, amelyen 1803 táján lehetett, 1932-ben helyszíni kutatás közben ugyanis Kozárvárt lejegyeztem Nagy Mihály 70 éves földműves ajkáról egy *Antántégy: Antántéj* alakú erdőnevet; ugyanő e helynév román formájaként a *La Antanted* alakot említette. Az *Antal* előtagból nyilván az első szótagbeli szótagzáró *n* hatására keletkezett az *Antan* előtag a románban, és innen vette vissza a kisebbségben élő, kétnyelvű magyarság az *Antán* alakot. Az utótagban megfigyelhető *ő:e* hanghelyettesítés a magyarból kölcsönzött román jövevényszavak esetében — mint már előbb is rámutattam — szabályosabb, mint az *Antartigy* alakban jelentkező *ő:i* hanghelyettesítés. Úgy látszik tehát, hogy a XIX. század elejére kialakult (*Antaltölgy* >) *Antártigy: *Antártigy* > *Antántégy: Antántéj* ~ *Antanted* változathoz e két utóbbi, valóban a felismerhetetlenségig elalaktalanodott forma maradt meg a kozárvári magyarság, illetőleg az odavaló románság ajkán.

Odverem, Oškut. A 75-ezres katonai térkép, tordai (5371) szelvényén, valamint a 200-ezres kolozsvári szelvényen a Kolozsvártól délre fekvő Ajton, Györgyfalva és Rőd határában egy *D. Odverem (Dealu Odverem)* nevű hegynév olvasható. E hely nevét *Odverem* alakban hallottam Tulogdy Jánostól is. A név magyarozatára nézve útbaigazít az, hogy az alsófehérmegyei *Vadverem* község neve is a románban *Odverem* [vö. pl. az 1831-i *Consignatio Statistico-Topographica... Transilvaniae* 201]. Ez adat útmutatása alapján valóban meg is találhatjuk a katonai térképek *Odverem*-ének eredetibb alakját. Egy középkori oklevél még 1428-ban említi Rőd határának Györgyfalva felé eső részén a *Vadverempataka* nevű erdőt [Csánki V, 396], egy 1836-os forrásból pedig egy ilyen adatot jegyeztem ki: „A' *Vadverembe*“ (erdő) [ENMLt, Bethlen Elek conscr.]. Egy 1753-ból való ajtoni birtokösszeírás is említi ugyanezt az erdőt [i. h. és MNMúz. Gr. Bethlen-család lt.]. Györgyfalva történeti helynévanyagából nem tudom ezt a nevet kimutatni, 1770 tájáról azonban onnan is ismerek egy *Farkasverem* nevű helyet [ENMLt, Kolozs megyei földmérési táblázatok]. Ezt mint az ilyenféle helynévadás példáját említem meg.

1946-ban Ajton-ban futólagos helyszíni gyűjtés során elmondattam a község határában előforduló helyneveket is. Ez alkalommal egy határbeli kút magyar *Vaskút* nevének román alakjaként említették az *Oškut* nevet.

E két adatból megállapítható, hogy mindkét esetben egy *v-s* kezdetű magyar helynév szókezdő *v* hangjának elveszésével keletkezett a román

helynév-alak. Ilyen szöveleji hangvesztésre hirtelenében még a következő példákat sorolhatom fel: a *város* > r. *oraş* köz- és (*Nagy*-) *Várad* > r. *Oradea*, *Vadafalva* > *Odeşti* (Szilágy m.), *Vájasd* > *Oiejdea* (Maros-Torda m.), *Vár-alja* > *Orlea sub cetate* (Hunyad m.), *Vártelek* > *Ortelec* (Szilágy m.), *A'sós és Felsőváradjá* > *Oardea de jos, — sus* (Alsófehér m.), *Alsó-, Felső- és Középvárca* > *Oarfa de jos, — de sus, Orţiţa* (Szilágy m.) helységnevet. Idetartoznak a különböző magyar *Vásárhely*-ek román *Oşorhei* és *Oşorhel* alakjai is.¹

Seregyis, Séregyis. A Kolozsvártól délre fekvő Rőd község történeti helynévanyagában 1775-ből a következő helynévi adatokat olvasom: „In *Seregyis* Lá Zeketare“ (erdő). „La *Seregés*“ (szántó). „Lá *Sérégyis*“ (ua.). „La *Séregyis*“ (ua.) [Kvári ref. koll. lt. Sombori lev.]. Előfordul a címszóbeli változatok egyike még előbb, 1764-ben is a „Lá *Seregyis*“ (erdő) adatban [ENMLt. Jo-sintzi-osztozás, Albrecht Dezső letéte].

A helynév magyarázata céljából nem sokat kell adatok után kutatnunk. Az itt felsorolt és kétségtelenül román szájról lejegyzett alakok mellett az 1775-beli forrásban előfordul ez az adat is: „A *Seregéjésbe*“ (kaszáló). Ugyanez a helynév megtalálható egy még előbbi, XVIII. századi forrásban: 1740: „A *Seregélyesben*“ (erdő) [ENMLt. Gr. Mikó lt. Conscr.], sőt egy 1815-ből valóban is ilyen alakban: „a' *Seregéjes* n(ezevetű) H(ely)be“ (kaszáló). „A' Kis *Seregéjésbe*“ (erdő) [A kalotaszegi ref. egyházmegye lt. Vis. Prot.]. Mint-hogy az idézett források határolásaiból kétségtelen, hogy a *Seregyis* és *Seregéjes* helynév azonos területre vonatkozik, de egyik román, a másik pedig magyar ajkon élő változat, nyilvánvaló, hogy a már 1740-ből kimutatható magyar helynévből alakult a román *Seregés: Seregyis: Séregyis: Sérégyis* (o: Seregeş: Seređiş: Seređiş: Seređiş) változat.²

¹ *Fugyivásárhely* ~ *Oşorheiu* (Bihar m.), *Gyerövásárhely* ~ *Oşorheiu* (Kolozs m.), *Erdövásárhely* ~ *Oşorhel*, *Kékesvásárhely* ~ *Oşorhel* (Szolnok-Doboka m.) [Vö. l. Martinovici—N. Istrati, Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite, Kvár, 1921]. Régebben *Marosvásárhely* román neve is *Oşorhei* volt.

² A ma szórványosorsban élő ródi magyarság mellett már a középkorból Rődön román lakosságra is következtethetünk. 1500 körül, 1503-ban és 1521-ben ugyanis már egyszerre említik *Magyar Rewd* és *Olah Rewd* helységet (possessio) [Csánki V, 396]. Megjegyzendő, hogy Rődnek a középkorból ismert néhány helyneve (Nagyerdő, Vaspéterpataka, Vadverempataka, Bidespataka, Királymezefejű, Középerdő, Harmaderdő, Csonka, Gyar, Erdőfő), az egy ismeretlen eredetű *Gyar* kivételével mind magyar eredetű. Lakosai között is a középkorban túlnyomó a magyar nevű, de három egyébként magyar nevű lakosát 1476-ban „oláh“-nak mondják [Az adatokra nézve l. i. h.]. Hogy azonban a két fennebb említett községneven l. nem két egymástól független települést, vagy 2. nem ugyanannak a községnek kettős nevét kell értenünk, arra rávilágít egy 1764-ből való vallatásos birtokösszeírás. Ekkor ugyanis Bulbuka Ursz (39 éves), Cigány Kirila (30), Gyermán Bláguj (67), Martsán Vaszi (30) és Martsán Silip (29) ezt vallja: „Ügy hallottuk eleinktől, hogy nemes Kolos vármegyében ezen falunk (t. i. Rőd) régentén Magyar és Oláh nevezetet viselt. Az magyar falu jobb állapotban lévén mindenféle terhek többire azon fordult; az oláh falu nem annyiban, nevezetesen a királyi árendától immunis lévén csak arendator Henter János uram kezdette az árendát desummálni“ [ENMLt. i. h.]. A két Rőd-név tehát csak ikerfalura, illetőleg ugyanazon helységnek két, nagyjában nemzetiségileg elkülönült részére vonatkozhatott.

A magyar helynév természetesen a *seregély* ~ N. *serege*; *serége* ~ *serege* 'sturnus vulgaris L.' madárnévből -s képzővel alakult, és így mint ilyen legalább is eredetileg seregélyben bővelkedő területre vonatkozhatott. — Csak a magyar helynévanyagra vonatkozó közlések viszonylagos csekélysége lehet az oka annak, hogy e madárnévvvel alakult ilyen helynevet Erdélyből még csak egyet tudok kimutatni a kalotaszegi Nagy- vagy Váralmásról 1942-ből: *Seregegödör* ~ *Gropa Graurilor* (kaszáló, erdő) [KszgHn. 318].² Erdélyen kívül Ceglédről ismerek 1870 tájáról egy *Seregélyes* szőlőnevet [Nyr. I, 385].

Szegedi fazekas-készítmények Erdélyben. A népi házi iparágak között talán a fazekasság készítményei azok, amelyek legmesszebbre jutnak el. Részint maguk a fazekasok jellegzetes, magasra rakott szekereikkel évszázadok óta messze vidékekre elhordták áruikat, másrészt meg a vásárlók is felkeresték a híresebb, távoli fazekas-központokat.

A népi fazekas-központok kereskedelmi érdekkörének, illetőleg hatásterületének kimutatása nem tartozik az érdektelen feladatok közé, mégis erre nézve vajmi kevés történt. Másirányú levéltári kutatás közben néhány olyan adáthoz jutottam, amely azt mutatja, hogy a szegedi fazekas-készítmények Erdély délnyugati részén már a XVIII. században legalább Gyulafahérvár vidékéig eljutottak. A hunyadmegyei Kéméndről 1726-ból Jósika József udvarházának vagyonösszeírásában olvastam: „*Szegedi Tarka Bokáj nro. 12.*“ [ENML. Jósika hitb. Fasc. LXX, No. 1]. Hogy itt a szegedi fazekas tárgyaknak nem esetleges, szórványos idejutásáról van szó, azt a bokályok számán kívül az is bizonyítja, hogy ugyane megyéből még Branyicskáról is ismerünk hasonló adatokat. 1756-ból például néhai Jósika Mózes udvarháza házieszközeinek leltára egy ilyen adatot őrzött meg: „*Szegedi Bokály Numero 1*“ [i. h. Fasc. BXXV, No. 35]. De ugyancsak egy branyicskai összeírásból jegyeztem ki a következő leltári tételt (is: „*Szegedi fél ejteles kék sárgá festékű kancsok Nro 6*“ [i. h. No. 39].

A szegedi kancsók azonban Erdélyben még messzebb is eljutottak. 1747-ben br. Jósika Józsefnek az alsófehérmegyei Springen lévő udvarházában „... az *Ur ő Ngá Házában találtunk* — írják egyebek mellett az összeírók — *Szegedi Kántst Nro 3*“ [i. h. Fasc. XXV, No. 88]. — Ennél keletebbre nem tudom követni a szegedi kancsók útját. Ennek valószínű magyarázata az, hogy Alsófehér megye középső részén és a belső-erdélyi területeken inkább a híres alvinci fazekas-központ készítményei terjedtek el.

SZTA

Ugyanez az összeírás a „Magyar Faluban“ és az „Oláh Faluban“ külön-külön sorolja fel a sessioikat; ekkor azonban már a „magyar“ faluban is román jobbagyok laktak. Arra a kérdésre, hogy e település esetében mikor folyt le az a népiségtörténeti változás, mely a község mai népiség-képét eredményezte, nem tudok feleletet adni.

² A románban a *graur* 'seregély'-t jelent és így a román helynév jelentése: 'Seregélyes gödre'. — A kefelevonatok javítása közben hallom egyik hallgatómótól, a beszterce-naszódi Zselykről való Hunyadi Ödöntől, hogy szülőfaluja határában is van egy *Seregjes* nevű szántó-terület. Minthogy pedig az ő felvilágosítása révén tudom azt is, hogy Zselyken a fennebb említett madár neve *seregje*, tbsz. *seregjek*, alakban ismeretes, kétségtelen, hogy ez a helynév is a *seregje* köznévi -s képzős származéka. Szerintem valószínűleg a *Seregjes* határrész is a névadáskor olyan legelő lehetett, mint ma a *Bakrák köze*, ahol az erdőirtás után visszamaradt odvas fákban ma is sok *seregje* tanynázik.

SZEMLE

A NYOLCVANÉVES GYALUI FARKAS

A nyolcvanéves GYALUI FARKAS Kolozsvár szellemi életének több, mint egy félszázados multját idézi föl emlékezetünkben. Széles látókörű, művelt egyénisége és fáradhatatlan tevékenysége immár hat évtizede eleven művelődési tényezője e város életének. Ő maga egy darab Kolozsvár: az a Kolozsvár, amely multjának napsugaras emlékeivel, átalakulásának és küzdelmeinek minden mozzanatával szívünkhöz forrott. Csekély megszakítással itt élte le egész életét. A református kollégium tizenöt éves diákja már francia novellákat fordíthatott az akkori Magyar Polgár számára s egyetemi hallgató korában munkatársa PETELEI ISTVÁN lapjának, a Kolozsvári Közlönynek. E nagy tehetség és jellemes férfi kitűnő iskolájában lépett felbonthatatlan frigyre az irodalommal. Együtt dolgozott MALONYAI DEZSÓVAL és BEDE JÓBBAL, majd 1889-ben a BRÓDY SÁNDOR szerkesztésében megjelenő Magyarország című reggeli laphoz csatlakozott, amely rövidesen a KORBULY JÓZSEF Erdélyi Hiradójába olvadt bele. Itt KOVÁCS DEZSÓ, FEKETE NAGY BÉLA és a JÚNIUS néven író ZILAHY KISS BÉLA társaságába került. Újságírói kiválósága magára vonta a figyelmet, s csakhamar a Pesti Hírlap és a Budapesti Hírlap munkatársa lett. Bár pályája rövidesen más irányt vett, véglegesen a legutóbbi évekig nem szakított az újságírással. Saját adatai szerint 32 napilapnak, továbbá 28 hetilapnak és folyóiratnak volt a munkatársa; ezekben száz száma jelentek meg szellemes cikkei és mindig érdeklődést keltő tanulmányai. Két ízben rövid ideig maga is egy-egy lap élén állt: 1893/94-ben szerkesztette az Erdélyi Kárpát-Egyesület folyóiratát, az Erdélyt, s 1910-ben, tíz hónapon át vezette az Erdélyi Hírlapot. A hírlapírás révén ismerkedett meg Gyulai Pállal, Ágai Adolffal, Kiss Józseffel, Jókai Mórral, Mikszáth Kálmánnal, Gárdonyi Gézával s az akkori irodalmi vezetők legtöbbjével. Kéziratban levő több kötetes emlékirata egy sereg jellemző adatot őrizget a nevezettekről és a századforduló irodalmi életéről az utókor számára.

Szoros kapcsolata az irodalmi körökkel és vezető emberekkel hathatósan élesztette a szépirodalom iránti lelkesedését és fogékonyságát. Miután egy sereg francia, német és angol novella fordításán gyakorolta tollát, a 90-es évek végén önálló kötetekkel lépett fel (Nálunk a vidéken, 1895. Szabadító, 1896. Látomány az éjszakában, 1904), s ugyanakkor a színpadon is fegyelemreméltó kísérleteket tett. Darabjait Kolozsvárt, Budapesten, a vidéki városokban sikerrel játszották s egyik-másik német és román fordításban is megjelent. Szépen indult szépirodalmi pályáját új irányba terelte kinevezése az egyetemi könyvtárba. Őt kötetes nyomtatott szakkatalógusával első ízben végezte el a kolozsvári Egyetemi Könyvtár alapvető rendezését. 1897-ben nagyobb külföldi tanulmányutat tett. Meglátogatta Németország, Franciaország, Svájc, Anglia, Belgium, Hollandia és Ausztria közkönyvtárait az építendő új egyetemi könyvtár technikai berendezésére vonatkozó megfigyelések összegyűjtése végett, 1905-ben pedig Torinóban járt a könyvtárak tűzbiztonsági intézkedéseinek tanulmányozására. E tanulmányútjaival alapozta meg Gyalui Farkas könyvtártudományi munkásságát; eredménye néhány alapvető úttörő munkája s annak az épülettípusnak a kijelölése, amely a maga nemében pártlan kolozsvári Egyetemi Könyvtárban valósult meg. Szaktudományának tekintélyét növelte azzal is, hogy 1901-ben a könyvtári tudományokból Magyar-

országban elsőnek szerezte meg az egyetemi magántanári képesítést, s 18 esztendőn át tartott kollégiumaiból több, mint ezer hallgató gyarapodott hasznos ismeretekkel. A szorosán vett könyvtártudományon kívül néhány értékes új adattal irodalomtörténeti tudásunkat is felfrissítette. Apáczai Csere Jánosról írt doktori értekezése (1892) az elsők között irányította a figyelmet a magyar szellem e kimagasló képviselőjére. 1890-ben, a százados évfordulón, megírta az első erdélyi hírlap történetét s kiadta az 1589-ből való »Kopaszság dícsérete« című tréfás könyvecskét. Legnagyobb szeretettel a XVII. században élt Tótfalusi Kiss Miklós érdekes alakjával foglalkozott. Újból közzétette »Siralmas panasz«-át és a maga idejében elkobzott »Mentség«-ét, majd mozgalmat indított a tudós magyar könyvnyomtató süllyedésben levő kolozsvári sírkövének helyreállítása érdekében. Neki van legkegyetesebb része abban, hogy Tótfalusi Kiss Miklós „búsult lelke századok után örül diadalán“. A nyugalomba vonulása óta (1926) eltelt két évtized tovább fokozta tudományos buzgalmát. Irodalmi munkásságáról az 1934-ben és 1943-ban megjelent bibliográfiái ezres adattömegeivel bámulatra készítetnek a nyolevanéves Gyalui Farkas iránt.

A Bölcsészet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályt immár több, mint ötvenöt esztendeje bensőséges viszony fűzi GYALUI FARKASHOZ. Szakosztályunk 1891. február 21-i ülésén, amelyen még Brassai Sámuel értekezett »Nyelv és társadalom« címen, Szinnyei József titkár ajánlatára választotta tagjai közé. Még ugyanabban az évben, 1891. november 28-án és december 30-án tartotta első felolvasásait Tótfalusi Kiss Miklósról és Apáczai Csere Jánosról. A Szakosztály már 1894. február 21-én választmányi tagjának hívta meg, s azóta megszakítás nélkül viseli ezt a bizalmi tisztet. Egyesületünk és Szakosztályunk számos tanulmányát adta ki, ezek között legjelentősebb Újfalvi Sándor általa sajtó alá rendezett, irodalom- és művelődéstörténeti adatokban gazdag emlékiratának közzététele.

Életének e nevezetes alkalmával is felolvasó asztalunknál üdvözölhettük a nyolevanéves GYALUI FARKAST és a Szakosztály szívből köszöntötte és köszönte a hatvanöt év óta fáradhatatlan irodalmi tevékenységét.*

GYÖRGY LAJOS

SZÁZADOS IRODALMI ÉVFORDULÓK

Minden ünneplés emlékezés valamiről valamilyen formában. A tudományos élet azonban nem ismeri az ünnep köznapi fogalmát. Számára az alkotáshétköznapi az igazi ünnepek. Az irodalomtörténet, melynek léte és hivatása a soha meg nem szűnő emlékezés, az ünneplésnek ezt a formáját tiszteli és műveli. Ez is ünneplés, de nem a szónak közhasznú értelmében. Amott a munka ünneprontás, emitt az ünnep megszentelése. Amaz szívesen elkápráztat külsőségeivel, megveszteget üres szóvirágaival, emez nem parancsol maga köré ünneplőket, hanem szerényen és alázatosan maga járul külön-külön minden ünneptartóához. Láthatatlan ünneplés ez, a lélek, a szellem ünnepe, amolyan néma emlékezés. Résztvevői a szellem tisztelői, akik a világ különböző pontjain lélekben való ünneplésük révén találkoznak.

* 1947. április 23-án a Szakosztály szakülésén Gyalui Farkas »Petőfi koltói arcképe« címen értekezett. Ugyanekkor a Szakosztály elnöke, György Lajos megnyitójában méltatta Gyalui érdemeit.

Az irodalomtörténet naptára évről-évre, napról-napra emlékeztet egy-egy írói pálya valamilyen évfordulójára. Valamennyit számon tartani az utókor-
nak sem lehet feladata. Egy-egy kiemelkedőbb, jelentősebb évforduló alkal-
mával hagyománytiszteletét leróni mindenkori kötelessége. Az 1947. év gaz-
dagon kínálja az ilyen ritka alkalmakat, mert nem minden évben keletkezett
egy »Toldi«, egy »Magyarország 1514«-ben, egy »Szeptember végén« s nem
minden évben született egy MIKSAI KÁLMÁN, Valamennyi jelentős ünnepe
irodalmunknak. Külön-külön tanulmányt érdemelnének. Az alábbi összefog-
lalás nem kíván az egyes évfordulók szélesebb méltatásába bocsátkozni. Inkább
emlékeztető akar lenni, semmint megemlékezés. Irodalmi köztudatunk figyel-
mét kívánja felhívni s másokat megemlékezésre indítani.

Száz éve jelent meg nyomtatásban a Kisfaludy-Társaság által koszorú-
zott pályamű, ARANY JÁNOS »Toldi«-ja. Szerzője egycsapásra szerezte meg
vele népének s legnagyobb költőjének szeretetét és elismerését. A FAZAKAS
MŰMÁLY »Ludas Matyi«-ja óta fejlődő, izmosodó népi realizmus vele jelentős
határhöz érkezett. Szerzőjének népi mélységekből felfakadó élményei szer-
encsésen találkoztak össze az akkori idők közszellemével. ARANY írja Tompa
Mihályhoz intézett levelében, hogy a Toldi fogadtatásában jelentős szerepe
volt „a demokrácia felé gravitáló közszellemnek“. S ép itt van Arany száz
év múlva is időszerű és tiszteletreméltó példája. A nemzeti hagyományból ki-
indulva, saját kora legkényesebb politikai és társadalmi kérdéséhez nyúl.
Népének százados, józan bölcsességével, kerülve az irányzatosság legkevésbé
kivívó árnyalatát, megújodást kereső hazájának mostoha, kitagadott gyerme-
kére mutat Toldiban: a magyar népre. Elismerésénél jóval többet kér szá-
mára: szeretetet, megbecsülést, tehetségéhez méltó részt a vezetésben. Amikor
Toldi Miklósnak elnyomó, zsarnok bátyjával szemben igazságos jóvátételt
szerez, eszmeileg népének is igazságot szolgáltat. Az iránymű legklassziku-
sabbját alkotja meg Arany a Toldiban. Örök időkre példa és útmutatás lehet
a művészetbe oltott nemes politikumnak. Paradoxonnak hangzik, de való
igaz — a Toldiban nincs is irányzatosság, azt mi magunk, olvasói és magya-
rázói visszük bele. Erre azonban Arany indít a művészi hatás páratlan esz-
közeivel. Megjelenése óta eltelt száz év csak értékét és megbecsülését öreg-
bítette, élvezhetőségén nem ütött csorbát. Ízes magyarsága, utólérhetetlen
egyszerűsége, a művészi hatás eszközeiben való gazdagsága és változatossága
örök időkre biztosítják halhatatlanságát. Amit Arany legendás hősről mond,
méltán ráillik örökbecsű művére is:

*De míg egy csillag lesz a szép magyar égen,
Szép emlékezte szájrul-szájra méggen.*

Reális ábrázolásánál, művészi eszközökkel megvalósított irányzatossá-
gánál fogva méltán említhetjük utána EÖTVÖS JÓZSEF »Magyarország 1514-
ben« című történeti regényét. A Dózsa-féle parasztlázadást feldolgozó száz-
éves történeti regény Eötvös intő figyelmeztetése korához. A főrangú szármá-
zású szerzőnek történeti felelőségéről, Arany józanságához hasonló bölcses-
ségéről tanúskodik ez a munka, mely a rendi Magyarország dűledező falai
közt a haladás egyedüli útját jelöli meg. A jobbgátság társadalmi helyze-
tének jóvátétele, a kiváltságok elválasztó falainak ledöntése, a népi Magyar-
ország felépítése, az akkori idők politikai munkaterve, történeti háttérbe
helyezve, őszinte és tárgyilagos közvetítőre talál Eötvösben. Nyelvén, stílu-
sán már meglátszik az idők múlása, de a történeti anyag elmélyedő, hiteles
és elfogulatlan feldolgozásával ma is a legsikerültebb Dózsa-regények közé
tartozik.

A megemlékezés arról sem feledkezhetik meg, hogy PETŐFI SÁNDOR száz évvel ezelőtt vezette oltárhoz az erdői kápolnában Szendrey Júliát. Közvetlenül utána, a koltói mézeshetek boldog merengésében írta meg a »Szeptember végén«-t, lírai költészetünknek ezt a páratlan műremekét, amelynek keletkezése, művészi hatása és tragikus beteljesedése ma is a legmegkapóbb irodalmi élmények egyike. Az idő mítsem ártott neki. A mulandóság és a korai hitvesi felejtés azóta sem ritka téma az irodalomban, de ahogy Petőfi annak sejtelmét megörökítette, egyedülálló az egész világirodalomban. Az emlékezésnek legalább ezzel kivételt kell tennie. Restelkednünk kellene a művelt világ előtt, ha ennek az évfordulónak nem adnánk méltó keretet és tartalmat. Petőfi százéves verseiből majd egy kötetre valót sorolhatnánk még fel: A Tisza, Beszél a fákkal, A rab, Kutyakaparó, Sári néni, Pató Pál úr, Bolond Istók, Szécsi Mária, Homér és Osszián, stb.

A magyar anekdotikus elbeszélés az idén ünnepli legkiválóbb mestere születésének századik évfordulóját. MIKSZÁTH KÁLMÁN, népszerűségben Jókainak komoly versenytársa, elbeszélő irodalmunknak ma is a legbecesebb és legolvasottabb írója. Az írók népszerűségének és olvasottságának utánjáró statisztikákban Mikszáth neve az első három név között foglal helyet. Irodalmi jelentőségét sokan felmérték. Rámutattak ötletekben, fordulatokban gazdag élőbeszéd-stílusára, pipa-füstös magyar humorára. Itt-ott tétova és óvatos kifogások is becúsztak az elismerő méltatásokba. Karzatról nézi korát — mondják egyesek. Mások azzal marasztalják el, hogy nem gyakorolt kemény és kendőzetlen társadalomkritikát: mindent megértett és megbocsátott. Innen ered köztudatunknak téves szemlélete, mely Mikszáthban csak szórakoztató elbeszélőt, anekdotázó, mókázó öreget lát, aki a pipa bodor füstjében az életet is adomának nézte. Mikszáth művei tiltakoznak ez ellen a leghevesebben s a legtöbb joggal. Lehetetlen ki nem érezni humorából is a korabeli viszonyokkal való elégedetlenségét. Milyen metsző éllel pellengérezí ki a választási korrupciót, mennyire nem közömbösen foglal állást külföldöző mágnásainkkal szemben; még azt sem mondhatni, hogy a gentryt dédelgeti. Társadalomrajza a maga módján ép oly kemény és irgalmatlan bíráló, akár a Tolnai Lajosé. De amíg ez keserű epébe mártja tollát, Mikszáth a humor eredeti nedvével tölti meg. A centenáriumi megemlékezések feladata lenne helyesbítenyi köztudatunk téves Mikszáth-szemléletén.

A magyar népszínműnek is ünnepe van az idén: százéves SZIGLIGETI EDE »Csikós«-a. A múlt század magyar színpadán leggyakrabban játszott darab, melynek felújítása századunknak sem ritka színházi eseménye. A betyár-romantikában elsőkélyesedett népszínmű divatját egyesek a Csikósig vezetik vissza. Meghamisítja a magyar falu életét, mert alakjait romantikus, szentimentális pózokba kényszeríti s a nép igazi szellemi valójának a megértésig nem jut el. A bírálók közül kevesen veszik észre, hogy minden romantikus színezettsége mellett is komolyabb mondanivalója is volt korához: az ösiség és jobbágyság intézményeinek tarthatatlansága. Ebben Szigligeti is kora közszellemének szószólója s bizonyágtevője, hogy a haladás eszméje az irodalom minden műfajában megtalálta a maga kifejezését.

A százéves évfordulók hosszú sorát folytathatnók még. 1847-ben fejezte be KEMÉNY ZSIGMOND az erdélyi humanistáról, Gyulai Pálról szóló ilyen című történeti regényét. Ebben az évben vetett véget önkézével életének az erdélyi származású CZÁKÓ ZSIGMOND, a magyar drámairodalom nagy reménysége. Ugyancsak ebben az évben látott napvilágot SZÉCHENYI ISTVÁN »Politikai programmtöredékek« című műve, a liberális ellenzék újabb támadása Kossuth ellen.

BESSENYEI GYÖRGY születésének kétszázadik évfordulója is megérdemli az

említést. A testőrírók e legkiválóbbika az irodalmi élet felpozíciójában mulhatatlan érdemeket szerzett. Kazinczy Ferenc csak ő utána jöhetett s Kisfaludy Károly Mokánya biztosan léphetett az ő Pontyijának a nyomába. A francia felvilágosodás eszméit tükröző eszméivel hasznos szolgálatot tett a nyugati eszmék hazai terjedésének s ezen keresztül az új irodalmiság, új művelődési eszmény felvirágzásának.

Utolsónak egy háromszázados évfordulót idézünk. SZENTMÁRTONI BODÓ JÁNOS unitárius lelkésznek, a munka első költőjének nevét s jubiláló munkáját »Az sónak dicséretiről való magyar rythmusok«-at. Szentmártoni Bodó meleg rokonszenvvel beszéli el a bányászok életét, akik naponta kockáztatják életüket az omladozó tárnákban. »Az ács mesterek dicséreti« című verses munkája is figyelmet érdemel. Őszintén sajnálhatjuk, hogy az irodalomtörténetnek mindeddig csak gyér adatait sikerült valamennyire felkutatni.

A vázlatos emlékeztetőnk során figyelmünk csak a százados évfordulókra terjedt ki. Tudjuk, szép számmal kerülne még ezen belül is, de annál több ezenkívül, emlékezésre méltó alkalom. Nem is az alkalmakban van a hiány, mint inkább köztudatunk emlékező öntudatában.

ISÁK JÓZSEF

SÁNDOR GÁBOR

1921—1947

Az eidélyi magyar népelet fiatal kutatóinak táborából egyik legtöbbet ígérő reményesség tűnt el SÁNDOR GÁBOR halálával. Alig négy éve, hogy pályatársa és barátja, a végzetes hirtelenséggel elhunyt GERGELY BÉLA itthagyt a befejezetlenül munkáját, s most ugyanígy derékba tört egy fiatal élet, semmivé vált az a sok-sok célkitűzés, melynek SÁNDOR lett volna valóra váltója.

A két fiatal kutató életében és pályájában megdöbbentő a párhuzamosság. Mindketten egy évben születtek, ugyanannak a tanító-rendnek két középiskolájában készültek a főiskolai tanulmányokra (Gergely Temesvárt, Sándor Kolozsvárt) és ugyanazon az egyetemen, a kolozsvárin folytatták egyetemi tanulmányaikat. Ugyanabból az egyetemi kutatóintézetből indultak el és ugyanazon a kutatóterületen kezdtek dolgozni is. Egyek voltak abban is, hogy még az egyetemi padok között ülve, kutatásaiknak olyan érett irodalmi eredményeivel dicsekedhettek, melyek gyakorlottabb kutatót is büszkévé tehettek volna. És végzetesen egy volt korai haláluk oka is: mindkettőt ugyanaz a kór ragadta el közülünk. GERGELY azonban még egyetemi tanulmányai befejezése előtt, 1943-ban meghalt, SÁNDOR azonban négy évvel túlélte pályatársa és barátja halálát. De egyek voltak munkába indulásuk komolysága, célkitűzéseik határozottsága tekintetében is. Csak véralkatukban különböztek s ez adta meg mindkettőjük munka-ütemének az egyéni szint.

A kutatómunkára ugyanabban az intézetben készültek fel, de munkásságuk a kutató-terület szempontjából hamarosan elvált egymástól. SÁNDOR GÁBOR kezdeti nyelvészeti, szókincs-gyűjtő munkásság után mindinkább a néprajz irányában hajolt el. Alapos nyelvészeti felkészültsége és módszeressége néprajzi kutató- és feldolgozó-munkáját is előnyösen befolyásolta. A hozzá legközelebb álló, önként adódó néprajzi pont, szülővárosa, Kolozsvár egyik jellegzetes, de a kutatóktól eddig elhanyagolt részének, a Hóstatáknak néprajzi és vele kapcsolatos népnyelvi feldolgozásához fogott hozzá. Emellett azonban résztvett az Erdélyi Tudományos Intézet Magyar Nyelvészeti Osztályának borsavölgyi kutató-munkájában és jelentős népnyelvi, illetőleg néprajzi gyűjtést végzett a gyergyói medencében, majd később, kézdívásárhelyi tanár korában Háromszéken is.

SÁNDOR GÁBORT Gergely lobogó, fáradhatatlan tennivágyásával és megnyiségében is hatalmas kutatási eredményeivel szemben bizonyos tartózkodó lassúság, megfontoltság, sokszor egészen tétlenségnek *látszó* munka-ütembeli nehézkesség jellemezte. A helyszíni gyűjtő-munkáiban aggályoskodó odaadással a teljességre, a feldolgozás során a szerkezet és a fogalmazás állandó, végtelenségig gondos esiszolgáltatásával az elérhető tökéletességre törekedett. Azért kerültek aztán ki keze alól olyan mintaszerűen gondos résztanulmányok, mint amilyen a kolozsvári Hóstát emberi erővel végzett teherhordása és a hóstáti szénahordás monográfiái.

Csaknem három évvel a nagy világégés befejezése után, 1947. szeptember 16-án, hosszas szenvedés után hűnyt ugyan el, de azért a háború áldozata ő is. A háború utolsó hónapjainak zürzavarában sodródott el Kolozsvárról, s ha szerencsés körülmények között és embertelen erőfeszítések, izgalmak árán vissza is kerülhetett Erdélybe, vidéki tanárkodása idején is melengedett tudományos terveit elfoglaltsága és a benne lappangó kór bénító ereje miatt már nem tudta megvalósítani. A betegség akadályozta meg abban is, hogy a hétfalusi csángó néprajzi táj-múzeum megteremtésével újabb bizonyosságot tegyen a népi élet szeretetéről és múzeum-szervező képességeiről is.

Eddigi irodalmi munkássága és kéziratban maradt értékes anyagának ezután közzéteendő eredményei örök fiatalon kettétört életének emlékét, Számunkra, tanárai, munkatársai és barátai számára ezen túlmenőleg kedves, ragaszkodó egyénisége is örökre feledhetetlen marad. SZTA

HESSE HERMANN

Közelebbről néhány soros újsághír jelent meg arról, hogy az irodalmi Nobel-díjat HESSE HERMANN, a hetvenéves német költő kapta meg. A szűkszavú közlemény többet nem árult el e legnagyobb irodalmi kitüntetésről. Sejtjeni lehet azonban, hogy miért fordult a külföld figyelmé HESSE felé, mikor írói munkásságát a Nobel-díjjal jutalmazta.

Hesse egyike az utóbbi tizenöt év azon kevés német költőinek, aki megőrizte az újromantikusok hagyományait. A Hans Carossa-ra alkalmazott „Mensch von Masz und Mitte“ jelző, úgy hisszük, senkire jobban nem illik, mint Hessere, aki a folytonosan változó divatos irodalmi áramlatokkal csak periférikus érintkezést mutatott, és a mérték emberfeletti önfegyelmével a középben maradt.

Hesse az újromantikus költőknek ahhoz a fajtájához tartozik, amelynek képviselői ki tudtak nőni a „hőnművészet“ szűk kereteiből és a világ, az emberiség nagy kérdéseire emelkedtek fel. Romantikája nem a bécsiék álarca, nem az értelem agyafúrt elaltatása, hanem szerkezeti sajátosság, amint-hogy verseinek egyszerűsége is belső bőség, gazdagság és időnként sejtelmes mélységeket ragyogtat fel (Unterwegs, Die Musik des Einsamen, Ausgewählte Gedichte).

Az irodalomtörténetek Hesse fiatalkori írásait (Camenzind Péter,¹ Unterm Rad, Gertrud, Roszhalde) — hogy csak a legfontosabbakat említsük — KELLER prózai műveivel, verseit pedig MÖRIKE költészetével kapcsolatban szokták említeni, írói egyéniségét pedig kortársán, STRAUZS EMILLEN próbálják felvázolni.

Költészetének alaphangját az egyéni átérzésből és átélésből fakadó lírai hang adja meg. Mindegy, hogy mit ír, vers, novella vagy regény, mindenütt magáról az egyedülálló, magára maradt Emberről ír:

¹⁻² Magyarul is megjelent.

„Seltsam im Nebel zu wandern!
 Leben ist Einsamsein,
 Kein Mensch kennt den anderen,
 Jeder ist allein.“

„Tudom — írja egy másik helyen —, hogy nem vagyok elbeszélő. Amit most elbeszélésnek neveznek, nem más mint a tevékenykedő emberek közti történésnek a megrajzolása; mi azonban a magányos Egyén ábrázolásának szükségét érezzük.“

A magánosság, az élet zajától, az időből az időtelenségbe való menekülés hajtja Camenzind Pétert a művészetek honába, Olaszországba, ahol a zajos Párizs után Asszisi Szent Ferenc magánya nyugtatja csak meg és menti meg az életnek. A sokkal komorabb kicsengésű Ünterm Rad című regényében Giebenrath János, a fiatal Hesse hasonmása, nem képes az étellel felvenni a küzdelmet, és lelkileg összetörve a tudomány áldozata lesz.

Az első háború szörnyű élménye még jobban elidegenítette HESSE-t a világtól és a valóságtól. A középkori miszticizmuson át Buddha és a brahminok tanításához menekül, és az ókínai bölcsélet kérdései ejtik rabul. Az aszkéta, buddhista Siddharta, hasonló című regényének főhőse, és a Steppenwolf modern Werthere mutatják Hesse háborús élményének irányát: a Szép és Nemes az Alsóbbrendűvel vívott küzdelemben könnyörtelenül megsemmisül. Ez Hesse legmélyebb emberi élménye.

Ebben a borúhangulatú költészetben csak ritkán bukkanunk reményt-keltő, bátorító hangra, amely azonban sehogysem tudja velünk feledtetni HESSE-nek az életben való nagy csalódását. Új hazája, Svájc, ahová 1912-ben telepszik át a Bodeni-tó mellől, mintha új színt vinne költészetébe. Élénk figyelemmel kíséri a háború utáni fiatal nemzedék mozgalmát és ennek az újraéledő ifjúságnak már ezt írja zászlójára: „Ne féljete! Legyen bátorságotok sorsotok hordozásához, viseljétek sorsotok!“ (V. ö. Demian: Die Geschichte von Emil Sinclairs Jugend, Zarathustras Wiederkehr). Kínul, a nyughatatlan csavargó is, Siddharta „európai“ párja, boldog megelégedéssel vallja meg halála órájában az Istennek, hogy „minden jól van és úgy, ahogy lennie kell!“ (Siddharta).²

Ilyen HESSE szellemi vándorútjának iránya. A világ elől elzárkozó ember tevélygése a középkori miszticizmuson és a keleti filozófia útvesztőin át Istenig. A megrajzolt alakokban Hesse áll előttünk. Amiről írt, azt át is élte.

Magatartását, az utóbbi évek mozgalmaival szemben tanúsított közönbösségét és pártatlanságát félremagyarázták és visszahúzóddással meg individualizmussal vádolták, HESSE pedig nem tett mást, csak éppen nem változott meg. Maradt a tiszta emberi érzés és a humánus költője.

NAGY JENŐ

ADATTÁR

Gombfa-faragás a háromszéki Bodoson

Bodoson¹ csaknem minden *gombfát*² a 76 éves Józsa Miklós készít el³. Hozzámennek, ha valaki meghal a faluban és megkérlik, hogy készítse el a gombfát. Ilyenkor még a legsürgősebb munkát is abba kell hagyni, mert ezt már úgy kívánja az illendőség.

Többnyire a halot-as ház udvarán faragnak. Sokszor azonban székéren viszik el a még faragatlan fát vagy lánccal megkötve vontatják el a faragó portájára.

A gombfa-faragás *kaláka* munka; pénzt nem szokás érte elfogadni. Nem is volt sohasem példa arra, hogy valaki pénzt kért volna az ilyen-fajta munkáért, mert azt nagyon nagy szégyennek tartanák⁴. A faragásban egy fő irányító van, míg a *nagyolás*ban többen is segédkeznek.

A gombfa anyaga Bodoson mindig *cserefa*⁵. Azt tartják, hogy egy fa se állja olyan jól az időt, mint ez. Más falvakban szívesen faragnak, más, elsősorban szilvafából is (Erdőfüle, Nagybacon).

A kifaragatlan cserefát felteszik a faragó *ászokra*, mégpedig közepe tájára, hogy minden irányból jól hozzá lehessen férni (13. kép). A faragó ekkor hozzákezd a *nagyoláshoz*; ennek legfontosabb eszköze az egy méter hosszú nyelű *faragó fésze* (1. kép). A nagyoló hátrafelé áll neki a fának, és egy-egy helyre két-három vágást tesz. Amikor így egyszer végig ment, csak akkor veri le a félig már lehasogatott darabokat. A nagyolásnak a célja a fában lévő kisebb elferdülések lefaragása.

¹ Bodos, Erdővidéknek eredetileg Miklósvárfiszékhez tartozó kis faluja (628 lélek), mely Nagybacontól 3 kilométerre van. Elzárt helyzete miatt temetője az egész Erdővidéken a legtöbb sajátosságot őrizte meg. Az itt közölt anyagot 1942 és 1943 nyarán gyűjtöttem.

² Az egész Erdővidéken *gombfának* nevezik a fából készült sírjeleket. A kopjafa ezen a vidéken más jelentéssel él és élt. Ezzel a kérdéssel »Az erdővidéki temetők« című kéziratban lévő dolgozatomban foglalkozom.

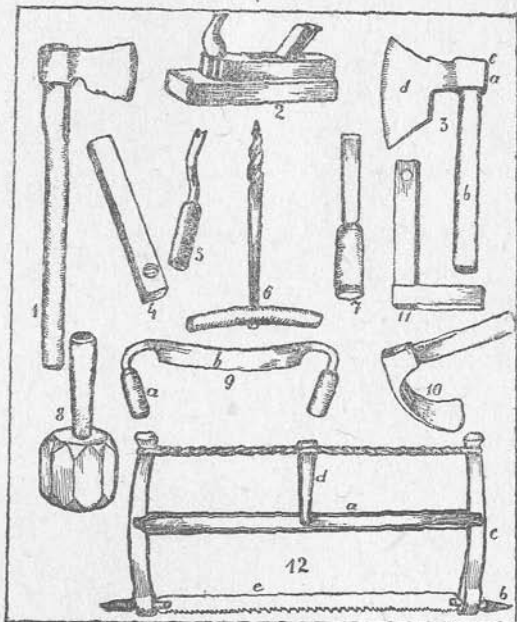
A szerkesztő valószínűnek tartja, hogy a népi kiejtésben a *gombfa* szónak *gompfa*, illetőleg még inkább *gomfa* alakja lehet.

³ A temetők sírjeleivel sokan foglalkoztak ugyan, de faragásukról csak kevesen emlékeznek meg. Jóformán csak a kalotaszegi Nyárszóról van részletesebb leírásunk [Cséte Balázs, Temetés a kalotaszegi Nyárszón: Ethn. LIII (1942), 201—3]. Kalotaszeg a gombfás temetkezésnek Erdővidékhez hasonló másik központja.

⁴ Kalotaszegen Nárszón sem fizetnek a faragónak [Ethn. LIII (1942) 201]. De Magyarvalkón már asztalos és ácsmester készíti a fejfát [Nagy Jenő, Temetés, temető és halotti tor a kalotaszegi Magyarvalkón: Ethn. LIII (1942), 141].

⁵ Vö. Buzásbesenyő: Ethn. XXIX (1918), 104.

A nagyolás elvégzése után válik el, hogy mit is lehet a gerendából csinálni. Ha a faragó *embelejbe való munkát* (csinos, tisztes) akar készíteni, a gerenda egy-egy oldalának legalább 16—18 cm-esnek kell lennie. Már előre úgy választják ki a fát, hogy lehetőleg ne legyen *bog* benne, ha mégis akadna, akkor azt nem szedik ki. Ha a fentebbi méretnél kisebb a gerenda, akkor nagyobb dísz nem lehet rajta kifaragni. Ilyenkor csak a nemet és kor mutató jel kerül a gombfa tetejére, a többi része pedig símán marad. Így keletkeznek a gombfák kevésbé faragott, egyszerűsített alakjai.

1. Nagyoló fésze, 2. simító gyalu, 3. faragó fésze (részei: a) foka; b) nyele; c) háta; d) táblája), 4. méter, 5. írókés, 6. furu, 7. véső, 8. bunkó, botunka, botóka, 9. kézvonó, 10. szalu, 11. derékszög, 12. félkész fűrész (részei: a) fűrész köz; b) csap; c) ráma; d) feszítőfa; e) fűrészlap).

Ha a gerenda elég vastag, a faragó előveszi a *metret* (4. kép) és pontosan beosztja a fát, hogy hova milyen díszítés kerüljön. Először is megjelöli, hogy meddig lesz az *ajja*, amely a földre kerül s amelyet már korábban is faragatlanul hagyott. Majd a *felíratnak* való részt méri ki, ezen felül a többi megmarad a gombfa *ostorhegyének*. Így hívják a legelső faragott részt, de aláiban *ostorhegyű* minden, ami fokozatosan elkeskenyedve végződik. Miután mindezt ceruzával kijelölte, végül az ostorhegyet osztja be, hogy hova kerül a *kihajtás*, a *gomb*, a *behajtás* vagy a *csillag*. Ezeket nem rajzolja elő, csak éppen beosztja, hogy a fából ki ne fogyjon és szép arányos legyen a gombfa.

Ezután kezdődik csak a tulajdonképpeni faragás; ennek legfontosabb faragó eszköze a *faragó fésze* (3. kép). Néha *bárdnak* is nevezik, de az előbbi megjelölés általánosabb. Körülbelül 40 cm hosszú, befele

görbülő nyele van, hogy a faragó keze oda ne ütődjék a fához és ne vigye le a bőrt minduntalan. Régebben a cigányok csinálták, ma már ez is jobbadán gyári áru. Részei: a) *nyaka*, ebbe jár bele b) a *nyele*; c) a *háta*; d) a *lapja* vagy *táblája* a legfontosabb része, mert ettől függ a bárd jósága.

Legelőször azt a bevágást készítik el, mely közvetlenül a felirat felett van; ezután felfele haladva egymásután készülnek el az ostorhegy díszítései olyan sorrendben, ahogy a faragó előzőleg beosztotta.

Az ostorhegy elkészítésekor nélkülözhetetlen a *félkészfürész* (12. kép), kell a *kivagdáláshoz*, a *lapockázáshoz* és a *gombozáshoz* egyaránt. Kezeléséhez nagy gyakorlat szükséges, mert ha egy kicsit is túlvágnak vele, már is elrontották az egész gombfát. A félkészfürész egyes részei: a) a *fürészköz*, b) végén van a *csap*, c) két oldalon van a *ráma*, d) a *feszítőfa* a kötélbe nyulik bele és a ráma kifeszítésére is szolgál, ugyanez tartja feszesen a *fürészlapot* is.

A *csillag* kifaragásához először egy kockát alakítanak ki, ennek jobb felső és bal alsó sarkát behasítva és lefaragva készítik el ezt a motívumot.

A gombfa *ki- és behajtása* tulajdonképpen egy bevágással kezdődik; és ezt tovább faragva ki-, illetőleg befelé hajlítják. A nehezen hozzáférhető helyeken *kézvonóval* (9. kép) faragják le szép símára.

A *szalu* (10. kép) a *lapockák kilapittására* szükséges. Ugyanezt a szerszámot használják a kerékfal és a kötött kapu egyes részeinek elkészítéséhez is⁶. A szalu többnyire cigány munka, csak újabban készítik a gyárak is. A régi világban *fülei vasból* csinálták. A lapockát, mely többnyire kettősen fordul elő, nagyon nehéz elkészíteni; különösen azért, mert a fát nagyon el kell vékonyítani. Ha *száraz repedés* akad benne, akkor úgy elhasadhat a fa, hogy az egész munka könnyen kárba veszhet.

A *vésőt* (7. kép) kisebb figurák elkészítésére használják, olyan helyeken, ahova másfajta eszközökkel nem lehet hozzáférni. *Bunkó*, *botunka* vagy *botóka* (8. kép) annak az eszköznek a neve, mellyel a vésőt ütik; 25 cm hosszú nyele van, otthon házilag készítik.

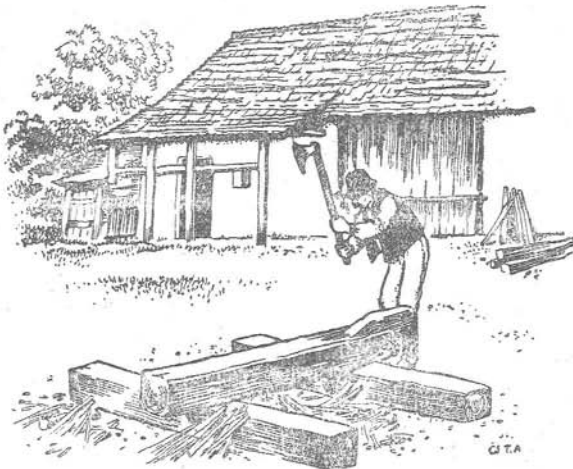
A *tulipánt* elkészítése is elég nehéz munka, különösen akkor, ha szépen kifelé hajló szirmai vannak. Bodoson az is szokásban van, hogy nemcsak a szirmokat, hanem a benne levő bibét is kialakítják. A kis darab fából külön kialakított bibét a tulipánt közepébe egy furóval (6. kép) csinált kis lyukba illesztik bele.

Az így elkészült ostorhegyet rendes asztalos *simító gyaluval* (2. kép) szép símára legyalulják, mert így tovább tart a gombfa. Ekkor simítják le a feliratnak való részt is. Legutolsónak marad a *köldök* kifaragása. Ennek az aljáig kerül földre a gombfa. A *köldök* — amint mondják — *ojan formáji dolok, hogy ne végzőggyék ojan etyszerüen*. Hasonló köldököt a kapulábakon is találunk.

⁶ Haáz Ferenc, Udvarhelyszéki famesterségek: Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárából. 1942. II. 1. 165 és kny. 49 (neve itt *hargas fejsze*).

A bodosi gombfák közül már messziről meg lehet ismerni, hogy melyik alatt nyugszik férfi, asszony, gyerek vagy serdülő lány⁷. A többi erdővidéki temetőekben a nemet és kort mutató jeleket ilyen következetességgel sehosem találjuk meg.

A férfi gombfájának ismertetőjele a *sapka*. Ennek többféle alakja is van. Leggyakoribb az olyan, mely egy négyszöghöz hasonló, a tetején egy kis szár van, olyanféle, mint a kis gyerek sapkáján szokott lenni. De a férfi gombfájának *bajussza* is van⁸. Ez a felirat felett lévő bevágáson helyezkedik el. Középen egy kis háromszögszerű bemetszés van, mintegy a száját jelképezve, ebből indul ki mind a két oldalra a *kiserítéd bajusz*. Ezt még akkor is feketére festik, ha egyébként festetlen marad az egész gombfa. A környező falukban a bajusz nem mindenütt él eredeti jelentésében, annyira, hogy néhol már női gombfákon is előfordul.

A gombfa nagyolása

Az asszony gombfájának ismertetőjele a *konyty*. Ez vastagabb vagy vékonyabb félholdalakú díszítmény. Mint díszítőelemet nemcsak a temetőben, hanem az erdővidéki léces kapukon is sok helyt megtaláljuk. Általánosan ismerik Bodoson is.

A leánynak és fiatal asszonynak (kb. 25 éves korig) *tulipánt* jár. De néha a kisgyerek gombfájára is ezt faragják, különösen a kislányokéra.

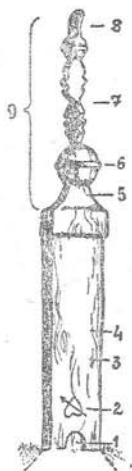
⁷ Az erdővidéki gombfák nemet és kort jelentő jeleivel Szinte Gábor foglalkozott [Kopjafák a Székelyföldről: NéprÉrt VI, 91–102]. A tőle feljegyzett jeleket jórészt megtaláltam, de azokhoz Bodoson egészen más jelentés fűződik, mint, amelyeket Szinte közöl.

⁸ A gombfa bajuszát Szinte is észrevette, de egyszerű cirádának, renaissance elemnek könyvelte el [i. h.].

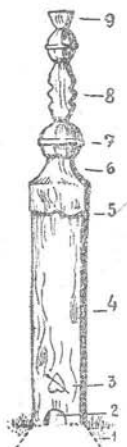
A *bimbó*hoz hasonló jel mindig kisgyermeket jelent. Bodoson ez elég ritka, de azért ismerik ezt a jelentését.

A bodosi gombfákra nagyon kevés vésett díszítés kerül. Ezek közé tartozik a fordítva ábrázolt és jobbról balra nyíllal átlótt szív⁹. Itt-ott kettős nyíllal átlótt szívet is láttam. A nyilak szára egymással párhuzamos és a váratlan halál jelölésére használják (nemcsak öngyilkosságot vagy gyilkosságot jelent, hanem más hirtelen jött halált is). Egy-egy lefordított koszorú vagy szomorúfűz kezdetleges ábrázolása kétségtelenül elárulja, hogy ezek nem régi jövevények a bodosi gombfákon.

Ha már teljesen elkészült a gombfa, sor kerül a felírásra is. A betűket ceruzával nem jegyzik elő, hanem a faragó a vésőhöz hasonló *írókés*szel (5. kép) rakja szépen egymás mellé a gömbölyű betűket. Többnyire már előre feketére mázolják a felirat helyét, így a rávéssett betűt a fa eredeti sárga színe szépen visszatükrözi. Az ilyen feliratot elég sokáig el lehet olvasni; 8—10 éves feliratokon még alig látszik az idő rongálása.

14. kép. *Bodosi gombfa.*
1. Köldök. 2. Szív. 3. Törzs.
4. Felirat. 5. Nyak. 6. Gomb.
7. Kettős lapocka. 8. Konty.
9. Ostorhegy.

15. kép. *Férfi gombfája Bodoson.* 1. Láb. 2. Köldök. 3. Szív. 4. Törzs. 5. Bajusz. 6. Nyak. 7. Gomb. 8. Eggyes lapocka. 9. Sapka.

A sírfeliratokat Bodoson Józsa Miklós maga készíti, mégpedig úgy, hogy előveszi a zsolttárt, és a szép kifejezéseket kiszedegetve belőle, verses alakba fonja össze. Így a legtöbb verses feliratnak bibliai íze van. Hadd álljon itt mintának egy a Józsa Miklós készíttette feliratokból: *Dávid István / né Józsa Erzsé / bet nyugszik itt / aki Élt 20 évet / meghalt 1934 / November 15 / Férjem ne sirj / az égre nézz ot va / gyok nem ér / het vész Mit el vesz / a muló idő Él az / Isten megadja Ó Nézz fiam a / magos Égre ott / van szived reménysége / gyere hoz / zám kis gyermekekem Nug / odj a keblemen /.*

⁹ László Gyula [A honfoglaló magyar nép élete Bp. 1944. 490.] felhívja arra figyelmet, hogy a honfoglaló magyarság a halál utáni életet a földi élet megfordítottjának képzelte. Talán ennek egyik késői emléke őrződött meg a bodosi gombfák fordított szívábrázolásában.

A gombfák festése¹⁰ nem általános és Józsa Miklós elbeszélése szerint sohasem is volt elterjedt szokás Bodoson. A kiálló részeket díszítményeket bekenik ugyan fekete festékkal, ez azonban az első eső alkalomával nagyjából lemosul. A férfiak gombfájának bajuszát mindig feketére festik; ez mivel szélből, naptól és esőtől inkább védett helyen van, még évtizedek múlva is jól látszik. Ujabban szokás a gombfákat kátránnyal feketére is behúzni, de ez sem általános. A bodosi temetőben van egy fehérre festett gombfa is, ez azonban egész új keletű.

Az egész Erdővidéken, és így Bodoson is szokásos az, ha a leány más faluba megy férjhez és ott meghal, akkor a szülőfalujának faragói otthoni szokás szerint készítik el gombfáját. Ez a szokás a gombfaformák falunként eltérő változatainak kiegyenlítődesét elősegíti.

A gombfát azalatt, míg a halott ki van terítve mindig el kell készíteni, hogy a temetőbe a halottal együtt vihessék ki.¹¹

BALASSA IVÁN

Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból

Bár a néprajzi jelenségek kutatói mindig felhasználták a rendelkezésre álló írott vagy nyomtatott emlékekben rejtőző néprajzi anyagot, mégis az egyes néprajzi kérdések megoldatlansága, sőt részben megoldhatatlansága sokszor azzal magyarázható, hogy az ilyen szerű gyűjtés és felhasználás nem volt tervszerű és módszeres [vö. Ethn. 1940. 188 és kny. 1]. A levéltári kutatómunka során lassanként gyűjtött anyagból kiadott eddigi közleményeim¹ megjelenése óta a kiadványokat kiegészítő anyag gyűjtögetése közben mindegyre találok olyan forrásokkal, amelyekben — egyebek mellett — néprajzi szempontból is értékes, könnyen kibányászható nyersanyag rejtőzködött. Noha levéltári kutatómunkám más, történeti és nyelvezeti szempontú volt, egyes (főként néprajzi) vonatkozásokban nem tudtam ellentálni a forrásokból elért gazdag anyag csábításának. Így már csaknem két évtizede egyre fokozódó érdeklődéssel és rendszerességgel jegyeztem ki a jobbágy- és szellérösszeírásokból azokat a népi mesterkedőket és tisztségviselőket, akiknek nevét az összeírások, birtok- és vagyoneleltárak (urbariumok, conscriptiók, inventariumok) megőrizték.

Egy előbbi adatközlésemben² mutatóban már közzétettem Erdély egyik érdekes, néprajzi és népnyelvi szempontból valamennyire zártnak tekinthető

¹⁰ A gombfák festéséről bővebben, az Erdővidékre is vonatkoztatva: Balassa Iván, A magyar gyász-színek kérdéséhez: Ethn. LVI (1945), 69—70.

¹¹ Az eredeti fényképfelvételeim nyomán készített rajzokat Csikós Tóth András tanár úrnak itt is megköszönöm.

¹ L. pl. Herepei János és Szabó T. Attila, Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak: Erd. Tud. Füzet. 107. sz. — Szabó T. A., Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székelykapuk és farazárak: i. h. 108. sz. — Lj még alább id. közleményem.

² Kalotaszegi mester- és foglalkozásnevek a XVII—XIX. századból: Ethnographia—Népelet LI (1940), 188—95 és kny.

területéről, Kalotaszegről mintegy kétszáz nevet; ezek a jelzett terület népi iparának történetéhez és éppen az egyes népi ipari központok meghatározásához nyújtottak jelentős, máshonnan nem ismert adatokat. Ezúttal közzéteszem egész Erdélyre vonatkozó ilyen természetű gyűjtésem eredményét. Most is ismételten hangsúlyozni kívánom azonban, hogy e gyűjtemény nem különlegesen a népi mesterkedőkre irányuló kutatás, hanem nyelvjárás-, helynév- és népiségtörténeti adatok gyűjtögetése közben állott össze. A kutatás maga az egyes átvizsgált levéltárak anyagát ilyen szempontból ugyan teljesen kimerítette, de maga az itt közzéteendő gyűjtemény természetesen korántsem tekinthető sem a jelzett területre, sem a körülhatárolt időszakokra nézve teljesnek. Levéltári kutatómunkám ugyanis elsősorban Közép-Erdély területére irányult, de az anyagnak egy ember munkaerejét messze meghaladó gazdagsága miatt természetesen a forrásanyag csak egy részére terjedt ki. Innen van az, hogy alábbi gyűjteményemben nincs egyetlen adat sem Brassó és Széchenyi megyéből, alig valami Fogarásból, elég kevés Kis- és Nagykovácsból, sőt a három keleti székely megyéből (Csík, Háromszék, Udvarhely), meg Torda-Aranyosból, annál több van azonban a középerdélyiekből (Kolozs-, Maros-Torda, Szolnok-Doboka), de aránylag szintén kevés a legnyugatiból, Szilágy megyéből. Nem kétséges azonban az, hogy az itt összeállított gyűjtemény így is nagyon sok használható adatot tartalmaz a népi mesterségek és foglalkozások történetének kutatója számára.

Az adatok közlése előtt még csak a következőket kell megjegyeznem: Az itt közzétett anyag csak az egyes levéltárakban személyesen gyűjtött adatokat tartalmaz. Nyomatott forrásokat nem használtam.¹ Az adatokban szereplő neveket betű szerint írtam ki, a foglalkozásokra vonatkozó megjegyzéseket vagy másféle adatokat azonban legtöbbször mai helyesírásra írtam át. A gyakrabban előforduló mesterségek, foglalkozások és tisztségek nevét helykímélés céljából csak rövidített alakban közlöm.² Minthogy forrásaim részben magyar, részben latinnyelvűek³ voltak, a forrásokban szereplő foglalkozás- és tisztségjelzéseket a magyar források esetében a magyar, a latin esetében a

¹ Nem közlöm a dési céheknek a levéltári forrásokból gyűjtött XVI–XIX. századi adatait sem, minthogy ezeket e közleményem megjelenésével egyidőben külön kiadványban teszem közzé [L. tőlem: Levéltári adatok a dési fazekas céh történetéhez. Kvár, 1947].

² A foglalkozások rövidítése: *a.* = asztalos. — *bp.* = borjupásztor. — *c.* = cigány. — *cm.* = céhmester. — *ct.* = cothurnarius (csizmadia). — *cs.* = csizmadia. — *dp.* = disznópásztor. — *ep.* = erdőpásztor. — *f.* = faragó. — *fcs.* = foldozócsizmadia. — *ff.* = faber ferrarius (kovács, vasmíves). — *fl.* = faber lignarius (faragó, ács). — *fm.* = fűrészmaster. — *fs* = figulus (fazekas). — *ft.* = faber terrarius (vályog- v. téglavető). — *fv.* = foldozóvarga. — *fz.* = fazekas. — *h.* = halász. — *hg.* = hegedűs. — *j.* = juhász. — *jp.* = juhásztor. — *k.* = kádár. — *kb.* = kisbíró. — *ke.* = kerekes. — *ko.* = koresmáros. — *kő.* = kötélverő. — *ks.* = kőmíves. — *kt.* = kertész. — *kv.* = kovács. — *kz.* = kenéz. — *l.* = lanio (mészáros). — *ls.* = lakatos. — *lv.* = lovász. — *m.* = mészáros. — *mb.* = malombíró. — *mm.* = malommester. — *mo.* = molnár. — *mp.* = ménespásztor. — *mr.* = molitor (molnár). — *o.* = opilio (juhász). — *p.* = pelio (szűcs). — *pr.* = pakulár (juhász). — *ps.* = puskás. — *pl.* = pásztor. — *r.* = rákász. — *rs.* = rotarius (kerekes). — *s.* = sütő. — *ss.* = serrarius (fűrész). — *szb.* = szabó. — *szgy.* = szíjjártó. — *sz.* = szakács. — *t.* = takács. — *tp.* = tehénpásztor. — *tr.* = timár. — *tv.* = téglavető. — *ub.* = udvarbíró. — *udv.* = udvari. — *v.* = varga. — *vl.* = vinceller. — *vm.* = vasmíves. — *vr.* = vietor (bodnár). — *zs* = zsindeycsináló.

³ Az idegennyelvű, főként latin forrásokból kiírt foglalkozásnevek magyar

latin szó betűiből alakított betű-jellel rövidítettem, tehát a jelzéseket nem egységesítettem. Így például a lábbeli készítőkre vonatkozólag a tőlem használt különböző forrásokban többször jelentkező magyar *varga*, *csizmadia*, *csizmás*, *foldozó csizmadia* és *foldozó varga*, illetőleg latin *cothurnarius* és *sutor* megjelölés mindenikére (a ritkán szereplő *sutor*-t és *csizmást* kivéve) külön rövidítési jelt alkalmaztam. Ugyanígy tettem természetesen más foglalkozások esetében is. — Adataimat egyébként jónak láttam megyénként, ezeken belül községenként betűrendben csoportosítani. Ahol szükségesnek látszott és a forrás is lehetővé tette, jeleztem a mesterkedők nemzetiségét is. Minthogy a magyar és a román mesterkedők szétválasztása legtöbbször a név alapján könnyen lehetséges, a nemzetiség-jelzést csak abban az esetben tettem ki, ha ez a félreértést megakadályozta. Ugyanígy célból néhány esetben közlöm a mesterkedő fiainak nevét is; ez legtöbbször eldönti a népi hovatarozást azokban az esetekben, mikor az adat egyébként kétes vagy a forrás szerkesztőjének önkényes eljárása következtében egyenesen félrevezető lenne. A cigányság egy részét a nevek nyelvi vallomása alapján magyarnak, más részét románnak kellett volna vennem; jobbnak láttam tehát, hogy ott, ahol ezt a forrás lehetővé teszi, külön népiségű csoportként kezeljem őket.

Forrásaim egy-két kivétellel, mindenütt a lehetőségig pontosan jelzem.¹ Ahol a levéltári gyűjtemény helyét külön nem jelzem, mindig az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára értendő. A Sándor-család egyik csíki összeírását

megfelelőikkel együtt: *apiarius* = méhész. — *architector* = építész. — *armenarius* = csordás. — *auriga* = kocsis. — *biolár*, *bivolár* = bihalyos. — *calcarium* = mészégető. — *canum agitator* = pecér. — *cerdo* = tímár, *varga*. — *claviger* = kulcsár. — *coriarius* = sziggyártó. — *cothurnarius* = *csizmadia*. — *custos gregum* = juhász. — *custos sylvarum* = erdőpásztor. — *educillator* = koresmáros. — *faber ferrarius* = kovács, *vasmíves*. — *faber lignarius* = faragó, *ács*. — *faber terrarius* = téglavagy vályogvető. — *figulus* = fazekas. — *funarius* = kötélverő? — *horrearius* = csűrbíró, élésmester. — *hortulanus* = kertész. — *ispanus* = ispán (udvarbíró?). — *lanio* = mészáros. — *mensarius* = asztalos?. — *mercenarius* = béres. — *molae magister* = malommester. — *molitor* = molnár. — *molitor serrarius* = fűrészmester. — *olarius* = fazekas? — *opilio* = juhász. — *piscator* = halász. — *pistor* = kenyérsütő. — *rotarius* = kerekés. — *sartor* = szabó. — *sartor rusticanus* = parasztszabó. — *scandularius* = zsindelecsináló. — *sculptor* = kőfaragó. — *serrarius* = fűrész. — *sitár* (zsitár) = csősz. — *textor* = takács, szövő. — *tinarius* = csebres. — *vaccarius* = tehenész. — *venator* = vadász. — *viator* = bodnár, kádár. — *villicus* = major, csűrbíró. — *vindemiator* = vincellér? — *vinitor* = vincellér. — *vitulanus* = borjúpásztor. — Az *areularius*, *fajinár*, *murarius* és *prajter* szónak az erdélyi régiségben való jelentését nem tudtam megállapítani. A *fajinár* azonban alkalmasint a román *faină* (~ *farină*) 'liszt' köznévből képzett foglalkozást jelenthetett, tehát 'lisztes'-nek értelmezendő. De hogy lisztesmolnár vagy liszttel kereskedő lehetett-e a *fajinár*, erre nézve forrásaim nem tájékoztattak. Megjegyzem, hogy a fennebb megkérdőjelezett *olarius* is a román *olar(iu)* 'fazekas' köznévi latinósított alakja lehet, mint hogy ilyenféle alakulás a fennebbi *funár* a román *fun* 'kötél' szóból.

¹ Forrásrövidítéseim: *Bf. I.* = Gr. Bánffy-család I. Nemzetiségi lt. — *Bf. II.* = Gr. Bánffy-család II. Rokonságok lt. — *Born.* = Br. Bornemisza lt. — *HG.* = az ú. n. Hilibi Gál-féle gyűjtemény. — *JósHb.* = Br. Jósika hitbizományi lt. — *OL. Km. Urb.* = Országos Levéltár Kolozsmonostori Konvent lt. Urbarii. — *Szentk.* = Br. Szentkereszthy lt.

Megjegyzem, hogy a *Bf. I.*-ben kutatómunkám után végzett átrendezés miatt, sajnos, közelebbi forrásjelzeteket nem, vagy csak elvétve adhatok.

KELEMEN LAJOS szíves közvetítésével a család engedélyével használhattam fel. Ugyancsak KELEMEN LAJOS készséges szívessége tette számomra lehetővé a Béli- és a Hatfaludy-család levéltárának használatát még az előtt, hogy az előbbi az ENMLt.-ba, a másik az OL.-ba került volna.

Az alábbi adatokban az egyes nevek után ()-ben álló számok a név viselőjének körülbelüli (circiter) életkorát jelölik ott, ahol ennek megállapítására a forrás lehetőséget nyújtott. []-be a forrásjelzeteket vagy — ritkább esetben — a megrongált forrás hiányzó szövegrészeit tettem.

Alsófehér megye

Alamor. 1676: Petru Bárák sz., Trifán Kataráma ko., Petru Iván kt., Opra Pomarách f., Nazariá Mokán k., Thoma Mokán j., Opra Ivanus tp., Opra Pers v., Opra Birbik bp., Csukur Arkás dp. [Bf. I.].

Borosbenedek. 1658 körül: Gott-hárd Ambrus ko., Galzeri Varga Janos h. [OL. Km. Urb. 26].

Borosbocsárd, 1658 körül: Szan-esali János, Markus Nyer, Onika Bay, Popa Thoma, Munkacs Peter¹ [i. h.].

Dombár (Drombár). 1658 körül: Thamas Moyszin h., Farkas Petras-ko h., Luka Lupe h. [i. h.].

Elekes 1817: Oltyan Josziv 'sitár [HG.].

Farkastelke. 1742: Gjörgje Szűtsű (57) p. [JósHb. Fasc. XXV. No. 58].

Gergelyfája. 1761: Luts János (31) k. [JósHb. Fasc. LXVII. No. 1. 593. l.].

Gyulafehérvár. 1658 körül: Alsó majorbéli timárok: Timar Gabor céhmester, Timar [On]ul(?), Timar Barb, Timar Juon, Timar Oltyan, Juon Oltyan, Oltany Petras, Poplusan Demeter, Havasalföldi Demeter, Kissebbik Timar Demeter [OL. Km. Urb. 26]² — 1701: Szebeni Szász János és István céhbéli mészárosok [Bf. I.].

¹ Ezek mindannyian ácsok; az utóbbi négy egy olyan jobbágynévsorban szerepel, mely e feliratot viseli: „Olahok in eodem portione B. Bozsard.“

² „Ezek annuatim tartoznak fiscus számára kikészíteni 600 kecskebőreket és 60 tehénbőreket.“

Hosszútelke. 1767: Gjörgj Préda (40) cs., fv. [JósHb. Fasc. LXVII. No. 1. 517. l.].

Monora, l. Szászpatak alatt.

Nagyenyed. 1715: Georgius Desi alias Acs (48) pro nunc molitor Collegii Nagyenyediensis [Bf. I.].

Oláhdálya. 1658 körül: Mihaly Andrae pakular a fejedelem juhái mellett, Szimion Lad ács [OL. Km. Urb. 26].

Oláhherepe. 1761: Kárutz Bantsi (60) vm. [JósHb. Fasc. LXVII. No. 1. 517. l.].

Ompolymező (Pojana). 1658 körül: Hannes Petru r., Lupsa Petru r., Szimion Dan r. [OL. Km. Urb. 26].

Pojána, l. Ompolymező.

Pókafalva. 1742: Komán Márk (70) jobbágy, opilio ex Szatsal emptus a nobile Farkas Laszlo. Petru Szirbu (36) l. [JósHb. Fasc. XXV. No. 58].

Sárd. 1717: „Algya Juon... szöcs volt... Algya Juont, a szöcsöt Sebesi Menyhárt uram megvette harmadfél száz forintokon Miksa István úrtól; én [t. i. a valló: Ajtai Daniel nemes személy (46)] tisztartója lévén ökegyelmének, paráncsolá nékem, hogy hozatnám el Oláh Botsárdrul az béres szekerekkel ide Sárdra. El is hozattam s szálítottam az Széles Györgyné háza félemben, szolgált a is ökegyelmét mind mesterségével, mind egyébbel, amire fordítók, míg Sebesi uram Sebenbe bé nem ment“ [Bf. I. Fasc. 81. No. 67].

Sorosfély. 1647: Tot Mihaly, Volbol János, Graly Georgy mindhárom ácsmester, Venert Marton ep. [OL. Km. Urb. 26].

Spring. 1761: Vonya Csizmás (24) lv., Szimion Isztráyi (60) lv., Thoma Valk (31) mp., Mihály Vaszi (46) kv., Szimion, Csukur (40) m., Gligor Csukur (59) udv. kt., Marian Hirgoj (40) az udvarban major. — Zingari jobbágiones: Petruz Vánku (40) fcs., Janku Petruz (20) hg., Karutz Ávrám (30) vm., Karutz Stéfán (60) vajda és vm., Karutz Páskuj (48) vm., fia Ávrám (20) hg. [JósHb. Fasc. LXVII. No. 1].

Szászesanád. 1736: Filker Márton falusi folnagy, Öreg Lénárth Tamás, Aszszu János, Kolmán János mindhárom udv. k., Herman János cs., vf., Buzás Benedek fajinár, Onya Peres sitár. — Cigányok: Dumitru Flora vm., Kosa György vm., Andris cigány vm. — „Szász és oláh zsellérek“: Takács Márton t., Kerekes János ke., Kerekes Mihály ke., Kerekes Péter ke., Csizmadia alias Varga János. — „Oláh zsellérek“: Dumitru Ruszul sitár, Öreg Iuanes Mardsinán m., Szöcs Todor sz. — Cigány-zsellérek: Ávrám Bobics ls., Szimul luĵ Petru vm., Vászile Thodor fv., Ávrám Thodor fv., György

Thodor fv. [Bf. I.]. — 1743: Herman Simon ko., Nagy Tamás ko., Lénárt Simon k., Kolmán János k., Kerekes Péter ke., Asszu János k. — „Oláh jobágnyok“: Sztán Nyirtsé mo., Sztán Fleseru m., Juanes Fleserul m., Juon Dátkul sutár. — Szász zsellérek: Takács Márton t., Kerekes Péter ke. — Cigány jobbágnyok: Dumitru cigány vm., Kosa György vm., Péter Andris vm. — Cigány zsellérek: Vaszily Todor cigányok vajdája, Györgyie Todor fv., Szimu Petru vm. — Inquilini valachici: Janos Bañes m., Johannes Flésár m., Sztán Mircse mm., Rusz Dumitru sz. [Bf. I.].

Szászpatak. 1647: Sztan Grende kz., Andre Mirar molnár az monorai malomban [OL. Km. Urb. 26].

Tövis. 1786 körül: Márkos János és Kovács Mihály ács-mesteremberek [Somlyai lev.].

Túr. 1647: Haidu István vl., Zudor István ko. [I. h.].

Véza. 1647: Banya Peter kz., Buda Simon sz., Illye Opre jp., Barbuliasz Peter major, Sztoja Juan dp. [I. h.].

Beszterce-Naszód megye

Alsóbalázsfalva. 1700: Csobotár Juvon fv. moldovai [OL. Gub. Köz. Összeírások Doboka Sup.].

Csépán. 1644: „Zenas Leorincz geréb, Serfeozeo Andras vincelér Somkereken“ [OL. Km. Urb. 26].

Galacfalva (Galac). 1775: Pask Stephan ks., Nagy István (22) a., Takács Péter (48; román) t., Marikutza Gavril (28) fz; Vonts Praekup (45) kenderes, Káts Gyurku (48; román) t., Nagy György (80) f., Nagy István (22) t., Martsinán Jozsip (39) conventios ks. — Cigányok: Sándor Tizi (60) kv., Tyita Zsiga (40) kv., Latzi András vajda, kv., Moldován Vonya (40) v. [Wesselényi lt. conscr.].

Gledény (Glédén). 1652: Tanasz Todor nyeregjártásával szolgál [OL. Km. Urb. 26]. — XVIII. század má-

sodik fele: Tomsa Kosztin vd., Roman Janos pt. [I. h.].

Monorfalva. 1647: Majmar Andras vl., Spe Gal ko., Konez Janos kt., Friez Leorincz varga miével szolgál, Gral Pal k., Majmer Balint mm., Szekrenyes Marton mo., Gral Janos szk., Simon András ács., Konez Mihaly ep. [I. h.].

Nagysajó. 1715–16: Egy Mezőerkedről (Szászkerked) való számadás szerint „a nagysajói fazakasnak, ki a páter ökegyelme házában 3 készülő kémencét rakott“, az odavaló gazdatiszt 6 magyar forintot 12 dénárt fizetett [Gr. Lázár lt.].

Oláhmegeye. 1698: Anica Grigore f. [Bf. I.].

Priszlop (Praeszlop). — 1721: Husa Kifor vr. [OL. Erd. Fisc. XII/½ Fasc. 32].

Csík megye

Csikszentmihály. 1757: Molnár András (56) ez jó faragó ember. Údösből Molnár János (56) k. és m., „oláh ember“, Barbully alias Mihály Molnár (28) mo., jó f. és a. [Sándor lev. conser.].

Csikszépvíz, l. Szépvíz.

Csiktaploca. 1757: Szekély (!) Antal (50) h. [i. h.].

Ditró. 1685: Szöcs Mihály sz. [Gr. Lázár lt. Regestrum Jobbagionum]. — 1773: Sándor György mo. [i. h. conser.].¹

Felsőfalu, l. Kászonfeltíz.

Gyergyóalfalu. 1685: Sándor Peter f. [i. h.]. — 1773: Böge István (65) fm., Böge István minor (34) ub., Böge János (24) mo., Böge Mihály fm., Vad András mo. és ács, Sándor György Ditróban mo., Erszény Miklós (30) sz., Erszény Demeter (18) mo. Gyergyószentmiklóson [I. h. conser.].

Gyergyószentmiklós. 1773: Erszény Demeter (18) mo., Angi István ks. — Cigányok: Cserelő alias Pali Todor, Lupuj Minka, Lupuj Minkáné fia, Besán János fia Simon, Besán János mind az öt vm., Lampo Gyurka es.; hegedűvel szolgált Besán Todor, István és Karácsony, mindhárom vm. is [i. h.]. — 1683 (?): Dámokos István fz. [i. h.].

Gyergyóújfalu. 1773: Szóts alias Erszény Karácson (46) sz. [i. h.].

Kászonfeltíz (Felsőfalu, Felső Kászonfalva), 1625: Thamas Mihalj solymár (45) [i. h.] — 1773: Menyhárt Kelemen (40) f., bács, testvérei Hosszu alias Simon György (25) bács, testvérei Szánduj (20), Jantsi (16), Kosztandin (15), András (12) és Péter (10) mind az öt pr., Timár alias Tubak Imre (35) h., m. [i. h. conser.].

¹ L. alább a gyergyóalfalusi adatok között.

Kászonimpérfalva. 1773: Peter István (49) f. [i. h.].

Kászonjakábfalva. 1773: Timár alias Tubák Jakab (38) pr., Timár alias Tubák György (50) bács, Todorán János relictája Pál Kata pakulároskodik [i. h.].

Kászonújfalu. 1773: Tubák Antal (40) h. [i. h.].

Szárhegy.¹ 1685: Fazakas Gergely ks., Szöcs Gergely sz., Szabo Illyes (2 fiával) szb. [i. h. Regestrum Jobbagionum].

Szépvíz. 1757: Bertse János (75) k., Iffrón (?) Bóbéka (36) k., sz. (fia: Juonitz), Muntyan Nyagully (52) sz. [Sándor lev. conser.].

Tekerópaták. 1685: Kadar Gergely es. [Gr. Lázár lt. Regestrum Jobbagionum]. — 1743: „Tudom azt is — vallja Franciscus Bencze (59) a Lázár-család jobágya — hogy a gyergyai gróf úr jószága Erkedre² sok fát, boronát, gerendát, léccet, dranicát szállíta ki; csak én egy végben hét hétig faragtam ott“ [Gr. Lázár lt.]. — 1773: Bentze György (40), Bentze János (54), Miklós alias Kertész István (40), Bálint János (50), Kissebb Bálint István (46), Bálint Mihály (40), Nagyobb Bálint Ferenc (40) mind a hat ácsmesterember, Bálint Albert (22) f., Nagyobb Bálint István (69) k. [i. h. conser.].

Vasláb (Vaslábu). 1685: Szöcs Miklos sz., Szöcs János sz., Szöcs Pál (3 fia) sz., Timar Miklos tr. [i. h.]. — 1773: Koltsár alias Czepelus György (40), Pap Miklós (30), Szóts Urszuly (40), Szóts Lupuj (36), Vajdos Tamás (23), Popa Vaszília (24), Vajdos János (25), Szóts Todor (44), Szóts György (24), Rátz János mindannyi ps., Vajdos Stefán (30) pr., Szóts Lupuj (77) ub. [i. h.].

¹ L. még a szolnokdobokai Kapjonnál az 1703-as adatot.

² Mező-, előbb Szászkerked.

Fogaras megye

Alsóárpás. 1648: Bukur Muntan fz., mívével szolgál [OL. Km. Urb. 26].

Alsóporumbák. 1648: Lupul Sztupare méhész, Oppe Murár mo. az úr (t. i. fejedelem) molmában, Bukur Vadiszlao, Many Tansa ácsok az udvarházhoz, Juon Nyaga ez molnár az bojérok malmában, Juon Peczarka h., Sztojka Mána dp., Komse Gutoz (?) r., Romany Kotora majorbíró, Oppe Stephan kulesár az udvarban, Oppe Zpatar m., Dan Kosokar sz., Komsa Kosokar sz., Stanczul Kosokar sz., Radul Cizmas és Sztan Cizmas havasalföldi esziamadiák. — Vasmíves cigányok: Figul Czigany, Albul Czigany, Ludul Czigany [i. h.].

Felsőárpás. 1648: Alde Stanczul h., Mogos Rezpopul h., Radul Docza h., Bukur Kozma h., Dan Longul zs., Sztojka Dragumer zs., Sztojka Muntyan tp., Juon Danucz haltartóhoz látó, Vintelya Muntyan tálesináló, Krazoñ Muntyan ua. [i. h.]¹

Felsőporumbák. 1648: Dragumer Opris fm., Dragul Sztoja h., pisztrangot fog, Oppe Czurez ua., Oppra Kapas az üvegesúrnél¹ freta (?) égető, Bukur Trejnen (?) üvegvonó, Raduly Glisar üveges, nehéz beteg, Juon Zpotar üveges, Fraczilla Muntyan tál- s tángyér-csináló [i. h.].

Fogaras. 1674: Csengeri István kv., Harsany Istvan kv., Szepes Varallyai Janos kv., Brassáj Geörgy kv. fia Péter [Kemény József lt.]²

Kerc. 1648: Christoff Gozt h., Mátyas deák tv., Bethleni Mihály tv., Varga András tv., Teoke Balint k., mívével szolgál, Tiz Matyas k., gyalogszeres, Vizaknai János h., Gyenge Gáspár varga mívével szolgál. — Aldi Molnár tv.³ Teleki Mihály paller, pallérságra conventioja vagy on praefectus uramtól, nem is ős jobbágy [OL. Km. Urb. 26].

Vád. 1743: Konyán Mamaliga h. [Bf. I.].

Háromszék megye

Barátos. 1768: Joannes Molnár (53) mo. [Szentk. lt.].

Kézdialmás. 1799: Illyés Mojses (44) f. [HG.].

Kézdimartonos. 1799: Dereguly Peter (48) sz. [HG.].

Kovászna. 1811: Gyalai István sz. (nemes személy) [Szentk. lt.].

Lembény. 1799: Demeter János (48) tr., Illyés István (43) f., Demeter Miklós (34) tr., Benceze Tamás (60) a. [HG.].

Papole. 1768: Joannes Nyicsuj (c.) ft. [Szentk. lt.].

Szőröse. 1738: Molnár Mihály és fia Ferenc kerékfalazó, Király Mihály jó h. és csikász, Szász János jó h., Szász Mihály jó h., Balás János pr. bács [OL. Km. konv. Urb.].

¹ A két utóbbi neve mellett ez olvasható: „mindkettő muntyan.”

Torja. 1761: „Néhai All Torjai Apor Péter... nemes kézdiszéki alltorjai jószágába mesterembereket vitete (t. i. a fogarasmegyei Galacról) ezeket, u. m. Imo Leoke Atyim és Leoka Onya szakácsokat, 3tic Bukur alias Vonya Tatoj szücsöt

¹ Ugyane forrásban alább a faluval kapcsolatban ez olvasható: „Az falun alól egy üvegsúr, kibem most két német üveges és két oláh évegcsináló continue mível.”

² A fogarasmegyei Galacról a háromszéki Torjára 1761 előtt szállított jobbágyok felsorolását l. ez utóbbi helységről.

³ Ez utóbbi az „oláhok“ jelzésűek között szerepel. Egy ugyanez évből való másik összeírásban, mely alighanem az előbbinek másolata, *Alde molnár* nevű tv.-ről emlékeznek meg.

4to Sztán Tatojt, esizmadiát és Rohán Luka pakulárt, kik is itten Torján a conscriptioba ingrediáltattak^a [HG.].

Zágon. 1716: Szóts Komán et frater eius p., Joannes Molnar mo. vancans [Szentk. lt.]. — 1718: Szócs Komán p. [i. h.]. — 1768: Nicolaus Bogáti (48) fl., Nicolaus Rab (30) ct., Paulus Isák Kovács (34) ft., Geor-

gius Sipos (35) fl., Stephanus Bogáti (70) piscator, Josephus Szabó (26) sartor, Stephanus Sinka (22) auriga, Joannes Gusba (50) ft. [i. h.]. — 1838: Szóts Károly t. [i. h.]. — XIX. század eleje: Nicolaus Bogáti (53) ke., Nicolaus Rab (35) cs., Kis Ferencz Asztalos (35) a., Rab András fia Gyurka (20) kovácslegény [i. h.].

Hunyad megye

Arany. 1726: Szabó Ferencz jó szabó [JósHb. Fasc. LXX. No. 1].

Baresd (Barest). 1761: Szűts Juon (70) sz., Csurlé Juon (34) hordócsináló, Albu Juon (36) f., Albu Togyer (40) f., hordócsináló, Albu Opre (44) f., szekércsináló [i. h. No. 3].

Bánpatak. 1726: Draghus Juon sz. [i. h. No. 1].

Bosoród. 1731: Franciscus Iváskó (20) fl. [Born. Főoszt. XXIXa 12. sz.].

Bóz (Boz). 1761: Tamás Kracon (30) ke., Lonán Pász (32) mo. [JósHb. Fasc. LXX. No. 3].

Branyicska. 1761: Hajdu Paszk mp. — Cigányok: Czigány Grue vm., Czigány Juon vm. [i. h.].

Felsőnádasd. 1726: Lázár Bóta k. [i. h. No. 1].

Gyalmár (Gyalu Máre). 1726: Lázár Todor mo., Olár Nicule fz: de igen öreg [i. h.]. — 1761: Sollár Juon (40) jó nyerges [i. h. No. 3].

Nagyoklos. 1717: Abrugjan Ilia vl., Latzkó Juon k., Fodor Avram ke., Sara Janko ke.¹ — Cigányok: György Pituly vm., Mihály Lyilya vm. [i. h. Fasc. XXXI. No. 6.].

Stanizsa. 1761: Kretsun Juon jó f., mo. is, Kretsun Dumitru ua., Kretsun Vaszilia f. [i. h. Fasc. LXVIII. No. 2].

Tirnavica. 1726: Buda Vrács fz. [i. h. Fasc. LXX. No. 1].

Vormága (Vermágh). 1726: Boldor Ruszán ács [i. h.].

Kisküküllő megye

Alsóbajom. 1726: Simon Varga vr., Daniel Balás fl., Georgius Fekete fl., Joannes Krestel vr., Martinus Hoszu vr., Ifftenie Flesern l., Petrus Mokus textor (fiái Péter és Hañes), Togjer Tebika p. [JósHb. Bethlen lev. K. 107].

Alsókápolna. 1817: Bunya Oniszin vl., Lepinsán Nikuláj kő., Bunya Onu sitár, ep. [HG.].

Bethlenszentmiklós. 1817: Triffán Josziv béres, Trifan Onu ua., Hossa Iszp. Nyik mo., Molnár Gábor kv., Boldi Vaszili (c.) kv., Posonyi Nyik (c.) kv., Vitán Jákob kv., Nyámtz Szimion tp., Bágajan Joszip majoros, Czonya Petru csikóp., Bába György dp., Posoni Mikuj (c.) muzsikus, Telegutza György mo., Tég-

lás János k., Ersek Gábor k., Nyámtz György és Iszp. s., Tei Aftemia gyümölcsörző, Metro Gyuri h., Molnár Mojsze mo., Rán Maftej a vadokat őrzi, a vados kertben lévő házban lakik. Nikuláj lv. [?].²

Boldogfalva. 1726: Franciscus Molnar mo. [JósHb. Bethlen lev. K. 107].

Bonyha. 1645: Simon Istvan mm., Gábor Benedek ko., Kozma Janos dp., Szakacz Géörgy h., Halasz Mate

¹ Egyik testvére Juon, tehát maga is román.

² Sajnos a forrást jegyzetemre nem írtam rá és így nem tudom idézni. Valószínű azonban, hogy az adatok a JósHb. lt. Bethlen levelei közül valók.

h., Szasz Janos es., Kutfü Andras kt., Kolczar Janos tisztartó, Moñar Lazar mo. [OL. Km. Urb. 26].

Csávás. 1645 körül: Kis Boldisár vl., Vigi Janos kt., Varga Peter es., Szekely Balas paller, Vas Janos mo. [i. h.].

Dombó l. Küküllődombó.

Kiscserged (Kiscsergöd). 1731: Petru Bástá sz., Mihaly Peres ko., Petru Balas mo. [Bf. I.]. — 1736: Petru Balas mm., Petru Bástá sz., Kirszte Flujerás fagyvas, István Istok ua., Petru Gál sitár, Hanes Szirbul ua. [i. h.]. — 1743: „Oláh zsellérek“: Vaszilie Szuts sz., Lun-kán Szávul es. [i. h.]. — 1782: Furnye Juon (18) sz. [JósHb. Bethlen lev. Fasc. T. No. 29].

Küküllődombó (Dombó). 1783: Nagy János k. [JósHb. Fasc. XXVII. No. 1].

Küküllőszéplak (Széplak). 1737: Tolán Peter f. [Conscr. Petrichevich—Horváth Boldizsár conscr.].

Küküllővár. 1726: Rusz Mihaly fs., Andreas Szóts hortulánus, Georgius Nemet mo., Komán Beszarabe cerdo, Franciscus Lakatos ff., Andreas Kádár vr., Tetü Todor mo.¹ Tirzu Mang vitulanus [JósHb. Bethlen lev. K. 107].

Leppend. 1645: Szücz Janos sz., Halo(m) Tripo m., Halo(m) Mihalj m. [OL. Km. Urb. 26].

Magyarpéterfalva (Péterfalva). 1647: Vajdá János várbeli ke. [i. h.].

Nagycserged (Nagycsergöd). 1647: Bosorogh Ambrus falu bp.-a, Karazon Purgis falu ökörp.-a [i. h.].

Kolozs megye

Almásnyíres. 1644: Czortos Janos vajda, Peskelyó Peter szabados ács, Dud Máthe ács [OL. Km. Urb. 26].

Almásszentmihály. 1644: Bott Mihály szabados fz., Fazakas Istvan ua. [i. h.].

Alsófüld. 1756: Kriszte Tomá (80) f. [Mohai lev.].

¹ Ez utóbbi Majoshegyéről (Majosháza?) való.

Nagyteremi. 1782: László Szonya (30) f., Berkeszi Györgj (50) f., Czígány Sztán (c.) vm. [JósHb. Bethlen lev. Fasc. T. No. 29].

Oláhszentlászló. 1645 körül: Oporjan Simon ko. [OL. Km. Urb. 26].

Péterfalva l. Magyarpéterfalva. Poestelke (Postelke). 1675: Innen elszökött Korna Miklósnak, Székely László jobbágyának fia most Haller János földén¹ lakik mint ökgyl-me siposá [Bf. I.]. — 1745: Takács András ács mesterségével szolgál [i. h.].

Szancsal. 1647: Nicola Peter kz., Berecze Peter mm. [OL. Km. Urb. 26].

Szásznádas (Nádas). 1645: Kadar Tamas k. [i. h.].

Szentlászló l. Oláhszentlászló.

Szászörményes. 1645: Hegedws Marton k., Vaydá Peter vl., Batosi Georgi k., Dalmad Mihaly k., Kadar Janos k., Sipos István madarász, Veres Georgi t., Balas Marton t., Takacz Lorincz t., Korda (?) Janos v., Sinkelj Mihalj ks. [i. h.].

Szénaverős. 1711 után: Takáts Mihály a., Takáts János vl. [Bf. I.]. — XVIII. század második fele: Köteles András k. [?].²

Széplak l. Küküllőszéplak.

Teremiújfalu (Újfalu). 1782: Ifiu Magyar György (26) f., Székely Joseff (48) f., Fagarasi Mihály (28) f., Papoltzi János (48) f., Fülep Mihály (41) k. [JósHb. Bethlen lev. Fasc. T. No. 29].

Vajdakuta. 1646: Kosok Istvan kz., Kis Kosok Istvan tp. [OL. Km. Urb. 26].

Alsózsuk. 1652: Beres Pal béres-pásztor, Szak[na]k Leorincz méhész, kt. [OL. Km. Urb. 26]. — 1744: Cigányok: Boldisár Filep vm., Samu Thamás vm., Laczko Andris

¹ Közelebről nem határozzák meg a helységet.

² L. a bethlenszentmiklósi forrásra vonatkozó jegyzetet.

vm., Keczán Togyer es.¹ Sütő Jantsi szabóinas, Sujda Márton szk. [Bf. I.]. — 1745: Keczán Togyer és két fia,² Teglás Mihály szk.,³ Szócs Petru ez szócs mesterségével szolgál, Krisán Mátyás ez égett bor főzéssel szolgál, Morár Stephán mo., Sütő Jantsi ez szabóinas [B. I.].
Báld l. a csehtelki 1764-i adatok között.

Bánffy-hunyad. 1689: „Én is szolgáltam ezt az Szikszai Zsigmondot — vallja Mattheus Csüregi (!) Bánffy György jobbágya (50) —, mert én szócs miemmel szolgáltam őtöt“ [Kornis lt. Misc.].⁴

Bátos. 1652: Varga János k., Herzeg Mihály kő,⁵ Takacz Andras vl. [OL. Km. Urb. 26].⁶

Bocs. 1781: Leo Togyer ss. [Bf. I. Fasc. 30, No. 61].

Bonchida. 1670: Janko György kv., Potra Istvan ps., Abrudin (!) Kosztin ps., Abrudan Ignat ps. [Bf. I.]. — 1700: Peter György es., Balnoki (!) Istvan örlő bíró, Balnoki Ferencz es., Nyuga Esztrati (!) mp., Aburdan (!) Istvan ub., Szabo Todor vámos, Lovász András tyúkász, Mate Istvan vl., Muntyán Ivaské örmeny, vagyón kereskedése, Ormeny Janos ua. [OL. Gub. Közig. Összeir. Doboka Sup.]. — 1737: Asztalos Márton (28) és Mihály (30),⁷ Fejszés Mihály m., Rosu Juon (40) f., Lápo-

sán Gligor malombíró, György mester (60) mm., Morár Alexa (30) mo., Morár Thogyer (20) mo., Mánés Onya (36) mo., Rusz Páskul (30) sz., Oltyán Szimjuon (19) sz., Szücs Luka (20) sz. [Bf. I.]. — 1743: Áts Oláh András Kémerről való asztalos mesterember, itt az udvarban (t. i. a Bánffy-udvarban) asztaloskodik [Bf. I.]. — 1751: Poka János (26) szgy., Poka Márton (36) kő., Asztalos Márton (40) es., Horváth László (45) prájter (!), Pázsint János kolcsár, Kovriga Josi (36) tyúkász major, Lovász Timofi (34) lv., Polgár Péter (26) m., Ferago Lup (36) f. és ps. is, ha mikor kívántatik; Buty Péter (38) mp., Konkán Kodra (40) s., Sütő Gligor (30) s., Timófi Thodor (44) csűrbíró, Pap Lupul (38) ps., Biró Vaszyly (38) ub., Czile Gavriale (32) hajtó, Nyága Onuk udv. kb., Stéphan Malom Méstér (170) mm., Kovriga János agarász, Sütő Juonu (26) s., Kádár Togyer (36) udv. k., Morár Alexa (42) mo., Kis Mihály (49) f. [Bf. I. Fasc. I. No. 43]. — 1764:¹ Georgius Péter (53) es., Bogyá Silimon (61) f., ke., Kádár Togyer (40) k., Szóts Szimion (50) sz. [Bf. I. Bánffy Farkas conscr.]. — 1774: Atym Togyer f., Farkas Mihály es., Kálló György fv. (c) [Bf. I.].

Bogács l. Kisbogács.

Bökény, l. Kalotabökény.

Budatelke. 1647: Csizmadia Janos es., Petan Kozma f. [OL. Km. Urb. 26]. — 1651: Ilonda János kenéz a faluban, Petyan Kozma faragóember, fejszójével szolgál, Molduaj Effthyin ua. [I. h.].

Csehtelke. 1728: Pinye Onya ko. [Bf. I. Fasc. 27]. — 1760: Dregutz Veszelié (60) szokmáncsináló, f., ps. és ko., Dregutz Iliszié (20) ub., Néhaj Triff Simon fia Györgyi (13) kukta Báldon a Béliéknél; Bude-

¹⁻² 1744-ben megjegyzik, hogy Borsáról (Kolozs m.) hozták ide; 1745-ben ismét megjegyzésként ez áll: „Borsáról ide szállított jobbágy.“

³ Makfalváról (Maros-Torda m.) való jobbágy.

⁴ A 1638, 1645, 1666, 1670, 1673, 1689, 1692, 1712, 1746, 1766, 1781, 1798 és 1804-ből való adatokat l. Ethn. 1940. 191 és kny. 4.

⁵ A görgényi várhoz való jobbágy.

⁶ L. még a szászpénteki 1774-i Bátossal kapcsolatos adatot.

⁷ „Ezek nem egyek (azaz nem testvérek), asztalosok, csak asztalosságával szolgálnak.“

¹ L. még Magyarókerékénél és Nyárszónál az 1765-i évvel kapcsolatos adatot, illetőleg lapalji jegyzetet.

lesán Gligor (42) szokmányesináló és f., Buduhala Zaharie (60) ps. [Béldi lt.].

Damos, I. Nádasdaróc.

Drág. 1700: Komlos Lukács kt., Ilyes Farkas dp., Marias Laszlo darabant, Sebestyen Istvan udv. szb. [OL. Gub. Közig. összeír. Doboka sup.].

Egerbegy. 1652: Feier Thamas juhász a gyalai juhoknál [OL. Km. Urb. 26]. — 1670, 1673: Köblös Illyes ps. [Bf. I.] — 1727: Janko Juon ko., Rosul Rusz kártoscsináló, Tomus Kosztin tekenőcsináló [I. h.]. — 1740: Trucza Mihály ko. [I. h.].

Egeres I. Ethn. 1940. 191 és kny. 4. Faragó. 1759: Blós Stéfán sartor rusticanus [I. h.].

Felsőfüld. 1804: Todorucz Vaszi f. [Bf. I. Fasc. 32 No. 52].¹

Füzkút. 1651: Eormezeői Simón kz., Zpatar Gergely kv. művével szolgál, Meszaros Farkas m. [OL. Km. Urb. 26].

Gyalu. 1640: Marton kovacs művével szolgál, Kádar Mihály művével szolgál, Zeoke Janos h., Zeocz Janos várhoz való szőcs. Lakatos Istvan várhoz való lakatos, Kadar Marton művevel szolgál, Takacz Georgy h., Varga Mihály művével szolgál, Borbely Péter művével szolgál, Balog Istvan mm., Herle Petru m. [OL. Km. Urb. 26].² — 1767: Stephanus Szűts ct., Joannes senior Miklos alias Lukats ct., Demetrius Papp custos sylvarum, Molduvan Togyer

ua. Martinus Buczi pistor, Kados Szimion mo., Csuta Thodor mr., Koman Vonuly pistor, Miklos Janos junior hortulanus, Martinus Kati ct., Demetrius Török teloniator, Major Luka o., Lapusan Silimon I., Georgius Jager venator [OL. Erd. Fisc. X/B. Fasc. 3. E.]. — 1770: Gocz Joseph (17) rézműves [HG.]¹

Gyeke. 1770: Gyurka Nyikoláj (30) kt., Szavuj Petre (30) kt., Biro Márton (35) ps., Bogdány Juvon (34) ps., Thamas Juon (39) ks., fz., Szöts Marian (40) sz., Bosin Gligoras (40) k., Gyurka Irimi (40) mo., Podar Tyifor peczér, Gliga Demian s., Szabo Juon junior (30) f., Kotsis Makave (46) kocsis, Vesken Lup (26) mo. — Cigányok: Mundra Simon (38) ko., Biri Kabilla (46) filius uxoratus Burgus (24) mindkettő hg., Todor Andris (47) filius uxoratus Joseph (24) mindkettő v., Demeter Szanduly (30) v., Buga Mihály (50) és fia Gyuri (20) cimbalmosok, Kurlusz Bálint (34) hg., Siko György (40) szk., Szakáts Silip (70) szk., Botz Urszuly (60) k., Flora Lup (60) bács, Szabo Juon senior (70) pálinkafőző, Czentyán Dorofyte (36) dp., Kotsis Iliá (34) ps., Kotsis Pietre (19) s., Flora Simon (26) s., Deák Vonuly (36) ps., Báts Simion (42) mo., Jutyim Tyinu (25) ks., Bilia Vonuly (50) mp., Putre Lup (36) kocsis, Farago Gliga (66) f. [HG.].

Gyerőmonostor I. Magyargyerőmonostor.

Hévszamos I. Melegsamos.

Hidalmás. 1720: Itt br. Bánffy Farkas birtokösszeírása egy pusztához házhelyet említ, melyen „régén egy fazekas lakott“. A fazekas nevével azonban az összeírók nem jelzik [Bf. I.].

¹ Másnemű szolgáltatásai felsorolása után a következő rávonatókozó megjegyzés olvasható: „Ezek mellett tartozik a zeitelki és bánfihunyadi udvarhoz s korcsmák számára készíteni kupás és félkupás boros edényeket nro 600. — 3 és 4 kupás fazakokat fedőtől nro 50. — 1 és 2 kupás fazakokat fedőtől nro 100. — Lábost fedőtől nro 50. — Tálákat 50.“

² Az utolsó egy hévszamosi összeírásban mint Gyaluban élő mészáros szerepel.

¹ A gyalui várhoz tartozó Roka havason (Alpes Roka) 1781-ben említik *Abrudan Lupu* tinariust (cseberes). — Az 1670, 1673, 1679, 1687, 1721, 1727, 1737, 1740 és 1747-ből való gyalui adatokat I. Ethn. 1940. 191–2 és kny. 4–5.

Hidegszamos, 1640: Molnar Miklos mm. az új malomban [OL. Km. Urb. 26].¹ — 1673: Kozma János ps. [Bf. I.]. — 1679: Tréfa Gábor, Tálás György mindkettő fm. [i. h.]. — 1687: Roman Simon mészégető, Kozma Marian ps., Tálás György fm., Kis Thamás fm., Kis Triphuly Mihály m. [i. h.]. — 1727: Veres Filep, úr halásza, Topán Onul ua., Sombor Pintye ko., Tombok Mihály fűrészmolnár. — Inquilini in alibus commorantes: Szkrobesz Pásztk cseber- és kártoscsináló, Kriszta Stefán csebercsináló, Vidrán Krácsun fátál- és tángyércsináló, Anka Szimion tekenőcsináló, Bordgva Demján ua., Lázár Koszta faedénycsináló, Mátyás Gavrilla tekenőcsináló, Marinka Márján ua. [i. h.]. — 1737: Veres Filep fűrészmolnár [i. h.]. — 1740: Gugura Ilie ua., Nyécs Marján udv. h., Petrus Jonucz ua., Sombori Pintye ko. [i. h.]. — 1747: Prigóna Mihaila tanyércsináló [i. h.].²

Hodosfalva, 1766: Botos Gliga fl. [i. h.]. — 1781: Tereó Gavrilla gornyik [i. h. Fasc. 30. No. 61].

Inaktelke, 1740: Andreas Varga Pál (50), Stephanus Varga Pál (30), Joannes Fazakas (55), Gál Istok mind a négy cs. [Mikó gazd. lt.].

Jegenye l. Ethn. 1940. 192 és kny. 5. Kalotabökény, 1737: Benye Juon sz. [Bf. I. Bánffy Farkas conscr.]. — 1781: Golbán Gliga gornyik, Balás Stéphan caupo [Bf. I. Fasc. 30. No. 61].

Kalotászentkirály, 1781: Hergye János mo. [Henter lt.].³

Katona, 1758: Román Silip mr., Roman Dumitru (70) mr., Román Andréika (45) piscator, Triff Simon (38) villicus, Sztán Andone (40) educillator, Marsinan Luputz (20)

¹ 1644-ben az idevaló Veres Thamás-t Radnotra (Maros-Torda m.) került „bialpásztorként“ említik [OL. Km. Urb. 26].

² Ez utóbbit a hidegszamosi havasi „topány zsellérek“ között említik.

³ L. még Ethn. 1940. 192 és kny. 5.

mercenarius, Boár Kosztin (33) sylvarum custos, Boto Thodor (50) vajvoda inquilinorum, Marsinan Szimion (30) o. [Born. Főoszt. XXIXa. 15. sz.].

Keszü, 1695: Novaj Menyhárt ács, Vigh András f.,¹ Novaj Janos k., Miko György vl. [Bf. I. Fasc. 27]. — 1728: Novai Mihály ko., Miko György vl., Vig Mihály ub., ps. [i. h.].

Ketesd, 1766:² Martinus Kováts vr. [Bf. I.]. — 1781: Franciscus Tamás senior, olarius [i. h. Fasc. 30. No. 61].

Kide, 1732: Gr. Bánffy György gubernátornak itten kurucvilág előtt élő fazekás jobbágyáról emlékeznek meg, de nevét nem említik [Bf. I.]. — 1751: Kardos Nyisztor (50) k., Lapusán Dánya (37) ub. [I. h. Fasc. I. No. 43].

Kisbogáts, 1736: Egy Lázár Simon nevű, eredetileg bonchidai jobbágy, előbb Lompértra, majd onnan Szen Mihályra (melyik?) szökött és a vallók szerint most is „ott laknék s sípolásával élődnek“ [Bf. I.]. — 1751: Román Nyigul (38) ko., Ursz Vonul (48) ub. [i. h. Fasc. I. No. 43].

Kiskapus l. Magyararkiskapus.

Kolozsmoostor, 1640: Fazakas Janos Kolosvarra ment, mívével szolgál, Zeocz Lengjel Janos jövevény, de mívével szolgál. Lengjel Zeocz Janos junior, jövevény, nincs semmi kötelessége. Tot Zeocz Georgi ez is jövevény; semmi kötelessége nincs, de háza vagyon [OL. Km. Urb. 26]. — 1642: Halasz alias Veres Jacob h., Draghi Georgy ep., Fazakas Boldisár fz., Biró Mihály mo., Georgy kovács kv., Fazakas Daniel mívével szolgál, jövevény [I. h.]. — 1652: Biro Mihály mm., Kerestely Andras kt., Dragi Georgy ep., Varga Marton szabados v., Szeöcz Mihály bp., Czizmadiá Boldisar ko., vámos, Szeöcz Simon mívével szolgál, ide-

¹ A faragók dézmájának fele elengedettett.

² Két 1721-ből való adat l. Ethn. 1940. 192 és kny. 5.

geny; Szeöcz Ferencz műveléssel szolgál, az idén jött idegen; Puskás István esztendőig 20 bokor csizmát csinál, de nem a magáéból [I. h.].

Köbölkút l. Mezököbölkút.

Körösfő l. Ethn. 1940. 192–3 és kny. 5–6.

Lapupatak. 1670: Kis János kz., Kise János ács [Bf. I.].

Magyarbikal l. Ethn. 1940. 193 és kny. 6.

Magyargyerőmonostor. 1658: Varga Georgy műveléssel szolgál. Szöcs István ua., Kouács Mihály annuatim száz patkóval szolgál, egyéb adót egyaránt visel [Br. Kemény Pál lt. Gymonostori csomó]. — 1765: Fazakas János (32) fz. [I. h. Conser.]. — 1803: Fazakas János és István néhai br. Kemény Simon jobbágya. „Ezek szolgálat fejében két katlan edényt adnak“ [I. h.]. — 1826: „Debretzeni István a fazakas... esztendőnként egyebet nem szolgál, nem is ad egy kemence edénynél“ [HG. Conser.].

Magyarkályán. 1718: Vajda Todor t. [Bf. I.]. — 1722: Szöcs László sz., fiai: Dávid, Pintye [I. h.]. — 1752: „Papi rendeken kívül lakott egy mesterünk, Pap Miklós — vállalják az unitáriusok — ki is jó faragó ember lévén, velle együtt építettük volt ezen kérdett funduson lévő házat.“ Egy másik valló szerint is egy „Pap Miklós nevű jó faragó s egyszersmind unitárius kántorságot viselő ember építette volt az unitárius paplakot az 1740-es években [Bf. I.].

Magyarkapus (Nagykapus). 1727: Török Márton ko. [I. h.].¹ — 1740: Szűcs István (inquilinus) ko. [I. h.].²

Magyarkiskapus. 1740: Paulus Vintze (32) f. és most fm. is, Georgius Kovács (56) f., Stephanus Bárdos (32) f., Casparus Vintze (31) f., Stephanus Ambrus (30) kolesár,

^{1–2} Egy 1670-ből és egy 1747-ből való adatot l. Ethn. 1940. 193 és kny. 6; ugyanitt a másik két adat, amelyet itt közlök, ott tévesen az 1670-éhez csatlakozik.

Joannes Bárdos (36) s., Hajdu Simon (26) ps., Michaelis Biró relicta Ambrus Máté leánya mosóasszony, Georgius Rátz (68) f., Abrudán Krecsun (50) ps. [Mikó gazd. lt.]. — 1758: Pánye Kirilla (70) mr., Kovács Páál (40) fl., Bárdos István (50) fl., Iffiu Vincze János (44) fl., Rátz András (50) hortulanus, Balás Ferentz (30) auriga, Murár Andréj (35) armentarius, Csurkuljo (!) János (56) fl.,¹ Csurkulya András (40) canum agitator,² fia Palkó; Pánye Kirille mo. [i. h.].³

Magyarlóna (Szászlóna).⁴ 1652: Antal János h., azzal szolgál [OL. Km. Urb. 26]. — 1767: Georgius Krasznai vr., Micháel Ferencz venator, Kirka Thoma o., Andreas Harasztosi coriarius, Andreas Gurzó fl., Georgius Ferencz fs., Martinus Faragó ff., Oláh Demeter custos sylvorum, Michael Koblós (!) carbonarius, Joannes Papp fs. [OL. Erd. Fisc. X/B. Fasc. 3. E.].

Magyarókereke.⁵ 1689: Kömües Mihály kőművességével szolgál [Bf. I.].⁶

Magyarvista (Vista). 1652: Sz: Kiralj Mihaly mm. [OL. Km. Urb. 26].⁷

¹ Ez és a következő cigányjobbágy a tordamegyei Pokához tartozik.

² Előbb *pecérnek* mondják.

³ Erről néhai Gyerőffi Káta méregjói jobbágyösszeírásában ezt jegyzi meg: „molitor in possessione K. Kapus“.

⁴ Az 1670, 1673, 1701, 1721, 1727, 1737, 1740 és 1747-ből való adatokat l. az Ethn. 1940. 193–4 és kny. 6–7.

⁵ 1765-ben innen Bonchidára és Zentelkére elszármazott jobbágyként említik a következőket: Major Jancsi szűrtakács, Pap István (36) s., Máté Martzi inás, Máté András szk., Kultsár Pista és Jancsi szűrtakácsok.

⁶ Az 1666, a XVIII. század elejéről, 1766 és 1806-ból való adatokat l. Ethn. 1940. 193 és kny. 6.

⁷ Az 1670, 1737, 1740 és 1747-ből való adatokat l. i. h. 194 és kny. 7. —

Malomszeg, 1689: Barazdulj Peter hites vajda, Marosan Janos ep. [Bf. I.]. — 1781: Szakállas Györgye gornyik [i. h. Fasc. 30. No. 61].

Marótlaka, 1666: Turbollja Flora ács, Kurta Peter ács [Bf. I.]. — 1670: Paska Mihaly ács [i. h.]. — 1673: Paska Mihaly ács, Pui Paskuly ács, Kadar Gal k. [i. h.]. — 1689: Poska (!) Mihaly ácságával szolgál. Púskas Kóztin puskásságával szolgál [i. h.]. — 1781: Madas Togyer calcarius, Farkas Szimion subulus [i. h. Fasc. 30. No. 61].

Mákófalva (Mákó). 1699: Kos Mihály vl., Kovács István ks., Magyarai Máté ks. [Borń. lt. Füoszt. 11. 21. sz.]¹

Melegsamos (Hévszamos). 1640: Tombok Antal fm., Farkas alias Krajnik János pr., Botos Janos pr., Kouacz Tiudor h., Borka Janos h. [OL. Km. Urb. 26]. — 1642: Borka Janos h. [I. h.]. — 1652: Tatamer Lukats mo. a gyalui malomban. Tombok Antal fm., Tatar Peter esordapásztor a faluban, Pap Jaños gyalai m., Kovacz Tyvadár h., Andre Mathe tp., Simion Molnár mo. a gyalui malomban, Szalanczi Antal pr. a gyalui juhokkal, Kis Kozma ke., Dano Tiudár pr. ez is Gyaluban, Szemere Kirilla h. [I. h.]. — 1670: Haragos Pal h., Dienes Simon ps., Dienes Lukacz ps., Szalanczi György ps., Kis Kozma ke., Burka Kozma h. [Bf. I.]. — 1673: Dienes Simon ps., Szalanczi György ps., Demeter ps., Merza vistai molnár [I. h.]. — 1679: Burka Kozma h., Dienes Simon ps., Kis Miklos h., Dienes Lukács ps., Dienes Györgj ps., Szalanczi Istvan ps. [I. h.]. — 1687: Haragos Pál h., Haragos Jeremias h., Szalanczi Simon ps.,² Dienes Lukacz

ps., Dienes Simon ps., Dienes György ps. [I. h.]. — 1721: Pap Miklos sz. [I. h.]. — 1727:¹ Borla Juon h., Plese Szimion h., Czäfte Nicula, Illisi Antoni, Süle Szimion, Jánkul, Rosul alias Vutyka Gligor mind a hét kártoscsináló, Rosul Gyorgyie k., Rosul Veszeli k., Votyka Mikula k., Hetye Krácsun, Votyka Juon, Bogdan Onucz, Jánk Szimion mind a négy faedény-csináló, Matyis alias Solff Demján, Bogdán Prekup, Porcel Triff, Roba Szimion, Solff Krácsun, Bogyá Sándor, Togyer Gavrilla mind a hét tekenő-csináló, Szürke Krácsun, Poresel Lázár, Poresel Máthé, Krisán Flore mind a négy szurokszedő, Morár Márkul mo. a havasi malomban, Nemes Simon, Alb Juon, Tot Antoni mindhárom „sindelyező“, Pap Mikula szöcs mívél szolgál, Háragos János „úr halásza“ [I. h.]. — 1737: Szalanczi Gavrill, Plesán Juon, Plesán Nyikula mindhárom h. és azzal szolgál [I. h.]. — 1740: Komán György ko., Pap Miklós udv. sz., Vuka Vaszilj k. [I. h.]² — 1747: Káptyio Mihály mo. [I. h.]³

Meregyó. 1740: Murár Juon (52) sz., fia Marián (28) sz., Pánye Vonu (54), Pánye Vonul (30), Pánye Györgj (19), Pánye Petre (17), Pánye Pável (50), mind az öt zsendelycsináló [I. h.]. — 1758: Néhai Gyeróffi Kata († 1758) örökösének szökött jobbágysai között említik néhai Beretz Tamás fiát, Pétert (56); ez „Erdélyben Méregjon lakik, fazakas mesterember és a falu földin lakik, fiait, ha vannak is, nem tudjuk s nem is esmérjük“ — vallják a tanúk. Murár Marián (38) p., Pánye Kirilla (70) molitor in possessione K. Kapus [Mikó gazd. lt.]. — 1759: Balaskó János cigány hg. [Bf. I.].

1673-ban a hévszamosi jobbágysok között egy *Merza* nevűről megjegyzik, hogy vistai molnár [L. még Melegsamosnál].

¹ Az 1666 és 1670-ből való adatokat l. i. h. 193 és kny. 6.

² Ez és a következő Bonchidán lakik.

¹ Az ezévből felsoroltak „a hévszamosi havasokon laknak“.

² Az utóbbi a havasokban lakó zsellér, kádársággal szolgál.

³ Ezt a havasi „topány zsellérek“ között említik.

Meződomb. 1647: Veres Tivadar ács mívével szolgál. Moldouai Gergely kádár mívével szolgál [OL. Km. Urb. 26].¹

Mezőerked (Szászkerked). 1715–16: „Az faragó Réti György fejszéje csináltatására“ 12 dénárt fizetett a tiszt [Gr. Lázár lt.].² — 1728: „Kiorán Dán(t)... erősen dolgoztatta. faragtatta a tisztartó uram“ — vallják egy vallatás alkalmával a tanúk [i. h.].

Mezőköbölkút. 1795: Cigányok: Pilok Marci v., Dregan Minya v., Toti Marci (50) hg., Molduvan Vonuka (28) vm., Toti Andris (26) vas-mívességet tanul, Bembe Bába (44) vm., Torma Imbre jó hg. és cimbalmos, fia Anti is jó cimbalmos [Bf. I. conser.].

Mezőörményes. 1670: Foroszia Vaszilia ks. [I. h.]. — 1728: Gyerman Juon tv., Pap Jozsip tv., Tompa Andreka f., Táska Gligor f., Tomsa Vaszily f., Gyermán Kosztandin vl., Gyermán Vaszily vl., Rezola Szimion sz., Vojisz Todor kt. [I. h.]. — 1743: Táska Juon vl., Rozolya Szimion sz. és mesterségével szolgál. Rozolya Togyer sutás, most a Vaddaskertnél lakik, Ptyetrár Szimion mb., Gyermán Vaszilia vl., Tompa Andreka ez f., fejszével szolgál, Gráv Mihaila vl., Labo Vaszilia mp., Táska Vaszilia ez f. volt ennekelőtte, de most másnál szolgál conventiora, Popsor Jozsip kt., Blága Kretsun udv. s., Makarie Praekup biolár [I. h.].

Mezőszilvás. 1728: Dobran Vonul h., Kyorán Stefan tv., Morár György f., mo., Szűcs Alexasz. [i. h.].

Mezőszombattelke. 1814: Cigányok („új parasztok“): Ursz Vintyilla cs. ez vajda, Suki Bumbuj vm., Miki Botzu vm., Suki Adám, Besán Hoti,

'Suki Buburán, 'Suki Zorille, ez utóbbi négy es. [Conser.].

Mezőszava (Szova). 1700: Pasztor András páztor [OL. Gub. Közig. összeír. Doboka sup.].

Mezőviszolya (Viszolya). 1728: Somkután György f., Marias Opra f. [Bf. I.]. — 1743: Rusz Kosztin ks., Marics Opre és fia Kira, egy öccsével Makariával együtt f., Molduvan Stephan faggyas, Pekulár Pétre ua. [i. h.]. — 1751: Somkután Zahária (28) f., Marjás Opria (50) f., Kádár Alexandru (40) f., Rusz Dumitru ko., Csoltján Onya mp., Gavrus Gligorás (37) ub. [I. h.].

Nagyecég. 1721: Kövarán Mihaila szűrszabó [i. h. Fasc. 27]. — 1728: Szkridon Vonja ko. [i. h.]. — 1756: Lápúsán Dumitru f., Ruska Lup vl., Sztán Paska csűrbíró, Roska Thoma ub. [i. h.].

Nagygyeke. I. Gyeke.

Nagykalota (Kalota).¹ 1720: Szűcs János és Stefan „szűcs mesteremberek, fele dézmát adnak“ [i. h. Bánffy Farkas conser.].

Nagykapus I. Magyarkapus.

Nádasdaróc.² 1640: Johos Janos ez Zilahról jött fazekas mívével akar szolgálni [OL. Km. Urb. 26]. — 1652: Juhos Janos fazokasságával szolgál [i. h.].

Novaj. 1760: Puskás Dávid (40) ps., Rád Petre (30) ub., Rád Mány (30) bács, Rusz Gyurka (40) sz., Szűts György (20) sz., Vákár Paskuly (26) udv. tp. [Béldi lt.].

Nyárszó. 1765: Innen Bonchidára br. Bánffy Farkas udvarába került egy Bándi nevű jobbágy szűrtakácsnak [Bf. I.].³

Örményes I. Mezőörményes.

¹ Itt 1646-ban a román jobbágyok között Kep iro Mihali, Kep iro Istvan és Kep iro Miklos neveket említenek. A vezetéknev ez esetben is foglalkozásnévből alakulhatott.

² Egy 1670-ből való adatot l. Ethn. 1940. 191 és kny. 4.

³ Az 1666 és 1689-ből való adatokat l. Eth. 1940. 193. és kny. 6.

¹ Ugyanezt 1651-ben is említik [I. h.].

² L. még az ugyanez évből való adatokat Nagysajó (Beszterce-Naszód m.) és Szászrégen (Maros-Tordá m.) alatt.

Rekicel (Alpes Retyitzel). 1781: Korkos Páskuly ss. [Bf. I. Fasc. 30. No. 61].

Rogozsel.¹ 1781: Mero Szimion ss. [I. h.].

Sárvásár l. Ethn. 1940. 193 és kny. 6.

Solyomtelke. 1670: Karaba Igna f. [Bf. I.]. — 1721: Kú Vágó János kúvágó mester [I. h.]. — 1727: Kővágó Mátyé és János, mindkettő malomkő-faragó [I. h.]. — 1740: Szócs János ko. [I. h.].

Szamosfalva. 1740: Fekete Togyer (45) mo. [Mikó gazd. lt.]. — 1770: Moldovan Gyrasin (40) fia Gyorgye (15) kolozsvári kertészinas. Bálint Miklós (21) hg., Dombrása Nutzuj (30) vm. [HG.].

Szava l. Mezőszava.

Szászkerked l. Mezőkerked.

Szászfenes. 1640: Haláz Istvan h. [OL. Km. Urb. 26]. — 1642: Daróczi Péter h., Molnar Mihaly mó., Takacs Tamás tv. [i. h.]. — 1644: Czeőb Peter és Miklós ács művelés szolgál. Takacs Mihaly mesterségével szolgál. Molnar Mihaly mo. a fenesi malomban. Zinder Georgy vl., Szaz Mihaly h., egyébbel nem szolgál. Nagy Marton ua., Meszaros Thomas m., Venger Balint ács művével szolgál. Daroczi András szócs a várhoz, Kelemen János ko. [i. h.]. — 1766: Mathias (33) et Paulus (20) Takács architector, Joannes Gyórfy (36) ex sede 3szék emptus et oriundus sculptor, Illye Vonya (52) rs., Funár Todor (50) funarius, Hatzegán Karácson (40) vindemiator, Rusz Filip (37) p., Pap Kirillá (60) l., Gabriel Vajdaházi (45) rs.,² Oltyán Juon (56) horreárius, Gregorius Ajtai (29) fs., Muntyán Sztoja (68) murarius et simul fl., Mokány

¹ A forrásban ez áll: „Processus alp. Rogozel, Kamazán.“ Akkor tehát itt a település még nem alakult ki.

² Fiai román nevűek (Irimie, Lupuj), tehát neve ellenére magának is románnak kell lennie.

Gábor (88) molae magister [OL. Erd. Fasc. X/B. Fasc. 6. A.].

Szászlóna l. Magyarlóna.

Szászpéntek. 1773: Dédán Thodor (23), vm., Piszkorintza (!) Kosztandin (24) ke. [Mikó gazd. lt.]. — 1774: Luka Dumitru (36) mo., lakik molnár apjával, Misi (50) nevű cigány, kv. [I. h.]. — 1777: Mintegy 29 tanú vállomásából kitűnik, hogy az eredetileg Bátosban lakó Rotár Istenia, Juon és Mihaila jó faragó mesteremberek, mivel ott „a szászokkal nem egyezhetének, jövének s telepedének ide Péntekbe gr. Rhédei László úr önsga helyére, holott is maguknak házat építettek“ [MNMúz. Rhédei lt.].

Székelyó. 1646: Martha János f. [Bf. I.]. — 1666: Bagjo Simon ács [I. h.]. — 1673: Kakas Igna és Kakas Peter mindketten „ácsok egy kinyéren.“ Bogio (!) Simon és Bogyo Miklós ua. [I. h.]. — 1689: Petra János ps., Petra Istvan ps., Gal Ignat ps., Gal Janos „nesttel fizet.“ Bagyo Miklós ács, Kokos János ács [I. h.].

Szentpéter l. Uzdiszentpéter.

Szilvás l. Mezőszilvás.

Szombattelke l. Mezőszombattelke.

Szova l. Mezőszava.

Sztána. 1740: Martinus Mátyás (45) k., Márkus Tivodor (38) k., fiai Mihály (11), Kosztin (8), Pétre (5) [Mikó gazd. lt.]. — 1758: Markus Tivodor (65) k., Beretzk Ferentz (36) k. [I. h.].

Tiburc.¹ XVI. század vége: Bakos Istvan az eozwegj miszaros [OL. Km. Urb. 26].

Tuson. 1647, 1651: Nagy Mihaly kádár miével szolgál [I. h.].

¹ Elpusztult falu; Kolozsvártól északra Kajántó és Diós között feküdt s határa Kajántó határába olvadt bele [Vö. Csánki V, 418. — Jakó Zsigmond, A gyalui vártartomány urbariumai. Kvár, 1944. Mutató. — Gergely Béla—Szabó T. Attila, A kolozsmegyei Borsavölgy helynevei. Kvár, 1945. 67—70].

Türe. 1652: Molnár Mathe mo., Molnar Mihály mo. [I. h.].

Uzdiszentpéter. 1647: Pal molnár, ez molnár a tónál; Dios Janos csürbíró, Veres Janos bp., Fogarasi Koszta dp., Szeocz Sandor szócsmiével szolgál. Fogarasi Kelemen Urunk (t. i. a fejedelem) tp.-a, Varga Georgj botos legény, lóháton szolgál. Nagy Peter Urunk majorja feleségestől, Raduly János ez is major az juhoknál, Fejer Péter ez is major az fejer juhoknál [i. h.] — 1651: Buni Istvan paller s darabant. Pal Molnar molnár az tón való malomban. Vas Janos kt., egybél nem szolgál, Raduly Miklos mp., Karantai Antal ko., Lengiel Marthon es., lovatlan szabados, Raduly Janos tulokpásztor, Feier Peter major az juhoknál. Kortsmaros Pal tp., Veres Lazlo bp. [I. h.].

Válaszút. 1736: Bács Alexa ko. [Bf. I.]. — 1740: Bulboka Kifor ko. [i. h.]. — 1751: Gergely Márton (32) határpásztor, Kalos Páll (44) ub., Beretzki György (41) k. [i. h. Fasc. I. No. 43]. — 1764: Postyán Kirilla (49) f., ke. — Cigányok: Siga István (52) hg., vm., Siga Sándor (23) vm., Siga Mihók (47) vm., Muntyán Siga (52) vm.,¹ Muntyán Hurkó (49) fv. [i. h. Br. Bánffy Farkas conser.].

Visa. 1670: Varga Máté v. [Bf. I.]. — 1751: Kis János (40) ub., Pap András (67) fia Márton (20) vl., Tyirila György falu pakulárja [i. h. Fasc. I. No. 43].

Vista l. Magyaravista.

Viszolya l. Mezőviszolya.

Zentelke.² 1689: Kőműes István kőművességével szolgál [Bf. I.].

Maros-Torda megye

Alsóbölkény (Magyarbölkény). 1652: Szasz Mihály vl., Szász Lőrincz ep. [OL. Km. Urb. 26]. — 1688/1789: Kadar György méhész, Szász Márton senior ep. [Bornemisza lt. G. osztály VII. 3. sz.]. — 1706: Szász Márton ep., Fabjan Györgj ep. [i. h. 4. sz.]. — 1715: Blasius Kis vinitor, Georgius Bakos educillator fiscális, Michaél Menyhárd custos sylvarum [i. h. 5. sz.]. — 1813: Joannes Vidintzki p. dominalis, fratres eius: Samuel, Joannes [i. h. XXV.].

Backamadaras. 1773: Oláh Márton (50) pipacsináló, Oláh István (45) ua., Hajnal János (45) ua., Petzér álias Gábor Ferenc (45) es. [Gr. Lázár lt. conser.].¹ — 1791: „A köznép-re nézve itt található egy könnyű eszköze az életnek, a cseréppipa- csinálás, mellyel magokon a lakosok, minthogy kívántató jó föld találtatik, csaknem közönségesen és minden időben kiváltképpen segél- tetnek. Néha ugyanis, midőn közön- séges bővség idején sem bornak,

sem búzának, sem egyéb naturák- nak kelletek nem lévén, pénzre könnyen szert nem tehetnek, mely- lyel a királyi adót s egyéb sijettető szükségeket kifizessék, olyankor két- háromszáz pipákból könnyű sege- delmet csinálnak és szükségeket le- gottan kipótolják“ [Nalácz A. conser. 64. lev.].

¹ A megjegyzés szerint ez Ó-Tor- dán, a következő pedig Új-Tordán lakik.

² Az 1666, 1766 és 1781-ből való adatokat l. Eth. 1940. 194. és kny. 7. — L. még Magyarókerekénél az 1765-i adatokat.

Egyébként az 1765-i Bánffy-össze- írás szerint Zentelkéről Bonchidára br. Bánffy Farkas és néhai felesége Bagosi Erzsébet udvarába a követ- kező emberek kerültek: Vincze Já- nos kt.-nek, Rátz Pista, akitszűrvég csinálásra tanították (apja, Mihály Nagyfaluból, a Szilágyságból való volt) szűrtakácsnak (egy esztendeje elszökött), Boka András szb.-nak (ez katoná lett), Ferentz Tamás és Hor- váth András, mindkettő pecérnek [Bf. I.].

¹ Ezeket a Lázárok Szárhegyről (Csík m.) hozták ide.

Erdőszentgyörgy. 1773: Özv. gr. Rhédei Zsigmondné br. Vesselényi Kata ezelőtt 14 évvel segesvári ácsmesterekkel építtette itten a falu között elfolyó Küküllő vizén a vámoshidat [Mikó lt.]. — 1774: Piroška Demeter (30) s., néhai Balla György nőtelen árvái Pál (23), Gyuri (20), Péter (15);¹ Dragus Vaszi m., asztagrakó és f., Tár Mihály (46) ke., Elekes András (30) udv. k., Petro Simon (33) k., Szopos János (45) szk., Néhai Molnár Szávuly nőtelen fiai közül Jantsi (20) szőcsmesterséget tud. Szigyártó Mihály (30) szgy.,² Kertész András (34) udv. kt., Venus Dani (26) ez az udvarban inaskodik s egyszersmind varró-mesterséget tud. — Cigányok: Pimpó Berki (20) fain hg., Adam Gyuri (30) cimbalmas, Adam Murki (18) hg., Adam István (30) rossz kontrás, Sándor Tonyi (34) ez is fain hg., mint Berki. Digye Péter (40) jó kv.; testvérei Gyuri (15) és Ferkó kovácsmesterséget tudnak. — Pakerát(?) Kurta Simon (40) k. [i. h.].³

Felsőidecs. 1658: Köteles Istvan k. a várhoz (t. i. a vécsihez) [OL. Km. Urb. 26].

Felsőbolkény (Oláhbölkény). 1688/1789: Kováts László ep., Buda Demeter k., Buda János k. [Born. G. osztály VII. 3. sz.]. — 1706: Berda Juon (k.) fiai: Todor (25), Gligor (20), Luka (18) [i. h. 4. sz.]. — 1715: Moldován Vaszilie fs., Grama Krisz-

¹ Az első két fiú közül az egyik (nem jelzik, hogy melyik) „szabó, de csak parasztmunkára“, Péter sütő az udvarban.

² „... igen beteges, erőtlen és dologtehetetlen, nem szolgálhat, hanem a felesége szolgál helyette.“

³ A dobokamegyei Mezőveresegyházán özv. gr. Rhédei Zsigmondné br. Vesselényi Kata jobbágysai közül kettőről mondják, hogy Erdőszentgyörgyön van; ezek: Néhai Pura Voňuj nőtelen fia Juon (20) asztaloslegény, néhai Kotsis André fia György (25) pedig szabólegény [Mikó lt.].

ta jp.¹ [i. h. G. oszt. Ia. 5. sz.].

Görgényhodák (Hodák). 1652: Feier Farkas ác az (görgényi) várhoz, Trandus Janos sindelycsináló a várhoz, Kadar György várhoz való k., Molduai Janos szőcs mívével szolgál, jövevény [OL. Km. Urb. 26]. — 1688/1789: Mirke Simon ác, Mirke György mo.; Jakab Makává ác Dolha Andrekát tanítja. Tódorán György ác, Jakab Danilla virrasztó, Hántza György kupás [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — 1706: Farkas Vaszil halászó-víz pásztora, Nicolies Gligor falu- és tó pásztora, Jakob Daniel fm., Moldovan Todor cs., Nicolies Juon favágó, Hanza György fatálas [i. h. 4.]. — 1715: Todorán Todor molitor serrarius, Moldován Praeup mr. in Görgény, Fejér Száva claviger, Thodoran Kracsun vr., Jorga Juon mr. subditorum, Jacob Danila fl., Fejér Péter ispanus, Moldován Miron mr. [i. h. Ia. 5. sz.].

Görgényorsova (Orsova). 1652: Praeup János ác az (görgényi) várhoz, Blos Janos falu pásztora, Molduai Stanczul tp. az várhoz, Kota Peter sindelesináló az várhoz, Kota Istvan az vár alatt mm., Szőcz Gergely sz. az várhoz, Moldvai Jonas virrasztó az várhoz, Kürtös Lazlo béres az várhoz [OL. Km. Urb. 26]. — 1688/1789: Kadar Demeter k., fia János (8), Bujdosó János virrasztó, Bíró Péter krajnik [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — 1706: Kota Ilyes mm., Bode Janos falu pásztora [i. h. 4. sz.]. — 1715: Grama János fl., Kota Illyés mr., fl. [i. h. Ia. 1–5. sz.].

Görgényoroszfalu (Oroszfalu). 1652: Kupas alias Rusza Dan kupásságával szolgál [OL. Km. Urb. 26].

Görgénysóakna.² 1652: „Ez az Kis

¹ L. alább a soropházi adatok között; ott azonban, nyilván tévesen, Magyárbölkényben lakónak írják.

² Az itt felhasznált forrásokból 1652-ben és 1688/1789-ben a *Kisoroszfalu*, 1706-ban a *Sóakna*, 1715-ben a *Kis Oroszfalu alias Sóakna* nevet ismerem.

Oroszfalu mind sóvágókból áll, ezek marháikkal nem szolgálnak“ [OL. Km. 26]¹ — 1688/1789: Sóvágók: Nyisztor Juon, Makavé Kratsun, Fogarasi Miklós, Kis Péter, Kis Miklós, Lup Juon, Ignát György, Blága Stephán, Iloa Ilie, Pap Gábor, Kriszta Lup. — Kis Farkas me. [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — 1706: Farándes (?) Peter mo. [i. h. 4. sz.]. — 1715: Zugo Thodor rs., Zugo Onya piscator, Zugo Thoma rs., Pap Onul rs. [i. h. Ia. 5. sz.].

Görgényszentimre. 1652: Rakos Janos vl., Karoli Istvan fazakasságot tanul, Konez Istvan h., Fazekas Ferencz várhoz való fz., Fazekas Péter fz., Ciriak Mihaly csizmazia mívével szolgál, Mate Gergely ep. [i. h.]. — 1688/1789: Kováts Pál kv., Rákosi János vl., Szász György eserepes, fiai András (12), Mihók (7) [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — 1706: Kovács Ferenc vl. [i. h. 4. sz.]. — 1715: Pap Lika ex So-Akna l., Andreas Virasztó hortulanus, Moldován Kosztin és Vonucz pastores gregum, Varga alias Demin Piezá cingarus, suttor, Paulus Kovács custos territorii [i. h. Ia 5. sz., VII. 6. sz.].

Havadtó. 1775: Szopos Sigmund (60) ke. — Cigányjobbágyok: Pupa György (40) ez jó kv., Pupa Ferencz (30) kv., Pupa Josi (22) kv., Tothi Latzi (46) fv. [Mikó lt.].

Holtmaros. XVII. század második fele: Bakos Mihaly a. [OL. Km. Urb. 26].

Hodák l. Görgényhodák.

Jobbágyfalva. 1597: Egy birtokosztozás alkalmával „Jobbagifalvában marossekben lako molnar Tamás es az molnar haz“ Totó Georgj részibe jutott [Bf. II. Rok. Lázár lev. 77 Fasc. 12. sz.].

Kászva. 1652: Kereztel Peter kz., semivel nem szolgál. Ionas György ke., Bogdan Ianos vár virrasztó,

¹ Sajnos, a 30 sóvágó nevét annak idején jegyzeteim készítésekor nem írtam ki, s most rajtam kívül álló okokból nem pótolhatom.

Ivonas Lazlo bp., Kirilla Lazlo m. az (görgényi) várhoz, Pal Ignat bács az várhoz, Kadár Koszta pincés k., Molduai Pal virrasztó [i. h.]. — 1688/1789: Simon János s., Mihály Pásk bp., Popa Andréka ke., Simon Gergely dp. [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — 1706: Simon János s., Pap Nyisztor pr., Pangye Flora s., Simon Gergely dp. [i. h. 4. sz.]. — 1715: Simon Mihaila pistor, Simon Mihály (fia Gávrilla) ductor in salis fodina Sofalviensi, Simon Mákávé porcarinus, Moldován Pével sartor, Kempfián Onye p. [i. h. Ia 5. sz.].

Kincsesfő (Kéncses, Kincses). 1688/1789: Huszár Vasziy zsendelycsináló, Vultur Gergely k. (fia Andrika és Juon) [i. h. VII. 3. sz.]. — 1706: Kota Lupuly krainik, Vultur Györgj k., Moldovan Kosztin falu pásztora [i. h. 4. sz.]. — 1715: Pap Andréka, Kota Lupul, Kota Juon, Kota Simeon, Huszár Flore, Rusz György mind a hat scandularius, Huszár Nikola mensarius [i. h. 5. sz.].

Kisgörgény (Görgény). 1790: „Áts alias Mirajten Josef... a Lárgai Völgyön a felső Lárga nevezetű helyben egy új üvegesűrt ácsbéli mesterségivel épített...“ [i. h. Vegyes oszt. XIII. cs.].

Körtékapu (Körtvéllkapu). 1652: Maior Illyes pr., Pintye Gabor pr., Tatar Peter falu dp.-a [OL. Km. Urb. 26].

Libanfalva. 1652: Koszta Janos ke. a (görgényi) várhoz, Farkas Ianos sindelycsináló, Radul Kadár k. az várhoz, Molduai Demeter virrasztó, Molduai Demeter jövevény, ps. és solymas [i. h.].

Lövér (Leöüél). 1658: Hennos Toder mo. az veczi malomban, Marian Janos vár virrasztó, Forgacz Jakab tp. volt, Pal Tompsa dp. volt, Beres Lukacz mo. az veczi malomban [i. h.].

Magyaró. XVII. század második fele: Ferencz Mihaly kt., Banyasz Janos tisztartó, Thamas Mihaly kulesár [i. h.].

Marosszentkirály. XVIII. század eleje: Gergely Pál révész, Csizmadia János cs., Kristóff Ilia ps. [Bf. I.]. — 1823: Moga Szakáts Miklós conventios szk., Szűts Vaszilia udv. sz., Boros Todor udv. sitár, Hajos Birtsa Vonuj hajós és fogadó [MNMúz. Bf.].

Marosvásárhely. 1737: Csiszár céh: Nyakas János cm.; 3 személyből áll a céh. — Csizmadia céh: Szalkai Ferenc substitutus cm., Zilahy András céhnotárius, Lakatos Csizmadia Mihály. A céhben circ. 63 személy van. — Varga céh: Balog Mojses cm.; 24 személyből áll a céh. — Mészáros céh: Csiki Mihály cm., Szúrtei Márton, Moré Marton. — Kovács céh: Mihály Kovats céhmester és 7 tag. — Sziogyártó céh: Sziogyártó Nagy István cm., Sombori György, Sziogyártó Samuel, a céh 14 tagból áll. — A kádárok és kerekesekek céhe: Oroszlány István cm.; a céhnek 12 tagja van. — Borbély céh: Gyöngyösi István cm., Gyöngyösi János; a céh 3 személyből áll. — Gombkötő céh: Gombkötő István cm.; 9 személyből áll a céh. — Szabó céh: Virág Dávid cm.; 13 személyből áll a céh. — Szántó céh: Etsedj Mihály cm., Kari Mihály, Véég János. — Lakatos céh: Rosnyai Lakatos István cm., vele együtt 6 személyből áll a céh. — Szőcs céh: Szilágyi Sándor, Körösi Mihály, Lugosi György, Nagy György; a céhben circ. 51 személy van. — Fazekas céh: Fazakas Mihály cm., Imreh Márton, Szaniszlai Péter; a céh 7 személyből áll. — Ács céh: Ács János cm.; kb. 28 személyből áll a céh [JósHb. Bethlen lev. M. 22]. — 1766: A szőcs céh tagjai: Nagy György idősebb cm., Virág Szőts Josef ifjabb cm., Palatkai Szőts István és Borsos Szőts Sigmund céhatyák, Nemes Szőts Gergely atyamester, Mészáros Szőts István, Gombasi Szőts István, Csiszár Szőts János, Bekesi Szőts Mihály, Koppándi Szőts Sámuel dékán, Nagy Szőts György a céh notariususa [Bf. Rok. Lázár lev. 98 Fasc. 4. sz.].

— 1790: „M. Vásárhelyi ... civis és szőcs mesteremberek Szathmári Szőts Josef és Márosi (!) Sámuel uraimék“ [i. h. 74. Fasc. 8. sz.].

Marosvécs (Vécs). 1648: Szakacz Miklos h., Orbán Mihály kt. a várhoz, Székely Janos deak várbeli kolejár [OL. Km. Urb. 26].¹

Mezőpagocea. 1647: Maior Lazlo kz., Roman Mihály m., Júga Obrese tulokpásztor, Fogarasi Peter falupásztorá, Georgeni Janos jp. [i. h.]. — 1651: Roman Mihály m. [i. h.].

Nagyoroszfalu.² 1652: Lengyel Istvan szőcsességével szolgál, jövevény [i. h.].

Oroszfalu I. Görgényoroszfalu.

Oroszidecs 1648: Praekup vadász vadász az (vécsi) várhoz, Praekup Thamas szénégető az várhoz [OL. Km. Urb. 26].

Petele (Petelye). 1652: Kadar Istvan pincés k. az (görgényi) várhoz [i. h.]. — 1688/1789: Szajkó Péter h., Daniel Pál h. [Born. G. oszt. VII. 3. sz.]. — XVIII. század eleje: Kovács Tamás ke., Gligore Szuczu sz., Muntyán Juon sz., Moldován Antal k. [i. h. XII. 10. sz.].

Radnót. 1644: Veres Thamas biálpásztor [OL. Km. Urb. 26].³

Radnótfája. 1652: Varga Istvan h. az (görgényi) várhoz [i. h.].

Soropháza (Sarapháza). 1715: Fekete Thodor scandularius, Grama Thodor ua., Grama Kriszta commoratur in Magyar Bölkeny et pastorem gregum agit. Grama Mihaila rs. [i. h.].

Szászrégen. 1715–16: Szász- vagy Mezőerkedről való számadásban: „Az régeni szász asztalosnak ki is az páter öklme házaiban asztalokat, ágyakat, padokat, ajtókat, az

¹ Két lövéri jobbágy Hannos Toder és Beres Lukacz mo. a vécsi malomban [L. még fennebb Lövérnél].

² Valószínűleg azonos Felső-, esetleg Marosoroszfaluval.

³ Ez a kolozsmegyei Hidegszamosról került ide [L. még ott!].

úrnak deszkás szánakot, ágyat csinált diversis vicibus fizettem 13 fl. hung. 40 denarii“ [Gr. Lázár lt.].

Székelykál. 1772/1812: Sigismundus Hamza (40) fia Stephanus az udvarban lakik, mesterember f. —

Nagyküüllő megye

Bólya l. Siménfalva (Udvarhely m.) alatt.

Felsőgezés. 1761: Gabrilla Sipott (33) vetéllő-csináló [JósHb. Fasc. LXVIII. No. 1].

Ingodály. 1671: Varga Lukács szentágotai származású varga [Bf. I.].

Kaca. 1756: Kádár János szabad személy, ks. [Henter lt. 3. fasc. 18. sz.].

Cigányok: Adamus Bodi (30) és Michael Bodi (30) vargák [HG. conser. 138—9. l.].

Szentimre l. Görgényszentimre. Szentkirály l. Marosszentkirály. Vécs l. Marosvécs.

Pálos. 1742: Bukur Buksa (30) bács [Kornis lt.]. — 1764: Ulmra (? Uльтра ?) Bukur sz. [i. h. 1. fasc. 29. sz.].

Segesvár l. Erdőszentgyörgy (Maros-Torda m.) alatt.

Szászszentlászló. 1645: Kőmives Simon ks., Molnár Mihály mo., Farkas Mihály vámos [OL. Km. Urb. 26.].

Szilágy megye

Alsóvalkó (Magyarvalkó). 1727: Tót Mihály k. [Bf. I.].

Ardó l. Szamosardó.

Bágos l. Szilágybagos.

Balla l. Szilágyballa.

Benedekfalva. 1762/1779: Kurta Lupul, Kurta Jankó Péter,¹ András Gligor mo. [Mikó lt.].

Bősháza. 1766 körül: Pap János (40) f., Lupsa Gavrilla (30)² ke. [Conser. Gr. Rhédei J. conser.].

Elyüs. 1727: Szilágyi Miklós f., fia Gavrilla (2) [Bf. I.].

Felsőszék. 1727: Csirle Mihály f. [i. h.].³

Kémer l. Bonchida (Kolozs m.) alatt.

Kraszna. 1745: Túrei Mihály senior kádármesterséget tudó, Bálint András mo. [i. h.]. — 1753: Magyar István cs., mesterségével szolgál, Szabó György ez conventió molnár vagyis ácsmesterember [i. h.]. — 1761: Stephán Flora (30) p., Josephus Albisi (30), Andreas Oláh (48),

Stephanus Boros (28), Michael Thürei (51), Stephanus Bodis (45), Joannes Thürei junior (57), Michael Thürei senior (64), Joannes Dimén (40) mind a nyolc vr., Andreas Modor (70) funarius, Antal Berki (45, c.) faber, Berki János (22, c.) ua. [Wesselényi lt.].

Magyarvalkó l. Alsóvalkó.

Monó. 1762/1779: Szilágyi István (26) k., Toth András (40) k., Gergély István (32) k., Gergély András (36) k., Albert Gergély János házas fia András (28) k., Albert Gergély Mihály (38) ub., k., Czigány Czikuli (30) vm. [Mikó lt.].

Nagyfalu l. Szilágynagyfalu.

Oláhbaksa. 1755: Koczás Thodor üveges mesterember s Üveges Thodornak hivatja magát [Bf. I. Nalácsi Sára conser.].

Somlyó l. Szilágysomlyó.

Szamosardó. 1762/1779: Czigány András (70) vm. [Mikó lt.].

Szilágybagos (Bágos). 1680: Peter János fazakasságot tanul [Bf. I.]. — 1683: Szekeres Pal, cs., nem mesterségével szolgál, István kovács, ennek fia kovács, mind maga, mind fia kovácssággal szolgál [i. h.]. — 1727: Janko János m., Sorbán Ist-

¹ Mindketten „Botsárd mellett Klodon (!) molnárok“.

² „Ez Széplakról (Szamosszéplak ?) jött ide lakni.“

³ Fiái román nevéek.

ván majorbíró (fia Istók és Gyurka), Faragó Mihály f., Bereczki István fz., Filep alias Kovács Ferkó (20) kv. [i. h.]. — 1765: Sorbán István (50) bondár (!) [i. h.]. — 1769: Stephanus Kintses junior (39) f. [i. h. Fasc. DDD. No. 4].

Szilágyballa (Balla). 1727: Király István f. [Bf. I.]. — 1755: Simon István (50), Mátis Bálint (40), Király János (30) mindhárom k. [i. h. Nalácsi Sára conscr.]. — 1765: Király András (40), Domokos István (55), Király Mihály (40), Király János (47), Ballai Péter (35) mind az öt bondár [Bf. I.].

Szilágynagyfalú (Nagyfalú). 1683: Gyenge Istvan mo., Gyenge Mihály v., 10 pár saruban alkudt volt meg esztendőre, Pal Janos cs. — Bereczki Mihálynak 4 fugitivus fia közül kettő Debrecenben lakik, egyik szőcs, a másik szűrszabó. Béres István öccse Mihály Miskolcon lakik, varga mesterember, házassággyermek is van. Osvat István fia István Szőlősen lakik, Száldobágyra mátkásodott, cs. [Bf. I.]. — 1731: Szilágyi János cs., Gyenge János mo. [MNMúz. Bf. It.]. — 1765: Mathe István (60) bondár [Bf. I.].

Szilágyosomlyó. 1671: Medue Peter m. [i. h.]. — 1683: Molnar Varga Mihály mo., Pal Gaspar ez varga mívével szolgál. Szabo István Beregszászi, szb., ez esztendőnként négy abba(!) nadrágot ad, egyebet nem szolgál, mivel nem örökös, csak jövevény [i. h.]. — 1722: Balog Mihály (Bánffy Farkas varrója) [i. h.]. — 1727: Bernárd Mihály cs., Olá János vármegye hajduja. — Cigányok: Bogdány Pál ez jó rézműves, mikor akar, Szegedi György hg., Szegedi Matyi hg. [i. h.]. — 1731: Nagy Elek cs. [MNMúz. Bf.].¹

¹ Egy német kádárról is megemlékeznek, de a nevét nem jegyzik fel.

Tasnád. 1725: Johanes Száz mo., Stephanus Kovács ft., Franciscus Ferenczi ft., Georgius Felszegi ct., Stephanus Fekete ct., Johannes Orosz mo., Martinus Mester fs., Andreas Szabo sartor, Martinus Timár cerdo, Martinus Szabo sartor, Johannes Olah vr. [Bf. I.]. — 1742: Sebessi Mihály sz., Szekely László cs. [i. h.] — 1761-ben „a fazakasok darab telkét“ említik [i. h.].

Zilah. 1658: Talas István főbíró (városi), Zima János szabados v., Varga András ua., Sziy Gyarto János sziygyártóságával szolgál. Bagonosi János tp., Eke György kádárságával szolgál. Simon András ua., Doda András k., Major János borsos szabados, Fazakas György temetőkerthez szolgál. Baranj Péter árendás borsos, Sina Péter hajtó, Kadar Mihály borsos, Eötves István borsos árendás, Szabó István ua., Körtvélyesi István fazekasságával szolgál, Szabó István ua., Eltető Mihály szabados fz., Szamosközi János ua., Kovacz András cs., Kadar Mihály borsos, Kis Máthé csizmás árendás, Gaspar János ua., Molnár Mihály faragó-ember, Gergely András szűrős árendás, Panyiti György faggyas szabados, Panyiti Mihály ua., Borbely Ferencz ua., Szőcz Mihály szabados sz., Támas kovács szabados kv., Szabo Mihály darabant, Foti Gergely ua., Vezendi Pál ua., Molnar György ua., Desi István ua., Veres János ua., Tott Máthé ua., Matoczi Mihály a darabantok tizedese, Sziy Gyarto Gergely művel szolgál, Kenderesi Gergely vl., Kenderesi János szabados kupas, Kerekes György majorbíró, Kerekes Péter szabados ke., Lenart Marton kerességgel szolgál, Lakatos András mesterségivel szolgál, Szekely Mártonné major-asszony, Berzi János béres, Tunyoghi János harmincados, Aracz István szabados katoná [Br Jósika It. — L. még EM. 1938. 301 kk.].

Szolnok-Doboka megye

Apanagyfalva l. Kékesújfalva adatait.

Aranymező. 1773: Pintye Pintye (20) a faluban molnárkodik [Mikó lt.].

Arokalja. XVIII. század vége: Varga Márton mo., Vojvod Vaszili mm., Varga János mm., Lakner György k., Szelesán Simion k., Szuts Onya lv., Szelesán Tader lv., Balla György sitár, Silip Gavrilla bács, Szakáts Hanes szk., Turk Mihaila dp., Szin Alexi mp., Veres Márton ke., Lika... ke., Gubus György kt., Gubus János vl., Szirbu... égett borfőző, Peczer Gyurka (c.) csizmás, Blente... sitár [Jós-Hb. Behlen lev. Fasc. A. No. 58].

Árpástó. 1754: Timár Voňya (27) Margitán szőcsmesterségre állott [Bf. Fasc. 29].

Bába. 1658: Peterla Zauul f. [OL. Km. Urb. 26].

Bálványosvárálja. 1650 körül: Takacz Istvan t., Egyed Janos ács, Balogh Janos pincés k. volt [i. h.].

Báton. 1749: Keresztes Nuczul fl., Fatul Irimie mr., Ilka Praekup areularius, Orosz Mihály p. (fiai Juon, Vaszilly, Stéffán) [OL. Erd. Fsc. XII. Fasc. 26. A.].

Bonnyíres l. Vice alatt.

Cege. 1700: Varga Márton cs. [OL. Gub. Összeír. Doboka Sup.].

Ceñte. 1700: Moldovan Ignát m. [i. h.].

Csabaújfalva. 1749: Marusán Urszán vinitor, Moldován Ignáth p. [OL. Erd. Fsc. XII. Fasc. 26. A.].

Csákigorbó. 1644: Varga Benedek szabados cs. Nyole bokor eszimat ad esztendeig maga számára való bőrből. Varga Peter ko., Molnar Mihály szabados mo., Pestí Mihály szabados, méhész, Czabai Janos zurdoki malomban lakik, szabados mo. [OL. Km. Urb. 26].

Császári. 1700: Moldovan Gligor sz., Moldován Stephan cs. [OL. Gub. Közíg. Összeír. Doboka sup.].

Csicsgyörgyfalva. 1742: Czár Kosztán p., Bontó Juon vr., Szüts

Juon p., Nasztaszi Osztjatsi mr., Soldire Thóma rs. [OL. Erd. Fisc. XII^{1/2} Fasc. 17. B.].

Csúrfalva (Klic). 1644: Ballos (?) Janos szabados h., Moga Marian na., Biussán Peter vl., Lakatos Janos ls. [OL. Km. Urb. 26].

Derzse l. Magyarderzse.

Doboka. 1658: Molnar Janos mo. [i. h.].

Feketelak. 1700: Szócs László szócs mesterember, mestersége után él inkább [OL. Gub. Közíg. Összeír. Doboka Sup.]. — 1770: Gyurka Vaszi (18) gombkötő [HG.].

Füzesmikola. 1630 körül: Libatini Janos k., Dorgo Tamas f., Gimba Istwan dp. [OL. Km. Urb. 26]. — 1715: Moldovan Josip rs. [OL. Erd. Fisc. XII^{1/2} Fasc. 2. B.].

Igrice l. Kisigrice.

Kapjon. 1703: Fazakas István kőfaragó, Lázár Ferencnek a csikmegyei Szárhegyről ide szökött jobbágya [Gr. Lázár lt.]. — 1729: Asztalos Pável a., Fárago Vertolome ács, Butuza János szarvasokhoz látó pásztor, Kotsis János, ennek atyja Kotsis Péter Balástelkéről hozattatván bé kocsisságra, most a fia azzal szolgál, amivel parancsoltatik. Vaszkán Stefán urak cs.-ja, Veskán Demeter urak tp.-a, Toot alias Szakáts Simon két fiával együtt szakácssággal szolgál. Puskás Praekup. szgy. [JósHb. Bethlen lev. K. 2.].

Kentelke. XVIII. század vége: Moyszin Kosztin tp., Csogole (!) Anton mp., Szóts Grigorás sz., Lup Csobotár csizmás [i. h. Fasc. A. No. 58].

Kékes. 1751: Michael Fazakas fs., Sztupár Jákob apiarius, Kolcsár Gligor claviger [Wesselényi lt.].

Kékesújfalva. 1720: Krestely György a nagyfalvi szőlő vl.-je. Boka Pétre nagyfalvi tehénpásztor a fiával együtt [MNMúz. Bethlen lt.].

Kékesvásárhely. 1732: Marosan Vaszily f., Jakob Ursz és házas fiai Gavrila meg Gligore faragók [Kornis lt.].

Ketel (Kétely). 1700: Valyán Gri-gori mo., mesterségével él [OL. Gub. Közig. összeír. Doboka sup.]. — 1754: Ruzs Simon¹ sz. [OL. Hatfaludy lt.].

Kisigrice. 1751: Tomul Aléksza (40) ko. [Bf. I. Fasc. I. No. 43].

Kispulyon. 1700: Gombkötő Pál mester ember, György mester es. nemes ember [OL. Gub. Közig. összeír. Doboka sup.].

Kisszék. 1751: Marján Juon (26) kishíró, Lázár Ursz ko., Ráttz Vaszilly (38) ub. [Bf. I. Fasc. I. No. 43].

Klic l. Csúrfalva.

Kornislaka. 1732: Ruzs Dumitru f. és osztováta-csináló [Kornis lt.].

Közfalu. 1751: Bonto György (29) ub., Gliga Togyer (26) bivolar [Bf. I. Fasc. I. No. 43].

Kupsafalva. 1760: Kureo Pável jobbágyról vallja testvére: „Ennek dolgát én, Kureo Partinie, ki testvére vagyok, úgy tudom, hogy ennek előtte 17 esztendővel szükség lévén, mindketen Goroslóra mentünk és azután én visszajöttem, de őtet nem eresztette vissza az úr, mert jó faragó ember“ [Bf. I.]. — 1765: Butkure Jákob (56) mo. [i. h.].

Libaton. 1751: Bugye Aléxa (50) ko. [i. h.].

Magyarderzse. 1751: Koszte Urszul (58) f., Kita Pétre (34) f., Sztán Vonul (36) ko. [i. h. Fasc. I. No. 43].

Magyardéese. 1720: Martonos Istók a csizmadia fia [MNMúz. Bethlen lt.].

Magyarköblös. 1798: „...vagyon az ecclesiának egy zsellérháza, melyben egy kőműves² lakik két magyar forintért“ [Dés. Ref. egyhm. lt. II/2. Vizsg. jk. 205a lev.].

Mikola l. Füzesmikola.

Nagyiklód. 1775: Mikolán György (44) f., Veres Maftye (30) szk., Fogaras Atyim (20) s., Major Gligoras (36) hajdu. — Cigányjobbágyok: Szabó Peti (30) hg., Szabo Siga (28)

cimbalmos, Szabo Gyuri (22) trombitás, Szabo Utzi (16) vm. [Conser.].

Oláhlápos. 1670: Tulicz Todor ács, Todor Peter ács, Bon Szmion mo., Todor Simon fm. [Bf. I.]. — 1751: Koszte Gligor (68) mo., Tomose Ursz és öccse Simon (30) zsendelycsináló, Vlaziñ György (40) ua., Tomoje Stephán (45) ua., Tomoje Todor ua., Dolha Pétre (28) havasi gornik, Tomoje Ursz (38) kt., Dumitru Ursz ko. [i. h.].

Oláhvásárhely l. Kékesvásárhely.

Ormány. 1715: Gabris Thodor rs. [OL. Erd. Fisc. XII/½ Fasc. 2. B.]. — 1825: Fabri lignarii sunt sequentes: Georgius Orbány (40), Bets Todor (59), Tamás Juon (40), Orbany Imbre (28) [i. h. Fasc. 10. A.].

Oroszmező. 1646: Klicz Simon falu barompásztor, Thorda Mihály kt., Simon Jaños kenéz az jószágban, [P]ap Illyes mo. a malomban, Ungur Peter bíró az udvarházban [OL. Km. Urb. 26].

Ördöngösfüzes. 1715: Kovats Sandor faber fugitivus ex dominio Kövar (fia Onul) [OL. Erd. Fisc. XII/½ Fasc. 2. B.].

Páncéleseh. 1736: Táros Thodor f. [Bf. I.]. — 1751: Farago Vonul (50) f., Kita Paskul (32) ko. [i. h. Fasc. I. No. 43].

Pecsétszeg. 1646: Pap Matthe mo., Georgy kovács szabados kv., Dobos Mate r. [OL. Km. Urb. 26]. — 1712: Kirszte Nyikora malomkő vágó, Puczka Jonucz, Kirszta Vaszil, Kirszta Ursz, Kirszte Jonucz, Kirszta Gjörgj, Olar Demeter, Kirsa Maté mind a hét kővágó [Szentkereszthy lt.]. — 1727/1728: Kirszta Ursz, Filigux (?), Gavriale, Illyes Szmion, Strang Juonucz, Illyes György Illyes Gavriale, Dobos Gligori mind a hét lapicida, Lador Togyer mr., Kirse Petra mercenarius [JósHb. Bethlen lev. Fasc. B. No. 8].

Péterháza. 1715: Csora Pintye mr. [OL. Erd. Fisc. XII/½ Fasc. 2. B.]. Ragna, Rogna l. Kornislaka.

Semesnye. 1751: Demo Ignáth (47) bivolarnak tötték, Bánm Mihály (45) ub. [Bf. I. Fasc. I. No. 43].

¹ Ezt más néven Szóts Simonnak is nevezik.

² Nevét nem említi.

Somkerék. 1644: Molnar Miklos mo., Molnar János mo., Molnar Mattias méhészt, Hegedws Ferencz bennvaló kulesár [OL. Km. Urb. 26].

Szamosújvár. 1840: A Kandiában¹ laknak: Andreas Czibulka p., Joannes Lintner lapidum sculptor, Muntyán Juon ua., Brenzár Dumitrás murarius, Molduván Pártenyie ua., Molduván Alexa ua., Molduván Petru p., Michael Hoszszu mr., Joannes Marosán judex Kándiensis [OL. Erd. Fisc. XII¹/₂ Fasc. 2. O.].

Szamosújvárnémeti. 1650 körül: Darni (?) Peter ács, Szalos Andras ács [OL. Km. Urb. 26]. — 1715: Scukan Jants (!) fl., Mihulka Lup vr. [OL. Erd. Fisc. XII¹/₂ Fasc. 2. B.].

Szászújfalu l. Kékesújfalu.

Szentbenedek. 1720: Molnár János mo. [Kornis lt. Varia]. — 1732: Drágán Gligor mo., Mátyás Lup ke., Thamás Krátson kt., háza nem lévén, hurubában lakik, Asztalos Stephán bács [i. h.].

Szentmargita l. Árpástó alatt.

Székoláj, Szekulaj l. Kisszék.

Szépkenyerűszentmárton. 1770: Reh Stephán (38) ke., Donát Vaszilie (16) lv., Keresi Vaszilgje (50) hg., Keresi Irimia (30) vm., Keresi János (32) vm., Kenderes Todor (35) t. [HG.].

Szótelke. 1751: Sztán Silimon (50) f. [Bf. I. Fasc. I, No. 43].

Szurduk l. Csákigorbó alatt.

Tótszállás. 1644: Kolczar Istuan pallér volt mindenkor [OL. Km. Urb. 26].

Vajdaháza. 1700: Szücs János mesterember [OL. Gub. Közig. Öszszeír. Doboka sup.].

Vice. 1749: Kertész Kira hortulanus, Marsinán Pintye vr., Kutkán Szimion sclopetarius, Joannes Pap et. (fia Stephánus, Joannes) [OL. Erd. Fisc. XII. Fasc. 26. A.]. — 1754: Szakács Miklós alias Koveszale Nyikulaj (37) szk., Kerekes János (50) t., Donya Gligor (22) récepásztor Bonenyiresről, Vanka Vonul (24, c.) lv., Nisztor Tamás (46) lv., Vanka Barkolczy (46) jó égettbör-főző, Runkán Lup f., Kocsis András kocsis [OL. Hatfaludy lt.].

Torda-Aranyos megye

Alsóoklos (Nagyoklos). XVIII. század közepe: Csula Markuly f. [Bf. I. Fasc. 54].

Aranyosronk.² XVIII. század közepe: Gyurgj Thoma f. [i. h.].

Hasadát (Hesdát). 1753: Farkas Kriszta (60) h., Farkas Léka (58) fm. [Bf. I.]. — 1760: Bentze Todor (40), Bonda Kirilla (22) ke., Bonda Vonul (50) ke. és fia Gligor (24) ke., Bonda Antoni (40) ps., f., Farkas Antoni (32) ps., Ignát Györgyi (20) ps., Farkas Ignát (48) h., f. [OL. Hatfaludy lt.].

Keménytelke. 1774: Cigányjobbágyok: Kovács Mihály (60), házasa fia Kovács Lup (30) kovácsmesteremberek mindketten [Mikó lt.].

¹ A városnak egy különálló szegényebb része [Erre nézve l. MNy. XXXVII (1941), 120].

² A forrásban: Runk alias Remete.

Kisfenes. 1732: Bogje Vonul (30) venator, Guza Gavrilla (60) ua., Szabo Ursza (60) sartor [JósHb. Kamuthi lev. Fasc. XLIX. No. 5].

Mezőbodon. 1727/1728: Bumbe Onca vinitor, Botor Juon vaccarius, Szucs Joan p. [i. h. Bethlen lev. Fasc. B. No. 8]. — 1744: Ruz Péter senior sz. — Cigányok: Kozák Ádám, Kozák Jankó, Kozák Piski, Kozák Pintye mind a négy kv. [i. h. No. 37].

Nagyoklos l. Alsóoklos.

Runk l. Aranyosronk.

Topánfalva. 1673: Mih Filemon, Mih Antonia, Mih Petru mindhárom h. [OL. Km. Urb. 26].

Tordaszentlászló. 1715: György János, Thamás András, Ferencz Leőrincz, mindhárom fz., Ambrus Andras, Bálint Márton, Bássa Márton, Mátyás János, Bálint János, Ambrus Márton, Darabant Mihály mind

a hat f., György Mihály ke., Thamás János ács és falusbíró, Takács János vl., Gergely Péter tisztartó, Bálint István darabant [JósHb. Kamuthi lev. Fasc. III. No. 5]. — 1730:¹ Martinus Bálint fl., Martinus Bálint junior fl., Andreas Ambrus fl., Joannes Thamas fl., Stephanus Kő-

miues fl., Stephanus Ambrus fl., Michael Mattjas junior fl., Michael Kerekes educilator, Franciscus Lőrinc f., Martinus Mátyás fs., Nicolaus Aczél fs., Stephanus Fazakas fs., András Borbély fs. Barabas mester fs., Kozma Demeter l. [Born. Főoszt. XXIXa 10. sz.].¹

Udvarhely megye

Alsóbaldogfalva.² 1650/1764: Balogh Ferentz v., Oláh Sándor p. [HG.].

Fiátfalva, 1650/1764: Karátson Molnár mo., Kertész András kt., Molnár János junior pecér, Bab Miklós p., Kis Kelemen p., Nagy Kelemen p., Jó János kocsis, Varga Máté ua., Mező András béres [i. h.]. — 1752: Kis István junior (c.) sutor [Br. Kemény Pál lt. Székelykeresztúr és Fiátfalva-csomó].

Homoródszentpéter. 1726: Jakab János ke., Jakab András kt. Jakab Mihály junior e kerekes mesterséget tanult [JósHb. Fasc. LXX. No. 1]. — 1761: Jakab Mihály (80) f., Jakab György (53) járomcsináló, Ifj. Jakab Mihály (40) f., ps. [i. h. Fasc. LXVIII. No. 1].

Oroszhegy. 1726: Pál Ferenc judex jobbagonum, másként jó f., Dombj Balás tekenőcsináló, Thoth Mihály

k., Nagy Mihály jó f., Nagy István ács s egykövű malma is vagyon [JósHb. Fasc. LXX. No. 1].

Siménfalva. 1726: Jakab Bálint a., hg. is, a molnár-mesterséghez is jól ért. Mirtse Miklós ke., Poka Ferentz m., Molnár István mo.,² Szajko Péter unokája szabados és hg. [i. h. Fasc. LXX. No. 1]. — 1761: Zingari jobbagonus: Szajko Péter (21) vm., Szajko Samu (40) lv., vm., Szajko Andras (30) sátoros, lv., vm., Kolja Gyuri (40) sátoros, lv., v., Kolja Minya (26) lv., v., hg., Kolja Raduj (70) sátoros, vm., fia Miklos (16) hg., Szajko Istok (60) vm., Czompo János (56), Czompo Márton (30) vm., hg., Czompo János (20) hg., Czompo Nyisztor (44), Czompo Andris (29), Czompo Ádám (50), Czompo Pistu (21) ez utóbbi négy vm. [i. h. Fasc. LXVIII. No. 1].

Közli SZABÓ T. ATTILA.

¹ Ugyanez évben gr. Csáki István zselléreinek összeírásában ez olvasható: „Vagyon egy fazokas sellér, ki is annuatim egy tallérral vagy egy katlan fazékkal tartozik.“

² A forrásban: *Baldogasszonyfalva*; később *Alsóbaldogasszonynak* is hívták [vö. Hatsek Ignác, A magyar szent korona országainak megyei térképei. Bp. 1880. LX. térk.].

¹ A két utolsót a bujdosó zsellérek (vagi inquilini), az azelőtti hármat az évenként bért fizető zsellérek (inquilini sub taxa annuatim solvunt den.) között sorolják föl; a többi ez évből való ember jobbágy.

² „Bollyából nem régen küldetett ide, de most malom nélkül lévén, az udvarban az új házban lakik.“

Erdélyi Tudományos Füzetek

Megindította György Lajos

Szerkeszti Szabó T. Attila

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása

12. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban (1 hasonmással) — — — — —
17. György Lajos: Egy állítólagos Pancsantatra-származék irodalmunkban — — — — —
22. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben — — — — —
23. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egyesület problémái — — — — —
26. Papp Ferenc: Gyulafi Pál id. Bethlen János gr. körében — — — — —
28. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi római kath. egyházmezejében — — — — —
31. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1929. év — — — — —
33. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon“ c. regénye — — — — —
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedüs-kódexe — — — — —
37. Kántor Lajos: Hídvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület megalakítása érdekében — — — — —
42. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben — — — — —
54. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai — — — — —
55. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1855) (12 képpel) — — — — —
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez (1 térképvázlattal) — — — — —
60. Veress Endre: A történetíró Báthory István király (3 képpel) — — — — —
65. Janesó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai — — — — —
76. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban — — — — —
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája, 1934. év — — — — —
81. György Lajos: Anyanyelvünk védelme — — — — —
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története (34 képpel) — — — — —
89. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1935. év — — — — —
90. Monoki István: Romániában az 1935. évben megjelent román-magyar és magyar időségi sajtótermékek címjegyzéke — — — — —
92. Janesó Elemér: Nyelv és társadalom — — — — —
95. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1936. év — — — — —
96. Kántor Lajos: Czegei gróf Wass Ottilia, az Erdélyi Múzeum-Egyesület nagy jötevője (4 képpel) — — — — —
98. Lakatos István: A román zene fejlődés-története (5 képpel) — — — — —
100. György Lajos: Dr. Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága (1 képpel) — — — — —
101. Szabó T. Attila: Dés helynevei (2 térképvázlattal) — — — — —
102. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1937. év — — — — —
104. Szabó T. Attila: Bábonny története és települése (68 képpel) — — — — —
105. György Lajos: Az „Erdélyi Múzeum“ története (1874—1937) — — — — —
106. Fáblian Béla: Nagykend helynevei — — — — —
112. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1938. év — — — — —
115. Nagy Géza: Geleji Katona István szemléisége levelei alapján — — — — —
118. Imre Lajos: A közművelődés mint társadalmi feladat — — — — —
121. K. Sebestyén József: A Cenk-hegyi Bravosvár temploma (11 képpel) — — — — —
122. Valentiny Antal: Románia magyar irodalmának bibliográfiája, 1939. év — — — — —
123. Szabó T. Attila: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez — — — — —
124. Ady László: Magyarkapus helynevei (1 térképvázlattal) — — — — —
125. Nyérady E. Gyula: Kolozsvár környékének mocsárvilága (12 képpel és térképpel) — — — — —
127. Biró Vencel: Gr. Batthyány Ignác (1741—1798) (1 képpel) — — — — —
130. Herepei János A dési református iskola XVII. és XVIII. századbeli igazgatói és tanítói — — — — —
132. Tóth Zoltán: Iorga Miklós és a széke-lyek román származásának tana — — — — —
133. Jakó Zsigmond: Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának multja és feladatai — — — — —
136. Balogh Ödön: Néprajzi jegyzetek a csúgési magyarokról — — — — —
138. Imre Barna: Mezőbánd helynevei — — — — —
139. Mikó Imre: A törvényhozói összeférhetlenség — — — — —
140. Biró Vencel: Gróf Zichy Domonkos Erdélyben — — — — —
141. Entz Géza: A dési református templom (20 képpel) — — — — —
142. Tolnai Gábor: Gróf Lázár János, a Voltaire-fordító — — — — —
144. Nagy Géza: Társadalmi ellentétek a régi erdélyi református egyházban — — — — —
146. Kelemen Lajos: Radnótfája története — — — — —
149. Németh Gyula: Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése (1 képpel) — — — — —
150. Entz Géza: Szolnok-Doboka középkori műemlékei (9 képpel) — — — — —
154. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1940-ben és 1941-ben — — — — —
156. Gazda Ferenc: Gr. Kemény József és Mike Sándor levelezése — — — — —
157. Makkai László: Az erdélyi románok a középkori magyar oklevelekben — — — — —
158. Vita Zsigmond: A Bethlen kollégiumi színjátszás a XVII. és XVIII. században — — — — —
161. Borbély Andor: Erdélyi városok képeskönyve (22 képpel) — — — — —
163. Cs. Bogáts Dénes: Háromszéki oklevél-szöveggyűjtemény — — — — —
165. Ferenczi István: Cskikkarcfalvi régiségek — — — — —
166. Herepei János: Scholabeli állapotok Apáczai Kolozsvárra jövelele előtt (4 képpel) — — — — —
168. Nagy Jenő: Lakodalom a kalotaszegi Magyarvalkón — — — — —
169. Mozsolics Amália: A magyarországi bronzkor kronológiájáról — — — — —
171. Mikees László: A moldvai katolikusok 1846—47. évi összetétele (6 térképvázlattal) — — — — —
172. Jakab Antal: Az erdélyi római katolikus püspöki szék betöltésének vitája a XVII. században — — — — —
173. Kristóf György: Reményik Sándor — — — — —
174. Makkai Ernő: Sipos Pál és Kazinczy Ferenc — — — — —
175. Méri István: Középkori temetőink feltárásmódjáról (8 képpel) — — — — —
176. Nagy Jenő: Család-, gúny- és ragadványnevek a kalotaszegi Magyarvalkón — — — — —
177. Zsakó Gyula: Egy XVIII. századi torokkői napló (2 képpel) — — — — —
178. Vita Zsigmond: Románia magyar irodalmának bibliográfiája 1942-ben — — — — —
179. Palotay Gertrud: A szolnokdobokai Szék magyar himzseiei (68 képpel) — — — — —
180. Márton Gyula: Ördöngösfüzes helynevei (1 térképvázlattal) — — — — —
181. Szabó T. Attila—Gálffy Mózes—Márton Gyula: Huszonöt lap „Kolozsvár és vidéke népnévtől térképé“ből (26 térképlappal) — — — — —
182. M. Nagy Ottó: Gyarmathi Sámuel élete és munkássága (2 képpel) — — — — —
183. Bónis György: Hagyomány és haladás az erdélyi jog fejlődésében — — — — —

184. **Venczel József:** A volt határőrezredek vagyonának sorsa — — — — —
185. **Balogh Artúr:** Hűtlenségi per országgyűlési beszéd miatt — — — — —
186. **Balogh Jolán:** Pákei Lajos rajzai Kolozsvár építészeti emlékeiről (31 képpel)
187. **Guoth Kálmán:** Esemény és valóság Árpád-kori királylegendáinkban — — — — —
188. **Kovács Ágnes:** A kalotaszegi Ketesd mecekinse — — — — —
189. **Tárkány-Szűcs Ernő:** A juhtarlas népi jogszabályai Bálványosváraánál — — — — —
190. **Mikecs László:** Új erdélyi tudomány — — — — —
191. **Buza László:** A Szocialista Szovjet Kéztársaságok Uniója mint összetett állam — — — — —
192. **Biró Vencel:** A kolozsvári jezsuita egyetem szervezete és építkezései a XVIII. században — — — — —
193. † **Gergely Béla—Szabó T. Attila:** A szolnokdombokai Tóki völgy helynevei — — — — —
194. **Jakó Zsigmond:** Az elpusztult települések kutatása — — — — —
195. **Faragó József:** A „Remény” harmadik kötetének kéziratja — — — — —
196. **László Gyula:** A korszerű régészeti múzeum (Tanulmányok a kievi Történeti Múzeum kiállításáról. 2 képpel) — — — — —
197. **Márton Gyula:** A szolnokdombokai Árpád-pásto helynevei — — — — —
198. **Balogh Artúr:** A jobbágyfelszabadítás egyik lelkes harcosa a reformkorban — — — — —
199. **Buza László:** Új nemzetközi jogi cikkek az Egyesült Nemzetek san-franciscói alapokmányában — — — — —
200. **György Lajos:** A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai — — — — —
201. **Juhász István:** A székelyföldi református egyházmegyék — — — — —
202. **Jakó Zsigmond:** Az erdélyi vajda kancelláriájának szervezete a XVI. század elején — — — — —
203. **Herepei János:** A gyalui iskola régi mesterei — — — — —
204. **Isák József:** Nemzethalál-félelem a régi magyar költészetben — — — — —
205. **Fereney István:** Római épület maradványa Kovasznán — — — — —
206. **Gündösch Gusztáv:** Haller Péter gazdasági vállalkozásai — — — — —
207. **Ifj. Kós Károly:** Az erdélyi Nemzeti Múzeum néprajzi tárának faekéi — — — — —
208. **Szabó T. Attila:** Erdélyi népi mesterek és tisztségviselők a XVI—XIX. századból.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET KIADVANYAI

- Buza László:** A közjog és a magánjog fogalmi elhatárolásának kérdése. — **Vitéz Moór Gyula:** Az állam joga és a magánosok joga
- Buza László:** A büntetés kérdése a nemzetközi jogban
- Csekei István:** Tehet-e a közigazgatási intézkedéssel kivételt a miniszter saját rendelete alól? **Csizmadia Andor:** Szociálpolitika a reformkori Kolozsváron
- Erdélyi Pál:** Emlékkönyv az Erdélyi Múzeum-Egyesület félszázados ünnepére 1859—1909
- György Lajos:** Az Erdélyi Múzeum-Egyesület háromnegyedszázados tudományos működése
- Kiss Mór:** A római jogi gyakorlatok jelentősége a jogi oktatásban. — **Személyi Kálmán:** Vétkeességi fokozatok értékelése a római jogban
- Magyary Zoltán:** A hivatásos közzolgálat megoldatlan kérdései
- Gyalui Farkas:** Mezőkövesdi Újfalvi Sándor emlékiratai (1856)
- Nyarády Erasmus Gyula és Berel Sód Rezső:** Kolozsvár környékének flórája
- Schneller Károly:** Szórványok és szigetek sorsa Kolozs vármegyében
- Valentiny Antal és Entz Géza:** Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója 1874—1917 © 1930—1937.

- Mikó Imre gr.—Szabó Károly:** Erdélyi Történelmi Adatok. I—IV. köt. (1859—1872)
A II—IV. kötet külön is kapható
- Jakó Zsigmond:** Erdélyi Történelmi Adatok. V. 1. Adatok a törökoi jobbágylázadások történetéhez. — 2. Adatok a dézma fejedelemségkori adminisztrációjához
Az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának múltja és feladatai
Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942. évi működéséről
Jelentés az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1943. évi működéséről
- Jakó Zsigmond—Valentiny Antal:** A torockószentgyörgyi Thorotzkay-család levéltára (Két oklevél-hasonmással és egy térképpel)

Megrendelhetők az Erdélyi Múzeum kiadóhivatalában

ERDÉLYI MÚZEUM

SIEBENBÜRGISCHES MUSEUM

MUSÉE DE TRANSYLVANIE

Szerkesztőség és kiadóhivatal — Redaction et Administration

Kolozsvár, Malinovszky-tér 1. I. em. 8—10. sz.

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv- és Történettudományi, valamint Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának közlönye. — Megjelenik évenként négy számban. — Előfizetési alapár belföldön 500 lej, külföldön 1 dollár. — A két szakosztály tagjai fél, a többi szakosztályok tagjai negyed kedvezményt igényelhetnek. Bizalommal kérjük azonban tagjainkat és a folyóirat barátait arra, hogy az előfizetési alapár tetszés szerinti felemelésével segítsék elő a folyóirat megjelenését.